

A PRZEMYSLI TRAGÉDIA

2K2

IRTA: DR. GEÖCZE BERTALAN,
BUDAPESTI ÜGYVÉD, VOLT VEZÉR-
KARHOZ BEOSZTOTT SZÁZADOS.

REAR VIEW
REAR VIEW

REAR VIEW
REAR VIEW
REAR VIEW

FOGARASI TAMÁSY ÁRPÁD
TÁBORSZERNAGY, V. B. T. T.,
A PRZEMYSŁT VÉDŐ VITÉZ HONVÉDSÉG PARANCSNOKA.

657585

A PRZEMYSLI TRAGÉDIA.

OROSZ FOGSÁGBAN ÍRTA:

DR GEŐCZE BERTALAN

V. VEZÉRKARHOZ BEOSZTOTT SZÁZADOS,
BUDAPESTI ÜGYVÉD.

MTA
KIK

BUDAPEST, 1922.

PESTI KÖNYVNYOMDA RESZVÉNYTÁRSASÁG

299104

Minden jog fenntartva.

Kiadásért felel: *Ladányi János*, a NYUKOSZ szerkesztője
Budapest, IV., Egyetem-utca 1.

*PRZEMYSŁ VÉDELMÉNÉL
HŐSI HALÁLT HALT VITÉZ BAJTÁRSAIM
DICSŐ EMLÉKÉNEK*

*AJÁNLOM
EZT A KÖNYVET*

ELŐSZÓ.

Przemysl romjainak átadása előtt az összes iratok, amelyek a védelemre vonatkoztak, a lángok martalékává lettek. Az elküldésre szánt írásokat is el kellett égetni, mert a repülőgépek elhasznált motorai felmondták a szolgálatot.

A jelen könyv megírásánál csakis naplómra és a saját, valamint hadifogoly bajtársaim emlékezetére támaszkodhattam. A szomorú események azonban oly mélyen vésődtek emlékezetembe, hogy ezen adatok alapján is, azt hiszem, teljes képet tudok adni az olvasónak a védősereg hősi harcairól, szenvedéseiről, a várbeli élet rendkívül érdekes jelenségeiről, amelyek különösen az élelmezés terén, de szellemi és művészi téren is megkapóak s végezetül a kérlelhetetlen biztonsággal bekövetkezett szomorú, tragikus végről.

Most, amikor a hosszú száműzetés szenvedései után szerett hazánkba visszatérve, munkámat a nyilvánosság elé bocsáthatom, csodálkoznom kell a sors különös utai felett.

E könyv megírásánál és a kézirat megmentésénél oly nehézségeket kellett leküzdenem, amelyekről külön könyvet lehetne írni. Már 1915 januárjában, Przemysl várában kezdtem rajta dolgozni és körülbelül készen voltam vele, amikor a vár elesett. A kéziratot egy przemysli ismerősömmnek adtam megőrzés végett, aki azonban ezt az oroszoktól való félelmében elégette.

A hadifogságban újból elkezdtem a könyv megírását s egy év alatt be is fejeztem azt. De milyen körülmények között! A tömegelhelyezés összes kényelmetlenségeivel küzdve, a hetenként kétszer, háromszor tartott éjjeli kutatások elől dugdosva a föld alá, szénaboglyába, kályhába stb., a folytonos erkölcsi kínzások és megaláztatások folytán idegessé vált környezetben, ideges és nyomott hangulatban. Ehhez járult, hogy átlag minden két hónapban áthelyeztek s ilyenkor különösen el kellett rejteni a kéziratot.

mert hiszen nem tudhattuk, hogy mi vár ránk az új táborban. Minden ládámnak kettős feneké volt; a kézirat ott tette meg az áthelyezési utazásokat, hogy aztán az új állomásokon a kellő tájékozódás és megfelelő állandó rejtkehely felfedezése után ismét előkerüljön.

Mikor 1916 júniusában első szökési kísérletem nem sikerült s a román határról visszatoloncoltak a táborba s azután három hónapra börtönbe zártak, a kézirat oda is velem jött a ládám kettős feneké között. Rajta aludtam 3 hétig a marhaszállító kocsiban, míg útban voltunk Kelet-szibéria felé s hónapokig nyugodott a berezovkai barakbeli szobánk padlója alatt.

1917 nyarán megkértem a svéd vörös-kereszt egylet egyik tagját, aki Berezovkán járt (Transbajkália), hogy vigye magával Szentpétervárra s küldje onnan haza Magyarországra. Az illető szíves volt ezt elvállalni, magával vitte a kéziratot s 1918 júliusában elküldte Bécsbe, ahonnan tovább küldték Karkovba (Ukránia), ahol Szibériából végrehajtott sikeres szökésem után szolgálatot teljesítettem. Ez a város csupán néhány órajárásnyira fekszik Birjucstól (Voronesi kormányzóság), ahol fogságba jutásom után elkezdtem írni a könyvet.

Ily körútat tett meg a kézirat, amíg könyvalakot ölthetett.

A forradalmi idők miatt a kiadás sokáig késett, míg végre most szeretettel útjára bocsáthatom a sok viszontagság után mégis csak napvilágot látott könyvet. Szolgálja azt a célt, amit magam elé tűztem: a przemysli hős magyar vitézek apoteozisát.

Fogadják mindazok hálás köszönetemet, akik munkámban segítettek, elsősorban Schweitzer István vezérkari százados kedves barátom, aki az összes nagy kitörések adatait bocsátotta rendelkezésemre.

Budapest, 1922. május hó.

A szerző.

I. RÉSZ.

Bevezetés. Przemysl multja. A régi ostromok története. Egy modern vár leírása. A várharc ismertetése.

I. FEJEZET.

Przemysl a IX. században. Przemysl a Habsburgok alatt. Lengyelek ostroma 1071-ben. Oláhok ostroma 1498-ban. A kozákok, svédek támadásai a XVII. században. III. Rákóczy György ostromai 1657-ben. Tatárok, oroszok és kozákok pusztításai a XVII. és XVIII. században. („Hauser L. Przemysl városának monografiája“ alapján).

*

Bevezetésül lapozzunk vissza az elmúlt századok történetében és olvassunk valamit Przemysl multjáról és az idők folyamán kiállott ostromairól.

A IX. században fából épült vár állott azon a helyen, ahol most a „három kereszt“ erőd fekszik.

A kőből épített vár 1380 körül készült el s abban az időben Przemysl már mint megerősített város áll előttünk: falakkal, sáncokkal és árkokkal körülvéve. Három kapun át lehetett a városba bejutni és pedig a lemergi, a jaroslai és az úgynevezett várkapun.

Mikor 1772-ben Lengyelország feldarabolása megkezdődött, Mária Terézia a magyar szent korona ősi jogaira való hivatkozással szerezte meg Galiciát. Ez idő óta van Przemysl a Habsburgok uralma alatt.

1776-ban a várfalakat csaknem teljesen lebontották, az árkokat betemették, 1873-ban kezdődnek a modern erőd kiépítésének munkálatai.

A krakó—lemergi vasútvonal létesítésekor 1859-ben kapcsolódik be Przemysl a vasuti hálózatba, Magyarország felé pedig 1873-ban kap összeköttetést.

Lakosainak száma fokozatosan emelkedik. 1790-ben 7.000, 1860-ban 10.000, 1870-ben 15.000, 1880-ban 20.000, 1910-ben 57.000 lakosa volt.

A gyönyörű fekvésű város a történet folyamán sok támadásnak volt kitéve. Próbálkoztak itt az oroszok, oláhok, erdélyiek, magyarok, svédek, kozákok és tatárok több-kevesebb eredménnyel.

Az utóbbiak támadásai már III. (Nagy) Kázmér (1333—1370) idejében kezdődtek s a XVII. század végéig gyakran megismétlődtek és pedig az 1340., 1450., 1475., 1489., 1497., 1500., 1524., 1575., 1672., 1682. években.

Rendszeres ostromnak is sokszor ki volt téve a város. Ezeket az ostromokat akarjuk most röviden ismertetni.

I. Lengyelek ostroma. (1071.)

Przemysl ebben az időben hatalmas város volt, mindennemű fegyverekkel felszerelve. Védő falak és jó magas kőbástyák vették körül.

A lengyel történelem által kedélyes (smiali) jelzővel megkülönböztetett II. Boleszlav lengyel király volt az ostromló hadak fővezére.

Az ostrom negyedik napján a rutének kénytelenek voltak az „erődbe“ visszahúzódni, Boleszláv bevette a várost s rövid idő múlva az „erőd“ ostromához fogott s körülvette azt harcosaival.

A védőrség makacsul védte az erődöt, amelyen tekintélyes bástyatornyok meredtek az égnek s már kedvező fekvése miatt is nagy munkát adott az ostromlóknak.

Boleszláv mindezek dacára nem hagyott fel az ostrommal s ismételt rohamokkal igyekezett eredményt elérni. De bár az egész nyarat az ostrommal töltötte, nem sikerült neki a várat rohammal bevennie.

Végül elfogyott a hős védőrség élleme, így került a vár Boleszlav kezébe.

II. Oláhok ostroma. (1498.)

I. János Albert elhibázott oláh expedíciója után 1497-ben Lengyelország egész keleti részéből kivonták a csapatokat és a szerencsétlen vidék védelem nélkül ki volt téve az ellenség támadásainak. Ezt az alkalmat felhasználta István oláh vajda és török erőktől támogatva május havában betört Lengyelországba. Az egész országot végigdulva érkezett Przemysl alá.

Przemysl nem sokáig tartotta magát. István vajda emberei hamar bevették a várost, tűzzel, vassal elpusztítottak mindent s borzalmas gyilkosságokkal tették emlékezetessé ittlétüket.

Öt franciskánus barátot karóba húztak a féktelen martalócok. A barátok a kegyetlen katonák keze között a városház előtt a Rynek-téren haltak borzasztó kínhalált.

A barátok templomának egyik képe ezt a jelenetet örököltette meg. Sajnos, a templom restaurációja alkalmával az érdekes képet megsemmisítették.

III. Oláhok újabb ostroma. (1614.)

1614-ben Murz Kantemir oláh vajda tatárok segítségével ostromolta a várost. A város a vajda kezébe került s az ostromló sereg fel is dulta azt.

IV. Kozákok ostroma. (1648.)

1648-ban a kozákokat Chmielniczki Bohdan vezeti Lengyelország földjére. A vezér — Kapustyiski ezredes parancsnoksága alatt — gyengébb különítményt indít Przemysl ellen.

Kapustyiski november 4-én érkezik kis kozákcsoportjával Przemysl alá, de már Letonia elővárosban váratlanul erős ellenállásra talál, ami a kozákok visszavonulását idézi elő. Csak miután Lenbergből erősítések érkeztek, kezdi el Kapustyiski november 6-án a város ostromlását.

Przemyslnek ebben az időben nagyon kis számú védőrsége volt s csak váratlan segítséggel köszönhette, hogy megmenekült az ellenségtől.

Korniakt Károly rutén származású zuravicai földbirtokos, befolyásos és gazdag nemes ember látja a veszélyt, amely Przemyslt fenyegeti, összegyűjt a környéken néhány ezer földművest, akikkel Przemysl felmentésére indul s megtámadja a kozákokat. A meglepett ostromló csapat rémülten szétszalad, számos hadifoglyot, sőt az ezred lobogóját is a győzők kezében hagyva. Maga Kapustyiski is halálos sebet kap s a csatamezőn vérzik el.

Ezután kinyílnak a várkapuk s a megmentett lakosság diadalmenetben kíséri Korniaktot a plébánia-templomba, ahol a zsákmányolt zászlót a polgárok örök emlékezetül az Istenanya oltára mellett helyezik el.

V. A svédek támadása. (1656.)

II. János Kázmér lengyel király (1648—1668.) nem akarta X. Károly Gusztáv svéd királyt (1654—1660.) mint ilyet elismerni. Ez volt az oka a lengyel-svéd háborúnak.

Néhány győzelmes harc után X. Károly Gusztáv 1656-ban seregével Jaroslau alá érkezett s innen egyik hadvezérét, a skót származású Douglast küldte ki Przemysl ellen.

Március 8-án érkezett Douglas a San balpartjára, ahol felütötte táborát, Már a következő napon rohammal akarta a várost bevenni.

Március 9-én reggel 3 órakor egy sazanjei polgár a svédek egy részét átvezette a befagyott folyón. A jég azonban beszakadt s a svédek nagy része a jegesvízbe fult. Ezt az alkalmat kihasználta a várőrség és fegyverekben, lovakban és ruházatban gazdag zsákmányt ejtett.

Március 10., 11. és 12-én nem támadtak a svédek, mert beakarták várni a jég lefolyását. Egyelőre csak parlamentért küldtek a városba azon felszólítással, hogy a város adja meg magát.

A przemysliek ezzel időt nyertek s követeket küldtek az ekkor Lenbergben tartózkodó János Kázmér lengyel királyhoz azzal a kérelemmel, hogy küldjön gyors segítséget.

Március 13-án Douglas átkelt a Sanon s a várfalak előtt

megállva, felszólította a várost, hogy adja meg magát. De mikor jelentették neki, hogy Czernecki István kiewi várnagy és ő királyi Felségének főzredese nagy sereggel Przemysl felmentése céljából közeledik, Douglas jobbnak látta felhagyni a támadással s hadiszállását Radymnoba tette át. Elvonult anélkül, hogy Przemyslnek jelentékeny kárt okozott volna.

VI. II. Rákóczi György ostromai. (1657.)

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648—1660) lengyelországi kalandja szoros összefüggésben van az előző évi svéd ostrommal.

II. Rákóczi György európai nevű atyja: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1631—1648) a svédekkel és franciákkal szövetségbe kötődött ki az 1645-iki linczi békét, amely a magyarországi vallásszabadságnak az 1606-iki bécsi békeszerződés mellett második Magna Chartája.

Az erdélyi—svéd szövetségnek ez a szép emléke vezette II. Rákóczi Györgyöt 1657 januárjában a svédek támogatására Lengyelországba.

A svédek 1656-iki ostroma Przemysl ellen — amint láttuk — kudarcra végződött. A város megszabadult. Alig egy évre rá azonban sokkal nagyobb ellenséges erő: II. Rákóczi György erdélyi hadserege érkezett Przemysl falai alá.

II. Rákóczi György 1657 februárjában a Medyka és Torki közti széles lapályokon ütötte fel táborát.

Przemysl 1.500 főre rugó kis védőrségével nem fejthetett ki ellenállást a nagy túlerővel rendelkező fejedelemmel szemben s követeli útján arra kérte őt, hogy álljon el az ostromtól. Rákóczi engedett a kérésnek, nagy hadisarcot vetett ki a gazdag városra s azután anélkül, hogy a városnak csak a legkisebb kárt okozta volna, seregével Jaroslau és Przeworsk irányában eltávozott.

A przemysli polgároknak azonban fájt az erős hadisarc és keservüknek abban a szerencsétlen formában adtak kifejezést, hogy megtámadták azt a tizenhat kocsit, amely magyar fedezet alatt Przemysl mellett elhaladva Rákóczi Györgynek és csapatainak hazai bort szállított.

A támadás ugyan eredménytelen maradt, mert a magyar fedezet visszaverte azt, de az eset felbőszítette Rákóczit, aki példás büntetéssel akarta a várost sújtani.

Kiadta a rendeletet Kemény János tábornokának, hogy csapataival azonnal vonuljon Przemysl ellen, vegye be a várost és büntesse meg annak vakmerő lakóit.

Március 1-én érkezett Kemény János magyar csapataival Przemysl alá. Először a benedekrendi apácák kolostorát és San balpartján fekvő malmot szállotta meg, majd átkelt a Sanon s bevette a város falain kívül a városkapuval szemben levő klastromot is.

Két napra rá a város ellen rohamot parancsolt, miközben a bástyákat és kapukat ágyúival lövette.

A túlerőben levő ostromló sereg láttára a szorongatott város két parlamentért (Mniszek és Wojskowski nevűeket) küldött Ke-

ményhez, hogy vele béketárgyalásokat kezdjenek. A parlamentérek kérését egy Gradski nevű lengyel is támogatta, aki Rákóczi szövetségese volt s ezek végre is megpuhították az ostromló vezért, aki megfelelő feltételek mellett hajlandónak nyilatkozott a további ostromtól elállani.

A város a feltételeket elfogadta.

Így végződött a két izben is abbahagyott magyar ostrom.

VII. Tatárok ostroma. (1672.)

1672-ben IV. Mohamed szultán (1648—1687) török hadserege, kozák és tatár bandákkal egyesülve, tört be Lengyelországba.

Az ellenséges hadsereg egyik különítménye augusztustól kezdve heteken át eredménytelenül ostromolta Lemberg városát.

Októberben egy tatár horda Przemysl vidékét nyugtalanította. A tatárok fosztogatták és pusztították a város környékét, de kikerülték magát a várost, mert félték a legvégső ellenállásra elszánt polgároktól, ámbar a város akkor csak kisszámú védőséggel és csak igen kevés védelmi eszközzel rendelkezett.

Mindezek dacára a polgárok elhatározták, hogy véget vetnek a rablók rémuralmának. Minden katonai szolgálatra alkalmas polgár fegyvert ragadott, beállott az önkéntesek sorába. A przemysli gárdián, Krystyn Szykovszki állott a mozgalom élén.

Október 8-án három tatár horda egész napi rablókörútjáról sok zsákmánnyal terhelten, számos hadifoglyot kísérve a Kormovice-Pnikuta-Podstalice közötti mezőkön, Przemysltől körülbelül egy mértföldnyire, ütötte fel táborát.

Ugyanaznap este Szykowski önkénteseivel elhagyta a várost, meglepte a mély álomba merült tatárokat, akik halálra rémülve, rendetlen futásban kerestek menedéket.

A tatárok parancsnokán kívül az egész zsákmány a bátor önkéntesek kezébe került, akik sok ezer foglyot mentettek így meg a rabszolgaságtól.

A przemysli önkéntesek csak egy halottat és egy sebesültet vesztek.

Október 9-én a győztes Szykowski, mint Przemyslnek és környékének megmentője, önkénteseinek élén — követve a tatár rabságból megmentett foglyoktól — bevonult a városba.

1877-ben a hálás utókor szobrot emelt Szykowskiinak. A szobor a régi városkapuval szemben fekvő kolostor kőfalkerítésének hajlásában látható.

VIII. Oroszok és kozákok pusztításai. (1726.)

Ez évben az oroszok és kozákok jöttek Przemysl alá. A várostól nagy hadisarcot és élelmezést követeltek, amit meg is kaptak. Így azután a várost csak megfigyelés alatt tartották.

Elpusztították azonban Tartó Jánosnak, Lubelsk vajdájának a javait: Krasyczyn városát és a hozzá tartozó falukat. A híres krasyczyni kastélyt elfoglalták, felégették és lerombolták; összes kincseit elrabolták.

A környék falvait mind elpusztították és tönkretették.

Ennyit a régmúlt időkről.

2. FEJEZET.

Mi az övonal? Erődök. Térköz. Az előtér. A vármag. Közlekedési vonalak és eszközök. A távbeszélő és távíró. Megfigyelő szolgálat. Felderítés. A védőseregről. A gyalogság, lovasság és tüzérség szerepe. Az ételmezési, lőszer- és egészségügyi intézetek. A polgári lakosságról.

*

A világháború folyamán a nagyközönség széleskörű katonai ismeretekre tett szert. A létért folyó küzdelemben a nemzetnek úgyszólván minden tagja résztvevett; a harctér eseményeinek, katonai kérdéseknek megvitatása a társaságban napirenden volt. A katonai fogalmak, szakkifejezések lassanként teljesen átmentek a köztudatba, közkinccsé lettek.

Amennyire megismerte azonban a közönség a tábori harc elveit és tényezőit, oly keveset tudott meg a várak berendezéséről és a várharcról. Kevés azoknak a száma, akik korunkbeli várat láttak s aki látott már, az is a legritkább esetben nyert bepillantást a részletekbe.

Nem gondolom, hogy akadnak olyanok, akik a modern várat úgy képzelnék el, mint a középkori lovagi kastélyokat, messze látható sziklabércen, hatalmas tornyos bástyákkal és ábrándos szemű várkisasszonnyal a toronyszobában, de nagyon valószínű, hogy amikor a Przemysl-ről szóló hírek megjelentek az újságokban, nagyon kevés olvasó alkotott magának a várról a valóságnak megfelelő képet.

Ez vezetett arra a gondolatra, hogy mielőtt Przemysl vára védelmének megírásához fogok, néhány szóval vázoljam a várat, hogy az olvasó megértse a könyvben előforduló szakkifejezéseket és helyes képet alkosson magának a várórség helyzetéről, tevékenységéről, a védelem lefolyásáról.

Mivel ez a könyv kizárólag Przemysl várával foglalkozik, olvasásánál a várak csak azon fajának ismerete szükséges, amelyhez Przemysl is tartozik. Így a várak többi fajtát a tárgyalások folyamán teljesen figyelmen kívül lehet hagyni.

Vizsgálat tárgyává teszem ellenben azt a kérdést, vajon megfelelt-e Przemysl a modern vár iránt támasztott követelményeknek, avagy nem.

Przemysl a várak azon fajához tartozik, amelyet övvárnak nevezünk. A nevében benne van, hogy a vár övszerűen veszi körül a megvédendő területet. Ennek a megvédendő területnek hadászati jelentősége van. Rendesen valamely akadályon, vízivonalon átvezető híd fekszik rajta az ellenség egyik fő előnyomulási vonalán, de védheti az övvár az ország fővárosát is. (Páris, Bukarest.)

Przemysl vára az orosz hadsereg egyik fő előnyomulási irányában a San folyón átvezető hidakat védte. A vár területe körülbelül 140 km². Az övonal, mely Przemysl városát és környékének 21 községét öleli körül, körülbelül 50 km. hosszú. Bár ezek a számok nagyoknak tűnnek, Przemysl mégis messze elmarad Európa legnagyobb várai mögött. Páris, Bukarest, Varsó, Antwerpen, mind lényegesen túlhaladják. Ha például Antwerpen övonalának sugarával nagy Przemysl várának az övonalát akarjuk

meghúzni, akkor az a következőképen halad: nyugaton kezdve Bukowy—Garb—Smiagowka—Zamiechow—Stubno—Naklo—Janaczow—Gliniska—Magiera—Kopystanka. Ilyen óriási kiterjedésű Antwerpen vára, amely ugyanakkor esett el, amikor Przemysl védőrsége visszaverte Radko Dimitriev hadseregének támadását.

A hidak védelme azt követeli a váróvtól, hogy oly távol húzódjék a hidaktól, hogy az ellenség ostromágyúí, amelyeket a várlővegek hatásos lőtávolságán kívül helyez el, ne érhessek el azokat lövedékeikkel.

Przemysl látképe.

Przemysl vára nem felelt meg ezen követelménynek. Az erődvonaltávolsága a hidaktól 5—11 km. közt váltakozott. A VIII. védelmi körletben, a vár délnyugati arcvonalaán, ahol az erődök csak 5 kilométernyire feküdtek a hidaktól, az ellenséges tüzérség a Pod Mazurami vagy a Helicha-magaslat mögött födve felvonulva tűz alá vehette volna a hidakat, mely esetben a San folyó mindkét partján épült vár a kisszámú védőcsapat gyors mozgásának, az egyik védővonalból a másikba vetésének lehetőségétől lett volna megfosztva és így még napokig is alig tarthatta volna magát, annyival kevésbé, mert a várban nemcsak az előírt hadihídkészlet hiányzott, hanem az oroszok a San folyóba még békében beépített fürdők anyagát is, amellyel szükséghidakat lehetett volna rögtönözni, a megvesztegetett lakosság által eltávolították.

E veszedelem elhárítására tartották a védőcsapatok állandóan megszállva a Pod Mazurami, Helicha és Nagorach Batycze magaslatokat a várövbeli erődök előtt.

Az övonal egyéb helyeken is szűknek bizonyult. Az ellenség ügyesen elhelyezett tábori ágyúival az első körülzárás alatt a déli arcvonalon is belőtt a városba. A srappelvek a várparancsnokság udvara fölött is megjelentek fehér felhőcskéik kíséretében s beköszöntöttek töltelék-golyóikkal az irodák ablakain. Az egyik kórházba ugyancsak az első körülzárás alatt körülbelül 40 gránát csapódott be, amelyek több beteget megöltek és megsebesítettek. A második körülzárás vége felé az orosz tüzérség rendszeresen lötte a várost, különösen a tüzérségi szertár környékét.

Az övonal szűk voltán kívül hátrányos volt még a védelemre a VI. védelmi körlet előreugró alakja. Az eredeti övonal az I-es erődön át vezetett. Az ettől keletre húzódó erődfélkört az I-I. erődökkel csak később töldötták hozzá.

A körülzáró hadsereg ezen előreugró övrészt körülfogva annak déli arcvonalát északról, az északi arcvonalát pedig délről löhette hátba. Ez meg is történt úgy az első, mint a második körülzárás alatt.

Az övonal az erődök láncolatából áll, amelyeket gyalogsági állások: földözékek kötnek össze egymással. Az erőd (Werk vagy Fort) sokszögalakú zárt lövészárók. Az egyszerűbb erődök nem egyebek, mint földsáncok, amelyek semmiben sem különböznek a tábori hadsereg támpontjaitól. A fontosabb, az ellenséges támadásnak jobban kitett helyeken emelkedő erődökben gránátmentes betonépitmények vannak a védőrség részére, amelyekből alig észrevehetően emelkednek ki a forgatható páncéltornyok a lövegek, valamint a megfigyelők számára. Przemyslben az övonal legnagyobb részét egyszéges erődökből állt, vagyis olyanokból, amelyek gyalogság és tüzérség részére készültek.

Az erődnek az ellenség felé néző arcvonala gyalogsági állás álló lövészek számára. Az erőd körül akadály húzódik, rendszeren meredekfalú mély árok, mely hosszában géppuskával vagy gyors-tűzelő ágyúval oldalozható. Az árok előtt többsoros drótakadály, farkasvermek, aknamezők. Mindezek az akadálynevek ma már a tábori hadsereg állásaiban is használatosak.

Az erődök előtt a terepet gondosan letarolták, nehogy az ellenség földözést találjon rajta. Az erődök, facsoportok letarolva, falvak földig lerombolva, még a pusztításnak is alig látszanak nyomai. Virágzó községek, pompás kastélyok, parkok helyét legfeljebb sötét foltok jelzik — teljesen eltűntek a föld színéről.

Przemysl körül a következő községek voltak teljesen lerombolva: Letownia, Ujkowice, Batycze, Hnatkowice, Orzechowce, Dunkowiczki, Bolesztraszyce, Wyszatyce, Byków, Pleszowice, Popowice, Cyków, Rozubowice, Stanislawczyk, Hermanowice, Grochowce. Ezenkívül a letarolt övön kívül a közelben fekvő községek nagyrészt leégették, bár nem voltak teljesen lerombolva.

Az erődök, fák és bokrok segélyével ügyesen leplezvék, úgy hogy néhány száz méter távolságról is alig lehet őket felismerni. A modern várnak ez a legjellemzőbb sajátsága, hogy nem látszik, el van dugva. Fekvését, titkait csak a repülők tudják kifürkészni,

ha ugyan kémeik útján már békében nem sikerült róla a pontos tervrajzot megszerezni. Przemyslról az oroszoknak éppen oly pontos térképeik voltak, mint a várórségek.

Egy erődben átlag $\frac{1}{2}$ —1 század gyalogság és 2—12, sőt néhol 17—18 löveg nyert elhelyezést. Azonkívül némely erődben volt 1—2 gépfegyver is, többnyire az akadályárok pásztázására, továbbá fényszóró, világító pisztoly, stb. Az övonal fontosabb pontjain nagyobb és jobban felszerelt erődök, kevésbé fontos helyeken kisebbek emelkedtek. A nagyobb erődök római folyószámokkal voltak jelölve, a kisebbek pedig a szomszédos nagy erőd római számával és arab alszámmal. Ezenkívül az erődöknek nevük is volt, így például Salis Soglio (I.), Dunkowiczki (XI.), Lysiczka (I/I.) stb.

Az erődöket gyalogsági állás kötötte össze egymással, az u. n. térköz (Interwall), amelyek előtt szintén akadályöv húzódott. Az állás mögött fából és földből készült üreges építmények voltak a megszálló csapat részére. Az erődökön és térközállásokon kívül az övonalba tartoztak még a tisztán tüzérségi állások, amelyek részben állandóan meg voltak szállva, részben pedig csak elő voltak készítve a tüzértartalék ütegei részére.

Több erőd a szomszédos gyalogsági és tüzérségi állásokkal együtt egy erődcsoporthoz képez, több erődcsoporthoz védelmi körletet. Az erődcsoporthoz, úgy mint a védelmi körletnek, külön parancsnoka van, akinek segédközege tüzérségi ügyekben a tüzerőrséget, vagy tüzerkerületi parancsnok, műszaki ügyekben pedig egy műszaki tiszt.

Przemysl *ösvonala* 6 védelmi körletre oszlott (lásd a mellékelt vázlatot), a III—VIII. számú védelmi körletekre. Egy-egy védelmi körlet védőrsége 8—12 zászlóalj közt váltakozott, 15—25 géppuskával és 80—120 löveggel. Azonkívül volt $\frac{1}{4}$ —1 század lovassága, 1 árkászszázada, telefonosztaga stb.

Közvetlen a város falai alatt második, gyenge erődvonal húzódott, az u. n. vármag (*Noyau*). Földsáncok, régi ágyúk, az állás előtt drótakadály. A vármag két védelmi körletre oszlott (I. és II.), amelyeknek azonban csak egy parancsnoka volt. Célja lett volna az ellenség feltartóztatása az esetben, ha az övonal elesett. Ennek a célnak azonban a vármag nem felel meg s ezért modern várban nincs helye. Annál szükségesebb azonban távolabb a védendő hidaktól több védelmi vonal. Egy övonal nem elég. Legalább kettő szükséges, de lehetőleg még több. Páris, Bukarest, Varsó, Verdun például már most több övvonallal vannak körülvéve. A tábori harcnál is azt látjuk, hogy a védő mindég több védelmi vonalat épít, ellentétben a háború előtt uralkodó nézettel. Annál inkább indokolt a várakban a több vonal. Nem szükséges azokat már békében kiépíteni; elég néhány kitűnő erőddel a vázát megadni mindegyik vonalnak s a felszerelési idő alatt a mozgósításkor kiépíteni azokat teljes egészükben. Ez a mostani egyszerű váraknál, magánál az egyösvonalú Przemyslnél is, így volt. Békében csak az erődök s tüzérségi állások voltak készen, a térköz a felszerelési idő alatt épült ki. Ha Przemysl várát a háború után újból ki akarnák építeni, úgy a mostani övonalat, mint második, vagy harmadik vonalat használhatnák fel. A tulaj-

donképeni fővonalat messze ez elé kellene telepíteni. A vármagot pedig le kell bontani.

Megemlítendő e helyen, hogy a keleti, előreugró váröv mögött *Tamásy* altábornagy kezdeményezésére praktikusabb védelmi vonalakat rendeztek be és pedig Hureczko—Jaksmanice, valamint Krówniki—Luczyce között.

Az erődök építésénél az a mérvadó, hogy mi a vár célja, feladata, mily mértékű ellenséges tevékenységgel szemben kell helyt állnia.

Az ellenség tevékenysége a várral szemben többféle alakban nyilvánulhat meg, amelyek intenzitás tekintetében lényegesen különböznek egymástól. Ezek az ostrom, az erőszakos támadás, vagy megrohanás, a bombázás és a kiéheztetés.

Az ostrom: rendszeres támadás ostromló tüzérség, nehéz lövegek és műszaki csapatok segítségével. Az erőszakos támadás: meglepő támadás a tábori hadsereg tüzérségének közreműködésével. (Przemysl első körülzárása.) A bombázás tisztán tüzérségi támadás; a támadó gyalogsági támadás nélkül tisztán tüzérségi tüzzel kényszeríti a védőt a vár feladására. A kiéheztetés: a vár teljes elzárása a külvilágtól, hogy az élelmiszerek kifogyása a vár átadását eredményezze. (Przemysl második körülzárása.)

Ha a várnak az a feladata, hogy az ostromnak ellentálljon, akkor oly erődökből kell állania, amelyeket a legnagyobb ürmertű lövedékek sem ütnek át, vagyis bombamentes erődökből. Természetesen ezen követelménynek nagyon nehéz megfelelni manapság, amikor 42 cmes, sőt 52 cmes lövegekkel állunk szemben.

Ha a vár célja csak az erőszakos támadás feltartóztatása, akkor az erődöknek csak gránátmenteseknek kell lenniök, vagyis a tábori hadsereg tüzérségi tüzet, körülbelül a 15 cm. gránáttüzet kell kiállaniok. A fősúly ez esetben az akadályövre fektetendő, amelynek elég erősnek kell lenni, hogy az ellenség meglepően át ne hatolhasson rajta. Ezt a követelményt úgy hívjuk, hogy rohammentesség.

Przemysl erődei gránátmentesek voltak s az erőszakos támadás alkalmával az orosz tábori tüzérség nehéz gránátjainak valóban ellenálltak. A rohammentesség viszont sok kívánnivalót hagyott hátra, úgy hogy a védőrség teljes éberségére volt szükség az erőszakos támadás alkalmával, hogy a néhány sor dróton könnyű szerrel áthatolt orosz gyalogság meglepő támadásait visszaverje.

A védelem szempontjából nagy fontossággal bírnak a várrban levő közlekedési vonalak és közlekedési eszközök. A gyalogság és különösen a tüzérség eltolása a központból a védelmi körletekbe, valamint egyik védelmi szakaszból a másikba kitérő utakat követel. A löszerpótlás, élelmi és egyéb cikkeknak az övonalba szállítása céljából tábori vasútra és gépkocsikra van szükség.

Przemyslben az úthálózatot szépen kifejlesztették s az utak eleinte jó állapotban is voltak; később az állandó sűrű használat s az esős időjárás folytán egyes vonalak nagyon megrongálódtak. Tábori vasút szintén vezetett majdnem minden védelmi körletbe, a várparancsnokság teherautókkal is rendelkezett, azok-

kal azonban módfelett takarékoskodott. Lőszerszállításra használta azokat a szőhöz sem jutó erődök számára, míg a sűrűn kirohant védőcsapatoknak gyalog kellett menetelniök, ami sok időbe került, ami alatt a kitörést már elárulták és kopott a láb-beli, amelyből pótlás nem volt. A főközlekedési eszközül a lóhúzta szekér és a lóvasút szolgált. Ló volt sok, gépkocsi kevés. Éppen megfordítva kellett volna lenni. Przemyslben ugyan az élelmezés szempontjából hasznát vettük a sok lónak, de ez a haszon csak az élelmikészletek elégtelenségének volt a következménye, aminek viszont szintén nem lett volna szabad előfordulni.

Ha elegendő hűskészlet van raktáron, akkor a sok ló csak teher és élelmezésük fölösleges gondot okoz. A fővonalakon vasútnak kell a forgalmat lebonyolítani s ezen kívül nagymennyiségű teherautónak kell a várparancsnokság rendelkezésére állani csapat- és lőszerszállítás céljaira. Lóra csak azoknál a csapatoknál van szükség hátas ló gyanánt, valamint a tüzérség és csapatvonat fogatolására, amelyek a kitörések végrehajtására vannak hivatva.

A parancsok és jelentések gyors közvetítése, úgy a váron belül, mint a vár és a tábori hadsereg között a legfontosabb követelmények egyike. A váron belül kiterjedt távbeszélő- és táviróhálózat legyen, mely lehetővé teszi a parancsnokságok közti közvetlen érintkezést. Arra az esetre pedig, ha ezek az eszközök felmondanak a szolgálatot, gépkocsik, kerékpárok és lovas küldöncök álljanak rendelkezésre. A körülzárt vár és a hadsereg közti összeköttetést a drótnélküli táviró és a légi járóművek tartják fenn.

Przemyslben a váron belüli összeköttetést a vártávbeszélő- és táviróhálózat bonyolította le. Ameddig az ellenséges tüzérség csak elvétve tüzelt, addig kitűnően működött minden vezeték, amint azonban az ellenséges tüzérségi tűz élénkíteni kezdett s a lövedékek elárasztották az erődítményeket és a közlekedési vonalakat, rögtön megszakadt az összeköttetés, ellőtték az oszlopokat s a légnyomás eltépte a drótokat. Nagyobb méretű illetén zavarok az októberi erőszakos támadásnál és a márciusi áttörési kísérletnél fordultak elő. Ilyen alkalmakkor kerékpárosoknak és népfelkelő huszároknak kellett a parancsokat és jelentéseket közvetíteni a modern vár erődei s a védelmi körletek parancsnokságai között. Bár ezek a küldöncök, az ellenséges tüzérség pusztító tüze dacára, kitűnően végrehajtották feladatukat, mégis be kell látnunk, hogy az összeköttetés, a táviró és távbeszélő megszakadása folytán, lényegesen szenvedett.

Az ilyen végzetessé válható zavarok elkerülése a legegyszerűbben úgy lett volna lehetséges, ha a várban a földfeletti vezeték mellett, legalább a főbb vonalakon, kábelvezetéket is fektettek volna, mélyen a föld alá s a védelmi körletparancsnokságok székhelyén betonozott központokat rendeztek volna be.

A kitöréseket végrehajtó csapatoknak viszont tábori távbeszélő-berendezéssel való ellátása feltétlenül szükséges. Przemyslben a nagyszámú kitörések mindegyikén a 23. honvéd hadosztály távbeszélő-osztaga bonyolította le mintaszerűen az összeköttetési szolgálatot, bár a kitörő csoport többször majdnem

hadtest erejű volt s az óriási kiterjedésű harcterületen sűrű erdőkkel borított sziklás hegyek emelkedtek.

A hadseregőparancsnoksággal, s általában a külvilággal való összeköttetést elsősorban a várbeli állandó szikratáviró-állomás tartotta fenn. A hat hónapig tartó harcok alatt soha nem fordult elő, hogy a szikratáviró-állomás felmondta volna a szolgálatot egész 1915. március 21-ig, amikor az orosz tüzérség gránátai alatt összeomlott. Szerepét az utolsó éjjelre a tábori szikratáviró-állomás vette át.

A szikratáviró mellett még a repülőgépek végeztek összeköttetési szolgálatot. Az első körülzárás alatt nem voltak repülőink s hiányukat nagyon éreztük. A második körülzárás alatt nagy nehezen kapott a vár egy repülőszázadot. A gépek nem voltak a legjobbak közül valók, a motorok elhasználódtak s a vár felrobbantása előtt a gépeket is el kellett égetni, mert nem tudtak elrepülni.

Az ellenség megfigyelése az övonalban, előtérállásokban s e célra különösen alkalmas magaslatokon, például a Tatárdombon elhelyezett megfigyelőállásokból történt. A megfigyelők elsősorban a vártüzérség céljait szolgálták. Az ellenséges körülzáró vonalban és e mögött történő változásokat, különösen a csapat- és vonateltolásokat bejelentették. Nagyobbzabású csapat- és vonatmozgásokról, amelyeket szép idő esetén északon egész Radymnoig, délen egészen Dobromilig megfigyelhettek, a hadseregőparancsnokságnak ment szikratáviró útján jelentés.

A kötött léggömbök kevés hasznot hajtottak. Az októberi támadás idején egy orosz úteget fedezett fel a VII. védelmi körlet léggömbbeli megfigyelője, amely belőtt a városba s amelyet aztán a vártüzérség elhallgatásra birt.

A felderítést az első körülzárás alatt lovasság és gyalogság, a második körülzárás alatt gyalogság és a repülőszázad végezte. A hírszerzés terén működtek a kémek is, akiknek jelentéseit a lakosság és a foglyok vallomása egészítette ki.

A körülzáró harcok alatt a lovas különítmények és járőrök tevékenységének tág tér nyílt, a körülzárás megtörténte után azonban értékes felderítési adatokkal csak a repülők és a gyalogsági járőrök szolgáltak. A gyalogsági járőrök roppant nehézségekkel küzdöttek, tevékenységük az ellenséges állásban beállott változások megállapítására és tábori őrsök, járőrök megrohanása útján foglyok ejtésére irányult. A foglyok vallomásaiból a körülzáró hadseregben beállott változásokat tudtuk meg. A lakosság úgy nekünk, mint az oroszoknak teljesített kétes értékű kémiszolgálatot. Mindezen felderítési és hírszerzési tevékenységről később bővebben lesz szó.

Most még néhány szót a várőrségről. Bár a védelem az erősebb harc nem negatív értelemben s a várak állandó erődei és akadályai mögül csekély erővel nagy ellenséges erőt lehet feltartóztatni, mégis az övvar, legalább is azokkal a kezdetleges harc-eszközökkel, amelyek Przemyslben rendelkezésre álltak, aránylag nagy védőrséget igényel.

A nehéz szolgálat, különösen a gyalogságnál az előretolt állásokban, a kitörések véres veszteségei, hamarosan leolvasztják

a védőrség létszámát, amely az anyaországból nem pótolható, ha a vár körül van zárva.

Przemysl várában 120.000 főnyi katonaság volt. Ennek a létszámnak azonban csak körülbelül a fele tartozott a harcoló állományhoz, a többi, hogy úgy mondjam, a vár hadtápszolgálatának lebonyolítására szükséges kenyérpusztítókból került ki.

A várparancsnokság alá hatalmas organizmus tartozott, amelynek egyes szerveit a rendelkezésre álló egyszerű eszközökkel kellett összhangban tartani.

Hátrányosan volt érezhető a vezérkari, tüzértörzskari és műszaki osztály közti laza kapcsolat, amely a jövőben okvetlen újjászervezésre szorul.

A szűk várparancsnoksági épületből hamarosan a hadtestparancsnoksági épületbe került a megnövekedett várparancsnokság s ott sem uralkodott nagy helybőség, bár a hírszerző osztály, meg a műszaki igazgatóság külön épületben maradt.

A fegyvernemek közül a gyalogságból 1 hadosztály, 1 landwehrdandár és 4 népfölkelődandár volt a várban, összesen 21 ezred (64 zászlóalj). Ha tekintetbe vesszük, hogy az övonal 50 km. hosszú volt s hogy az előtérállások kiterjedése a 25 kilométert meghaladta, akkor láthatjuk, hogy a nagynek látszó védő sereg tulajdonképpen nem volt elég. Ehhez járult, hogy a Landwehrdandár, amely a második körülzárás előtt érkezett a várba, megbízhatatlan rutén és lengyel kiegészítésű ezredekkel állott, a népfölkelő dandároknak pedig a támadásoknál egyáltalán nem lehetett hasznukat látni. Marad harcoló csapatnak a wereschitzai és magierai tábori harcokban erősen szenvedett 23. honvéd hadosztály 18 zászlóalja.

A jelenleg fennálló szervezet szerint*), amelynek sajnos a népfölkelő dandárok, mint harcászati egységek, még részét képezik és a háború előtt uralkodó elmélet alapján az övvarba kétféle minőségű gyalogságot helyeztek el és pedig *a*) a passzív védelem céljaira, az övonalba, gyengébb, öregebb embereket — népfölkelőket, míg *b*) az aktív védelem céljaira, főttartalékkal a kitörések végrehajtására, első vonalbeli csapatokat. Ez utóbbinak ereje is természetesen a vár nagysága szerint változik.

Elegendő gyalogságnak kell a védelmi körletparancsnokságok rendelkezésére állani, hogy azok a csapatokat felváltva pihentethessék, különösen a fárasztó előtérállás szolgálatában. *Przemyslben a főttartalék nem volt főttartalék, hanem a védelem mindenesé.* Nemcsak a gyakori kitörések nehéz harcait kellett megvívnia, hanem elég megbízható csapat híján az előtérállásbeli nehéz szolgálatot kellett ellátnia s még két teljes védelmi körlet védőségét kellett adnia.

Feltűnően kevés volt a várban a géppuska, a modern várvédelemnek ezen egyik legfontosabb tényezője. Az 50 km. hosszú övonalban és 25 km. kiterjedésű előtérállásokban a következő gépfegyverekkel rendelkezett a várparancsnokság: az erődökben beépítve volt 50 Schwarzlose-féle, 10—15 Salvator Dormus és körülbelül 15 orosz géppuska; a térközökben, meg a főttartaléknál

*) E könyv 1916-ban íródott.

volt összesen 40 — kocsin szállítható — Schwarzlose-géppuska. Ezekhez járultak a honvédegyesredek géppuskái (a népfölkelőknek nem volt géppuskájuk), számszerint 30. Összesen tehát a főtartalék géppuskáival s az erődök árokpásztázó berendezésével együtt a 75 km. védelmi vonalra volt körülbelül 150 géppuskánk, tehát kilométerenként 2.

Mivel gépfegyvereknél működési zavarok nagyon gyakoriak — különösen a régibb fajtájuaknál — a fegyverek egy része állandóan a javítóműhelyben volt. A védelemnél tehát még a kilométerenként kettő gépfegyverre sem lehetett számítani.

A lovasság szerepe a várharcban nagyon rövid időre, a körülzárási harcok idejére szorítkozik. A Przemyslben volt körülbelül 6 lovas század teljesen elégnek bizonyult.

Nagyon fontos a tüzérség kérdése. Hogy milyen legyen egy korunkbeli vár tüzérségi anyaga, arra nagyon egyszerű a válasz: modern legyen, tartson lépést a technika haladásával, mint minden harceszköz. Legyenek kis ürméretű (6—9 cm.), fokozottan gyors tüzelésre képes ütegei a közelharcra, a gyalogsági támadás visszaverésére, az akadályok pászttázására. Legyen nagyszámú meredek röppályájú nehéz lövege — tarackja és mozsara — 10—30·5 cm. és nagyobb ürmérettel az ellenséges körülzáró vonal földözékeinek és tüzérségi állásainak lövésére s végül néhány messzehordó ágyus ütege a vár környékén menetelő ellenséges oszlopok, az ellenség éjjelezési helyeinek, fontos átjáróknak a lövetésére. Traditor-lövegek (fedve elhelyezett lövegek a szomszéd erőd oldalozására) és légi járművek elleni speciális ágyúk egészen természetes járuléka a mai várnak.

Természetes, hogy a lövegfelszerelésnek színvonalon tartása roppant költséges — a technika rohamos haladása folytán, — de ezzel számolnia kell az államnak, éppen úgy, mint a hadseregfelszerelés folytonos költséges változtatásával.

A vártüzérsanyagba fektetett pénz busás kamatokat hoz. Még a przemysli ócska tüzérségi anyag is tett bizonyos szolgálatokat. Pedig mintha a monarchiának kidobásra szánt löveganyagát ott halmozták volna fel.

Az övonalban és az előtérállásokban volt körülbelül 700 löveg 7—15 centiméteres ürmérettel, míg a mozgó és nehéz tüzérségi tartalék, vagyis az állandóan be nem épített gépkocsin vagy fogatokon kiszállítható tüzérségi anyag körülbelül 100 darab 8—30·5 cm.-es lövegből állott.

Az összes várlovegeknek több mint fele 1861. és 1875. mintájú elavult anyag volt, a fennmaradó rész nagy százalékát a 80. mintájú löveganyag tette ki, amelyből a 12 cm.-es ágyúk voltak még a legjobban használhatók, különösen a kitérőseknél. Ezeknek a csövei is rövidesen tönkre mentek. A lőtávolság, mely a 12 cm.-es ágyúknál elvileg 8 km.-ig terjed, lényegesen megrövidült s lőszabatosságról többé szó sem lehetett. Ez a hátrány a régibb mintájú lövegeknél még nagyobb mértékben volt érezhető.

A vár legmesszebb hordó lövege a 4 darab 30·5-es mozsár volt. Ezek lőtávolsága 9·5 km.-t tett ki — elméletileg. A valóságban ez is kevesebb volt. A többi lövegek hordtávolsága ettől messze elmaradt s a lövegek zöménél 3—5 km.-t tett ki.

A 30·5 cm.-esek képviselték a várban a modern löveganyagot. Sajnos, nem lehetett teljes mértékben kihasználni azokat. Az ellenségnek nem voltak betonépítményei, amelyek ellen ezek a lövegek tulajdonképpen készültek. Céltárgyakul az ellenséges ütegállások szolgáltak. Ezeknek a lödözése is sokszor az ágyúval verébre lödözés jellegével birt. Csak szilárd céloknál használható gyújtójuk volt. Lövedékeik csak behatoltak a puha földbe, elpuffogtak és kárt nem tettek. A lövés megfigyelése, amely a nagy hordtávolság folytán csak repülők útján volt lehetséges, nagy nehézségbe ütközött. Eleinte a várnak nem állt repülőgép a rendelkezésére s később mikor már kapott repülőgépeket s azok megfigyelhették a lövéseket, nem volt mivel jelezni az eredményt az ütegeknek. Ha szikratávíró-készülékkel felszerelt repülőgépek lettek volna a várban, akkor talán jobban kihasználhatták volna a 30·5-esek drága lövedékeit. Egyéb bajok is voltak. A 4 mozsár közül egy állandóan javítás alatt állott. Az állásban levők csekély oldaleltéréssel lőhettek csak. Új ágyazat készítése pedig 2 napig is eltartott. Ezekből az adatokból látható, hogy mily szerep jutott nekik — a legjobb lövegeknek — a védelemben.

Traditor-lövegek csak néhány erődben voltak, *repülőgépek elleni ágyúk egyáltalán nem*. A repülőgépek elleni küzdelem ennek következtében modern várhoz semmiképen sem illő módon operettszerűen folyt.

A kitöréseknél főszerep jutott a 23. gyaloghadosztály tábori tüzérségének, a 2. honvéd tábori ágyús ezrednek (4 üteg). Ez is jellemző. Ennyi tüzérség egy 18 zászlóaljas hadosztálynál! A vár tüzérségéből a kitöréseknél közreműködtek 9 cm.-es 75 mintájú ütegek, 15 cm.-es tarackok (nem az új Skoda-tarackok) és egyszer egy 30·5 cm.-es mozsár. A kitörő csoport tüzérsége mindig nagyon gyenge volt. Úgy számra, mint minőségre. Körülbelül félannyi üteg vonult ki, mint amennyi gyalogzászlóalj. És milyen ütegek! A 9 cm.-es 75 mintájú ágyúk elé kötélzsorszámmal voltak befogva a galíciai kis mokány lovak, amelyeket gyakori káromkodás kíséretében biztatott előre ostorával a ködmönös rutén paraszt. A lőszert jószágos járóművek szállították az üteg után. Nagyon polgárháborúszerű képük volt az ilyen kivonulásoknak. Önkéntelenül a lengyel szabadságharcról festett képek jutottak a szemlélő eszébe.

A műszaki csapatoknak — 7 árkászszázad és 1 utászszázad — tevékenysége főleg az erődítmények kiépítésében merült ki. Aknaharc sehol sem volt. A Na Górach előtérállítás körüli közelharcban vettek részt s végül a márciusi robbantási munkálatokat hajtották végre.

Az erődítmények kiépítését műszaki tiszték vezetése mellett a munkásosztagok végezték. Przemyslben 84 munkásosztag volt (ebből több mint 60 magyar) körülbelül 20.000 főnyi létszámmal. Nyári ruhában, fázva, de nem lankadó buzgalommal dolgoztak az övonal, majd az előtérállások kiépítésén az ellenséges lövegtűzben. A vár délnyugati arcvonala előtt, a Pod Mazurami és Helicha magaslatokon óriási kiterjedésű erdőségeket irtottak ki.

A tél folyamán a munkásosztagok egy részét gyalogsággyanánt alkalmazták, hogy ez úton is pótolják a gyalogsapatok-

ban beálló — az anyaországból nem pótolható — fogyatéket. Ezeket a gyalogság gyanánt alkalmazott munkásokat Mannlicher-fegyverrel (95. mintájú) szerelték fel. A műszaki munkára meghagyott munkások Werndl-fegyvereket kaptak. A szuronyos puskán és tölténytáskán kívül természetesen a gyalogság gyanánt alkalmazottaknak sem volt semmiféle szerelvényük. Hátbörönd jutott néhány osztagnak. Ruha tekintetében szintén nagyon szomorú látványt nyújtottak. Egyenruhája csak kevés osztagnak volt, legtöbbször nyári polgári ruhában jártak, ahogy otthonról augusztusban eljöttek. Lábaik köré rongyokat csavartak.

A munkások mint gyalogság is nagyon jól megfeleltek, különösen a magyar és német katonailag kiképzett munkáosztagok. Hiszen a védelemhez nem kell nagy tudás, csak becsületes szív.

Az intézeteknek a várban nagy jelentőségük van, mert a vár körülzárása esetén utanszállításra nem számíthat s így teljesen magára van utalva.

Az egészségügyi intézetek nehéz feladatot teljesítettek. A várban 150.000 ember élt, megbetegedések nagy számban fordultak elő s a kitörések véres harcai sok sebesült áldozatot követeltek. Ezenkívül a működő hadsereg két ízben adta le betegeit és sebesülteit a várnak. A vár kórházaiban 8.000 főre volt hely és a létszám a San-mentí csata alatt 12.000-re, a második körülzárás végén pedig 25.000-re emelkedett. Ezeknek az elhelyezése természetesen roppant nehézségekbe ütközött.

A vár kórházain, amelyek a városban voltak elhelyezve és a védelmi körletek gyengélkedőházaik kívül kötőzöhelyek is voltak berendezve, amelyek közül különösen kivált a 17. sz. egészségügyi intézet kötőzöhelye a VI. védelmi körletben, amely dr. Kovács István ezredorvos tervei szerint készült.

A 23. hadosztály egészségügyi intézete az erőszakos támadás és a kitörések alkalmával tett jó szolgálatot.

Lőszerintézet a 23. hadosztály lőszertelepén kívül egy volt a várban: a tüzérségi szertár, melynek javítóműhelyében működési zavarokat szüntettek meg, vagy alkotórészeket cseréltek ki.

Gyalogsági lőszer aránylag kevés fogyott, a 6 hónap alatt körülbelül 3 millió darab. A robbantások alkalmával sok millió darabot kellett elpusztítani, vagy a Sanba dobálni.

Az ételmezési intézetekről és az ételmezésről általában később részletesen lesz szó. Itt csak annyit óhajtok megjegyezni, hogy minden övvárat célszerű egy teljes évre étellemmel ellátni — ha nem is békében, de legalább a felszerelési idő alatt.

Az ételmezési hivatalnokok gyakorlatlansága nagy surlódások kútforrása. Ez a gyakorlatlanság annak a következménye, hogy az ételmezési tisztviselők, akiknek nagy része tartalékos, békében nem dolgoznak önállóan s így a háborúban képtelenek megfelelni.

Mindenkinek fel fog tűnni a nagyszámú polgári lakosság, mely a várban visszamaradt és az erélyes olvasó méltán kérdezheti, hogy mért nem ürítették ki a várat? Mennyivel kevesebb lett volna az ételmisszerfogyasztó? A válasz egyszerű. Előírás szerint — amelyhez a várparancsnok tartotta magát — a lakosság azon része, mely 3 hónapi étellemmel rendelkezik, a várban meghagy-

ható s csak a többi távolítandó el. Ezt azonban ellenőrizni is kellett volna.

A tapasztalatok alapján elmondhatjuk, hogy polgári lakosság nem való a várba. A szabály betartása azt eredményezte, hogy 30.000 polgári egyént kellett 3 hónapon át élelmeznünk. De nemcsak élelmezési szempontból szükséges a polgári lakosság eltávolítása, hanem a kémkedés megakadályozása céljából is. Az uzsorások garázdálkodásának is tág tér nyílik s lázongások, zavarok is fordulhatnak elő. A repülők bombáitól a lakosság szenved s az ellenséges tüzérség gránátai sem kimélik.

Rájuk nézve jobb, ha eltávoznak, a védelem szempontjából pedig feltétlenül szükséges.

Az elmondottakból bárki láthatja, hogy Przemysl vára nem felelt meg a modern vár iránt támasztott követelményeknek. Övvonala szűk, célszerűtlen, erődei régiek, elavultak, akadályai gyengék, gépfegyvere, fényszórója kevés, tüzérségének nagyrésze ócska vas, felszerelése nagyon sok tekintetben hiányos volt. Mind ezt azonban pótolta a magyar védőrség hősiessége és páratlan önfeláldozó munkája. Ezen múltott az oroszok minden támadásának sikertelensége.

Semmiképen sem volt pótolható a hiányos felszerelés élelmiszei tekintetében s ezért esett el a vár, kiéheztetve a második körülfűrés szomorú ideje alatt. Nem dicsekvésképen, hanem meggyőződésből állíthatjuk, hogy ha elegendő élelmiszer lett volna a várban, akkor nem került volna ellenség kezére.

És most áttérhetünk a körülfűrés történetének tárgyalására. Az elmondottak után, azt hiszem, jobban el tudja majd képzelni az olvasó a miliőt, amelyben azok a dicsőségteljes és szomorú események lejátszódtak.

II. RÉSZ.

Az első körülzárás története.

3. FEJEZET.

Berendezési munkálatok. Az ellenség közeledése. Izgalom a városban. Sokan elmenekülnek. Hadseregeink visszavonulása a váron át. Bevezető harcok az oroszokkal a vártól északra. A védősereg helyzete. Körülzárási harcok. A szikratávíróról.

A mozgósítási parancs kihirdetésekor, mint tudjuk, a várnak csak az erődei voltak kiépítve, míg az erődöket összekötő térközpontok teljesen hiányoztak. Akadályok nem voltak, az előterepen erdők terültek el, virágzó községek, tanyák, sőt az építési tilalom dacára pompás kastélyok emelkedtek. Az övonal nem volt zárt vonal, a várat átfogó lánc szemei elszórtan, messze feküdtek egymástól.

Védőseregről szó sem volt. Az a néhány zászlóalj, amellyel a várparancsnokság rendelkezett, alig volt elég arra, hogy az erődökben őrköt lehessen felállítani.

Az utakon zavartalanul közlekedtek a jámbor rutén és lengyel parasztok szekerei apró, hosszúszerű lovacskáikkal.

Ha egy orosz járőrnek sikerült volna átlépni a határon húzódó előérvonalunkon, ami akkoriban elég gyér volt, bizony belovagolhatott volna az övonalon keresztül Przemysl városába minden különösebb akadály nélkül. Ez azonban nem történt meg és a várparancsnokság háborítatlanul hozzáfoghatott a vár berendezéséhez, a térköz kiépítéséhez s az előtér letarolásához.

Ezekhez a munkálatokhoz kezdetben nagyon csekély munkacsoport állott a várparancsnok rendelkezésére, mert a vár védelmére szánt csapatok és munkásosztagok nem voltak a várban, hanem csak a mozgósítás után kerültek oda a kettős monarchia különböző részeiből.

A beérkező csapatokat és munkásosztagokat kivagonirozás után rögtön felosztották a védelmi körletekbe, ahol a csapatok védelemre rendezkedtek be, míg a munkásosztagok a várparancsnokság előre elkészített munkatervezete szerint megkezdték a fedezékek ásását, óvóhelyek berendezését, az erdők, fák kiirtását s az övonal előtt fekvő községek lerombolását, szóval az előtér letarolását.

A munkások ezrei dolgoztak reggeltől estig az 50 km. hosszú arcvonal berendezésén és csak ennek a megfeszített munkának

volt köszönhető, hogy szeptember végén az orosz előnyomulás a várat már majdnem védőképes állapotban találta.

A munkásosztagok, amelyeknek kb. 60%-a magyar legénységből állott, óriási munkát végeztek. Az övvonal környékére egy hónap múlva nem lehetett ráismerni. A községek, erdők eltűntek, helyüket legfeljebb sötét foltok jelezték. A házak anyagát, a kivágott fákat elhasználták a fedezékekhez, a törmeléket elsimították. Mennyi könny hullott a hajlékukat veszítették szemeiből, mennyi átok fakadt az elpusztított falvak lakói ajkán, akiket a háború könyörtelenül már előre földönfutókká tett!

Az akadályokat is kiépítették. Megfonták a drótsövényt, kiemelték a farkasvermeket, amelyek aljába hegyes karókat vertek, lerakták az aknákat, amelyek érintésre felrobbannak és darabokra tépik a gyanutlanul előrehaladó ellenséget.

Mindezen munkálatokat abban a reményben végezték, hogy szükség nem lesz rájuk, mert hiszen csapataink diadalmas előnyomulásban vannak és így nem kerülhet arra a sor, hogy az oroszok a várat megközelítsék.

A sors azonban másképp döntött. A hadiszerencse ellenünk fordult. Győzelmes csapatainkat az orosz túlerő visszavonulásra kényszerítette, miután óriási áldozatok árán végrehajtott támadá-

Przemysl: a XI. számú „Dunkowicki” főerőd bal torokrésztele és bal mellékbejárata.

(A Hadtört. Levéltár és Múzeum tulajdona.)

sainkkal elértük azt, hogy az oroszok főerejükkal ellenünk fordultak, nem pedig Berlin ellen s ezzel alkalmat adtunk szövetségeseinknek arra, hogy a nyugati hadszíntéren összpontosíthassa hadseregeinek nagyobb részét a reváns zászlóvivői, a franciák, az ősi ellenség ellen.

A véres emlékezetű leMBERGI csatában a szerb hadszíntérről Galíciába felszállított hadseregeink harchoz sem fejlődhettek jóformán, mert egy részük vasuti szállítás alatt állott, már is meg kellett kezdeni a visszavonulást.

Még a PRZEMYSLI várórség népfölkelőezredeit is bevetették a leMBERGI és GRODEKI csaták véres harcaiba, úgy hogy a vár munkásosztagaival jóformán magára maradt. A szerb hadszíntérről felszállított 2-ik hadsereg hadosztályai a vagonokból fejlődtek rajvonalba, s míg egy részük harcban állott, a másik még útban volt valahol a galicián véres harcmezők felé.

Minden erőfeszítés hiábavalónak bizonyult. Nagyobb katasztrófát elkerülendő, el kellett rendelni szeptember elején a visszavonulást nyugati és délnyugati irányba.

A GRODEKI tavaknál kifejtett rövid ellenállás után feltartóztatlanul hőmpölygött a hadseregek áradata PRZEMYSL felé.

Csapataink — és pedig a 4-ik hadsereg — rendezetlen visszavonulásának s az oroszok közeledésének hírére a várparancsnokság megkettőzött szorgalommal folytatta az erődítési munkálatokat, a lakosságot pedig félelem fogta el.

Hátha idáig szorítják vissza csapatainkat és ostromolni fogják a várat!?

A félnékbek már jóelőre elmenekültek vonaton, ki hogy tudott, a többi várt és félt vagy örült aszerint, hogy híve volt a monarchiának vagy pedig titkon az orosz fegyverek győzelméért mádkozott.

A falvakbeli parasztok, nagyrészt rutének, majdnem mind otthonukban maradtak, nem menekültek sehová. Főleg a városbeli és vidéki gazdag földbirtokos lengyel urak és a vagyonos zsidók siettek vagyonukat menteni. A szegény zsidóság bentmaradt a városban.

Az ijedelem és izgatott hangulat állandóan fokozódott, mindig erősebb lett oly arányban, amilyenben a rémhírek terjedtek csapataink visszavonulásáról s az orosz hadsereg gyors előnyomulásáról.

A visszavonulás hullámai szeptember 13-án érték el PRZEMYSL várát.

Napokig özönlöttek a csapatok, vonatjárművek a váron keresztül, amely csodálatos vonzóerővel bírt mindenkire. Nemcsak azok az oszlopok ejtették útba, amelyeknek menetvonalát a váron át jelölték meg, hanem ezeken kívül a 3., sőt a 4. hadseregnek egész másfelé, PRZEMYSLTŐL északra húzódó menetvonalakon irányított részei, továbbá eltévedt osztagok és vonatrészek éjjelnappal özönlöttek tarka összevisszaságban, mindenféle elképzelhető menetvonalon, mely PRZEMYSL felé vezetett.

Ameddig a szem ellátott, mindenütt tele voltak az utak vonatjárművekkel, amelyek nyugat-délnyugat felé igyekeztek. A leMBERG—PRZEMYSLI műúton négy sorban haladtak a szekerek, ágyúk,

lőszeroszlopok, mozgókonyhák, élelmezési lépcsők maradványai, gyalog- és lovas csapatok s az út mellett a tarlókon maradozók, éhes, rongyos alakok vonszolták magukat. Rettenetes látvány volt ez, amelyet elképzelni lehetetlen. Hogy a nyomorúság betetőződjék, elkezdett esni az eső, felázott a föld s a műút testében méteres gödröket vájtak a nehéz társzekerek, ágyúk, lőszerkocsik. Tengelyek, kerekek törtek, lovak dőltek ki. Egy-egy szekér keresztbefordult az útra s megállított kilométerekre visszamenőleg 2—3 kocsisort. A kocsisok szitkozódtak, a községekben, kanyarodóknál rettenetes torlódások keletkeztek, míg végre egy tiszt ledobatta az összetört vagy ló nélkül maradt járóművet az útról az árokba s ismét megindulhattak a kocsik végnélküli sorai.

A visszavonulás második napján már olyan volt az út mente, mint egy csatatér. Elgurult kerekek, törött szekerek, mozgókonyhaalkatrészek, elhullott lovak tetemei, kidőlt gyalogosok, akik halál-sápadt arccal, hullaszerű mozdulatlanságban heverték az árokban. Fenn a levegőben károgó hollók serege egészítette ki a rettenetes képet...

Két nap és két éjjel özönlöttek szakadatlanul a járművek Przemysl várába, míg végre szeptember 15-én késő este megszűnt a nagy tömegek áradata, azután már csak elmaradt szekerek, egyes osztagok, kisebb csoportok jöttek.

Ekkor már a vár egész területe tömve volt csapattal, járóművekkel, bent a városban csak úgy hemzsegték a legkülönbözőbb ezredekhez tartozó katonák. Senki sem tudta hová, merre menjen, a legénység napok óta nem étkezett rendesen s éhes lévén, tömegesen behatolt a boltokba, lakásokba, ennivalót kérve, követelve, fizetve vagy nem fizetve érte, ahogy éppen kedve volt. Az utcákon megszűnt a forgalom, a lakosság a házakba húzódott s a rendőrség alig bírta az éhes tömeggel.

A visszavonulás folytán a galíciai raktárakban mérhetetlen értékű anyag veszett oda. Amennyire az idő rövidege megengedte, az élelmi készleteket Przemyslbe szállították vissza. Sok helyen el kellett égetni a temérdek felhalmozott élelmiszert, mert nem volt idő a visszaszállításra, mégis bizonyos mennyiségű készlet került ily módon a vár területére és a pályaudvarok környéke, de a nyílt pálya mente is, tele volt a vonatokból kirakott élelmi készletekkel. Halomszámra heverték a konzervek, meg egyéb élelmicikkek ládái, helyenként sátorlapokkal leborítva. Esős idő volt; a földön tócsák keletkeztek, a víz behatolt a ládába és bizony több helyen patakban folyt a csokoládé, a csokoládé levében pedig szivarok uszkáltak.

A készleteket öreg, Werndl-puskás népfölkelők őrizték.

A raktárakban lázas munka folyt. Az átvonuló csapatoknak kellett készleteket kiadni. Az egész személyzet állandóan dolgozott. Nagy volt a szükséglet, mert a csapatok jóformán semmi készlettel nem rendelkeztek. Az emberek és lovak éhesek voltak, sokan napok óta nem ettek rendesen. Amerre csapatok vonultak a vár területén át, mindenütt főztek, a laktanyákban, a védelmi körletekben, az erődökben, a kondérokban nem fogyott ki a gulyás és mindenkit megvendégeltek, akit útja arra vitt.

Bajtársi kötelesség volt. Szívesen is tették.

Napokig tartott, míg a rend helyreállott s bár a hadsereg utolsó hadosztályai már szeptember 16-án elhagyták Przemyslt, még napok mulva is találtak elrejtőzött menekülteket, akik élelem után vadászva, elhagyott házakban húzódtak meg.

A 23. honvéd gyalogosztály, mely mint a 3-ik hadsereg utóvédje szeptember 15—16-ra virradó éjjel utolsóinak vonult a vár területére, parancsot kapott, hogy mint főtartalék a várban maradjon.

A védőrséghez tartozó gyalogcsapatok nem egyszerre kerültek a várba, hanem fokozatosan, rendszertelen időközökben és bevonulásuk után mindjárt fel kellett osztani őket a védelmi körletekre anélkül, hogy a harcászati kötelekek fenntartására súlyt lehetett volna fektetni.*)

Ez volt az oka annak, hogy a hadosztály bevonulása idején a harcászati kötelekek a legnagyobb mértékben össze voltak zavarva. Nemcsak az ezredek nem voltak együtt egységes parancsnokság alatt, de még a zászlóaljokat is szétszedték és századonként helyezték el őket az övonal különböző részein. Közvetlen az ellenség előtt nagy könnyelműség lett volna a kötelekek rendezésével a várat esetleges meglepetésnek kitenni. Ellenben az ellenséges támadás valószínűsége miatt szükségessé vált egyes védelmi körletek megerősítése, amely célra a honvéd-hadosztály ezredeit használták fel, úgy, hogy a hadosztály, mint olyan, az első naptól kezdve az utolsóig soha nem volt főtartalék, hanem néhány ezrede állandóan kint volt a védelmi vonalban.

Szeptember 16-án *Tamásy Árpád* altábornagy hadosztályparancsnok vezérkari főnökével, a hadosztály hadbiztossági főnökkel és e könyv szerzőjével bevonult a várparancsnoksághoz s az első körülzárás tartama alatt itt is maradt. A vár és hadosztályparancsnokság között ezenkívül is szoros kapcsolat állott fenn s a hadosztályparancsnokság a várparancsnokság épületében működött.

Az ellenségről ez időben még a 3-ik hadsereg repülőinek a jelentése alapján tudta a várparancsnokság, hogy egy hadtest *Jaroslau**)*, egy-két hadtest *Przemysl*, egy hadtest pedig *Sambor***)* felé nyomul elő.

Saját hadseregeink nyugat és délnyugat felé folytatták a visszavonulást. *Jaroslau**)* és *Radymnonál**)*, amelyek mindegyike futólagosan megerősített hídfő volt, csekély erőt hagytak hátra.

Szeptember 19-én úgy hirlett, hogy *Jaroslaut* az orosz tábori hadsereg nehéz tüzérsége lövi kevés eredménnyel és hogy

*) A m. kir. honvéd gyaloghadosztály a részleges mozgósításkor Nagybecskerek és környékén volt felvonulandó. Alig kezdte meg a felvonulást, parancsot kapott, hogy *Titelen* át hajókon *Ilok* és környékére (120 km. nyugatra) szállíttatik. A szállítás 8 napig tartott s alig, hogy befejeződött, már ismét újabb parancs jött, amelynek értelmében a hadosztálynak az északi hadszíntérre kellett mennie, ahol a *lembergi* és *grodeki* csatákban részt is vett, miközben éle a rajvonalban, vége lent *Ilokon*, egyrésze pedig a vasúton volt.

***) *Przemysltől* északra fekszik a *San* folyó partján. *Jaroslaut* a 15. landwer metetezred védte.

***) *Przemysltől* délre.

Radymnával szemben alárendelt erők állanak. A San keleti partján azonban állítólag nagyobb ellenséges erők gyülekeztek.

Szeptember 20-án Jaroslauból erős küzdelem híre jött, míg Radymnotól délre kisebb ellenséges osztagok átkeltek a Sanon s Malkowice és Wyszatyczeig nyomultak elő.

Az átkelés megakadályozására s az átkelt erők visszaverése céljából ugyanezen napon Bernatsky Kornél ezredes parancsnoksága alatt *) különítmény küldetett ki Malkowicén át Sosnicára, az itt levő San-hídhöz.

Egyben parancs ment a radymnoi hídfő parancsnokához, hogy a Przemyslből segítségére küldött különítményt visszavonulása esetén küldje vissza egyenesen Przemyslbe. A hídfő parancsnoka félreértés következtében ezen különítményt, amely éppen Sosnicára volt támadandó, még 20-án este — a hídfő feladása előtt — visszaküldte Przemyslbe, ahová a különítmény másnap meg is érkezett. A meggyengült hídfővédőrség visszavonult Ludkóvra.

Radymno feladásának hírére Bernatsky ezredes még 20-án este 8 óra 40 p.-kor újabb parancsot kapott, amely úgy szólt, hogy a Radymnoból Przemysl felé visszaküldött különítmény-nyel**) tartsa fel a Sosnica és Walawa közt a Sanon átjött ellenséget. Túlnyomó ellenséges erők elől azonban — anélkül, hogy vereségnek tenné ki magát, — vonuljon vissza a várba.

21-én ezt a parancsot úgy módosították, hogy a különítmény nyomuljon a Na Górach magaslaton át és zavarja az ellenség Sosnicánál várható átkelését a San folyón anélkül, hogy a vártól elvágassa csapatát.

Bernatsky ezredes végrehajtotta a parancsot, Sosnica irányában támadott, azonban túlerőre bukkanva kénytelen volt néhány órai harc után az ellenség élénk tüzérségi tüzében visszahúzódni az övonal mögé.

Ezalatt a várőrség gyalogságának elosztása a védelmi körletekre újabb változást szenvedett. Szeptember 20-án a 45. dandárparancsnokság a 2. honvéd gyalogezreddel együtt a VIII. védelmi körletbe költözött át, hol Seide tábornok átvette a körlet parancsnokságát, míg a 2. honvéd gyalogezred a Pod Mazurami és Helicha magaslatokat szállta meg a vár előterén.

Ezen előtérállás kiépítése csak ekkor kezdődött. A munkálatokat a honvédcsapatok s a munkásosztagok karöltve végezték. Tamásy altábornagy vezérkari főnökével és egy műszaki tiszttel megszemlélte a kiépítendő állást s elrendelte a végzendő munkálatokat. A munkásosztagok megkezdték az előtérállás előtti erdőrésztetek kiirtását. Óriási munka volt ez az erdőirtás és milliókra rugott a kivágott, elpusztított erdő értéke.

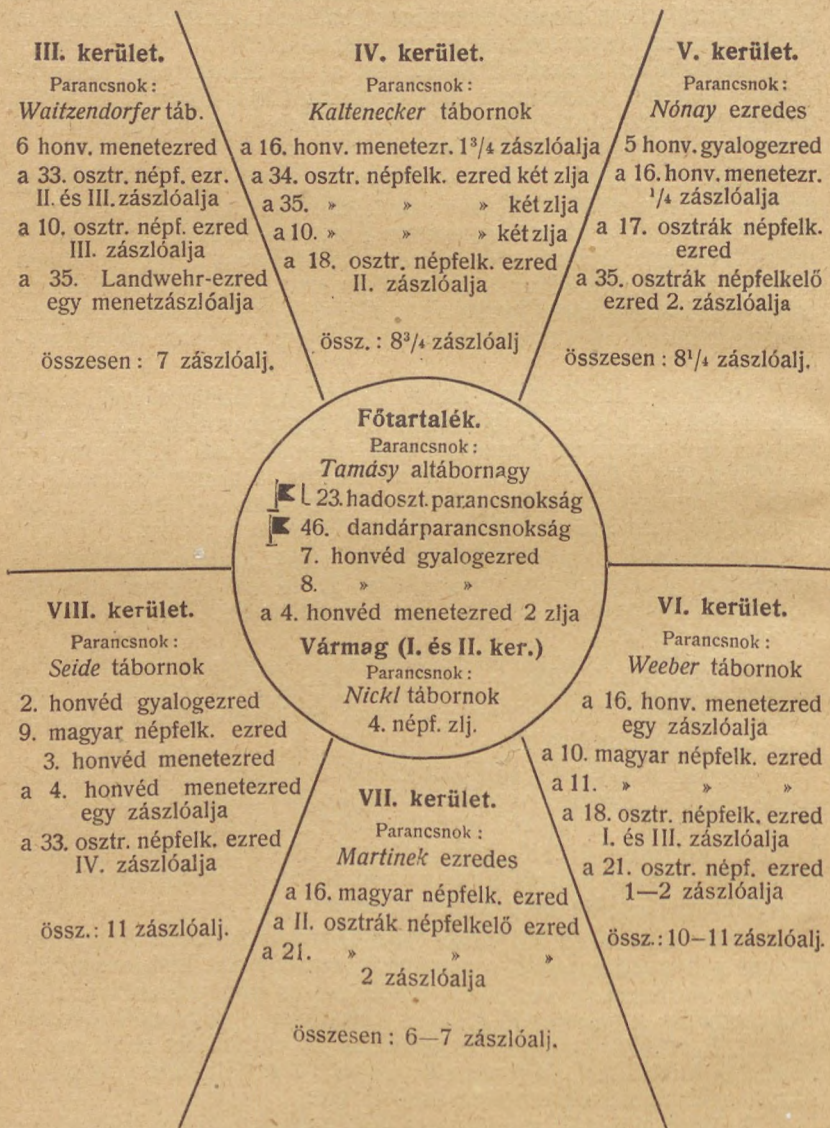
A többi előtérállásokból nem volt még semmi ez időben. Az övonal ellenben már teljesen ki volt építve a térközberendezésekkel és akadályokkal együtt.

*) A 7. honvéd gyalogezred három zászlóalja, a 2. honvéd táborigyűezred egy ütege s egy népfőlkelő huszárjárőr.

**) 2-ik h. gy. e. egy zlja és egy üteg.

A várórség gyalogsága ez időben körülbelül a következőképen volt elosztva:

A III. kerületben a gyalogságon kívül volt: 3 mozgó géppuskás osztag, a 11. ulánus ezred 1/4 tartalék százada, a mozgó tüzértartalék: egy 75. mintájú 9 cm.-es ágyús üteg és két 80. mintájú 15 cm.-es mozsárüteg, az 1/5. árkász század és egy rög-

tönzött dandár távbeszélő osztag. A többi védelmi körletekben körülbelül ugyanily arány volt a fegyvernemek között.

A 23. honvéd hadosztály lovassága és tüzérsége a főtartaléknál volt.

A városban a tábori hadsereg csapatainak elvonulása után teljes nyugalom uralkodott.

Az utcákon járva, a legfigyelmesebb szemlélő sem vehetett észre valami rendkívülit, amiről a közeli körülzárásra kellett volna következtetnie. Bár sokan eltávoztak a városból, amíg az út szabad volt dél és nyugat felé, mégis a közönség kedvelt helyein éppen úgy tolongtak a sétálók, mint azelőtt. A megfogyás nem volt észlelhető, az utcák nem néptelenedtek el. A sétálók nagy részét, mint rendesen, katonák és nők tették ki. Przemysl békében is nagy helyőrség, hadtestparancsnoksági székhely. A háború alatt pedig minden város tele volt katonai egyenruhás emberekkel.

Az egyenruha aztán mágnesszerűleg húzta ki a házakból a csinos lengyel asszonyokat, lányokat.

Az üzletek kevés kivétellel nyitva voltak. Az üzleti élet, különösen később október havában rendkívül élénk képet nyújtott. Mindent lehetett kapni, semmiben sem volt hiány. A kávéházak, vendéglők nagy látogatottságnak örvendtek.

A várparancsnokságot hadseregeink átvonulása közben az a kellemetlen meglepetés érte, hogy félreértés következtében elszállították a nagy zűrzavarban a vár összes benzinkészletét, mint robbanékony anyagot, valamint a vasút összes forgalmi anyagát. A benzinhiány azt jelentette, hogy a 30·5 cm.-es mozsarak, a nagy fényszórók, melyek gépkocsin voltak szállíthatók, továbbá a teher- és személyszállító gépkocsik értéktelen tárgyakká lettek.

Szerencsére idejében rájöttek a várban a tévedésre s addig telefonáltak, távratoztak mindenfelé, gépkocsit, mozdonyt küldtek szét, míg végre 19-én berobogott a várba ellenséges ágyútűzben egy benzinvonat, amelyet egy magyar tüzérfőhadnagy vezetett s amelynek tartalma bőven kárpótolt az elvitt benzinért. Azután jobban vigyáztak a drága folyadékra.

Néhány csónaknak a kötele szakadt el s elusztak a San folyón, mint a fentebb említett uszodák. Majd egy kötött léggömb szabadult el és szebb vidékre szállott.

Az oroszok ezalatt mindinkább közelebb jöttek a vár keleti arcvonalához, egészen a Byków-Pleszowice községektől keletre húzódó erdők nyugati szegélyéig. A Sanon átkelt osztagok az övonal északi szakasza ellen fordultak s délen, a várövhöz legközelebb eső magaslatokon, a Liskowiczén és Kamieniczán szintén megjelentek az ellenség előcsapatai.

Az oroszok hadrendjére vonatkozólag a várparancsnokság ekkor még csak a 3-ik hadseregparancsnokság útján volt tájékozva, amely Przemyslen át visszavonult s amelynek vezérkari osztálya részletes adatokkal rendelkezett a tapogatódzóan követő orosz hadsereg összetételét illetőleg.

Nagyobb erők kelet-nyugati irányban történő elvonulását a várágvük hatáskörletén kívül naponta lehetett észlelni az erdők megfigyelő állásaiból. Felderítési célokra, sajnos, csak lovasság áll rendelkezésre, mert a főparancsnokság nem hagyott repülőket

a várban. Abban a téves hitben voltak, hogy a repülőgépekkel nem lehet a vár területén felszállni, mert az ellenséges tűzéréség az alacsony repülés közben hatásos tűz alá veheti őket. A második körülzárás teljesen megcáfolta ezt a téves felfogást, amennyiben felszállás közben egy gépünket sem lötték le az oroszok.

A körülzárás késleltetésére majdnem mindennap történtek kisebb-nagyobb kitörések, melyeknek eredményeképpen az ellenség csak nagyon óvatosan és lassan nyomult elő, sőt több ízben visszavonulásra is kényszerült. Lovas járőreink majdnem az egész első körülzárás alatt át tudtak jutni az oroszok körülzáró vonalán — kivéve a keleti irányt — és használható jelentéseket hoztak.

Az említett célból *szeptember 24-én* két kitörést is hajtottak végre. Az egyiket az V. védelmi kerület rendezte Walawára egy üteggel egy honvéd század fedezete alatt. Walawát, amely jelentéktelen kis falu volt a vár övonalától északra a San folyó mellett, az orosz körülzáró sereg előcsapatai időnként megszállták és kisebbszerű vállalataikkal állandóan kellemetlenkedtek a védő seregeknek.

Ettől a kellemetlen szomszédtól akart a védelmi körlet parancsnoksága szabadulni, ami sikerült is neki, mert az oroszok visszahúzódtak a falutól, s azután sem jelentkeztek.

Egyáltalán nagyon óvatosan viselkedtek a muszkák és ahol csak lehetett, kitértek támadó csapataink elől, nehogy összeütközésre kerüljön a sor.

A másik kitörést a VI. védelmi körletből hajtotta végre 2 zászlóalj a Liskowiec magaslatra. Az ellenség a támadás elől óvatosan visszahúzódtott s mikor a 2 zászlóalj bevonult, ismét megszállta a magaslatot. Ez a sikertelenség nem kedvetlenítette el az agilis parancsnokot és másnap ismét kitörést rendezett 5 zászlóaljjal Bykówon és Pleszowicén át kelet felé, amelynek eredménye volt, hogy az ellenséget az erdőbe visszanyomták s a kerület főörseit előbbre tolták. Az ellenség ezen kívül erősítéseket vont le a leMBERGI út felől, valamint Hussakov környékéről a támadás irányában.

Mindezek a kisebb támadások zavarták az ellenséget előnyomulásában, amely sehol sem érezte magát biztonságban és állandó meglepetéseknek volt kitéve.

Az első nagyobb szabású vállalkozás *szeptember 27-én* történt, amikor is Tamásy altábornagy vezetése alatt*) egy teljes hadosztály hajtott végre támadást déli irányban.

A csapatok egy része a városból vonult ki a támadáshoz, a többi a 8-ik védelmi körletben volt állásban. Még alig hajnalott, még komor sötétség ült a házakon, amikor csendben megindultak a honvéd zászlóaljak és ütegek a délnyugati front előtt húzó sűrű erdővel borított hegyek felé, hogy a hadseregeink után nyomuló orosz oszlopokat oldalba támadják. A visszavonulás fáradalmait már kipihenték, jó erőben és kitűnő hangulatban meneteltek a néptelen utcákon. Egy-két koránkelő polgár csodálkozva nézett utánuk.

*) Tamásy altábornagy vezényelte a nov. és dec.-i összes nagy kitöréseket is.

Hüvös, őszi idő volt, az erődökön álló örök dideregve hajtották fel vékony köpenyük gallérját. Csend honolt mindenfelé.

Amikor a főerő (a 46. dandár 6 zászlóalja) reggel 6 óra tájban a Helicha-magaslatról elindult, még sűrű köd ült a tájon, foszlányokká szakadozva a ködtengerből itt-ott kiemelkedő hegyormok sziklás oldalán. *)

Az előnyomulás útja sűrű aljás erdőn vezetett. Soha nem irtott bozótos rengeteg volt ez. Az indákkal össze-vissza font fák között ijedt tekintetű özek figyeltek, majd rohantak tova, madársereg rebhent szét a nehéz léptek alatt recsegő, ropogó haraszt zörgésére.

Lassan haladtak a csapatok. A sűrű erdőn nehéz volt áthatolni.

Kilenc óra felé a köd kezdett felszállni. A látóhatár lassan kitisztult. Végre a Szybencia magaslatra érték, ahonnan kelet felé átcsoportosítva kellett a támadást végrehajtani, hogy a Fredropol és Klokowice helységek közt levő ellenséges erőket oldalba fogják. A kitörő csapat tüzésége ez alatt a Grochowce-től délre fekvő 264-es magaslatról tűz alá vette Fredropol községet s az ott levő ellenséges állásokat.

Abban a pillanatban, amikor a gyalogság kelet felé akart indulni, a Kopysnotól délkeletre levő 426-os magaslat irányából, valamint a Kopystanka magaslatról igen heves és érzékeny tüzéségi tüzet kapott az oldalába és hátába.

Egyidejűleg ezen irányból néhány ellenséges zászlóalj bontakozott ki harcalkzatban és előnyomult a Szybenica magaslat felé.

Közben a főerő nyugati szárnyának biztosítására Koniuszán át Gruszóyra rendelt zászlóalj igen erős ellenséges tűz elől visszavonulni volt kénytelen.

Ilyen körülmények közt a keletre való támadás kilátástalannak látszott és Festl altábornagy parancsot kapott, hogy a megváltozott helyzetre való tekintettel délnyugati irányban támadjon.

A támadás véghezvitelére azonban nem került sor, mert délután 3 órakor az összes csapatok parancsot kaptak a várba való bevonulásra.

A kitörés elérte célját: az ellenség nyugtalanítását és az előnyomulás késleltetését.

A csapatok jelentéktelen veszteséggel, de halálra fáradtan tértek vissza késő éjjel állásaikba, illetve a városban levő szállásaikra.

Ettől az időtől kezdve egészen a szerencsétlen kimeneteli 2-ik körülvétel végéig a legkedvesebb intézményünk a szikratáviró volt. Elzárva a külvilágtól ez adott hírt otthonról, a hadszínterekről, s míg sok egyéb intézmény felmondta a szolgálatot, a rádió kitűnően működött mindvégig.

Két állomásunk volt. Egyik az állandó rádió-állomás Buszkó-

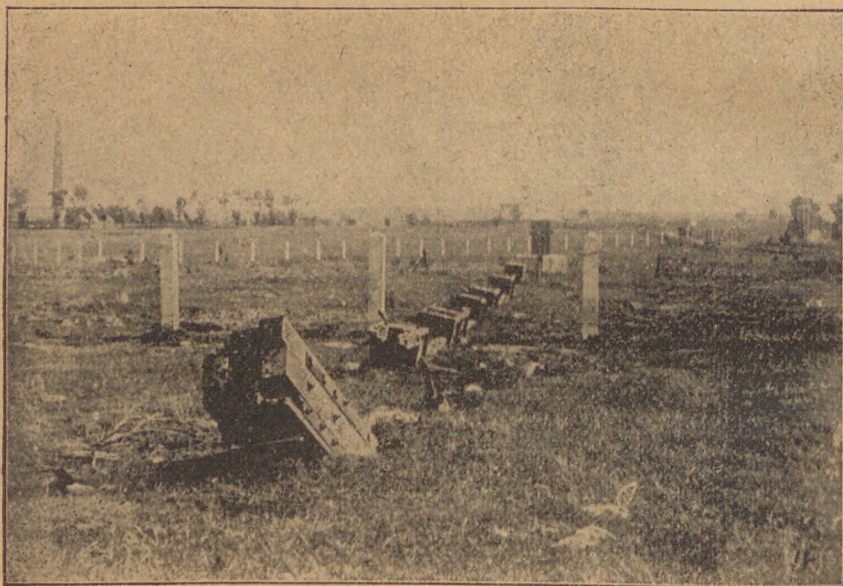
*) Hadrend: a m. kir. 46. honvéd gyalogdandár (7. és 8. honv. gyalogezred), a m. kir. 4. honvéd menetezred és a 1/2 m. kir. 3. honvéd menetezred, továbbá a m. kir. 2. honvéd ágyúezred (4 üteg) összesen 10 1/2 zászlóalj és 4 üteg (továbbá egy lovas szakasz).

wicénél, a másik a Lembergől jött tábori dróttalan állomás Krównikinél.

Az állandó állomás, bár csak röviddel a háború előtt állították fel s a legénységet is ott kellett kiképezni, kitűnően megfelelt és megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a vár védelmének.

Przemysltől északra Buszkóvice falva mellett egy domboldalon feküdt hahnebecki *Hahn Walfried* főhadnagy kis birodalma. A hatalmas Antenna dróthálózatával már messziről látható volt. Körülötte emelkedtek a gépház, az állomásépület, a parancsnok és legénység lakása.

A przemysli szikratávíró állomásának feldöntött árbóca.

(A kőze a Hadtörténelmi Levéltár és Múzeum tulajdona.)

Az állomást eredetileg gyenge motorral szerelték fel, úgy hogy csak a legnagyobb erőfeszítéssel és végtelen nehézségekkel küzdve tudta a kiterjedt táviratforgalmat lebonyolítani. Forgalmi akadályok napirenden voltak.

Ez a viasztalan állapot egészen addig tartott, míg a motor az állandó túleröltetéstől felmondta a szolgálatot, tönkrement.

Hahn főhadnagy már előbb szerzett a városban egy kétszer oly erős dynamó-motort és most azt saját terei szerint, saját embereivel beépíttette. Ettől az időponttól kezdve kitűnően működött a gépezet. Egyedül ennek az erős motornak köszönhetjük, hogy a rádió-összeköttetés sohasem szakadt meg és a külvilággal való érintkezést ez úton állandóan fenntarhattuk.

Kár, hogy a rádió-állomás teljesítményeiről vezetett feljegyzések megsemmisültek.

Az állandó dróttalan állomás forgalmát három nagy csoportba oszthatjuk és pedig:

1. a hivatalos levelezésre a főparancsnoksággal, minisztériumokkal stb.;

2. az újsághírek felvételére és végül

3. a magántáviratok felvételére és adására.

Főfeladata természetesen az első volt. A főparancsnoksággal az összeköttetést fenntartani, parancsokat, jelentéseket közvetíteni. Ez a levelezés Krakkón át történt, olyképen, hogy a táviratokat Krakkóba adták le, ahonnan Hughes-készüléken továbbították a főparancsnoksághoz. A főparancsnokság viszont Krakkóba a dróttalan állomásnak telegrafálta meg, amit akart és az továbbította a táviratot Przemyslbe.

A főparancsnoktól ugyan nem sok parancsot és tájékoztatást kaptunk, ami a titoktartás szempontjából teljesen indokolt volt, mert az ellenség a táviratokat leolvashatta és rejtjel-kulcsunk segítségével, ami valószínűleg megvolt neki, megérthette azt.

Az állomás a nap minden órájának minden utolsó negyed-órájában készen állott a Krakkóval való levelezésre, nehogy esetleg fontos parancsok leadásával várni kelljen azért, mert az állomás máshol van elfoglalva.

Nagyon sok munkát adott a rádió-állomásnak a várparancsnokság a helyzetjelentésekkel, amelyeket minden éjjel a főparancsnokságnak küldött.

A védőkörletli parancsnokságoknak a nap folyamán előfordult eseményekről, a saját és ellenséges helyzetről este 8-ig összefoglalt jelentést kellett beküldeniök a várparancsnokhoz. Ezek a jelentések voltak a mi esti újságaink.

Ezekből a jelentésekből azután a várparancsnokság összeszedte a legfontosabbat, ami a főparancsnokság előtt a vár körüli ellenséges helyzetről, a vár állapotáról fontossággal birhat. Ezt aztán rejtjelezték és egy Hughes-készülékkel leadták a dróttalan állomásnak továbbítás végett. A körülmények szerint — tudniillik aszerint, hogy milyen terjedelműek, milyen tartalmasak voltak a jelentések — eltartott ez a folyamat naponta éjjel 12-ig, 1-ig, sőt 2-ig. A dróttalan állomás munkája még csak ezután kezdődött és bizony sokszor reggelig tartott. Az utolsó hetekben 2—3, sőt több helyzetjelentés is ment a főparancsnoksághoz naponta. Az állomás ilyenkor állandóan munkában volt.

A minisztériumokkal sokkal ritkábban, csak időnkint fordult elő rövid táviratváltás.

Az előléptetésekről, kitüntetésekről is rádió útján értesültünk, amíg valamelyik repülő bajtárs hozott be Rendeleti Közlönyöket. A közös hadsereg minden rendeleti közlönye megvolt, a honvédségből csak néhány.

Másodrendű feladata volt a dróttalan állomásnak az újsághírek felvétele. Wiennel és Nordeich-hal (német dróttalan állomás) állandó összeköttetésben lévén, reggel, délben és este átvette a legújabb újsághírek kivonatát.

Igy a napisajtó tartalmáról naponta tájékozva voltunk és saját várlapjaink útján a várőrséget és lakosságot is tájékoztathattuk.

Különösen reggelenként volt gazdag a táviratok tartalma. Milyen nehezen vártuk ezt a reggeli póstát és milyen öröm volt, ha jó híreket hozott!

A levelezés harmadik faja, a magántávirat, a várbeliek részéről nagyon ritkán fordult elő. Csak kivételesen engedték meg a továbbítást.

Annál több magántávirat érkezett kívülről, gratuláló táviratok a várparancsnoknak, kérdezősködések a Vöröskereszt részéről meghalt, megsebesült vagy eltűnt egyének után. Ide sorolhatók a főparancsnokság azon táviratai is, amelyekben oly szívesek és előzékenyek voltak, az előléptetések terjedelmét, valamint a kitüntetésekét közölni. Ezzel végtelen hála kötelezték a várórség tisztikarát.

A másik dróttalan állomást Lembergől kaptuk és felállítottuk, hogy a másíknál esetleg előforduló zavarok esetén átvehesse a forgalmat. Erre azonban nem volt szükség. Hahn főhadnagy oly kitűnően vezette állomását, hogy nem szorult segítségre. Így a második állomás csak orosz szikratáviratok felfogásával foglalkozott. Ezek rejtjelezve voltak és senki sem tudta őket megfejteni, nem lévén meg a rejtjel-kulcsunk. Mivel azonban gondoltuk, hogy történeti jelentőségük lehet a háború után, ha majd megfejthetjük őket, gyűjtöttük s a várromok átadása előtt egy szekrényre valót égettünk el.

Néha előfordult, hogy rejtjelezetlen orosz, sőt német nyelven is fogtak fel orosz táviratokat.

Ezek vagy a mi győzelmeinkről szóló híreket cáfolták meg, vagy koholt orosz győzelmeket hirdettek nagy hangon. Tudták, hogy felfogjuk a távirataikat és azzal a célzattal adták fel nyíltan, hogy olvassuk azokat.

Az állandó dróttalan állomást az ellenséges tüzéség március 21-én összelötte, a tábori dróttalan állomást, miután az utolsó jelentést leadta, elrombolták.

Az ellenség kezére semmi sem került...

4. FEJEZET.

Orosz hadikövet megadásra szólítja fel a várparancsnokot. A védősereg kitérőse Rokietnica felé. Ő Felsége nevenapja. Ujságírás ágyútűzben. A Kriegsnachrichten és a Tábori Ujság.

Március 2-án délután a jaroslai úton álló tábori őrsünk jelentette, hogy Radymnóból két orosz tiszt érkezett oda fehér zászlóval három kozák lovas kíséretében és az egyik magasabb-rangú tiszt kéri, hogy vezessék a várparancsnok elé.

Nagyot néztünk. Hadikövet most? Vajjon mit akarhat?

Egy vezérkari tiszt azonnal autóba ült s kiment a tábori őrhöz, hogy behozza a különös vendéget.

Amíg odajárt, azalatt mi találgattuk, hogy vajjon miért jön? Csoportok verődtek össze és tárgyalták az esetet, magasan szárnyaló fantáziával, a leghetetlenebb változatokat találva ki, amelyekre mindjárt fogadásokat is kötöttek.

Egyik még azt a kérdést is meg merte kockáztatni, hogy hátha megadásra akarja felszólítani az orosz a várat?

Amilyen csendesen mondta, olyan hangosan torkolták le.

Csak nem gondol ilyet? Hisz ez lehetetlenség! Most, amikor a mieink előnyomulnak s ők hátra mennek? Vagy azt hiszik, hogy mi tájékozatlanok vagyunk? Nem, ez képtelenség. Szó sincs róla.

A hadikövet egészen felizgatta a kedélyeket. Nagy esemény lett belőle. Szinte hálásak voltunk iránta, amiért egy kis változottságot hozott a mindennapi élet szürke egyhangúságába.

Három óra tájban megérkezett az autó érdekes utasával.

Alacsony termetű, erős testalkatú ember volt a hadikövet. Szemei fehér kendővel bekötve. Tapogatózva, bizonytalan járással jött fel a lépcsőn.

A várparancsnok előszobájába vezették s leoldották szemeiről a köteléket. Szaporán pislogott, amikor a villanyfény szemét érte és a cvikkerjét kereste.

Zsebéből levelet húzott elő s átadta a vezérkari főnöknek.

A levél egyszerűen „A várparancsnok úrnak“ volt címezve.

Még akkor nem ismerték az oroszok a Kusmanek nevet.

Belül a szöveget oroszul írták, de német fordítást is mellékeltek hozzá.

Körülbelül ez volt benne:

„Parancsnok úr!

A szerencse elhagyta a császári és királyi hadsereget. Csapataink utolsó eredményteljes harcai megadták nekem annak a lehetőségét, hogy a Nagyméltóságodra bízott várat körülzárjam.

Lehetetlennek tartom, hogy kívülről bárminemű segítséget is kapjon. Főlöszleges vérontás elkerülése végett alkalomszerűnek tartom, hogy Nagyméltóságodnak ajánlatot tegyek a vár átadására vonatkozó tárgyalások megkezdésére, miután ez esetben lehetséges volna a Legmagasabb Főparancsnokságtól a katonai becsületet megóvó feltételeket kérni az ön és helyőrsége számára.

Azon esetben, ha Nagyméltóságod óhajtja a tárgyalás megkezdését, úgy legyen szíves a mi kellően meghatalmazott követünkkel — Wandam alezredes úrral — feltételeit közölni.

Egyben megragadom az alkalmat, hogy Nagyméltóságodnak nagyrabecsülésemet kifejezzem.

A Przemyslt körülzáró hadsereg parancsnoka:

Radko Dimitrieff s. k.,
gyalogsági tábornok.

A levél tartalma általános megbotránkozást keltett. Mégis csak minősíthetetlen eljárás ilyesmit fel is tételni az osztrák-magyar hadsereg egy tábornokáról! Még hozzá az akkori ránk nézve nagyon kedvező hadászati helyzetben!

„Feleletre sem kell méltatni“, mondták néhányan.

„Meg kell neki mondani a véleményünket“, hangoztatták a többiek.

A várparancsnok, helyettesével, Tamásy altábornaggal, folytatott rövid tanácskozás után azt határozta, hogy válaszolni fog és sajátkezűleg papírra is vetette ezt a Tamásy által sugalmazott történelmi nevezetességű néhány sort, amí azóta szállóigévé vált:

„Parancsnok Úr!

Méltóságomon alulinak tartom, hogy az ön szégyenteljes ajánlatára érdemleges választ adjak.

Przemysl őrségének parancsnoka.“

Ezzel a válasszal aztán visszamehetett Vandam alezredés parancsnokához és elmondhatta, hogy a várban szóba sem álltak vele. Szemét újból bekötötték, autóba ültették és kikisérték a tábori őrhöz, ahonnan kísérőivel együtt ellovagolt.

A búcsúzáskor azt mondta gúnyosan az őt kísérő vezérkari tisztnek: „A viszontlátásra“. Mire az visszafelelte: „Szívesen látom, ha majd foglyunk lesz Przemyslben“.

Radko Dimitrieff nem szívelte meg a saját levelében foglaltakat. A „fölsleges vérontást“ ő akarta elkerülni s mégis ő vitte vágóhídra Lysiczka s Dunkowiczkinél katonáinak ezreit.

Hogy az oroszok sértő felszólítására adott válasznak nagyobb nyomatékot adjunk, másnapra, 3-ára virradó éjjel, a 30·5 cm.-es mocsarak tűz alá vették a körülzáró orosz csapatok éjjelezési helyeit.

Az óriási lövedékek zúgva, berregve hasították a levegőt és tompa durranással explodáltak a másfélórájársnyira fekvő községekben, alaposan megzavarva az ellenség éjjeli nyugalmát. Itt ott kigyúlt egy ház, egy csűr, egy kazal és kísérteties fényvel lobogott bele a sötét éjszakába.

Ez azonban nem volt elég.

A védősereg nem engedhette, hogy az orosz csapatok háborítatlanul mozogjanak a vár körül, bár ezen mozgások újabban nyugat-keleti irányban észleltettek. Különösen az északnyugati arcvonal előtt jelentettek ily irányú mozgolódást, amelyből azt lehetett következtetni, hogy az oroszok erről a vidékről elvonulnak.

Ezen elvonulás megakadályozására október 4-ére kitörést hajtott végre a védősereg Tamásy altb. parancsnoksága alatt északnyugati irányban.*)

Borus, esős őszi nap volt. Tipikus galiciai reggel, amikor az ember rosszkedvű lesz, ha kinéz az ablakon és csak pocsolyát lát mindenfelé. A megfigyelés ilyenkor teljességgel lehetetlen, a gyaloglás pedig a kinszenvedéssel határos. Az előző napok kiadós esőzése folytán a talaj, meg az út is jó puhára ázott.

A szegény baka bokán felül süppedt a vendégmarasztó barna löttybe, ami nagyokat szortyogott, mint a pipa, amikor kierősza-kolta belőle az átázott bakancsot.

Az ágyúk, lőszerkocsik tengelyig süppedtek a sárba. A terepen való mozgás, az állás elfoglalása és az állás megváltoztatása szerfelett nehéz volt. A Nadgrodzenie magaslaton átvezető

*) A kitörésen részt vettek a m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztály csapataiból (főtartalék) a 2. és 7. honvédezredek Bernatsky ezredes parancsnoksága alatt, a 2. honvéd ágyúezred (4 üteg) és a 4. honvéd huszárezred I. osztálya (2 század); a védelmi körletek védőrségéből a cs. és kir. 10. és a cs. és kir. 34. népfölkelő gyalogezredek, a mozgó tüzer-tartalékból egy nehéz tarackosztály (3 üteg). Összesen 12 zászlóalj, 2 lovasszázad, 7 üteg.

út annyira felázott, hogy egyes lovas részére is csak lépésben volt járható.

Pont 6 óraker lépték át a csapatok az övonalat, a hadosztályparancsnokság Mackowice-től délkeletre az út mentén álló kereszt-hez lovagolt előre.

A főoszlop — 6 zászlóalj — Bernatsky ezredes parancsnoksága alatt Nadgradzenie magaslaton át Wola község felé vett irányt. Ettől keletre a népfölkelő ezredek nyomultak elő két oszlopban északi irányban.

Közben az előreküldött lovasságtól jelentés érkezett, hogy a Mackowice-től északra levő dombokat az ellenség megszállta. Nemsokára élénk tűzharc keletkezett a Mackowice-től északra állásban levő ellenség és előnyomuló csapataink között. Időközben a honvéd ágyúszred Mackowice-től délre állásba ment és megnyitotta a tüzet a Kosienice-től északnyugatra álló ellenséges tüzérségre. Az ellenséges tüzérség erre (több üteg) a mi tüzérségünket 1—2 órán át igen heves ösztűz alatt tartotta.

A hadosztályparancsnokság álláspontjáról látni lehetett, amint a Bernatsky-dandár csapatai Mackowice-től északnyugatra a dombra felkapaszzkodnak.

Úgy délelőtt 9 óra tájban a jobb oszloptól is érkezett jelentés, mely szerint az ezred harcban áll s az ezredparancsnok megsebesült.

A középoszlop Mackowice-től északra szépen támadott. A hadosztályparancsnokság álláspontjáról a támadás igen jól volt látható. A nehéz tüzérség parancsot kapott délelőtt 8—9 óra között, hogy legalább egy üteggel a hadosztályparancsnokság álláspontja mellett menjen állásba és támogassa a 10. népfölkelő ezred támadását. A Bernatsky-dandár a Wola(Rokietnicka)-tól délre fekvő erdőbe hatolt be és ott támadáshoz csoportosult.

Egy nehéz taraczküteg — a hadosztályparancsnokság álláspontjától közvetlenül keletre — tényleg állásba is ment és délelőtt 11 óra 10 perc táján nyitotta meg a tüzet. Alig tett néhány lövést, amidőn látni lehetett, hogy a 10. osztrák népfölkelő ezred részei megkezdték a visszavonulást. Az ezredparancsnok, akit a visszavonulás oka felől telefonon megkérdeztek, csak annyit tudott mondani, hogy jobbszárnyát túlerő támadta meg, mert beszéd közben a telefonvezeték elszakadt. Ezalatt az ezred visszavonulása általános lett és a visszavonuló rajvonal csakhamar elérte a hadosztályparancsnokság álláspontját. Tamásy altábornagy ekkor új intézkedést adott ki, amely szerint a népfölkelő ezredeknek az Ujkowice-től északra és Batycze-től keletre lévő magaslatokat kellett volna megszállniok. A nehéz tüzérség visszavonul az övonalba. A Bernatsky-dandár pedig az ellenséget Folw. Olesiw-on át oldalba és hátba támadja.

Ezek után a hadosztályparancsnokság is visszahúzódott az Ujkowice-től délre levő magaslatra, mert az előző állásponton már ellenséges gyalogsági tűzbe jutott és egy ló meg is sebesült.

A visszavonulás közben a vezérkari tiszték, Révy őrnagy és Schweitzer százados, a 10. osztrák népfölkelő ezred egyes részeit Ujkowice-től északra revolverrel kezükben megállásra birták. Ez a megállás nem mutatkozott azonban tartósnak, mert délután 1

óráig nemcsak a 10. osztrák népfőlkelő ezred, hanem a 34. osztrák népfőlkelő ezred is bevonult az övvonal mögé. A hadosztályparancsnokság új álláspontjáról látni lehetett, hogy az ellenséges gyalogság mikép közeledik a Mackowice-től északra és északkeletre lévő magaslatokon át az övvonalhoz. A honvéd ágyúezred ellen is megindult az ellenséges gyalogsági támadás, miért is parancsot kapott, hogy az Ujkowice-től délre lévő magaslatra vonuljon vissza. Délután 1 óra tájban tehát a 10. és 34. népfőlkelő ezredeknek az övvonal mögé történt visszavonulása következtében a Bernátsky-dandár a Wola(Rokietnicka)-tól délre levő erdőben teljesen magára maradt. Ilyen viszonyok között a hadosztályparancsnokság kénytelen volt ezen dandárnak is a várba való visszavonulását elrendelni, amit ez szerencsésen végre is hajtott anélkül, hogy az ellenség zavarta volna.

A népfőlkelő ezredek a visszavonulás folyamán érzékeny veszteséget szenvedtek, a Bernátsky-dandár és a tüzérség vesztesége azonban jelentéktelen volt.

Különös találkozása a véletlennek, hogy az ellenség ugyanazon a napon tolt közelebb körülzáró vonalát a várhoz, amidőn annak őrsége az ellenség képzelt elvonulásának megakadályozására kitörést hajtott végre. Ily téves helyzetmegítélések a hadtörténelemben nem ritkák. Az orosz-japán háborúban Kuroki tábornok hadseregével Liaojangtól délkeletre érkezvén, saját megfigyelése alapján azon benyomást szerezte, hogy az oroszok északi irányban visszavonulnak. (Liaojangtól rövid időközökben vonat vonatra indult el északi irányban. Kuroki ebből arra következtetett, hogy az oroszok a visszavonulást a vasút kihasználásával gyorsítják.) A visszavonulás késleltetésére, illetőleg a visszavonulók üldözésére hadseregének felét (1½ hadosztályt) azonnal átdobta a folyó északi partjára. Azonban rövidesen kiderült, hogy Kuropatkinnak ez esetben eszeágában sem volt visszavonulni, sőt a Kuroki-hadsereg átkelt részei ellen támadásba ment át. Ezek az események képezik a liaojangi csata legérdekesebb részét.

A kitörés folyamán megállapítást nyert, hogy az ellenség közelebb tolt körülzáró vonalát a várhoz, amiből elvonulási szándékára bajosan lehetett volna következtetni, viszont nagyobb erők kelet felé vonulása a vártól északra és délre tovább tartott. Repülőlk nem állván rendelkezésre, nem lehetett megállapítani, hogy ezen oszlopok merre menetelnek tovább. Még mindig bizonytalan volt, hogy megtámadják-e az oroszok a várat, vagy sem.

A kitöréssel egyidejűleg október 4-én csendben, egyszerűen ünnepelte a védőrség Ő Felsége nevenapját. A hálaadó istentiszteleten csak a városban lévő parancsnokságok, kevés csapat és az intézetek küldöttségel vettek részt. A várparancsnok a következő táviratot intézte Ő Felsége katonai irodájához:

„A przemysli várparancsnok és a várőrség kéri Excellenciádat, hogy lelkes hódolatuk és törhetetlen hűségük kifejezését Ő Felsége lábai elé rakni méltóztassék.“

Erre a következő távirati válasz érkezett:

„Különös örömmel és legkegyelmesebb köszönetével volt kegyes Ő császári és apostoli királyi Felsége a várparancsnok és várőrség

mai hódoló táviratát tudomásul venni. Ő Felsője bizik abban, hogy a vár bevehetetlen s a küzdő hadsereg biztos támpontja lesz."

Ugyancsak október 4-én jelent meg a Tábori Ujság első száma. Szóljunk itt ezzel kapcsolatban néhány szót a przemysli ujságokról.

A körülzárt várba csak a dróttalan távíró útján jutottak el az ujsághírek, azt a néhány napilapot nem számítva, amihez a 2-ik körülzárás alatt repülő bajtársaink révén úgy havonta 1—2-szer hozzájutottunk. A rádióállomásról a híreket a várparancsnokság vezérkari osztályának távíratozták meg. Ott összegezték azokat és az eligazításnál az illető vezérkari tiszt tollba mondta az alárendelt parancsnokságok közegeinek. Ily módon azonban nagyon lassan jutottak a hírek köztudomásra és nagyon sokan meg sem tudták azokat.

Hogy ezeket az ujsághíreket közkinccsé tegyük, odaadtuk a távíratokat egy kiadónak, aki „Kriegsnachrichten“ címen sokszorosította azokat. Így született meg az első przemysli ujság, amely dacára, hogy csakis a távíratok szószerinti visszaadására szorított, nagyon meleg fogadtatásra talált. Az ujság egy lapon jelent meg, egyik oldalon német, a másikon lengyel szöveggel. A lengyel szöveg felett: „Wiadomosci Wojenne“ felírás állott.

A 23. honvéd hadosztálytörzs tisztí étkezdejében nemsokára felmerült az eszme, hogy a távíratokat magyar nyelven is közzé kellene tenni, mert a védősereg legnagyobb része magyar s így a „Kriegsnachrichten“-t nem érti. Ha azonban fáradságot veszünk magunknak a hírek lefordítására, akkor legokosabb, ha külön lapot adunk magyar nyelven.

Dr. Molnár Kálmán főhadnagy egri jogakadémiai tanár vállalkozott a szerkesztésre és vezércikkek írására; e sorok írója ki-
eszközölte a várparancsnokságtól az engedélyt a lap megindítására, elvállalta a felelősséget érte és kötelezte magát a lap cenzurázására.

Eleinte sok nehézséggel kellett küzdenünk. A lengyel nyomdában egy csomó magyar betű hiányzott. A magyar szedőket úgy kellett a különböző csapatoktól egyenkint kikeresni és a nyomdába vezényelni. És számtalan egyéb apróság, surlódás fordult elő.

Lassankint azonban sikerült az összes nehézségeket legyőzni és a lap „Tábori Ujság“ néven kibontotta zászlaját.

Az első szám, mint említettük, 1914 október 4-én jelent meg 600 példányban, a következő felszólítással mint vezércikkel:

HONVÉDEK!

A magyar honvédség háromszínű lobogóját Przemysl utcáin lengeti az őszi szellő.

Halic és Lodoméria — a mai Galiczia — földje nem először látja a magyar katonát, jól ismeri a magyar zászlót.

Ezen ország történetének lapjaira kitörölhetetlen betűkkel van felírva a mi magyar királyaink egy díszes sorának: Jeruzsálemi Endrének, Nagy Lajosnak és leányának, a Jagellóknak a neve.

A magyar uralkodott valamikor e földön!

És ez a magyar uralom nem volt ellenszenves az itteni lakosság előtt, sőt alapjává lett annak a barátságának, amely később az

önálló Lengyelországot is testvéri kötelékkel fűzte a magyar nemzethez.

Mindkét nép kiolthatatlan szabadságszeretete képezte a barátság és testvériség alapját.

Majd jöttek a borús századok. Mi száz sebtől vérezve tengettük életünket. Lengyelország egészen elbukott. Szabadsága szabadsággá fajult, s a 18-ik század végén megszűnt önálló állam lenni. Hatalmas szomszédok közt felosztatott.

Ekkor Mária Terézia dicső királynőnk felelevenítette azokat az ősi kapcsolatokat, melyek a magyar királyokat Halics és Lodomériához fűzték. A magyar szent korona jogcímén követelte vissza az elbukott Lengyelország déli részét: Galicziát.

Vissza is kapta. Ez a része a régi Lengyelországnak járt legjobban. Míg az Oroszországhoz csatolt rész a legirtózatossabb elnyomás alatt tengődött, addig a mi Galicziánk nemzeti jellege megmaradt és a lengyel lakosság politikai és emberi jogainak teljes élvezetében szépen boldogult, fejlődött, erősödött.

Innen van az, hogy a lakosság hive a dinasztiónknak. Hálával tartozik és hálával adózik neki.

Ezen a lengyel területen állunk mi most, a XX. század jelen világtörténelmi pillanatában.

Talpunk alatt az őseink vérével áztatott föld. Szívünkben elszánt akarattal, hogy ezt a földet minden ellenség ellen megvédelmezzük.

Mindnyájan érezzük, hogy Magyarország kapujában állunk. Ezen az exponált helyen hazánk földjét, családi tűzhelyünket, szeretteinket, kis gyermekeinket, jelenünk boldogságát, jövőnk reményességét védelmezzük.

Ha mi itt helyt nem állunk, akkor az orosz előtt szabad az út Magyarországra.

Ki ne tudná mit jelent ez? Ki közülünk az, akinek nincs otthon senkije, akinek biztonságáért remeg!?...

Itt állunk azzal az elszántsággal és bátorsággal, amit a helyzet komolysága követel.

És Przemyslben megjelenik az első magyar lap, hogy hírt adjon nekünk mindarról, ami bennünket érdekel.

Fogadjátok szívesen ezt a lapot és úgy viseljétek magatokat, hogy ennek a lapnak minden száma magyar dicsőségről adhasson hírt.

Úgy viseljétek magatokat, hogy ha majd a mi magyar zászlóinkat

Fújja a szél, fújja,
Hazafelé fújja,

akkor elvisszük magunkkal ezeket a lapokat, mint a mi hűséges magyar szívünk, katonai erényeink beszédes tanujelét."

Az ujság a második körülzárás alatt nagyon szépen felvirágozott, amint később látni fogjuk és a przemysli magyar kultúra központjává lett.

III. RÉSZ. *)

Az oroszok erőszakos támadása október 5—9-én.

Ágyúk bömböltek, mint veszett bikák.
Halált sikoltott tenger puszkacsó.

Gyóni.

5. FEJEZET.

A lembergi csaták idején, szeptember első felében Przemyslben csak csekély számú védőrség maradt. A gyalogság többnyire osztrák — nagyrészt gallicziai ruthén nemzetiségű — Landsturm- és Landwehr-csapatokból állott. Szeptember közepétől kezdve vonultak be a védőrségül számt m. kir. 97. népfölkelő gyalogdandárnak és később a vár főtartalékául kiszemelt m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztálynak az előző hetek nehéz csatáiban megfogyott, de soha meg nem vert csapatai a várba.

Az erőszakos támadás leghevesebb harcai a VI. védőkerület arcvonalán folytak le, elsősorban ezekkel foglalkozunk.

A VI. védőkerület berendezése.

Az övonalnak legexponáltabb, keleti arcvonalára, az északkeleten a San folyó mellett fekvő Hurkótól, dél felé Luczyce-ig, a Wiar folyó mellett elterülő VI. védőkerület parancsnokává a várparancsnok Weber Alfrédet, a m. kir. honvédségnél beosztott tábornokot nevezte ki, aki a parancsnokságot szept. 18-án vette át.

A VI. védőkerület védővonalának hossza 17 km. és három alkerületre volt osztva:

1. XIV. sz. övfőerőd és ettől északra a San-ig;
2. a XIV. sz. övfőerődötől az I/6. överődig bezárólag;
3. ettől nyugatra a Wiar-ig.

A VI. védőkerület parancsnokságának az I. sz. övfőerőd (Salis Soglio) volt elhelyezésül kiutalva. Ezen erőd bombamentes és tágas építmény volt, de uralgó fekvésénél fogva az ellenséges tüzet kihívta. Zárótüz a harcvezetést könnyen meghiúsíthatta volna. Ez okból a VI. védőkerület parancsnoksága az erődöt mintegy 1.000 méterrel nyugatra fekvő nyílt nyári barakktáborot választotta állomáshelyül. A következmények igazolták e választást.

*) E részt a 2. honv. t. ágyúszred megmentett naplója, saját jegyzetei és egyéb okmányok alapján *Thaisz László* ezredes úr volt szíves kiegészíteni.

A védővonallal berendezése, felszerelése és felfegyverzése elavult volt, mint az egész Przemysl váré. A védővonallal bátyaszerű kiugrása Byków felé nagy gyengeségi momentum volt, amelyet a terep szerencsétlen alakulása okozott, de e gyengeségi momentumot az erődítés és felszerelés tökéletesítésével kellett volna valamennyire kiegyenlíteni. Az összeköttetések berendezése igen gyarló, az előtér letarolása is igen hiányos volt. Nagyon kellemetlen volt a Bykówtól északnyugatra fekvő vigályos „Na Blonje“ nevű erdőcske, annál inkább, mert mélyen, nem pásztázható, holt területen feküdt. E fontos terület oldalozásáról nemcsak hogy semmiféleképp nem gondoskodtak, de ily oldalozás a békebeli előmunkálatokban még csak megfontolás tárgyát sem képezte. Az egész védőkerületben csak 2 traditor-ágyút építettek be. Kellemetlen volt a Bykówtól keletre fekvő nagy kiterjedésű „Wielki Las“ nevezetű erdő, valamint a Pleszovice és Popovice közt fekvő „Maruska“ nevezetű erdőcske, melynek csak a felét tarolták le.

Talaj és időjárás a támadásra volt kedvező. Az átázott agyagot könnyen megmunkálhatták, az esős, szeles, néha ködös időjárás, a sötét éjszakák meglepetésekre előnyösek voltak.

Hadrend. Az oroszok hadrendje, amennyire foglyok bemondása és egyéb forrásokból idővel megtudható volt, a következő lehetett:

Parancsnok Radkó Dimitrieff gyalogsági tábornok. Medyka felől támadott az 5., 9., 42. és 58. hadosztály; valószínűleg 2 hadosztállal okt. 5. és 6-án és 2 hadosztállal okt. 7. és 8-án.

Nowosielki—Popovice vidékéről támadott a 60. és 69. hadosztály okt. 7-ére virradó éjjel. A váröv északi arcvonala ellen a 11., 32., 78. hadosztály, a váröv déli arcvonala ellen a 31. hadosztály és a 3-ik szibériai dandár támadott. Stegemann szerint az erőszakos támadásnál a következő orosz seregtestek vettek részt: 12., 13., 19. gy. h. o.; 58., 60., 65., 78. és 82. tartalék h. o. és a 3. lövészdandár. Összesen tehát kb. 8—10 gyaloghadosztály. A hadosztályok 16 zászlóaljából álltak, egyenkint kb. 800 emberrel. Az egész támadó erő tehát 100—150.000 főre becsülhető.

Ostromló tüzésérg, ágyúk és tarackok, ha nem is jelentékeny lövegszámmal, kétségtelenül megállapították. Az erőszakos támadás alkalmával a VI. védőkerületben jelen volt saját csapatok hadrendje a következő:

Hadrendi beosztás az erőszakos támadás kezdete előtti időből.

VI/1. védőkerület (Hurko).

Parancsnok: Szenderszky Antal alezredes, a m. kir. 11. népf. gyalogezred parancsnoka.

III/11. népf.	1 zlóalj
II/32. honvédmenet	1 »
I/17. Landwehr	1 »
II/21. Landsturm	1 »
Összesen.....	4 zlóalj

VI/2. védőkerület (Siedeliska).

Parancsnok: lovag Arlow Viktor ezredes, a m. kir. 10. népf. gyalogezred parancsnoka.

I., II/11. népf.	2 zlóalj
II/10. népf.	1 »
II., III/4. honvédmenet	2 »
Összesen.....	5 zlóalj

Vártüzérség.

61-es mintájú	16 drb	61-es mintájú	8 drb
75-ös »	26 »	75-ös »	68 »
80-as » 18 cm.-es	4 »	80-as » 12 cm.-es	4 »
80-as » 12 »	4 »	99-es » 15 » tarack	12 »
Páncélagyú 8 »	2 »	99-es mintájú 8 cm.-es toronyágyú	16 »
Traditor 8 »	2 »	99-es mintájú legkisebb lövő-résű ágyú	6 »
		99-es mint. 15 cm.-es ostrom-mozsár	8 »
		99-es mintájú 12 cm.-es ágyú	4 »
Összesen...	54 drb	Összesen	126 drb

Október 5-én, 6-án és 7-én beérkeztek:

45. Landsturm	1 zlóalj	Bernátsky ezr. a m. kir. 7. honv. gy.-ezr.	3 zlóalj
		1/2 honv. zlóalj	1 »
		Van Vest ezr. a 10. Landst.-ezr.	3 »
		Kraliček ezr. a 18. Landst.-ezr.	3 »
Mindössze	5 zlóalj	Mindössze	15 zlóalj

VI/3. védőalckerület (Jaksmanice).

Parancsnok: **Straub** ezr., a 21. Landsturm-ezred parancsnoka.

I, III/10. népf.	2 zlóalj
I, III/21. Landsturm	2 »
Összesen	4 zlóalj

A VI. védőkerület parancsnoksága rendelkezésére:

2/7. népf. huszárszázad.

Vártüzérség:

61-es mintájú	16 drb	Mozgó lövegtartalék:	
75-ös »	40 »	75-ös mintájú 9 cm.-es	12 drb
80-as » 12 cm.-es	4 »	80-as » 15 »	8 »
Páncélagyú 8 cm.-es	4 »	80-as » 30.5 »	2 »*
99-es mintájú 8 cm.-es toronyágyú	4 »		
Összesen	68 drb	* Az erőszakos támadás ideje alatt nem tüzeltek.	
		Összesen	22 drb

Október 5-én, 6-án és 7-én beérkeztek:

III 2. honv. menetzlóalj	1 zlóalj	Okt. 5—8-ig beérkezett lövegek:	
		75-ös mint. 9 cm.-es	16 drb
		99-es » 15 » tarack	12 »
		80-as » 18 » ágyú	16 »
		Thaisz ezr. 2. honv. tábori ágyús ezred 5-ös mintájú 8 cm.-es	24
Mindössze	5 zlóalj	Mindössze	68 drb

Tehát mindössze: 14 magyar, 11 osztrák zászlóalj, 338 löveg, 1 magyar huszárszázad. A 18. és 45. galíciai rutén Landsturm-ezred zászlóaljai, valamint a 10. Landsturm-ezred fele (csehek) a harcoló állományhoz alig számíthatók.

Jegyzet: A puskalétsz. a honvédekénél alig 50%-a a szabv. hadiállom.-nak, a többiekénél kb. 90%-a. A lövegekénél nincs mindenütt pontos adat rendelkezésre a mintákra és ürméretekre vonatkozólag.

Szept. 28-án kezdték meg az oroszok a keleti frontnak, a VI. védelmi körlet erődeinek rendszeres lövetését, egyelőre minden különösebb eredmény nélkül.

Ekkor azonban már jöttek a hírek hadseregünk újabb előnyomulásáról, az orosz hadsereg visszavonulásáról, s 30-án már látni lehetett az erődökből, távol délen és északon vonatok és csapatok kelet felé húzódását. Viszont a keleti arcvonal előtt nagyobb orosz erők napok óta folyó öszpontosításáról volt a várparancsnokságnak tudomása. A hadseregfőparancsnokság szikratáviró útján közölte a várparancsnoksággal, hogy megbízható kémhírek szerint az oroszok a vár délkeleti arcvonala ellen támadást terveznek. A várparancsnokság egyéb forrásból is ilyenképen volt értesülve s az orosz foglyok is ez irányban vallottak. Szept. 30-án és október 1-én teljes nyugalom uralkodott, az orosz tüzéség alig tett néhány lövést. Csak távol délen lehetett látni Dobromilon át nyugat-keleti irányban menetelő oszlopokat. Radymnonál egy eddig ott nem sejtett orosz hadtest nyert megállapítást. Ennek a hadtestnek egy hadosztálya (a 32-ik) Radymno-tól délre volt állásban, a másik kettő pedig (a 11. és 78. gyaloghadosztály) Radymno és környékén táborozott. A repülők hiányát akkor éreztük légérzékenyebben. A támadás valószínű volt. Przemysl várának birtoka nagy előnyt biztosított egy várható San-menti csatában. Viszont a látszat a mellett szólt, hogy az oroszok csak a keleti, északkeleti és délkeleti arcvonal előtt hagynak csapatokat, egyébként mindenütt visszavonulnak. A különböző ellentétes hírek folytán nagy volt a bizonytalanság, ami a vezetést kedvezőtlenül befolyásolta. Ha repülők lettek volna a várban, akkor a várparancsnokság azok felderítése útján tájékozva lehetett volna az ellenségről és nem tapogatózott volna a sötétben.

Október 1-től kezdve derülni kezdett a helyzet. A főparancsnokságtól repülőgépen hozzánk érkezett (Taussig főhadnagy pilótával) Rabl vezérkari százados. Megerősítette a hírt hadseregeink újbóli előnyomulásáról s tájékoztatta a várparancsnokságot az általános helyzetről. Október 2-án a főparancsnokság szikratáviró útján értesítette a várparancsnokságot a helyzetről. A távirati parancs következőképen hangzott:

„Az általános helyzet úgy reánk, mint szövetségesünkre nézve igen kedvező. Az oroszoknak Galicziában való támadó előnyomulása kezd összeroppanni.

Karöltve a német csapatokkal ismét legyőzzük és megsemmisítjük az ellenséget, amely már Krasnik, Zamosc, Insterburg és Tannenbergnél vereséget szenvedett.

A német főerő feltartóztathatatlannul Franciaország belsejébe tör. A csapatok itt újabb nagy győzelem előtt állanak.

A Balkán hadszíntéren csapataink ellenséges területen harcolnak. A szerb ellentállás kezd megbénulni.

Míg ellenségeinket benső elégedetlenség, nyomor és éhínség fenyegeti, addig hadseregünk és a szövetséges német állam szilárd bizalommal egyesül, hogy a galádul reánk erőszakolt háborút győzelmesen végigharcolja.

Ez a valóságos helyzet, mely minden tisztnek tudtul adandó, a legénységnek pedig anyanyelvén kihirdetendő.“

Október 3-ától kezdve erős ágyútüzet intézett az orosz az övonal ellen, a védők alig győzték az okozott károkat éjente helyre hozni.

Események okt. 5. és 6-án. Első harcmozzanat, támadás észak-keleti és keleti irányból okt. 5. és 6-án.

Október 5-én reggel a VI. védőkerület parancsnoka a jaksmanicei szakaszon szemrevételezett. Kitérést tervezett a védőkerület déli frontjának biztosítása és előőrseink újbóli előretolása céljából. Csakhamar a VI/2. védőalkerület több pontjáról jelentések érkeztek orosz gyalogság előnyomulásáról. Az oroszok ágyútüze is mind hevesebb lett, kivált az I/1. överőd ellen.

Weeber tábornok, miután meggyőződött, hogy az oroszok igen nagy erővel a VI. védőkerület ellen előnyomulnak, a várparancsnoknak személyesen jelentette telefonon, hogy komoly támadás indult és kérte tartalékainak — lehetőleg magyar csapatokkal való — megerősítését.

Közben az orosz gyalogság mind előbbre dolgozta magát. Az volt a benyomás, hogy az oroszok a főtámadást a Na Blonje és Wielkie Las erdőkből az I/1. överőd ellen tervezik. Az oroszok szempontjából ez volt valóban a legcélszerűbb támadási irány. A kiugró bástya gyengesége, az átkaroló támadás lehetősége, a leplezett, sőt nagy részben fedett közeledési területek, a főközlekedési vonalak, vasút és műút közelsége Medykán, az ostromló tüzéség fedett elhelyezésének lehetősége Medykán stb. mindannyi kedvező tényező volt ezen támadási irány választására. Az oroszok bizonyára rég ismerték kémeik által a vár védelmi terveit, bizonyára tudták, hogy a „bástya“ oldalozására semmiféle előgondoskodás nem történt.

Délután 4 óra tájt, amikor sötétedni kezdett, az orosz gyalogság helyel-közeli már 4—500 lépésre jutott az övonalhoz. Működésben voltak a védőkerület beépített tüzésége és a mozgó lövegteraléknak akkorig beérkezett ütegei, amennyire a részben elavult ágyúk hordtávolsága, lövőgyorsasága, lövészerrel való elátása és a terep megengedte.

Számos kisebb-nagyobb nehézség leküzdése után az október 6-ára virradó éjjelen éjjelkor nyitotta meg a honv. t. ágyúszred hatásos tüzelését. Tüzelő állása, egy-egy osztállyal Hurkó falu keleti és nyugati szegélyén, nyílt, bokrok és fák által csak részben leplezett állás volt, az ostromló tüzéség várható oldalozó tüze ellen csak saját maga hevenyészte lövegállások fedték annyira amennyire. Általános oldalirány: Byków. A védőkerület parancsnokának kezdeményezésére, a várparancsnok személyes utasítása értelmében első sorban a Na Blonje erdőcskét és vidékét vetette pásztázó gránáttűz alá, kihasználva tüzelő gyorságát, amennyire csak a körülmények megengedték. Később az övonal különböző pontjaira érkeztek a tűz irányítására vonatkozó kérések, melyeknek a honv. tüzérek mindig megfelelték.

Jöttek ismételve a hálálkodó telefonüzenetek a gyalogsági támpontokból. A honv. tüzezredet Medyka felől ostromló nehéz tarackok vették utóbb erős oldalozó tűz alá, mintegy elismervényt állítva ki, hogy tüze fáj. Az oldalozó tűz veszteségeket is okozott, de a szerencse különös kegye folytán nem tett túlnagy kárt, a tüzet nem tudta befolyásolni.

Okt. 6-ika folyamán a Medyka felől indult gyalogsági támadás mindjobbban ellanyhult, nyilvánvalóan a honv. ágyúk oldalozó pergőtüze következtében.

A VI. védőkerület védő őrsége, gyalogság és tüzéség, érzékeny veszteségek dacára, megint egész nap dolgoztak idegeik és izmaik teljes megfeszítésével.

Második harcmozzanat. Támadás keleti és délkeleti irányból az I/1. överőd ellen okt. 6. és 7-én. Orosz rohamcsapat az I/1. överőd mellvédjén.

Már 6-ika folyamán a Wielkie Las (Byków) és Plesowice irányából újabb gyalogsági támadás jelei mutatkoztak, tehát most már kelet és délkelet felől. Az orosz tüzéség is fokozta tüzét.

Az egész erőszakos támadás legérdekesebb és legveszélyesebb részlete most játszódott le, az I/1. sz. överődnél.

Az erőd parancsnoka dr. *Bielek* István 11. népfőlkelő ezredbeli hadnagy, budapesti ügyvéd volt. Védő őrsége a munkácsi 11. sz. népfőlkelő gyalogezred 2. századának kb. 100 embere, 30 főnyi erősítés a 32. honv. menetzászlóaljtól, mely 6-án este érkezett, a szintén 6-án beérkezett, de a kedvezőtlen viszonyok közt használhatatlannak bizonyult fényszórónak vitez kezelő legénysége, továbbá 2 vártüzértiszt, 40 vártüzér és néhány utász volt.

A sötétség beálltával elhallgattak az orosz ütegek. Sűrű köd szállott le. Az eső egyhangúan kopogott a vasbetonon. Később erős szél kerekedett, mely a fagyos esőt az örök arcába paskolta. Meglepetésszerű támadásra keresve sem lehetett volna alkalmasabb időt találni. Éjjel körülbelül 2 óra tájban orosz reflektor fénye villant fel délkeleti irányból, megvilágítva állásainkat az ellenséges tüzéség számára s elvakítva saját tüzéségünket.

A fényjelre megszólaltak a körülfekvő magaslatokon, főleg a Wielkie Las erdőben elhelyezett orosz ütegek, heves gránát- és srappeltűzzel árasztották el az erődöt és az övonal szomszédos szakaszait. A védők a közeledő zajból következtették, hogy az orosz gyalogság sűrű vonalakban közeledik az erőd felé.

Dr. *Bielek* István hadnagy az erőd őrségét csengőjellel felriasztotta. Kiki helyére sietett. A gyalogság erős puska- és géppuskatűz alatt tartotta az előterepet. Világító pisztolyokkal is sűrűn lövöldöztek az előtérre, de a koromsötét, ködös éjszékében csak akkor tudták az oroszokat megkülönböztetni, amikor azok már a tüzéségi tűz által súlyosan megrongált akadályoknál voltak s hozzáfogtak azok szétrombolásához. Az orosz tüzéség tüzelését a mellvédre még akkor is folytatta, midőn gyalogsága már a drótakadályokhoz ért s azok elhárításán dolgozott. Az oroszok közül nagyon sokan elesetek és megsebesültek, de azért a sokszoros rajvonal megrikulva bár, mégis az erőd közvetlen kö-

zelébe jutott. A támadóknak végre is sikerült az akadályokat annyira megrongálni, hogy azon átkúszhattak. Elkeseredett közeli tűzharc folyt e közben, melynek folyamán az oroszok az erőd és a közeli védőművek géppuska-, lafetta- és kézfegyvertüzében óriási veszteségeket szenvedtek. Az erőd ágyúi e közben nem tüzeltek. Szemtanuk későbbi jegyzőkönyvei, kijelentései szerint, az erőd ágyúi csak akkor nyitották meg a tüzet, mikor az oroszok már a mellvéden voltak. E feltűnő eset okát nem ismerjük. Az erőd védőrsége közül addigra is már többen elesetek és sokan megsebesültek az orosz tüzéség pergőtüzében. Elesett a használhatatlan fényszóró egész kezelőlegénysége, egy gránátalálattól elpusztult egy géppuska, melyet dr. Bielek hadnagy az erődből azonnal mással helyettesített. Körülbelül 4 óra tájban egy orosz srappeltől súlyosan megsebesült dr. Bielek hadnagy erődparancsnok, azonban még sebesülve is rendelkezett, buzdította katonáit.

Röviddel a vitéz erődparancsnok megsebesülése után egy kb. 4—500 főnyi rohamcsapat, — mint különböző ezredekhez való tartozásukból megállapítható volt, — nyilván válogatott önkéntesek, halált megvető elszántsággal két tiszt vezetése alatt az erőd jobboldali mellvédjére felmászott. Rövid kézitusa után leszúrták vagy lefegyverezték azt a néhány emberünket, akik a vaskapuk lezárása után még kintrekedtek az erőd tetején; döngették a kapukat, lövöldöztek a nyílásokon, ajtón, kéményen át az erőd belsejébe, honnan a tüzet erélyesen viszonozták. Utóbb az oroszok a kéznél levő tüzfából épült torlással kívül védekeztek a mieink tüze ellen, a mieink pedig belülről eltorlaszolták az erőd kapuit.

Az erőd mellvédjére, tetejére és külső udvarába jutott rohamcsapatot minden oldalról a szomszédságból saját kisebb-nagyobb osztagaink támadták.

A 7-ik honvéd gyalogezred felmenti az erődöt.

Végre körülbelül $\frac{3}{4}$ órakor segítséget kaptak a mieink. Beérkezett Bernátsky ezredes vezénylete alatt a 7-ik honvéd gyalogezred, elől a III. zászlóaljával. Kemény és veszteségteljes harc után a 7-es honvédek a helyzet urai lettek. A támadásból kivették részüket a 4. és 16. honvéd menetezrednek és a népf. ezrednek a közeli védővonalakban volt kisebb osztagai is. Az I/I. védő őrsége is kinyitotta a kapukat és részt vett a betört oroszok leverésében. Végre a 7. honvéd gyalogezred beérkezte az erőd tetején levő oroszok megadták magukat, két tisztjük megsebesült és összeölelkezve mindkettő agyonlőtte magát. Az udvaron kb. 30 orosz halott hevert, 170 sebesült és 150 fogoly került a támadó osztagok kezére. A mellvéd lejtjét, ahol a rohamcsapat felhatolt, az orosz hullák teljesen elfedték, az előteret a hullák százai borították, az akadályok közt halomszámra heverték. Az I/I. erőd vitéz védő őrségének egyharmada hősi halált halt vagy megsebesült.

A 7-ik honvéd gyalogezred megérkezésével a diadal teljesen biztosítva volt.

Saját tüzéségünk és a közeli védő őrségek gyalogsága közben már erős tűz alatt tartotta az előteret, úgy hogy az orosz tar-

talékok nem bírták az erődre jutott csapatot támogatni. A mieink nagy diadalérzéssel látták az ellenség sűrű vonalait visszavonulni. Ezzel az erőszakos támadás második harcmozzanata is a védők javára dőlt el. Nincs kizárva, hogy a magasabb orosz parancsnokok, miután a sötétben nem láthatták, akkor nem is tudták, hogy egy részüknek sikerült volt az I/1. erődre feljutni.

Nem tudunk ugyanis nagy erőkkel végrehajtott kíméletlen kísérletről e nagyjelentőségű siker kiaknázására. Lehetséges azonban, hogy ily kísérlet a védőtüzérség túlhatalmas tüzeiben, mihelyt világosodott, kilátástalan volt, vagy a kísérlet meghiusult, mielőtt a védők észrevehették volna.

A 23. honv. hadosztálynak segítségül beérkezett részei a közeli védővonalakban rendezkedtek be és tisztjeik, amennyiben rangidősebbek voltak, átvették az erődök és támpontok parancsnokságát.

Összeköttetések. Külön kell megemlékeznünk az összeköttetésekről, melyeknek gyarlósága a VI. védőkerület parancsnoksága és csapatainak az erőszakos támadás nehéz napjaiban annyi gondot és bajt okozott. E nehézségeket és surlódásokat ismerve, még jobban tudjuk méltatni a védők teljesítményének nagyságát.

Az övonal és a VI. védőkerület-parancsnokság közötti összeköttetésekre csak tábori távbeszélő-vezeték állott rendelkezésre. Csupán a I/1. sz. överőd és az I. sz. övfőerőd közt volt egy darabon földalatti kábel, ezt is széjjellötte az orosz ágyútűz mindjárt az első napokban. A többi vezeték is nap-nap után ismételve széjjelszakadt. A távíróosztag — amelyhez Gyóni Géza a nagy költő mint műszaki csapatbeli tizedes is tartozott — a legélénkebb ágyútűzben is halálmegvető bátorsággal mindig helyrehozta ugyan, de az érzékeny, néha órákig tartó szünetek csak folyton megisméltődtek. Okt. 7-ének oly nagyon kritikus hajnali és reggeli óráiban a távbeszélő-összeköttetés az I/1. és a VI. védőkerület parancsnoksága között megint megszakadt. Az elülső vonalak mögötti terület oly erős pásztázó tűz alatt állott, hogy a gyalog vagy kerékpáron indult küldöncök útközben elestek vagy megsebesültek. Weeber tábornok végül népfőlkelő huszáraival kísérletezett — és sikerrel. Az első, aki határozottan megbízható hírt hozott arról, hogy az I/1. erőd nem esett el, Barta János népfőlkelő huszárfőhadnagy volt. Lovasai az I/1. erődig lovagoltak, ott a szakadékon gyalog átmásztak, az erőd kapuján beszóltak. Hamarosan visszahozták a hírt, hogy az I/1. erőd nem esett el. Itt megjegyezzük, hogy a 2/7. népf. huszárszázadban sebesületlen ló alig volt. Ez a század vitézi teljesítményeinek legerősebb bizonyítéka.

Az összeköttetési szolgálat terén érdekes epizód, hogy egy 11. népf. ezr.-beli küldönc az utat Byków támponttól (I/1. mellett) az I. sz. överődbe és vissza 7-szer tette meg és miután az I. sz. överőd parancsnoka azután a visszatérést megtiltotta, visszaszökött a tűzvonalba. A VI. védőkerület 7 magyar tábori csendőre (a 36 főnyi cs. kir. csendőrkülönítményt mindjárt eleinte kikapcsolták a csendőri szolgálatból) 36 órán át szakadatlanul tartotta fenn szolgálatát közvetlenül a harcoló vonal mögött a pusztító, fákat kidöntő ágyútűzben, étlen, szomjan, példás eréllyel és

kitartással. Csak külön parancsra pihentek azután felváltva 4—4 órát. Kettő közülük, aki éppen akkor az I/1. erőd közelében volt, ennek megrohanásában is résztvett. A védőkerület parancsnokságának összeköttetése a várparancsnoksággal alig volt ugyan megzavarva, de az első harcvonalakkal való összeköttetés gyarlósága miatt a várparancsnokság a változó helyzetről a gyorsan lepergő események forgatagában már csak utólag értesült. A várparancsnok annyiban befolyásolta a harc vezetését, hogy a kért erősítéseket mindig meg is küldte. Ezen erősítéseket a harcoló csapatok csak akkor fogadták örömmel, ha magyar honvédsapatok érkeztek.

Epizódok. Kellemetlen epizód volt a hamis hír az I/1. el-estéről. A VI/2. alkerület parancsnoka egy fél zászlóaljat küldött kora reggel az I/1-hez. Ez a csapat, mikor valahol az I. övfőerőd és az I/1. közt éppen pokoli ágyútűzben nyomult elő, szemben menetelő orosz gyalogosokkal találkozott. Orosz foglyok voltak, kiket az I/1. közeléből Siedliskára kísértek sebesült tüzeink. A $\frac{1}{2}$ zászlóalj parancsnoka izalmában nem látta, hogy fegyvertelenek az oroszok és hogy a mieink kísérik őket, megrendülten hátrált, sőt útközben egy 12 cm.-es térközi üteg személyzetét is magával rántotta, kik a závárzataikat kiszedve, a $\frac{1}{2}$ zászlóaljhoz csatlakoztak. A védőkerületparancsnoksághoz érkezve izgatottan jelentették, hogy „az I/1. erőd és a szomszédos támpont elesett, az arcvonal át van törve, az oroszok hátunkban vannak“. A kerületi parancsnokság természetesen nem adott hitelt a jelentésnek, bár akkorra az I/1. erődbe tört oroszok leve-réséről onnan hír még nem érkezett. A 12 cm.-es üteg személyzete závárzataival együtt azonnal visszaküldetett állomáshelyére, hol végig derekasan kitartott, a $\frac{1}{2}$ zászlóalj pedig Bernátsky ezredes zászlóaljaival szintén rövidesen előre ment az elülső védővonalhoz. A hamis hír hihetetlen gyorsan terjedt el *Przemysl városban!* Megriadva beszéltek egymásnak az emberek, hogy az oroszok betörték.

A várparancsnok ez időtájt tudakolta éppen telefonon az eseményeket a VI. védőkerület parancsnokától. Ez utóbbi jelentette, hogy folyik a harc, a védőkerület tartja magát és jelentette többi közt a hamis hírt is.

A várparancsnok válaszában elrendelte, hogy az I/1. erődöt minden eszköz felhasználásával vissza kell foglalni.

Miközben ez a telefonbeszélgetés lefolyt, a Bernátsky ezr. zászlóaljai már útban voltak az I/1. felé, az oda betört oroszok pedig csakhamar mint foglyok Siedliska felé.

Ilyformán a kerületparancsnokságnak az I/1.-el való gyarló összeköttetése nagy izalmak okozója lett a várban, hová hosszú ideig nem érkezhetett *pontos* értesülés az I/1. erődnél lefolyt eseményekről.

A galicziai rutén és cseh tartalékok ugyancsak népszerűtlene-k voltak, de népszerűtlenségük jogosságát „fényesen“ igazolták is. A Siedliskán tartalékban levő galicziai rutén ezred parancsnoka panaszt emelt, hogy emberei áznak, fáznak és utóbb az ezred szó nélkül Przemyslbe menetelt.

Egy másik ilyen zászlóalj, mely az övonalhoz közelebb állt

tartalékban, mikor parancsnoka megsebesült, azt otthagya Siedliskára hátrált.

Egy rutén altiszt az I/1. válságos óráiban ott egy fedett helyen olvasót pergetett, míg onnan egy magyar altiszt kizavarta a mellvédre.

*Harmadik harcmozzanat. Támadás keleti irányból a XIV. öv-
főerőd (Hurko) ellen okt. 7-én és 8-án. Tűzzel üldözés 9-én.*

Még okt. 7-e folyamán újabb támadás jelei mutatkoztak, most már a XIV. övfőerőd ellen. Ez az erőd nagyon elavult, magas, messzire jól ellátású gyenge építmény volt, rosszul fedett téglafalakkal, felszerelése sem volt kifogástalan. Már 7-én erős ágyú- és taraktűz alá vették az orosz lövegek, gyalogságuk is mind közelebb férközött. A Hurko falunál álló 2. honv. tábori ágyús ezr. most már erre a támadó gyalogságra irányította tüzeit, a XIV. erőd telefonon közölt kívánságai szerint. Előfordultak 2.000 m.-en aluli irányzékok is. Részt vett a harcban a vár mozgó löveg-tartalékának a közelben álló néhány ütege és úgy tudom a XV. övfőerőd 1 vagy 2 traditor-ágyúja.

Mindamellettt sok kritikus órát élt át az erősen megrongált erőd. Az orosz gyalogság egész közel jutott az erődshoz (glacis).

Közben súlyos krízisen ment át a honv. tüzérezred. 7-én dél előtt érkezett a lövészterelep parancsnokának jelentése, hogy az ezred oszlopának lövészerét már majdnem mind eltüzeltte, a várban 5-ös mintájú 8 cm.-es lövészer nincs, a várparancsnok elrendelte, hogy az ezred ágyúit 75-ös mintájú 9 cm.-esekkel (Uchatius) cserélje fel. Az ezredparancsnok az összes még meglévő 8 cm.-es lövészeret közvetlenül az elülső gyalogsági vonal mögött álló I. osztályhoz hordatta, mely közvetlenebbül tudta tüzével a szorongatott XIV. erődöt támogatni és amelynek a helyzet szerint közel gyalogsági támadásra is el kellett készülnie, a II. osztálynak pedig elrendelte, hogy ágyúit a 7-ike délutánján a tüzelő állásba beérkezett 9 cm.-esekkel cserélje ki.

Az I. osztálynak szánt 9 cm.-esek a közelben maradtak. A II. osztályban néhány tisztet kívül alig tudott más a régi jó Uchatiusokkal bánni, mégis hamar kioktatták a többi tiszteket és a kezelő legénységet az éj folyamán és 8-án reggel 6 órára teljes ágyúszámmal folytatta a II. osztály is tüzeit a XIV. erőd ellen még mindig támadó orosz gyalogságra. 8-ika folyamán riasztó telefonjelentés érkezett valamelyik gyalogsági lövészárokból a honv. tüzérezred parancsnokához. Jelentették, hogy ijesztő közel hullanak lövedékeink hozzájuk, vigyázzunk, mert ha csak egy lövedékünk a saját lövészárokból robban el, tisztjeik a kiherült öreg népfelkelőket nem lesznek képesek kézben tartani. A vizsgálat rövidesen azt eredményezte, hogy a vártüzérségtől átvett 9 cm.-es lövészer közt vetésre szánt töltések (Wuripatron) is vannak, melyeket az oktató tisztek addig nem vettek észre, a kezelő legénység pedig egyáltalán nem ismert. E kellemetlen incidens hamar elintéztetett, rövid tűzszünet után folytatta tüzeit a II. osztály is a XIV. erőd előterére.

Végre okt. 8-ika folyamán megtört az oroszok harmadik tá-

madási kísérlete is. Okt. 9-én délelőtt már csak rövid ideig volt még a honvédayúknak alkalmuk a tűzzel való üldözésre. A XIV. erőd előterében nagymennyiségű rohamlétrához való anyagot és robbantószert találtak utóbb. Ez bizonyítéka annak, mily komoly volt itt a támadó hadosztályok betörési szándéka.

Támadás a többi védőkerületekben. Az oroszok veszteségei. A védő őrség veszteségei. Saját tábori seregtesteink közelednek.

A VI. védelmi körlet elleni támadással egyidejűleg a IV. és VII. védőkerület ellen is hevesen támadtak az oroszok. A IV. kerületben a XI. erőd (Dunkowiczki), a VII. kerületben a IV. számú erőd (Optyn) ellen nyomultak a legsűrűbb tömegek. Helyenkint sikerült az orosz gyalogságnak egész néhány száz méternyire megközelíteni állásainkat. Az éjek leple alatt rohamlétrákkal, kézi gránátokkal látták el magukat s több helyen rohamot kíséreltek meg, amely azonban sehoh sem sikerült. A leghevesebb rohamok az I/1. erőd elleni támadással körülbelül egyidejűleg az okt. 7-ére virradó éjjel történtek.

Az oroszok elismerésre méltó vakmerőséggel támadtak (állítólag hátul géppuskatűzzel kergették őket). Az erődökhöz közel jutott elsővonalbeli osztagokat saját tüzésük is lőtte, a rohamok alatt sem szüntetvén be a tüzet az erődökre. Így két tűz közé kerülve sok helyen kétségbeesve rohantak felemelt karokkal az erődök felé, jelezve, hogy megadják magukat.

Négy napi erőlködés után végre okt. 8-án véres fejjel visszavonultak az oroszok, belátván a támadás sikertelenségét s a további vérontás hiábavalóságát.

A támadó hadsereg a 4 nap alatt roppant veszteséget szenvedett. A vár környéke a szó szoros értelmében orosz vértől ázott. A támadók halottjai még hetekkel a visszavonulás után is heverték az övonal előtt, mert az orosz tüzéségi tűz miatt senkit sem lehetett eltemetni. Az akadályárkokban egy-egy géppuska-állvány előtt halomszámra lehetett látni a véres tetemeiket s a drótakadályokon — mint a fogoly a hálóban — hetekig lógott egy-egy fennakadt tányérsapkás hulla.

Hány emberükbe került az oroszoknak az erőszakos támadás, azt nehéz pontosan megmondani. A veszteség zömét nem a váróv közvetlen közelében hevert néhány ezer halott tette ki, hanem a tartalékok vonalában, a tüzéségi tűzben elpusztultak, akiket az oroszok elhantoltak. Akkoriban a lapok 70.000 főnyi veszteségről írtak. Foglyot az egész körülzárás alatt 1.236-ot ejtettünk.

A védősereg vesztesége aránylag nagyon csekély volt és pedig az addigi kitörések veszteségeivel együtt: 1.280 sebesült, 313 halott, 290 eltűnt, összesen 1.883 fő. Ebből a VI. védőkerületben kb. 800 sebesült, 180 halott.

A támadás céljául kiszemelt és betonnal nem védett erődítmények nagyon sokat szenvedtek. A betonnal védett erődök megfelelték feladatuknak, amennyiben megvédték az őrséget, nem omlottak be, azonban szintén sok helyen megrongálódtak, a megfigyelő állomások beomlottak, a bejáratot több erődnél össze-lőtték s a beton megrepesztették. Sokat szenvedtek a VI. védelmi

kerület erődei, aztán a XI. erőd a IV. védelmi körletben, stb. Az akadályokat általában mindenütt alaposan megromgálták a lövedékek, derék árkaszaink azonban éjjelenként ismét kijavították azokat.

Még okt. 8-án este beérkezett a városba a hadsereg első hírnöke: a vitézségi éremmel feldíszított Dienes (cs és kir. 2. huszárezredbeli) huszárörrmester egy járőrrel. Kitérő örömmel fogadtuk, boldog volt az, aki szivarral, ennivalóval, mindenféle jóval tömhetette.

Okt. 10-én megjelentek Przemysl közelében az első hadosztályok: a III. hadtesthez (3. hadsereg) tartozó 28. hadosztály Rokietnicán, a 44. hadosztály Nizankowicétől nyugatra s híre jött, hogy a 2. hadsereg Dobromil felé közeledik.

A vár felszabadult.

A győzelem méltatása. A Radko Dimitrieff túlnyomó számú hadserege felett aratott győzelem hazánkat valószínű orosz betöréstől mentette meg, a monarchia katonai tekintélyét pedig nagyban emelte. Méltán megilleti a babér a nehéz harcokban részt vett, messze túlnyomó részben magyar védőőrséget, azután a vártüzérséget is, mely a több mint 3-szor 24 órán tartó idegrázó szolgálat alatt példásan dolgozott. A VI. védőkerületnek összesen 314 várlovege körülbelül 48.000 lövést adott le ez idő alatt. Döntő tényezői voltak a győzelemnek a 23. honvéd gyaloghadosztály 7. honvéd gyalogezrede, mely a VI/2. alkerületet további támadás ellen biztosította, továbbá a 23. honvéd hadosztály 2. honvéd t. ágyús ezrede, mely oldalozó tüzével 6-án az első támadás összeomlását és közeli pergőtüzével 7. és 8-án a harmadik támadás meghiúsulását okozta. Az ezred 24 lövege 100 órát volt állásban, közel 80 órán át tüzelt rövid megszakításokkal egyfolytában és több mint 12.000 lövést adott le. Egy vezérkari tisztünknek egy orosz tüzértiszt, aki az erőszakos támadás idején a Wielkie Las erdőben állott volt ütegevel, azt beszélte 1920. nov. havában Barnaulban a bolszewikik hörtönében, hogy az oldalozó tüzérségi tűz hiúsította meg az erőszakos támadást 1914. okt. 6—8-án, az ő csoportjuknak lett volna a feladata az oldalozó ütegeket leküzdeni, de nem tudta őket megtalálni. Az ezred történetéhez mellékletül szolgál a XIV. sz. övfőerőd tisztikarának egy kedves hálálkodó levele is a nekik tett jó szolgálatokért.

6. FEJEZET.

A várparancsnok parancsa a felmentés alkalmából. Ó Felsége táviratilag fejezi ki köszönetét. A felszabadulás ünnepe. A Tábori Ujság ünnepi cikke.

A várparancsnok a felmentés alkalmából a következő parancsot adta ki:

„Tisztek és Katonák!

Három hét telt el azóta, mióta az ellenség Przemysl sáncai előtt megjelent s megkezdte a vár körülzárását.

Többszöri eredményes kitéréseink mégis a legutolsó napig távol tartották az ellenséget a váröv erődjeitől.

Az utolsó napokban azonban a túlerejében bizakodó ellenség kétségbeesett erőfeszítéseket tett, hogy a várat — haderőnk ezen biztos támpontját — elfoglalja.

72 óras heves harcban az ellenséget mindenütt nagy veszteséggel visszavertük és ezáltal eskünkhöz híven szolgáltuk legkegyelmesebb császárunkat, királyunkat és hazánkat.

Büszkén tekinthetünk most vissza erre a 3 hetes időszakra, ami alatt megfeszített erővel és sok nélkülözéssel — de lelkesítve nagy feladatunk által — az ellenség nagy erejét lekötöttük s végre dicsőségesen visszavertük.

Nagy örömmre szolgál, hogy mint a vár parancsnoka a legfelsőbb szolgálat nevében köszönetet mondhatok az összes parancsnokoknak és csapatoknak kitartásukért, amely katonai erények ehhez a mindnyájunkat boldogító eredményhez vezettek.

Végül áldozunk mély megindultsággal a becsület mezején elesett bajtársaink emlékének. Szívük vérével pecsételték ők meg legfőbb Haduruk és a Haza iránt való hűségüket.“

Október 11-én Ő Felségétől távirati köszönet érkezett a várparancsnoksághoz, mely a következőképen hangzott:

„Przemysl bátor őrségének, mely az erős ellenséges támadásokat visszaverte és derék hadseregeimnek, melyek a nagyon kedvezőtlen időjárás dacára hősiiesen előnyomulva az ellenséget visszavetették és Przemyslt felmentették, legmelegebb köszönetemet és benső üdvözlétemet küldöm.

Ferenc József s. k.“

Ugyanezen a napon — vasárnap — ünnepelte Przemysl polgársága a felszabadulás ünnepét.

A háromhetes körülfárás és az erőszakos támadás izgalmai után új életre ébredt a város. Megszűnt az utcák kihalt nyugalma, a lakosság kiözönlött a házakból. A forgalom ismét megindult, a posta megkezdte működését, a vasuti forgalom megindulását néhány nap múlva várták.

Ezt a nagy változást köszönte meg a város lakossága Istennek és Ő Felsége csapatainak. Délelőtt 10 óraker a székesegyházban hálaadó istentiszteletet tartottak, amelyet Przemysl római katolikus püspöke celebrált s amely után lendületes beszédet tartott. A mise után összes katonai és polgári előkelőségek résztvettek. A mise után körülbelül 10.000 főnyi tömeg gyülekezett a várparancsnokság előtt. Elöl ment a városi zenekar a néphymnust játszva, mire a várparancsnokság erkélyén, az ünneplő közönség előtt, megjelent a várparancsnok vezérkarával.

Megbízásából az egyik parancsőrtsiszt, a város helyettes polgármestere, rövid beszédet intézett a gyülekezethez, melyben a várparancsnok nevében lengyel nyelven megköszönte a ragaszkodás ezen szép megnyilatkozását. Beszéde végén felhívta a jelenvoltakat, hogy ezen lélekemelő ünnepet Ő Felsége éltetésével zárják be.

A szónok utolsó szavai a tömeg örömrivalgásában veszttek

el. Felhangzott a néphimnusz, majd a lengyel himnusz, amelynek hangjai mellett a tömeg lassanként széteszlott.

Az ünnepi hangok közé belevegyült a várlovések távoli tompa dörgése, a keleti arcvonalon még mindig folyt a tüzérségi harc.

A délelőtt folyamán tisztelegtek a várparancsnoknál a polgári és egyházi hatóságok küldöttségei.

A polgári hatóság szónoka kijelentette a város polgárai nevében; — miután a várparancsnok és a védőrség hervadhatatlan érdemeit felsorolta — hogy ezen hősiek védelem emlékére a város főterén emlékművet fognak felállítani, amelyen a várparancsnok és egyéb magasabb parancsnokok, valamint a vezérkari főnökök lesznek domborműben megörökítve.

A várparancsnok rövid beszédben válaszolt a küldöttségnek s minden érdemet és dicsőséget hősiek csapataira hárított.

Magyar lapunkba, a „Tábori Ujság“-ba, Molnár Kálmán a következő cikket írta a felmentés ünnepe alkalmából:

„Przemysl előtt minden csendes. Ezt a jelentést küldheti a „minden oroszok cárjának“ az ostromló sereg fővezére.

Csakhogy ez a csend a Sipka-szoros csendje.

A halál némasága ül a vidék felett.

Méternyi magasságban fekszenek a hullák, melyeket az elvonuló orosz sereg visszahagyott. Csend van. Csak néhol hallatszik ki a rettenetes halmazból egy-egy haldokló vagy sebesült tompa nyögése és elhaló jajkiáltása.

Micsoda orkánná, micsoda földet megremegtető, eget ostromló dübörgéssé erősödnének ezek a zsenge hangok, ha nagy Oroszország minden új özvegye és minden friss árvája egyszerre sikoltaná szívtettépő fájdalmát ebbe a csendbe.

... És megjelennek ebben a siralom völgyében a mi egészségügyi katonáink. Kiássák a hullák tömegéből az élőket. Bekötik sebeiket. Gondos ápolással igyekeznek visszaadni az életnek azokat, akik életükre törtek.

Ez a huszadik század! Ez a borzalmak poézise!

Vajjon mit érezhet ezek láttára az a büszke orosz fővezér, aki ma egy hete azzal a felszólítással küldte be hozzánk adjutánsát, hogy adjuk fel a várat?

Mit érezhet az az adjutáns, aki a rövid, de érthető válasz után azzal az elbizakodott búcsúszóval hagyott itt bennünket: A viszontlátásra Przemyslben!?

Przemysl hős védőrsége a teljesített kötelesség felemelő tudatával tekinthet vissza az átélte küzdelmes napokra.

Különös büszkeséggel tölt el minket magyarokat az a tudat, hogy a monarchia legfontosabb erődjének védelmében az oroszlánc rész nekünk jutott.

Nagy megtiszteltetés ez reánk nézve, de olyan megtiszteltetés, amely minket történeti jogon megillet. Őseink vére gyakran öntözte ezt a földet s aki közülünk itt hősi halált hal, hazánk és királyunk védelmében, atyáink sirja által megszentelt földben alhatja örök álmát.

A feladat fontosságát és megtisztelő voltát mindenki érezte!

A m. kir. honvédség és a m. kir. népfölkelés az elmúlt napokban bebizonyította, hogy az ősi magyar virtus még nem halt ki a mai kor magyarjaiból.

Az a bátorság és lelkes becsvágy, amely önérzettel és kitartással párosulva a magyar katonákat a multban jellemezte, ma is megvan a magyarban. S ha a béke hosszabb korszakai alatt szunnyadtak is a harci erények, amint kitört a vihar, fellobbant a hamu alatt pislogó parázs.

Gyönyörűség látni, hogy a polgári foglalkozásoktól és családjuktól elszakított békés polgárok milyen igazi katonákká alakultak át.

Katonákká tette őket a lelkesedés. Az a lelkesedés, amely nélkül győzelmes hadsereget elképzelni nem lehet.

És ugyan ki tudna jobban lelkesedni, mint a magyar?

Ő Felsége nevenapja alkalmából a várparancsnokhoz intézett választávirat a következő szavakkal végződik: „Ő Felsége bizik abban, hogy a vár bevehetetlen s a küzdő hadsereg biztos támpontja marad.“

Örömmel jelenthetjük Ő Felségének, hogy bizalma alapos volt. Egyúttal magyar hűséggel és Apostoli Királyunk iránti törhetlen ragaszkodással azt a kegyet kérjük magunknak, hogy ahol bátor és megbízható katonákra van szükség, állítsanak oda ezután is mindig minket, magyarokat.

A most folyó világháborúnak egyik véres fejezete záródik le a mai nappal.

Klio előveszi ércollát s amit a történelem márványlapjaira felvés, azt büszkén olvashatják majd unokáink.“

IV. RÉSZ.

A San-menti csata.

7. FEJEZET.

A védősereg támadása Sosnicára. Megélenkül a városi élet. A vár raktáraiból élelmezik a hadsereget. Telnek a kórházak. Élelemszállító vonatok érkeznek. A San-menti csata véres harcai. Harcok a Magiera magaslatért. Tömeges megbetegedések. A kolerajárvány. Túll-függönyből készült téli fehérenemű. Hadseregeink visszavonulása november 5-én.

*

Amíg a polgárság ünnepeket s a város díszben és örömmámorban úszott, a védőrség mozgékony csapatai kint harcoltak a vártól északra, hogy hadseregeink előnyomulását támogassák, amelyek október 10-ig a vár környékére érkeztek. Az ellenség kénytelen volt a vár déli és nyugati arcvonala elől visszavonulni, az északi arcvonal előtt azonban még tartotta magát. Ezen ellenséget támadta meg a 3. hadsereghez tartozó III. hadtest és ezt a támadást kellett támogatni a kitörő csapatoknak, mert a hadtest erős ellenállásra talált és támadása megakadt.

A honvéd hadosztály október 10-én déltől kezdve Zurawicán állt menetkészen, hogy adandó parancsra — a III. hadtesttel való együttműködés céljából — kitörést hajthasson végre.*) Örömmel vonultak derék csapataink a kiindulási helyzetbe, mert tudták, hogy fel van mentve a vár és vágytak arra, hogy ismét a tábori hadsereggel együtt harcoljanak az oroszok ellen.

Az időjárás eddigi szokásához híven most sem kedvezett kitörő csapatainknak. Egész nap esett az eső, a talaj még jobban felázott, mint az okt. 4-iki kitörés alkalmával.

*) Paracsnok: Tamásy Árpád altábornagy, vezérkari főnök Révy Kálmán vk. őrnagy.

Csapatok: 1. a m. kir. 23. honvéd gyalogosztályból a 2. és 7. honvéd gyalogezerdek 3—3 zászlóaljjal, a 8. honvéd gyalogezerd 2 zászlóaljjal, a 3. honvéd menetezred 1 zászlóalja, a 2. honvéd tüzezerd (4 üteg) és a 4. honvéd huszázezerd I. osztálya. Ezen csapatok — kevés kivétellel — október 10-ig a VI. védőkörletben voltak, hol az oroszok erőszakos támadásának visszavetésénél — október 5-től október 7-ig — döntő módon működtek közre; 2. a védelmi körletből, nevezetesen a III. védelmi körletből a m. kir. 6. honvéd menetezred III. zászlóalja, egy osztrák népfőlkelő zászlóalj és egy 9 cm.-es üteg (75. mintájú), a IV. védelmi körletből 2 $\frac{1}{2}$ osztrák népfőlkelő zászlóalj; 3. a mozgó tüzezer tartalékból 1 nehéz tarackosztály (3 üteg) és az improvizált 9 cm.-es ágyúzezerd (4 üteg), mindkettő a VI. védelmi körletből, hol az erőszakos támadás visszavetésénél működtek közre. Összesen 14 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 2 lovas század és 14 üteg.

A hadosztályparancsnokság lovas járőröket küldött ki felderítés céljából, egy megfigyelő tisztet pedig a XII-es erődbe. Az ellenséges állásokat sikerült pontosan megállapítani, úgy hogy mikor este 8 órakor parancs érkezett, hogy másnap, 11-én, a kitörés Sosnica irányában végrehajtandó, már készen volt a támadási terv.

Hajnaltól három oszlopban indult meg az előnyomulás. A főerő, 8 gyalogzászlóalj, tüzérandár-parancsnokság, 2. honv. t. ágyúszereg, 3—15 cm.-es tarackos üteg, 1—9 cm.-es (Uchatius) ágyús üteg a San folyó mentén Sosnica felé; a középső oszlop, 5¹/₂ gyalogzászlóalj és az improvizált 9 cm.-es ágyúszereg 4 ütege a Na Górach magaslaton át; a baloszlop, 1 zászlóalj Trojczycén át vett irányt.

Saját hadseregünkkel egy vezérkari tiszt tartotta fenn az összeköttetést, akit a III-ik hadtestparancsnokság küldött a XI-es erődbe, ahol 11-én a kitörő csapatok parancsnoksága tartózkodott.

A támadás a kedvezőtlen időjárás és talajviszonyok s az erős ellenséges tüzéségi tűz dacára szépen haladt előre.

Az övonalból kimenet nagy időveszteséget szenvedett a főoszlop tüzésége. Az akadályvonalon át kifelé vezető átjáró a XII¹/₂ sz. erőd mellett nem volt 6-os fogatok kivonulására megépítve; oly szűk és kacskaringós volt, hogy az ágyúkat lekapcsolva, a kezelő legénységnek kellett áthúzni. Ilyformán az éltegek is több kilométerre lemaradtak a gyalogság mögött. A gyalogság Walawáig csekély ellentállásra talált, gyorsan haladt előre, a tüzéségre nem várt. Ez a sietség veszteségekkel boszulta meg magát a Walawában lefolyt gyalogsági harcban, melyet a tüzéség nem készíthetett elő és csak elkésve támogathatott.

A honvédgyalogság rohammal elfoglalta a drohojói kastélyt, Drohojów falut, Walawát, azután — most már megfelelő tüzéségi támogatással — Dusowcét, így az oroszokat az egész vonalon visszavetve, lehetővé tette a III. hadtestünk kibontakozását a Rokietni völgyéből.

A 2. honv. tábori ágyúszereg közben annyira eltüzelt a lövészeret a Dusowcétól, majd Sosnicától kelet felé vezető utakon menetelő orosz csapatok és ellenséges tüzéség ellen, hogy lövegenként már csak 10 lövése maradt.

A 2. és 3. üteg ágyúit 9 cm.-esekre (Uchatius) kellett átcserelni. A lövészer-oszlop utóbb a 6-ik (közös) hadosztálytól szerzett lövészeret.

Közben a 23. honvéd gyaloghadosztály parancsnoksága, miután 12-ére a támadás folytatását tervezte, a várból 9 cm.-es ütegeket kért segítségül, ilyenekből azonban már a várban nem volt tartalék. Éjjel értesült a 23. h. h. o. parancsnoksága, hogy a III. hadtest 11-én Kaszycén és Zamiechówon át folytatja előnyomulását.

A reggelig beérkezett jelentések szerint nyilvánvalóvá lett, hogy az oroszok főereje az éj folyamán visszavonult. Csapataink az éj folyamán több eredményes támadást hajtottak végre, és üldözték a visszavonuló ellenséget. 12-én az oroszok csak a főoszlopunkkal szemben fejtettek ki számottevő ellenállást, azonban itt is döntő vereséget szenvedtek. Csapataink rohammal be-

vették Sosnicát. Az ellenség nagy rendetlenségben vonult vissza a sosnicai San-hidakon át. Egyes honvédosztagok rögtönzött tuta-jokon kelték át a folyó keleti partjára, hogy a visszavonulást zavarják.

A Sosnicára intézett támadás hevessége folytán az ellenség visszavonulása oly hirtelen történt, hogy a túlterhelt hidak beszakadtak és sokan a folyóban lelték halálukat.

A kitörést a legszebb siker koronázta. Támadásunkkal hadseregünk előnyomulását a San folyóhoz lényegesen előmozdítottuk.

12-én este a 6-ik közös hadosztály felváltotta a kitörő csapatokat, ezek visszatértek a várba. Éjjeli fárasztó menetelés után másnap, 13-án érkeztek vissza hős ezredeink kimerülten, több száz halottat és sebesültet veszítve a kétnapos harcban, de büszke önérzettel s a kitünően teljesített kötelesség megnyugtató tudatával.

Ki sem pihenhették magukat, már másnap tovább kellett menetelniök, hogy részt vegyenek a Magiera körüli hosszas és véres harcokban.

A városban ezalatt megélénkült az élet. Sokan visszatértek az elmenekült lakosok közül. Idegen tiszték, katonák jöttek be a hadseregtől a városba. Felvételeztek a vár raktáraiból, sebesülteket, foglyokat hoztak a harcoló csapatoktól.

A 3. hadseregparancsnokság irodái a városban voltak. A jelentéseket hozó, parancsokat vivő gépkocsik minduntalan végigzúgtak az utcákon, kerékpárosok, lovasok hívták fel a járőrelők figyelmét.

Előkelő vendégei is voltak a városnak: IV. Károly király Ő Felsője, akkor még trónörökös, Frigyes főherceg, hadseregfőparancsnok, Konrád gyalogsági tábornok, a vezérkar főnöke, továbbá néhány hadtest- és hadosztályparancsnok, akiknek csapatai a vár közelében harcoltak. A hadisajtó képviselői természetesen meginterjűvolták a várparancsnokot. Szállítók jöttek egyes ezredek megrendeléseivel. És így tovább.

A vár ekkor volt jelentőségének tetőpontján. Egyrészt azért, mert a védőrség támadása lehetővé tette az ellenség visszavetését a San jobbpartjára s kedvező előfeltételeket teremtett a San-menti csatához, másrészt pedig azért, mert a hadsereg ellátása élelmiszerral és nagyrészt hadianyaggal csakis a vár útján volt lehetséges. *Egyedül a várnak volt köszönhető, hogy a 3. hadsereg katonái nem éheztek, hogy soraik közt ragály ki nem ütött, hogy elegendő lőszerük volt, hogy magukat az elért állásokban tartani tudták.*

A vár raktáraitól való teljes függésnek az volt az oka, hogy a hadseregnél az utanszállítás jóformán teljesen megszűnt. Az állandó esőzések folyamán ugyanis az amúgy is rossz, a két ellen-séges hadsereg vonatai alatt tönkrement utak teljesen feláztak s a megrongált, puha úttestben méteres gödröket vájtak a nehéz vonat-járművek és lövegek, amelyeket sokszor tízlovas fogattal is alig lehetett kihúzni a kátyúból.

Ilyen körülmények között a hadosztályok teljesen vonat nélkül érkeztek a várhoz, egyesek még tüzéségüket is kénytelenek

voltak részben visszahagyni az erőltetett menetek folyamán. A csapatok ki voltak merülve és éheztek.

Ebben a helyzetben legegyszerűbb volt a várhoz fordulni, hiszen ott volt még akkor minden, amiben a hadsereg hiányt szenvedett. És kaptak is mindent bőven.

Az átvonuló csapatok, intézetek s a közelben harcoló 3. hadsereg részei felvételeztek a vár raktáraiban, a távolabb fekvő csapatok, a 2. és 4. hadsereg részére a vár saját járművein szállította a kívánt mennyiségű élelmiszert.

A hadseregpáncsnok napi intézkedésében rendes rovattá vált a „Felvételezés Przemyslben“, továbbá „Betegek és sebesültek Przemyslbe szállítandók.“ S valóban, amily mértékben fogytak a raktári készletek, oly mértékben teltek meg a kórházak. A betegek és sebesültek százain kívül még 2.000 hadifoglyot is a várba küldött a hadsereg, ahol az élelemfogyasztók számát szaporították.

Mikor a raktárak ürülni kezdtek, a várparancsnok tiltakozni kísérelt meg a hadseregpáncsnokságnál. De minden tiltakozás hiábavaló volt. Egyes hadtestparancsnokok megható leveleket írtak hozzá s régi barátságukra hivatkozva kérték, hogy ne hagyja éhen veszni csapataikat.

Végre is a főparancsnokság beavatkozása vált szükségessé, hogy ennek az áldatlan állapotnak vége szakadjon.

Midőn a már leadott 28 szabványos és 13 tartalék hadosztálynapon (egy hadosztály 41 napi élelme) felül újból 8 hadseregnap (1 hadsereg, körülbelül 200.000 fő, napi élelme) kiadását kérte a 3. hadseregpáncsnokság, akkor a várparancsnokság ismételt távirati kérelmére október 17-én parancsilag szabta meg a főparancsnokság a hadseregnek kiadandó élelmiszermennyiséget és pedig 4 hadseregnapot (egy hadsereg számára 4 napi élelem). Ez volt az utolsó nagy érvágás a vár megtizedelt raktárain, amelyekből a San-menti csata alatt körülbelül egy hónapra való élelmet elvitt a hadsereg.

A kórházak lakói túlnyomóan a tábori hadsereg ezredeitől kerültek a várba.

A védősereg között az első körülzárás alatt megbetegedések nagyon csekély számban fordultak elő. Sebesült se volt sok, mindössze 1.280. Mégis a vár kórházaiban 1914 október 16-án már körülbelül 12.000 beteg és sebesült feküdt, nagyrészt a 3. hadsereg soraiból, sőt tekintélyes számban voltak olyanok is, akik még a szeptemberi visszavonulás alkalmával maradtak a várban.

Képzeltető, hogy milyen volt ennek az őrlási tömeg betegnek és sebesültnek az elhelyezése, amikor a vár területén 9 kórház volt (1 helyőrségi és 8 várkórház; ez utóbbiak polgári házakban) és a 9 kórházban mindössze 8.000 fő részére készítettek fekvőhelyet. A beteg- és sebesültlétszám rohamos emelkedésével lassankint mind több és több férőhelyre lett szükség. A város középületei egymásután kerültek sorra, míg végül a templomokon kívül alig volt középület, iskola, színház stb., ami nem az egészségügyi szolgálatban állt volna. Természetesen magánépületeket is nagy számban vettek igénybe. Könnyű sebesültek, lábbadozók részére gyengélkedő-házakat rendeztek be.

A vár felszabadulása után a várparancsnokságnak egyik fő-

gondja volt a kórházak kiürítése, a betegek és sebesültek hátra-szállítása. Százával vonultak a sebesültszállító szekerek Dynów felé, míg a menetképes könnyű sebesülteket gyalogmenetben irányították szintén nyugat felé.

Helyükbe azonban mindig újabb és újabb szállítmányok jöttek az arcvonalból. *Nemcsak a 3-ik hadsereg küldte hozzánk összes betegeit és sebesültjeit, hanem még a 4-ik, sőt a 2-ik hadseregtől is kaptunk tekintélyes számban.* A kórházak ismét telni kezdtek. Hadseregünk előnyomulása pedig megakadt. A másodszeri körülzárás lehetősége arra készítette a várparancsnokságot, hogy kérelemmel forduljon a hadseregfőparancsnokhoz az egészségügyi szolgálat szabályozása tárgyában s tiltakozzon a vár kórházainak megtöltése ellen. A hadseregfőparancsnokság a kérelem jogosultságát belátta s eltiltotta a hadseregnek a betegek és sebesültek Przemysbe szállítását.

A vonatközlekedés október végén megindult s az élelmiszer-szállítás kezdetét vette a várba. A polgári lakosság természetesen nem egészíthette ki készleteit. Hiszen csak néhány napig tartott a közlekedés. És milyen állapotban érkeztek meg a katonai szállítmányok is! Száz tengelyes eleséggel tele vonatoknak kellett volna beérkezniök, a helyett mit kaptunk? Az egyik vonatból egész sor kocsi hiányzott; valamelyik állomáson lekapcsolták őket, a beérkezett kocsik fele üres volt, valahol felvételeztek belőlük, így oldva meg az utánszállítás nehéz kérdését, több vonatvezetőnél nem volt kimutatás sem a vonatrakományról. Egész vonatok „hátbörönddel“ voltak tele élelmiszer helyett. (Tény!!)

Az állomáson egy hadbiztos és néhány élelmezési tisztviselő várta az élelmiszert és ruházatot szállító vonatokat. Hosszadalmas átvételről szó sem lehetett. A készleteket a lehető leggyorsabban le kellett rakni, hogy az üres kocsik visszafuthassanak. Amint a vonatok érkeztek egymás után, rögtön kiürítették őket. A készleteket raktárakba szállították s berakták oda, ahol éppen hely volt.

Ezalatt a harchelyzet következőképpen alakult ki. Csapataink október 16-án átkeltek Jaroslautól északra a Sanon s a keleti parton beásták magukat. Ettől délre a IX-ik s attól délre Radymno és Przemysl közt a XI-ik hadtestnek kellett volna az átkelést kierőszakolni. Az ez irányú összes kísérletek azonban kudarcot vallottak. Sőt a 23. honvéd hadosztály elvonulása után az oroszok keltek át a nyugati partra. Közben a 3. hadsereg többi részét hadosztály és hadtestenként Przemysltől délre vetették harcba, míg a 2. hadsereg Samboron át támadt. A Przemysltől délre húzódó magaslatokat először a 3. hadsereg 44. hadosztályának kellett volna birtokába vennie. A hadosztály támadása megakadt az oroszok erős ellenállásán, mire ugyanott a III. hadtestet is bevetették s amikor ennek sem sikerült előbbre jutnia, akkor a XI., majd amikor ez sem segített, a IX. hadtestet rendeltek le északról Przemyslen át, hogy az áttörést kierőszakolja. A 23. hadosztály október 14-én tartalék gyanánt Nizankowicére rendeltetett, hogy azután a Magieráért és az attól délre folyó harcokban részt vegyen. A Przemysltől délre eső egész arcvonalon roppant véres harcok folytak. Téves jelentések alapján

azt hitte a hadseregpáncsnokság, hogy csak alárendelt erőkkal, utóvédekkel áll szemben s azt remélte, hogy egy rohammal sikerülni fog az ellenség állását áttörnie. Lassanként aztán nyilvánvaló lett, hogy nemcsak utóvédek, hanem az egész orosz erő, a 3., 5. és 8. hadsereg áll velünk szemben kitűnően megerősített, dróttal körülvett állásokban, amelyekben az egyenként bevetett hadtestek támadásai megtörttek.

A leghevesebb küzdelem a Magiera magaslat birtokáért folyt.

A vár mozgó tüzértartalékának legnagyobb része a váron kívül vett részt a csatában, a Przemysltől délre fekvő magaslatokon húzódó ellenséges állásokat véve tűz alá.

A Magiera ellen intézett sikertelen támadás után a hadseregpáncsnokság pusztító tüzlérségi tüzet összpontosított a magaslaton levő ellenséges állásra. Táborigyűk, 15 cm.-es tarackok úgy a várból, mint a hadseregtől, közte 2 új Skoda-féle 15 cm.-es tarack üteg, egy 30,5 cm.-es mozsár, stb. árasztották el a magaslatot lövedékekkel, amely szinte ködbe burkoltnak látszott a szakadatlan lövedék-felcsapódások folytán keletkezett porfellegben. Beható tüzlérségi előkészület után aztán végre október 18-án sikerült a 8-ik honvéd gyalogezrednek az ott megfeneklett tiroli lövészek egy zászlóalját hősi rohammal előre rántva a Magierát elfoglalni s azt meg is tartani. Az oroszok a magaslatot egyik keleti hullámára vonultak vissza s ott ismét megerősítették magukat.

Október 20-ig csapataink átlag a következő vonalat érték el: Przemysltől északra általában a San nyugati partján voltak. Przemysltől délre pedig a — 281 (Baumhöhe), — 306, — 313, — 277 magaslaton Mizýniec község közepén — a Magierán — és így tovább délre. (Lásd a térkép-mellékletet.)

Ebben a vonalban a jelen háború jellegzetes formája, az állás-harc (Positionskrieg) alakult ki. Az állásokat megerősítették, drótakadályokkal látták el, Przemyslben volt drót meg sáncszer elég s csak időnként fordultak elő részleges támadások egyes fontosabb magaslatok birtokáért. A 3. hadsereg páncsnoka megpróbálta egyszer elrendelni az általános támadást, azonban nem lett belőle egyéb, mint 1/2 órai ágyúzás és gyenge gyalogsági tűz. Előre nem ment senki, mert nem tudott. Nem volt a csapatokban sehol lökőerő, mert nem volt tartalékuk.

Közben beállt az az érdekes körülmény, hogy a tüzlérségi lőszer úgy nálunk, mint az oroszoknál elfogyott. Egyszerre elcsendesedtek a lövegek s néhány napig szinte békés hangulat uralkodott. A hadseregpáncsnokság intézkedésében nyíltan megmondotta, hogy nincs tüzlérségi lőszer és hogy egyelőre nem is lehet arra számítani, hogy lesz, mert az ipar nem győzi a lövedékek elegendő mennyiségbeni előállítását.

Ez alatt azonban Przemysltől északra sikerült az oroszoknak Radymnonál, meg a IX. hadtesttel szemben 2 helyen átkelni a Sanon s annak nyugati partján állást foglalni. További előnyomulási kísérleteik azonban eredménytelenek maradtak.

Október végén kivonták a 88. tiroli lövész-dandárt és a 44. Landwehr-hadosztályt az első vonalból, állítólag azért, hogy

északon a 4. hadseregnél alkalmazták. A Magierán és a Mizyniec körüli állásokban egy bosnyák zászlóaljjal egyedül maradt a 23. honvéd gyaloghadosztály, amelyet ekkor az eddig Przemyslben visszatartott 5. honvédgyalogezreddel, a 8-ik ezred II. és a 3-ik menetzred I. zászlóaljával megerősítettek.

Ezen időpontig hihetetlen keveredés volt az állásban. Ahogy az egyes támadásoknál bevetették őket, fekiüdtek egymás mellett honvéd, országos lövész, közös gyalogos, landwehr, bosnyák tarka össze-visszaságban, de a legjobb egyetértésben. A köteléket annyira összezavarták, hogy rendet lehetetlen volt csinálni. Csak a landwehrek kivonása után lehetett rendezkedni, ami meg is történt. Az állást újból szakaszokba osztották s mintaszerűen berendezték, bár az ellenség közelsége miatt a munkálatokat a sötét éjszakákra kellett korlátozni.

Az egészségügyet mindezeideig roppant elhanyagolták, s az élelmezés hiányos és rossz volt. Az elfoglalt állásokban sokszor még ott heverték az orosz hullák, az árkokban bokáig ért a víz, latrinákat nem készítettek, az emberek hátra nem mehettek, mert az oroszok rögtön ösztüzet adtak rájuk. És így azt a vizet itták, amely az állásban felgyülemlett. Romlott levegő terjengett. Az állandóan nedves földön való fekvés, a hiányos táplálkozás, meleg étel hiánya aláásták az emberek egészségét, veszedelmes hülések, reuma, hasmenés napirenden voltak, végül mindennek betetőzéseül kiüfött a tifusz és a kolera.

Ugyanily állapotok uralkodtak a foglyok vallomása alapján az oroszoknál is.

A védősereg ezredeinél mindehez járult még a meleg ruha, téli fehérnemű teljes hiánya.

A csapatok egy szál köpennyel kerültek a várba. Téli fehérneműje, meleg alsóruhája senkinek sem volt. A raktárban mindenki számára előkészített téli fehérneműt a legtöbb ezrednél otthon hagyták a garnizonban, gondolván, hogy majd utánuk küldik, ha szükség lesz rá. Ez meg is történt a tábori hadsereg ezredeinél. De nem történt meg, mert nem volt lehetséges, a körülfárt vár védőseregének ezredeinél.

Mikor aztán hűvöstre fordult az idő, az éjszakák hidegek kezdtek lenni, a lövészárkokban fekvő legénység közt hülési esetek mind gyakrabban és gyakrabban fordultak elő. Ez a jelenség a fehérneműkészlet hiányosságaira terelte a figyelmet s a csapatparancsnokoknak meghagyták, hogy saját hatáskörükben lássák el legénységüket meleg fehérneművel.

A 23-ik honvéd hadosztály a sokat emlegetett, annyi vérrel öntözött Magiera magaslaton küzdött. A hadosztály csapatai részére Przemysl városában rendeltek „meleg“ fehérneműt.

Ennek a meleg fehérneműnek jóformán csak a neve volt meleg. Erről azonban az érdekeltek nem tehetek. Abból kellett készíteni a fehérneműt, ami rendelkezésre állt. Természetes, hogy meg lehetett találni köztük a pokróctól kezdve a till függönyig a legkülönbözőbb vastagságú és minőségű változatokat.

Mégis legalább valamelyes segítség volt és a hiányt némileg orvosolta. Hiszen akkorra már a folyton használt nyári fehérnemű

is csupa rongy volt s az a veszély fenyegetett, hogy a legénység teljesen fehérenemű nélkül marad.

Igy a temérdek pénz kiadása a rossz minőségű „fehéreneműért” teljesen igazolt volt.

Ugyancsak a hadosztály hadbiztossága rendelt a legénység részére meleg keztyűket, amelyek szintén gyenge minőségűek voltak.

Ezzel aztán a meleg ruha kérdését elintéztnek is tekintették. Bundát, meleg mellényt, hósapkát, érmelegítőt és egyéb ilyenféle a tábori hadseregnél télen használatban volt ruhadarabot a védősereg nem kapott. Aki abban a kedvező helyzetben volt, hogy elég pénzzel rendelkezett az óriási árak megfizetésére, az vehetett magának meleg ruhaneműt a városban, ha engedélyt nyert a bemenetelre, vagy be tudott küldeni valakit. De ez sem volt sokáig lehetséges, mert a boltok készlete csakhamar kifogyott. Később már sem meleg fehéreneműt, sem keztyűt nem lehetett kapni. Még a női Jäger-ingeket és nadrágokat is megvették és hordták.

A vár el lévén zárva a külvilágtól, oda semminemű csomag be nem érkezett. Otthon maradt szeretteink hiába igyekeztek segíteni rajtunk, hiába küldtek számunkra meleg ruhát, fehéreneműt — nem jutott el hozzánk. A működő hadseregnél oly áldásos „szeretetadományokat” mi nem ismertük, *hozzánk egyetlen egy ilyen küldemény sem jutott el az egész hadjárat alatt.* 1914. év augusztus és szeptember hónapjaiban még nem volt szokásban a csomagküldés, azután pedig egészen 1915. március 22-ig, hadifogságba jutásunk napjáig nem juthatott el hozzánk semmi ilyen küldemény. Igaz, hogy a San-csata alatt néhány napig közlekedtek a vonatok Przemysl és a hadtápkörlet között, de ezen idő alatt magánküldeményeknek és szeretetadományoknak nem jutott hely az élelmet és főleg hátböröndöket (? ? !) szállító vonatokon. Így a nekünk szánt magánküldemények és szeretetadományok kinn rekedtek.

Pedig nagy szükség lett volna rájuk!

A védősereg nehéz szolgálata semmiben sem különbözött attól, amelyet hadseregünk többi ezredei teljesítettek. Az előtér-állások kezdetleges árkaiban töltött hónapok és főleg a kitörések alkalmával kifejtett emberfölötti erőfeszítések felemésztették az oly kitünő ezredek erejét. A rosszul táplált szervezet nem bírta ki meleg ruha nélkül a szabadban töltött hideg éjszeleket, a fagyos, havas talajon fekve. A fagyás ijesztő mérveket öltött. Pedig még szerencséseknek mondhattuk magunkat, mert az 1914—1915-i tél Galicziában szokatlanul enyhe volt.

Az egészségügyi és élelmezési kérdés megoldása roppant nehéz volt. A mozgó konyhákkal csak a magaslatok nyugati lejtőjéig lehetett jutni, onnan kézben kellett vinni az ételt, amely mindig hideg lett, mire az állásba ért, ha ugyan az oroszok le nem lötték az ételhordót. Ott az állásban meg nem lehetett tüzet rakni, hogy megmelegítsék, mert az oroszok rögtön ösztüzet adtak a tüzet rakókra.

Tamásy altábornagynak, a magyarai csoport parancsnokának leleményessége segített az áldatlan állapoton. Kihozatta a várban

levő összes főzöládákat s azokban főzetett a csapatoknak. Ezeket köteleken lehetett a tűzvonalba felhúzni, az ellenségtől észrevétlenül. Ezzel nemcsak az vált lehetővé, hogy a csapatok naponta egyszer meleg ételt ehettek, hanem, hogy ezenkívül naponta kétszer meleg rumos teát, sőt kávé is kaptak.

Az ételmezés kérdésének ily kitűnő megoldása, továbbá az állás kitisztítása, mélyítése s az állás higiénikus berendezése az egészségi viszonyok rohamos javulását eredményezte, amelyet a beállott kellemes napos, de azért hűvös idő szintén kedvezően befolyásolt. Mindennek betetőzéseül megérkezett a kolera elleni oltóanyag, amely mintegy varázsütésre megszüntette a pusztító járványt.

Akkorra azonban a századok létszáma már tetemesen leolvadt, sokan elesetek, megsebesültek a vakmerő támadások, véres harcok alatt, még többen feküdtek betegen a kórházakban és gyengélkedőházakban. Ezredenként naponta 30—40, sőt 70 ember is került kórházba koleragyanus tünetek közt.

Október végén a 44-ik landwehr-hadosztály kivonása után a következő volt a kint maradt honvéd hadosztály zászlóaljainak és századainak a létszáma:

I/8.	320 fő
II/8.	925 „
6/2.	135 „
7/2.	114 „
9/2.	104 „
10/2.	71 „
12/2.	91 „
10/8.	82 „
12/8.	92 „
I/3. m. e.	492 „
11/2.	91 „
1/7., 4/7.	230 „
3/7.	83 „
IV/2. bosznia-hercegovinai	300 „
III/7.	493 „
9/8.	148 „
11/8.	119 „
II/7.	315 „
I/2.	432 „
5/2.	74 „
8/2.	162 „

Egy század híján 11 zlj. Összesen 4.893 fő. Zászlóaljankint tehát körülbelül 445 fő.

A többi hadosztály létszámviszonyai sem voltak jobbak.

A november rossz híreket hozott. Hindenburg tábornoknak túlerő elől vissza kellett vonulnia és ezáltal hadseregeink állása a San mentén tarthatatlanná vált.

Általános visszavonulást rendeltek el, még nem tudja senki, meddig, hová! A 23. hadosztály ismét a várba kerül, mint fő-tartalék.

Elképzelhető, milyen érzéssel vonultunk be ismét a várba s néztünk a 2-ik körülzárás elé! Az első naptól kezdve sejtettük, hogy a hadsereg hónapokig nem lesz képes ismét előrejőnni, a várban pedig azalatt elfogy az élelmikészlet.

A várak sorsa az, hogy elessenek. Przemysl sem lesz kivétel.

Gyönyörű napos őszi idő volt november 5-én, amikor a hadsereg — a nélkül, hogy az ellenség utána nyomult, vagy a visszavonulást bármiképp zavarta volna — nyugat felé elmenetelt. Még az éj folyamán kivonták a csapatokat az állásból, csupán járőröket hagyva ott vissza, amelyek élénk tüzükkel leplezték a zöm kivonását.

A 23. honvéd gyaloghadosztályon kívül — a várparancsnokság tiltakozása dacára — a 85. Landwehr-dandárt rendelte a főparancsnokság a várba, melynek ezredei a 19. és 35., ruthén és lengyel nemzetiségű, teljesen megbízhatatlan legénységből állottak.

ELLENSÉGES HADREND.

A Przemysl ellen vonult orosz hadsereg valószínű hadrendje 1914 szeptemberében. (*Melléklet az első körülzárás történetéhez.*)

(A 3-ik hadseregparancsnokság vezérkari osztálya és a várparancsnokság hírei alapján.)

3. hadsereg.

Parancsnok: *Russzkij* gyalogsági tábornok, később *Radko Dimitrieff* gy. tábornok.

Vezérkari főnöke: *Dragomiroff* altábornagy.

IX. hadtest.

Parancsnok: *Scserbacsef* altábornagy.

5. gyaloghadosztály. Parancsnok: *Parceszeszki* altábornagy.

17., 18., 19. és 20. gyalogezredek.

42. hadosztály. Parancsnok: *Rode* altábornagy.

165., 166., 167. és 168. gyalogezredek.

58. tart. hadosztály. Parancsnok: ?

229., 230., 231. és 232. gyalogezredek.

V. hadtest.

Parancsnok: *Sziversz* altábornagy.

9. gyaloghadosztály. Parancsnok: *Klembovszki* altábornagy.

33., 34., 35. és 36. gyalogezredek.

31. gyaloghadosztály. Parancsnok: *Protopopov* altábornagy.

121., 122., 123. és 124. gyalogezredek.

60. tart. hadosztály. Parancsnok: ?

237., 238., 239. és 240. gyalogezredek.

XI. hadtest.

Parancsnok: *Szaharov* altábornagy.

11. gyaloghadosztály. Parancsnok: *Fedolov* altábornagy.

41., 42., 43. és 44. gyalogezredek.

32. gyaloghadosztály. Parancsnok: *Wendt* altábornagy.

125., 126., 127. és 128. gyalogezredek.

78. tart. hadosztály. Parancsnok: ?

309., 310., 311. és 312. gyalogezredek.

XXI. hadtest.

33. hadosztály.
 129., 130., 131. és 132. gyalogezredek.
 44. hadosztály.
 173., 174., 175. és 176. gyalogezredek.
 ? tartalékhadosztály.

XII. hadtest.

- ? hadosztály. 45—48. gyalogezredek.
 ? hadosztály. 73—76. gyalogezredek.
 65. tartalékhadosztály. 257—260. gyalogezredek.
 3. lövészdandár. 9—12. lövészezredek.
 9. lovas hadosztály. Parancsnok: *Bihildjeef* herceg, altábornagy.
 11. lovas hadosztály.
 10. lovas hadosztály.
 13. kaukázusi lovas hadosztály oszetini századai.

Ezen kívül a 8-ik hadseregtől (parancsnok: *Lesch* gyalogsági tábornok) a VIII. hadtest részei. Parancsnok: *Romaniczki* altábornagy.
 A 15. gyaloghadosztály részei. Parancsnok: *Bernadeczki* altáb.
 57. és 58. gyalogezredek.

V. RÉSZ.

A második körülrás története.

8. FEJEZET.

Másodszor körülrás. Páris 1870—71-ben és Przemysl 1914—15-ben. Élet a városban. A szép nem. Orosz kémek. Az ellenséges hadsereg-ről. A várparancsnok lelkesítő parancsa. A védőseregről. Körülrási harcok. Orosz kiáltvány a magyarokat árulásra csábítja. A Tábori Ujság válasza.

A hadsereg visszavonulása után csendesebbek lettek Przemysl utcái. A város hétköznapi arcot öltött. Az utcák rendezésére csak a kitörésekhez vonuló csapatok, aztán a sebesültszállító kocsik zavarták, majd később a levágott lovak hulláival megrakott szekerek, amelyeket rongyos munkások, sápadt sovány emberek húztak, toltak.

138 napig tartott a második körülrás, 3 nappal tovább, mint Páris körülrása 1870—71-ben.

Ezalatt a hosszú idő alatt Przemyslben is — mint 44 évvel azelőtt a francia fővárosban — különös sajátságos élet folyt.

A két körülrást összehasonlítva azt látjuk, hogy több hasonló vonás mellett lényegileg teljesen különböznek egymástól.

Ez a különbség főleg a védősereg minőségében és a lakosság magatartásában nyilvánult.

Páris védelménél nagy fejetlenség uralkodott a vezetésben, amelyet a parancsnokságban beállott változások kedvezőtlenül befolyásoltak. A védősereg túlnyomó részét fegyelmetlen nemzetőrség tette ki.

A lakosság pedig, amely folytonos forrongásaival s végül a forradalommal a lehető legkárosabb hatással volt a védelemre, a barrikádokon egymást ölte.

Przemysl védelménél vezetéséről s a védősereg honvédsapatainak minőségéről már az elmondottak alapján sokkal kedvezőbb ítéletet lehet alkotni. A lakosság semminemű tüntetést nem rendezett. Zavargások sem voltak. De az árulás és úzsora annál jobban virágzott.

Franciaország fővárosának milliónyi lakossága természetesen más, mint egy vidéki város néhány ezer lakosa.

A hangulat az élelmickek fogytával és drágulásával természetesen állandóan rosszabbodott, de azért nyugodtan tűrték a repülők nap-nap utáni folytonos zaklatásait (pedig a bombák

sok áldozatot követeltek), a város lövetését s a legnehezebb megpróbáltatást: az éhezést.

A lóhús-fogyasztás, a piaci élet jelenségei, egyes cikkek teljes kifogyása, az akkori fogalmakhoz képest óriási drágaság, az éhinség, ártatlan nők és gyermekek pusztulása mindkét város lakosságára egyformán súlyosan nehezedtek.

A külvilággal való összeköttetés Párisból a postagalambok és szabad léggömbök útján nagyon kezdetleges módon történt. Postát azonban Przemysl „modern” várában sem kaptunk hónapokig. A mindennapi kacsák, a lehetetlennél lehetetlenebb hírek, a látományok, hallucinációk szintén a közös vonások közé tartoztak.

Mulatni szerették a párisiak is, a przemysliek is.

Természetesen ez utóbbiaknak némileg kevesebb alkalmuk kínálkozott erre. Az állandó színházban nem volt előadás. A színház épületét kórház számára rendezték be. Az időről-időre rendezett jótékonycélú műkedvelő előadásokat más termekben tartották.

Nagy látogatottságnak örvendett a „mozi”, amely azonban a körülfárás vége felé összes képeit lejátszotta, s műsorát néhány-szor újra kezdte. Azért mégis volt mindig közönsége. Magas színvonalú, igazán szép hangversenyeket is hallottunk időnkint.

Vasárnap délelőttönként térzenében gyönyörködtek a sétálók. A kurucz nóták, bécsi keringők dallamait távoli ágyúdörgés kísérte.

A szellemi és irodalmi élet bizony pangott. A magyar és német-lengyel hivatalos újságon kívül lengyel nyelvű lapok jelentek meg ugyan, de a katonai cenzúra, melyen minden szellemi terméknek át kellett esnie, megnehezítette az írók munkáját. Ez nem is lehetett máskép. Inter arma silent musae.

A katonák és a polgárság közti jó viszonyt a női nem ápolta a városban tartózkodó tisztek, tisztviselők és katonák hathatós közreműködésével. Több tiszt és altisztnek felesége, békeidőből eredő ismerőse ottmaradt, a többiek rögtönözték a baráti viszonyt. A szerelem nem ismeri a nemzetiségi és nyelvbeli különbségeket — szerencsére. Még eljegyzés is fordult elő, komoly eljegyzés magyar fiú és lengyel leány között. Az ilyen fényűzést persze csak katonai hivatalnokok engedhették meg maguknak, akik szolgálatuk ellátása mellett ilyesmire is ráértek.

Szerencsés pedig nem az volt a nők körül, aki legékebben tudott beszélni, sem az, akinek legábrándosabb szemei voltak, de még az sem, akinek tömve volt a tárcája, hanem az a sorskegyelte ifjú, akinek — több csokoládéja volt. A csokoládé, amely semmi pénzért nem volt kapható, elsőrangú szerepet játszott a szerelmi életben, a katonaság és polgárság közti jó viszony ápolásánál.

A falvakban nagy volt a nyomor. Az átvonuló hadsereg csapatai felemésztették a lakosság készletének nagy részét, a körülfárások alatt sok földet nem lehetett kihasználni, répa, burgonya a földben fagyott meg. A rutén, lengyel paraszt rendes körülmények közt is koplal, hát még mikor az életfeltételek így megnehezedtek. Igazi kenyeret nem is láttak ezek a nyomorultak, akiknek nagy részét nők és gyermekek tették ki. Összetört zabból — nem

is zablisztból — készített, trágyakinézésű, száraz, ízetlen valamit ettek, meg fehér répát. Különös véletlen volt, hogy élve maradtak.

Ilyen körülmények közt nem csoda, ha olcsón eladta magát kénnek a paraszt — hol nekünk, hol az oroszoknak. Élni kellett valahogy. Egy zsák burgonyáért, kevés sóért, meg lisztért eladta volna a lelki üdvösségét.

Az oroszok a kémkedés mellett álhírek terjesztésére is használták őket. Majd azt mesélték, hogy az oroszok támadni fognak s csak nehéz ágyúikat várják, majd hogy a nehéz ágyúk megérkeztek s most rakják ki azokat a vasúti kocsiokból és így tovább.

Viszont a várparancsnokság is terjesztett általuk koholt híreket, főleg az élelmikészletek nagyságára vonatkozólag. Hogy tölteny- és ágyúgyárunk (!?) van, azt széltében beszéltek, sőt hitték is.

Egészen biztos, hogy az oroszoknak magában a városban is voltak kémeik, akik útján a kitérőkre vonatkozó adatokat szerezték meg, és a védőrség hangulatát puhatolták ki.

Naponta jöttek a jelentések a várparancsnoksághoz a kémkedést illetőleg. Legtöbbször távjelzést véltek felfedezni a városbeliek és az oroszok közt. Egyesek a Tatárdombról, mások a várhegyről, megint mások az orosz templom tornyából láttak Morsejeleket leadni.

Mi volt a valóság ezekben a jelentésekben, azt nem lehetett megállapítani, mert a legszigorúbb, alapos vizsgálat dacára sem sikerült egyszer sem pozitív adatok birtokába jutni, de a jelenségekből a leghatározottabban arra lehetett következtetni, hogy kémei vannak a városban, hiszen minden kitérés előre ej volt árulva.

A védelmi körletekből eleinte sok kémkedéssel vádolt egyént kísérték be a parancsnoksághoz anélkül, hogy bárminemű alapos bizonyíték is lett volna ellenük. Az ilyenek ellen hadbírói eljárást kellett indítani, amely jó sokáig tartott s felmentéssel végződött. Ezalatt a kémkedéssel gyanúsított jól élt, evett, ivott és aztán bizonyára nevetve távozott. Később a várparancsnokság eltiltotta az ilyen egyének beszállítását és elrendelte, hogy velük a védelmi körletparancsnokságok saját hatáskörükben intézkedjenek.

A védelmi körletparancsnokságok azontúl saját hatáskörükben akasztották fel kémeiket, sajnos, nem eleget, mert a kémkedés a legutolsó napokig virágzott.

Egy kémét, akinél a komarai előtérállás rajzát találták, s in flagranti éppen akkor fogták el, mikor át akart menni az ellenséghez, a várbíróság halálra ítélte.

A katonai élet bizony nagyon különböző volt. A városban jobban éltek, mint az övvonalban, az övvonalban, különösen az erődökben jobban éltek, mint az előtér-állásokban. A városi jobb életben a főtartalék ezredei is részesültek azon rövid pihenőjük alatt, amíg a nehéz előtérállás-szolgálatól mentesültek és nem kellett kitérőst végrehajtaniok. Nagy kényelem azért nem várt rájuk bent sem. Szalma nem volt a zsákban, amin feküdtek, hideg volt a szobájuk, rongyos a ruhájuk, s a kosztjuk sem lett jobb a városban.

Élelmezés tekintetében még legjobb soruk volt az erődök népfölkelő lakóinak és az állandóan a várban lakott tüzereknek. Egy kevés eleséget megtakarítottak maguknak, kevés zöldséget, főzeléket a konyhakert adott, rekviráltak is, amíg lehetett, szóval nem voltak teljesen arra a leszállított alamiznaadagra utalva, amit a várhadbiztoság adott ki.

Lehetett is látni a lényeges különbséget a csapatokon. Egyik orosz ujságban olvastam „Rejtély“ cím alatt arról, hogy nem tudták megérteni az oroszok, mi lehetett az oka annak, hogy a várőrség egy része elég jó állapotban van, ruhája ép, arca telt, míg a másik sápadt, sovány, gyenge, rongyos, kopott. Az előbbieket az erőd lakók, meg a vártüzérek, az utóbbiak a honvéd hadosztály harcoló csapatai voltak. Szegény derék, hős fiúk nagyrészt elpusztultak a hadifogságban azokon a moslékszerű ételeken, amelyekkel az oroszok hadifoglyaiknak kedveskedtek, a fűtetlen táborokban, az óriási hidegben Szibériában, a lázas, ragályos Turkesztánban.

Amint a mellékelt vázlatból kivehető, a körülzáró vonal — okulva az első ostromnak oly súlyos veszteségekkel megfizetett tapasztalatain — távol maradt az övonalától. Félték közelebb jönni az oroszok, a keleti arcvonalat kivéve, ahol a San-menti csata alatt megszállott állásokban maradtak. Legtávolabb húzódtott a vártól a körülzáró vonal a III. védelmi körlet előtt, az ott elterülő nagy kiterjedésű erdőségek miatt. A vár előőrsei is természetesen itt voltak legjobban előretolva, annyira, hogy nem is előőrsöknek, hanem álló hírszerző különítményeknek nevezték őket.

Az előtérállások ez időre mind elkészültek s most már állandóan meg voltak szállva.

A körülzáró hadsereg, a 11. orosz hadsereg, 4 gyaloghadosztályból, egy lovashadosztályból s néhány népfölkelő dandárból állott.

A hadseregparancsnok, Selivanow gyalogsági tábornok Moszkán lakott, ugyanott tartózkodott a hadseregparancsnokság alá rendelt repülőszázad is.

Az orosz hadosztályok közül a 82. tartalék-hadosztály az északi, az 58. tartalék-hadosztály a keleti, a 81. tartalék-hadosztály a déli s a 12. sorhadosztály a délnyugati arcvonal előtt volt állásban. Nyugaton a 9. lovashadosztály zárta el az utakat. A népfölkelő zászlóaljok az északi és keleti arcvonalon nyertek alkalmazást.

A körülzáró hadsereg tüzésége körülbelül olyan volt, mint az első körülzárás alatt. A keleti arcvonalon beépített hajóágyúk is dolgoztak.

Saját hadseregünkről annyit tudtunk, hogy a Dunajeczig és a Kárpátok szorosaihoz vonult vissza s egyelőre védelmi állást foglalt el.

Magunkra maradtunk ismét. Az egyedüllét nyomasztó érzése most a második körülzárás alkalmával sokkal élénkebb volt, mint az első alkalommal, dacára, hogy a hadsereg visszavonulása most összehasonlíthatatlanul rendezettebben történt, mint először.

Az optimisták — hol nincsenek ilyenek? — azt mondták ugyan, hogy a hadsereg legkésőbb karácsonyra ismét eljut hozzánk, de a reálsan gondolkodók nem építettek ilyen légváratokat.

A visszavonulás oly gyorsan és váratlanul jött, hogy a várparancsnokságnak ideje sem volt a körülzárásra előkészülni. Különösen az étellemmel való ellátás szempontjából volt roppant káros ez a meglepetésszerű gyorsaság.

A San-menti csata alatt bejutott ugyan néhány vonat étellelem a várba, de bizony ez nagyon kevés volt, ha meggondoljuk, hogy a várban 150.000 embert kellett étellemezni és hogy a készletek nagy részét a hadsereg szükségleteinek fedezésére fordítottuk. A vonatközlekedés későn indult meg s korán megszűnt, mert a hadsereg visszavonulásakor a nizankowicei vasúti hidat is el kellett rombolni. Ha a 23. hadosztályt és 85. dandárt, amelyek a várba rendeltettek, kint hagyhattuk volna még legalább egy napig állásukban, akkor még ezen idő alatt étellemszállító vonatok futhattak volna be a várba. A 3. hadseregparancsnokság azonban visszavonulási intézkedésében már 5-ére elrendelte ezen seregettek bevonulását a várparancsnokság megkérdezése nélkül.

A főparancsnokság ezen rendelkezésének be nem tartása Przemyslt ismét néhány napi étellemtől fosztotta meg. Ennek a jelentősége akkor tűnt ki, amikor 1915. márciusában a vár végvonaglásait élte és az utolsó néhány napi étellemet úgy kellett a lakosoktól, pincékből összeharácsolni. Előbb kellett volna kezdeni!

A körülzárás kezdetén Kusmanek altábornagy, várparancsnok a következő várparancsot bocsátotta ki:

„Tisztek és Katonák!

Háromhetes körülzárás és ostrom után sikerült a múlt hónap elején a túlerőben levő oroszok kemény támadásait visszaverni, miközben az ellenség súlyos veszteséget szenvedett.

Hetvenezer orosz esett el és sebesült meg Przemyslnél. Az ekkor átélt nehéz időkben Ti, — hűen eskütökhöz, és teljes odaadással hően szeretett legkegyelmesebb Császáruk és Királyunk, valamint drága Hazánk iránt — önfeláldozóan harcoltatok és a vitézségnek valóságos csodáit műveltétek.

Az egész világ csodálta és dicsőítette magatartástokat s mint hősokeket ünnepelt titeket.

Azóta hős hadseregeink győzelmesen egész hozzánk nyomultak előre és több mint háromhetes küzdelemben az ellenségnek újból súlyos veszteséget okoztak.

Most mégis az általános helyzet azt követeli, hogy ezek a hadseregek Przemysl környékéről elvonuljanak és másutt alkalmaztassanak.

Ez okból lehetséges, hogy az ellenség ismét körülzárja és ostromolja Przemyslt.

Ezt tudtul akarom nektek adni.

Együttal teljes bizalmamat fejezem ki az iránt, hogy az

ellenségnek másodizben is meg fogjuk mutatni, hogy ebben a várban bátor szivek dobognak, hogy Ti éppen olyan bátran és hősiesen fogtok viselkedni, amint az első ostrom dicsőséggel teljes harcaiban és hogy Isten segítségére és tapasztalatainkra támaszkodva megadatik nekünk, hogy igaz ügyünket ismét győzelemre segítsük.

Legyetek férfiak, vitézek és bátrak, mint eddig s a győzelem nem maradhat el!

Jelszavunk legyen:

„Hüen mind halálig Istenünkhöz, Császárukhoz és Királyunkhoz és Hazánkhoz!”

A védősereg magva, a 23. honvéd hadosztály, épen úgy mint a 85. landwehr-dandár meglehetősen megfogyva, kis létszámmal került be a várba, ahol a 85. dandár a városban maradt, mint megbízhatatlan kenyérfogyasztó, míg a honvédezredek nagyrészt ismét kimentek a védelmi körletekbe. Az 5. honvédezred az V-be, a 2. honvédezred a VIII-ba az előtérállásba, a 3. honvéd menetezred 2. zászlóaljja szintén a VIII. védelmi körletbe, 1. zászlóaljja a III. védelmi körletbe, a 7. és 8. honvéd gyalogezredek a városba kerültek, míg a 4. honvéd menetezred 2 zászlóaljja a VI., egy zászlóaljja a VIII. védelmi körletben maradt.

A népfölkelő ezredek nagyban megmaradtak az első körülzárás alatti beosztásukban. Ezeknek létszámviszonyai lényegesen jobbak voltak a honvéd és landwehrekénél, mert az egész Sannenti csata alatt a várban maradtak, harcban részt nem vettek, s így veszteségük nem volt.

A második körülzárás szintén kisebb kitérésekkel kezdődött. Mindjárt november 6-án volt egy kisebb vállalat. A VII. védelmi körlet megfigyelői Fredropol községben vöröskeresztes zászlót észleltek s ebből azt következtették, hogy ott a hadseregünk sebesülteket hagyott vissza. Ezen sebesültek behozatala céljából november 6-án a 8. honvéd gyalogezred küldetett ki Kniazycén át Fredropolra. Az ezred a Fredropoltól északra húzódó magaslatokig nyomult elő, ahonnan járőröket küldött ki Fredropolra. Ezen járőrök közül egynek sikerült, az ellenséges állásokat az erdőben megkerülve, Fredropolba bejutni s megállapítani, hogy ott sem zászló, sem sebesültek nincsenek. Az ezredparancsnok erre a hírre elrendelte a visszavonulást.

Később hallottuk foglyoktól, hogy az oroszok elszállították sebesültjeinket.

November 8-án a hadsereg után nyomuló oroszok nyugtalanítására a 7. ezred rendeltetett ki egy honvéd ágyús üteggel Fredropol felé. A vállalat eredményeként az ellenséges oszlopok kényszerültek a veszélyeztetett menetvonalakat elhagyni és kitérni az oldallökés elől.

Míg a védőseregnek ez a része az ellenséggel kereste az érintkezést, azalatt a déli órákban a város főterén térzenében gyönyörködhetett a közönség.

Ebben az ingyen zeneélvezetben a közönségnek majd minden vasárnap volt része. A Rynek-téren a szegedi honvéd-zenekar, időnként egy landwehr-zenekar játszott. Az ágyúdörgés tisztán

behallatszott a városba, az orosz repülők éppen déltájban szoktak meglátogatni. Mindez azonban nem zavarta a közönséget, amely a szép napos időben tömegesen hullámozott fel s alá a téren, gyönyörködve a mélabús, meg a víg magyar nótákban.

Az oroszok mindjárt a körülrzés elején elárasztották a várat kiáltványaikkal, átpártolásra csábítva a védősereg tagjait. Volt ott mindenféle hangú és nyelvű kiáltvány, német, magyar, szerb, román, rutén, olasz, cseh stb., amilyen nyelvű katonák csak szolgáltak a volt kettős monarchia hadseregében. Pedig elég sok fajta akadt ott. A kiáltványokban mindenkinek szabadságot ígértek és egyáltalán a szabadság lovagjaként igyekeztek magukat feltüntetni, akik a jog és igazság zászlaja alatt eszményi célokért harcolnak, s a népek szabadságát tűzték ki céljukul. Ők, az oroszok? Szegény emberek! Azt hitték, akad olyan, aki felül nekik. Nem hiszem, hogy akadt volna. Aki átszökött hozzájuk, ruthének, csehek: azok kiáltványok nélkül is átszöktek volna, sokkal erősebb vonzóerő, a fajrokonság folytán.

A kiáltványokat egyszerű módon juttatták kezünkhöz. A körülrzó hadsereg és a váröv biztosító csapatai közti területre felváltva jártak a két fél járőrei. Az oroszok az olyan helyeken aztán, amelyekről tudták, hogy oda a mieink is járnak, felszögeztek valami fára vagy elhagyott házrom kapujára a nekünk szánt kiáltványokat; amikor a mieink odamentek, elhozták őket.

A várparancsnokság vezérkari osztályában halomszámra heverték ezek a kiáltványok.

Sajnos, ezekből itt csak egyetlen egy áll rendelkezésünkre, a Tábori Ujság révén, amelyben akkor közöltük. Ezt a kiáltványt mindjárt november elején kaptuk. Rossz magyar nyelven a következőleg hangzik:

Magyarok.

Az osztrák birodalom Németországgal együtt kijelentett Oroszországnak háborút és mind a kettő beletört az orosz földre.

A vitéz orosz hadsereg nemcsak megverte az osztrák és német seregeket az egész vonalon, de kidobta is őket Oroszországból, azután átment utánuk az osztrák és német határon túl és most győzelmesen megy Budapest, Bécs, Krakó, Berlin felé! Halics, Lemberg, Jaroszlav és nehány németországi város már a Nagy orosz Cár birtokában vannak.

Mikor a győző oroszok átmennek a Kárpátokon túl és meghódítják Przemyslt, ők lesznek az egész osztrák magyar birodalomnak az urai.

Magyarok! A ti szép hazátoknak és ti maguknak sorsa van a ti kezetekben. Mikor Ti küzdetek az osztrák német érdekért, ti játszotok a ti sorsátokkal. Hetven év ezelőtt, ti küzdettetek már egyszer az osztrákokkal, de sajnosan akkor Oroszország szövetséges viszonyban volt az osztrák birodalommal, segített neki és Debreczen mellett hosszú időre betemetve volt a magyar függetlenség. Ez volt nagy történelmi hiba, akiért Oroszország drágán fizetett. A jelen hábo-

ruban az orosz hadsereg ezt a hibát kijobbitani fogja s a magyaroknak függetlenséget és szabadságot hoz.

A szabadság órája ütött már! Itt az idő most vagy soha! Fogjatok a fegyvert az oroszokkal együtt és az osztrák német járom lesz megsemmisítve.

Az oroszok nem akarják Magyarországot meghódítani, Oroszország a nélkül is igen nagy. Magyarország az oroszoknak nem kell. Semmit ami jogosan a magyaroké, a győző oroszok nem vesznek el tőlük. De e magyarok kötelessége segíteni az oroszoknak, hogy a német járom tönkre lesz téve.

Éljen a szabad független Magyarország!

Éljen a nagy Oroszország! *)

A Tábori Ujság akkor kivonatban közölte a felhívás szövegét és dr. Molnár főhadnagy választ írt hozzá az oroszoknak. Az érdekes fejtegetés a következőképen hangzott:

„Oroszok!

Felhívástokat megkaptuk, ígéreteiteket olvastuk. Nem rejtjük el azt katonáink előtt! Sőt kinyomatjuk azt és a teljes nyilvánosság elé bocsátjuk. Olvassa mindenki!

Megállapítjuk azonban, hogy Ti nem ismertek minket magyarokat.

Hogy nyelvünket nem ismeritek, azt eléggé bizonyítja az az ékes írás, amit hozzánk intéztetek. De ez a legkisebb hiba. Sokkal rosszabb rátok nézve az, hogy nem ismeritek a magyar történelmet. Nem ismeritek a magyar jellemet.

Azt kiáltjátok felénk, hogy: Ütött már a szabadság órája. És szabadságot, függetlenséget ígérték nekünk orosz kézből, az orosz hadsereg jóvoltából!

Hát tudjátok meg, hogy nekünk mások kegyelméből adott, más hatalomtól kapott szabadság és függetlenség nem kell.

Van nekünk szabadságunk és független állami létünk! Mindegyik elmúlt ezeréves!

Nem mástól kaptuk! Velünk született az messze távol, valahol Ázsia pusztáin s onnan hoztuk magunkkal s megőriztük az új környezetben idegen és ellenséges fajok között ezer támadással szemben, ezer küzdelemben.

Beleilleszkedve az európai államok kapcsolatába, sem a nyugati, sem a keleteurópai birodalom császárjához nem fordultunk koronáért — a szabad és független államiság szimbólumáért — hanem a pápától, Isten földi helytartójától kértük azt, mert világi hatalmat nem ismertünk el soha magunk felett és nem fogunk elismerni soha.

Az így nyert magyar szent koronát híven szolgáltuk és becsülettel megvédtük ezer év viharán át. Hiszen szabadságunknak és függetlenségünknek megtestesülését láttuk mindig benne.

*) A szöveget betűről betűre az összes helyesírási hibákkal közöltük.

Védjük mindenkivel szemben, aki megtámadta. Megvédjük a római pápákkal szemben is, akiknek elődeitől kaptuk, megvédjük még saját királyainkkal szemben is, akiknek fejére szabad akaratunkból tettük fel a szent koronát.

De azért tudjátok meg, hogy királyához hűbb nemzet soha nem volt, mint a magyar! Olyan erős a mi királyhűségünk, amilyen erős szabadságszeretetünk!

Mi védjük meg Mária Terézia királyunkat, mikor ellenségei hitszegőn összefogtak ellene.

Mi védjük meg I. Ferencz királyunkat Napoleonnal szemben, aki száz év előtt ugyanilyen kiáltványt bocsátott hozzánk, mint Ti most, amelyre persze ugyanazt a választ kapta, amit Ti most kaptok.

Most Ti vagytok azok, akikkel szemben a szabadságunkat és függetlenségünket védenünk kell!

Ne gondoljátok, hogy minket félrevezethettek. Mi jobban ismerjük az oroszok történetét és az orosz országlási modort, mint Ti a mi intézményeinket!

Ti akartok nekünk szabadságot és függetlenséget adni? Ti, akiknek egész történelme nem egyéb zsarnoki önkényuralomnál?!

Hiszen minden nép, amelyet az Isten haragja azzal sújtott, hogy alattvalótok legyen, vérbe fojtott szabadságának romjain rabláncokat csörget.

Mivé tettétek a szabad Lengyelországot?! Azt a Lengyelországot, amelyet évszázad óta sanyargattok, amelynek szorultságból a jelen háború elején szabad intézményeket ígértetek, de amely ígéreteket máris visszavontátok!

Hogyan görnyednek a Ti igátok alatt a mi finn testvéreink, akiknek még eddigi végtelenül szegényes önkormányzatát is megszüntettétek, s akiknek országában alig pár nappal ezelőtt az összes polgári bíróságokat katonai bíróságokkal helyettesítettétek?!

Mit szenvednek a ti kormányotok alatt az örmények, akiknek nyomora az egekbe kiált!?

És eltekintve attól a százféle fajtól és nemzetiségtől, amely birodalmatokat tarkítja, micsoda zsarnokságot szenved a ti fajorosz népetek, amelyet zsarnokilag kormányozva tudatlanságban tartotok, amelynek lelke szabad szárnyalását megfojtjátok, s amelynek megmérgezett lelkéből a felgyülemlett keserűség és gyűlölet csak néha bír előtörni rémes merényletek és forradalmi mozgalmak alakjában.

Nem! Oroszok, Ti tévedtek!

Ti nem vagytok azok, akik szabadságot osztogatnak!

És mi sem vagyunk azok, akik szabadságot és függetlenséget kunyorálunk!

Ez az őszintén és lelke legmélyéből királyhű magyar nemzet sohasem viseltetett koronás királya iránt mélységebb tisztelettel, osztatlanabb szeretettel, hűségesebb és önfeláldozóbb rajongással, mint most a mi dicsőségesen uralkodó patriarcha atyánkkal szemben.

És amióta a népek egymással harcot folytatnak, soha

igazságosabb ügyért kardot nem rántottak, mint a jelen háborúban!

Mi az isteni Igazságosság sújtó kezét képviseljük egy bűnös — minden isteni és emberi törvényt lábbal tipró — elbizakodott kis vad néppel szemben.

Ti beleártottátok magatokat a mi ügyünkbe.

Állunk elébe!

Azt hiszitek, hogy elfoglalhatjátok Przemysl?!
Próbáljátok meg! Magyarok várnak itt rátok!

Azt hiszitek, hogy átjuttok a Kárpátokon?
Próbáljátok meg! Magyaros fogadtatásban lesz részetek!

Próbáljátok meg! Magyaros fogadtatásban lesz részetek!

Velünk a magyarok Istene, a bűnösökre lesújtó igazságos Isten!

Csak jöjjetek! Jöjjetek és csodáljátok meg, hogy hogyan harcol a szabad magyar nép az általatok ígérgetett:

Szabad Független Magyarországeté!”

Többi kiáltványukban a harcéri események elferdítésével, győzelmeik túlzott előadásával, eredményeink letagadásával is igyekeztek reánk erkölcsileg hatni.

Erre aztán a várbeliek szintén írtak ilyen kiáltványokat, felvilágosítván bennük az oroszokat a hadszíntéri helyzetről, tájékoztatva őket Hindenburg győzelméről, a főgyök pontos elsorolása mellett, ékes orosz nyelven. A felhívást több száz példányban ki nyomattuk és az összes védőkerületek előtt járőrök által az ellenséghez juttattuk.

9. FEJEZET.

Kitörés nov. 14-én. A repülőkről. Felderítés. A 30.5-es mozsarak működése. Ellenséges repülők jelennek meg a vár fölött. A repülőbombák hatása. Ijedelem és izgalom a városban. Lövedőzés a háztetőkről. Kitörés nov. 20-án. A várparancsnok ünneplése.

*

Néhány nappal a körülfárás után megkezdődtek a munkálatok egy második, sőt egy harmadik védelmi vonal kiépítésére az övonal egyes részei mögött. A VI. védelmi körlet fekvése a védelemre kedvezőtlen volt. Túlságosan előrenyult kelet felé. Számolva azzal az eshetőséggel, hogy a VI. védelmi körletet az ellenség előbb elfoglalja, mint a többit: erre az esetre az övonal és a vármag közt párhuzamos védelmi vonalak kiépítését kezdték meg a csapatok a vázlatban megjelölt helyeken. (Lásd a mellékletet.)

Ezeket a védelmi állásokat Tamásy altábornagy parancsára a főtartalék ezredei emelték ki, részben a tábori erődítési munkákban való gyakorlás végett. A VIII. védelmi körletben az övonal és a vármag közt készültek srapelernyővel ellátott védelmi állások.

Ezalatt az ellenség — körülfáró hadseregének fedezete alatt — a vártól északra és délre a Kárpátok felé visszvonuló hadseregünk után nyomult. A vártól északra menetelő ellenséges oszlopok elyecnulásának zavarása céljából november 14-én Rokietnica DI. irányában kitörést hajtott végre a védő sereg.*)

*) A kitörő csapatok parancsnoka: Tamásy altábornagy (vezérkari főnöke: Révy őrnagy) volt. A kitörésen résztvettek a m. kir. 23.

Borús, hideg idő volt reggel, amikor a kitörő csapat (15 zlj., 8 üteg és 2 szakasz lovasság) három oszlopban megkezdte előnyomulását észak felé. A főoszlop Maczkowicen át Tapin felé vett irányt, a keleti oszlop Batyczen át, a nyugati pedig a Nadgradzence magaslaton át Tapin község felé haladt előre. A hadosztályparancsnokság a X-es erődben rendezte be hadiszállását.

A nyugati csoport rövid harc után behatolt az ellenséges állásba Wola Rokietnickától délre és több foglyot ejtett. A másik két csoport kisebb prók visszavetése után kis lőtávolságra megközelítette az ellenséges fővédelmi állást.

A kitörés látszólag meglepte az ellenséget, amelynek nemcsak nyugat felé menetelő csapatait állítottuk meg s kényszerítettük harcra, hanem rákényszerítettük arra is, hogy sietve küldött erősítéseket szorongatott csapatai támogatására. Repülőink jelentése szerint még a San folyó keleti partjáról is meneteltek csapatok a támadási területre.

A késő délutáni órákban a várparancsnokság visszarendelte a csapatokat, amelyek a tüzérségünk által fölgyújtott Tapin község és a szomszédos tanyák lángjainak kísérteties fényétől megvilágítva tértek vissza csekély veszteséggel a szépen sikerült támadás után.

November 17-én győzelmi híreket hozott a drótnélküli táviró. A németek Wloclawek és Plocknál megverték az oroszokat s 30.000 foglyot ejtettek, déli hadseregünk pedig elfoglalta Valjevót és Obrenovácot. Szövetségesünk és déli hadseregünk sikere nagy örömet okozott, melyet elhagyott helyzetünkben még mélyebben átéreztünk.

Két nappal ezután, 19-én esett le az első hó, beborítva fehér leplelvel az állásokat, tündérkerntté varázsolva a délnyugati front fenyvéssel borított hegyoldalait.

De csakhamar elolvadt a hó, kissé enyhült a dermesztő hideg és csak a födözékek fölött elsüvítő metsző hideg szél figyelmeztetett arra, hogy Galiciában vagyunk, ahol különben a szárazföldi éghajlatnak megfelelően nagyon hideg tél szokott a forró nyárral váltakozni.

Az első hóeséssel egyidejűleg esett az első bomba is a vár területére orosz repülőgépből.

Ezzel kapcsolatban ismerkedjünk meg a vár repülőfelszerelésével és vessünk egy pillantást a saját és az ellenséges repülőgépek működésére.

A visszavonulás alkalmával a főparancsnokság a 3. hadsereg 11. repülőszázadát bocsátotta a vár rendelkezésére.

Ennek a századnak *Blaschke* százados, az ismert magassági rekordbajnok volt a parancsnoka. Hat gépből állt, amelyek közül

honvéd gyaloghadosztályból a 46. dandár (7. és 8. honvéd gyalogezredek, összesen 6 zászlóalj), a 3. honvéd menetezred I. zászlóalja, a 2. honvéd tüzérezred (4 üteg) és a 4. honvédhuszárezred I. osztályából körülbelül két szakasznyi lovasság; a cs. és kir. 85. Landwehr-dandár (19. és 35. Landwehr-gyalogezredek, összesen 6 zászlóalj); a (IV.) védelmi körlet védőrségéből 2 osztrák népfölkelő zászlóalj és egy 9 cm-es ágyús üteg; a mozgó tüzértartalékból egy nehéz tarackosztály (3 üteg), összesen 15 zászlóalj, 8 üteg és 2 szakasznyi lovasság.

négynek volt legénysége. A gépek jók voltak kezdetben, a hosszú szolgálat alatt azonban egyes alkatrészek elhasználódtak, a motor is megromlott, javítani bajosan lehetett és így a gépek teljesítő-képessége mindjobban alászállott.

Az utolsó időben már egyáltalán nem lehetett a gépekre számítani. Amikor felderítésre kellett volna menniök, vagy az idő volt rossz, vagy a gép.

A pilóták és megfigyelő tisztek között voltak igen kiválóak is. Higgadt, kitűnő szemű és helyes bírálóképességű emberek, akik amikor a gépek bírták, kitűnő jelentéseket hoztak. Különösen ki-tűntek *Lehmann* kapitány és *Morocutti* főhadnagy.

A repülők *tevékenysége* 3 nagy csoportba osztható és pedig:

1. felderítés nagy távolságra,
2. közeli vagy tűzérési felderítés és
3. összeköttetés a külvilággal.

A *felderítés nagy távolságra* a működő hadsereg érdekében és a hadseregparancsnok szempontjából történt. A vár a második körülzárás idején ezen a téren használhatott volna legtöbbit a had-seregnek, ha jobb gépei lettek volna. Még így is sikerült néhány szép repülés alkalmával fontos adatokat megtudni, amelyeket a várparancsnokság rádió útján azonnal a főparancsnokságnak to-vábbított.

Különösen fontos volt ez akkor, amikor hadseregünk a Kár-pátok mögött tartózkodott és repülők csak életveszéllyel tudták a Kárpátoktól északra eső területeket felderíteni. Ez időben a 3. hadseregparancsnokság közvetlen kérelmére a várbeli repülők egyenesen az ő számára derítették fel.

A várvédelem szempontjából sokkal fontosabb volt a közeli, *a tűzérési felderítés*. A támadók tűzérésüket roppant ügyesen helyezték el a vár körül, úgy, hogy ha sikerült is nagy nehezen megállapítani valamelyik ütegnek a helyét, nem volt biztos, hogy az másnap ugyanabban az állásban lesz-e.

A vártűzérés feladata főként azért volt nehéz és a tűz ered-ménye bizonytalan, mert a hatás megfigyelése nehezen ment. Még olyan helyeken is, ahol, mint pl. a IV. vk. előtt, a megfigyelő az előtér-állásban nagyon kedvező helyen tartózkodott. A kötött lég-gömbökből sem lehetett jól megfigyelni a lövések eredményét.

A repülőgépből kitűnően lehet látni a terepet, amely mint egy térkép fekszik a megfigyelő alatt s a tájékozódás könnyű. Az ellenséges ütegállások 2000 méternyiről, ami a repülők átlagos magassága, még jól kivehetőek.

Télen még a hó is megkönnyítette a tűzérési állások felderí-tését. Az egyes lövegek állásai, mint fekete pontok, váltak ki a fehér hómezőből, s kitűnően meg lehetett állapítani, hogy melyik lőtt a legutóbbi hőésés óta. Az ilyen előtt ugyanis sötét, a vége felé halványuló vonal jelezte a lövések folytán felolvadt hó helyét. A felderített tűzérési állásokat a megfigyelő tiszt berajzolta tér-képebe, amelyet aztán a várparancsnokságnál bemutatott. Különösen *Morocutti* főhadnagy értett nagyon a tűzérési felderítés-hez. Roppant alaposan lassanként a vár körüli összes tűzérési állásokat felkutatta és bejelentette.

Néhány gyönyörűen sikerült fényképfelvételt is készített a

Na Górach előterepről és a Medyka Szechynie környékén elhelyezett tüzéségről.

Az ellenséges tüzéségi állások lövetése azután következőképen történt. A felderítés utáni nap, meghatározott órában 30·5 cm.-es mozsár lőtt a kiszemelt ütegre. Rendszerint a ránk nézve legkellemetlenebbül érvényesült orosz nehéz üteget választották ki erre a célra.

Ugyanakkor felszállt Morocutti főhadnagy és a tűz alá vett üteg fölött keringve, figyelte a becsapódást, amely a 30·5 cm.-es lövedékénél kitűnően látszik. Minden lövés után közelebb repült a váróvhöz és előre meghatározott módon (különböző színű rakéták, világító pisztolylövésekkel) jelezte, hogy a lövés rövid-e vagy hosszú, jobbra ment-e vagy balra, vagy végül, hogy helyes.

Sok eredményt nem értek el ezzel a módszerrel sem. Hiányzott a várban a hadseregnél lévő repülőgépeken sikerrel alkalmazott dróttalan állomás. Ezekről a gépekről az ott elhelyezett dróttalan készülék segítségével a megfigyelés eredményét azonnal tudathatták az üteggel, amely a közlés szerint azonnal javíthatta a lövéselemeket. Nálunk ilyen gép nem lévén, soká tartott, míg a megfigyelés eredményét leadták s ezenfelül félreértések is könnyen előfordulhattak. Morocutti főhadnagy nem sokára e rendszer megkezdése után egy Lemberg felé végrehajtott felderítő repülése közben eltűnt és mivel más e nehéz feladatra alkalmas tisztünk nem volt, az egész eljárást beszüntették.

Néhány üteget mégis sikerült ily módon hatásos tűz alá venni, néhányat pedig elhallgattatni s állásváltoztatásra bírni. Szechynie-től délre a Δ 264 táján elhelyezett nehéz ütegek egyikét le is fényképezte Morocutti főhadnagy a kitűnően fekvő találatképpel együtt. Erkölesi hatása feltétlenül nagy volt a 30·5 cm.-el való lödőzésnek, ami abból is kiviláglott, hogy az oroszok az ütegeiket ágyúnként vagy legfeljebb kettesével helyezték el, hogy a felderítést megnehezítsék s a találati valószínűséget csökkentsék.

A külvilággal való összeköttetést, amennyire az módjukban állt, a 3. és 4. hadsereg repülőszázadaival együtt működve, igyekeztek fenntartani. Ezek eleinte Krakkóból, majd Brzeskóvból szálltak fel. A fontosabb parancsokat a főparancsnokság nem bízta a drótnélküli táviróra, hanem repülő útján küldte be a várba. Így például az áttörés előkészítésére, a hadseregcsoport szervezésére vonatkozó irányelveket. A repülőgépek javítására minduntalan szükségessé vált új alkatrészeket is a repülők hozták be. A drótnélküli állomásnak is többször kellett apróbb cikkek, amelyeket repülővel küldtek be. Felderítés közben is leszállt néha egy-egy gép nálunk s pihenőt tartott. Mindezek hoztak híreket kívülről, sokan postát is, leveleket, levelező lapokat, sőt ujságokat és Rendeleti Közlönyt is.

Az volt azután az ünnepnap, amikor egy igazi ujságot olvashattunk, Rendeleti Közlönyt láttunk, amikor otthonról egy-egy levelezőlapot kaptunk.

A felderítő repülések alkalmával több ízben bombákat is vittek magukkal repülőink és az ellenség vasúti állomásait, raktárait bombázták. Így például Radymnót, Mosciskát, ahol november 16-án

a repülőtéren lévő orosz gépek közé is sikerült egy bombát dobniok.

A körülzáró hadseregek is voltak repülőgépei, amelyek a második körülzárás alatt gyakran meglátogatták a várat. Magasan, 2.000 méteren felül repültek, keringtek a város felett, bombákat dobálva.

Eleinte, míg új volt a dolog, nagy izgalmat okozott az ellenséges repülőgép megjelenése. Alig ismerték fel őket. Eleinte sajátuk vélték, csak mikor néhány bombával bemutatkozott, akkor jöttek rá, hogy hiszen az ellenség. De akkor aztán annál nagyobb lett a kavarodás. Aki csak fegyverhez juthatott, az tüzelni kezdett rá. Az erődök ágyúí, a gyakorló csapatok a városon kívül, a pihenő csapatok a városban az utcára szaladva lövöldöztek ész nélkül a hivatlan vendégre. Tiszti szolgák gazdájuk revolverével a háztetőkre másztak s a kémények mögé bujva lövöldöztek felfelé, mert hát azt hitték, hogy közelebből biztosabban eltalálják.

A repülőgép ezalatt összes bombáit eldobálva, nyugodtan és természetesen sértetlenül hazarepült, az utcákon ellenben néhány embert megebezték az ész nélküli ide-oda lövöldözés közben.

A várparancsnokság ez esetből kifolyólag szigorú rendeletet adott ki, megtiltva a repülőgépekre való céltalan lövöldözést, s elrendelte, hogy a tüzéségen kívül csakis tisztek által vezényelt osztagok lőhetnek rájuk.

Ezek a gépek aztán mindig gyakrabban látogattak el hozzánk. Mindenki ismerte és megszokta őket s a rendelet nélkül se jutott volna senkinek sem eszébe rájuk lövöldözni.

A várbeli parancsnokok azonban különféle úton-módon megkísérelték a harcot a repülőgépekkel. Az erődök ágyúí nem ártottak nekik. Felállítottak tehát először a Tatárdombon, majd a repülőtéren is — Blaslike százados rendelkezésére — aki maga is tüzér volt, 2—2 darab 75-ös mintájú 9 cm.-es ágyút s ezekkel lőtték a gépekre. Majd amikor ezek sem értek el semmit, s a repülő bombái mindig gyakoribbakk és kellemetlenebbek lettek, Tamásy altábornagy a 2. honvéd ágyús ezredtől rendelt ki a Tatárdombra 6 gyorstüzelő ágyút, Hurecskónál pedig szintén 6-ot állíttatott fel, amelyeknek egyedüli feladata volt a repülőgépek ellen működni.

Gyönyörű látvány volt, amikor verőfényes napokon megjelent az orosz gép a város területe felett, fénylő pontként keringve a légben s egyszerre körülrajzolták a piros-fehér srappelfelhőkék. Egy-kettőre visszafordultak az ilyen szívélyes fogadtatás után. De bár a robbanó pontok nagyon szépen feküdtek és sokszor azt hittük egy-egy ösztűz után, hogy nem menekülhet, biztosan el van találva, még sem sikerült a várövön belül az egész körülzárás alatt egyet sem leszállásra kényszeríteni. Az egyik egyszer nagyon gyorsan szállt le Medyka felett, azt biztosan derék honvéd-tüzéreink lőtték le.

Géppuskákat is felállítottak az erődökben repülőgépek ellen magas csapállványon; nagyobb gyalogosztagok, századok, zászlóaljok is lőtték rájuk gyakrabban — egyet sem találtak el.

Repülőink nagyon haragudtak az oroszokra. Azok tudniillik a hangárok környékére is hajigálták bombákat. Karabélyt vittek

magukkal minden repüléshez; lövöldöztek is az oroszra, de bizony nem találták el.

Hiába, nagyon hiányoztak a küzdőgépek (Kampffapparate). Ezek erős, motorral felszerelt gépek, amelyek meredek pályán, roppant gyorsan képesek a magasba emelkedni s az ellenséges repülőgépet, főléje kerülve, a bennük elhelyezett géppuskával leküzdeni.

Ilyenekre lett volna szükségünk.

A főparancsnokság több ízben táviratozta, hogy küld ilyen gépeket, s egyszer jelezte, hogy már el is indult 2—3 darab Bécsből hozzánk, egyenesen a várnak szánva. Nem tudjuk hová lehettek, mert, sajnos, hozzánk nem érkeztek el. Az orosz repülők aztán tovább garázdálkodtak. Idővel megtanultak célozni a bombával és beletaláltak a vasúti állomás udvarára s egy bomba a közúti hídtól néhány méternyire vágódott le a San-ba. A közönség azért megszokta őket annyira, hogy megfigyelték, mikor dobja a bombát és csak arra az időre húzódtak be egy kapu alá, míg az leesett. A korzóról emiatt senkisémet ment haza.

Az ellenséges repülők bombavetéseiről pontos feljegyzéseink voltak, amelyeket a rendőrség és az illető védőkerületek jelentései alapján vezetünk. A többi iratokkal ezek is valószínűleg elvesztek. A „Tábori Ujság” helyel-közzel hozta a bombadobálások eredményét.

*

A rokietsai nagy kitörés óta csend volt az egész arcvonalon. Csak az északi és a déli védelmi körletek előtt toltak az oroszok kisebb erőket a várhoz közelebb, látszólag az előtérállások felderítésére. Ezeket az övonal tüzérsége hatásos tűz alá vette, mire visszavonultak. A nyugati arcvonalon távol maradtak. Állásaik itt gyéren voltak megszállva. A sziedliszkai szakaszban állandóan lanya tüzérségi tűz folyt.

Az ellenség helyzete látszólag nem változott. Kémjelentések szerint azonban az éjek leple alatt nagyobb csapateltolások történtek. Ezeknek a megállapítása nagy fontossággal bírt úgy a vár, mint a hadsereg szempontjából. Hírek szerint az oroszok a 12. sorhadosztályt, amely a vár délnyugati arcvonala előtt volt állásban, onnan elvonták és helyébe a 81. tartalékadosztály részeit küldték. Ennek a megállapítására a honvédcsapatok *Tamásy* altábornagy vezetése alatt *november 20-án* kitörést hajtottak végre délnyugati irányban.*)

*. A kitörésen résztvettek: a 23. honvéd gyaloghadosztályból a 46. dandár (7. és 8. honvéd gyalogezredek, összesen 6 zászlóalj). Ezen ezredek mindegyikénél az egész második körülfarás alatt 1—1 árkász-szakasz volt állandóan beosztva). A 3. honvéd menetezred II. és III. zászlóalja, a 2. honvéd tábori ágyús ezred (4 üteg) és körülbelül egy szakasznyi lovasság a 4. honvéd huszárezred I. osztályától; továbbá a 85. Landwehr-dandár (19. és 35. Landwehr-gyalogezredek, összesen 6 zászlóalj); a mozgó tüzértartalékból: egy 15 cm.-es tarackosztály (3 üteg). Összesen 4 zászlóalj, 7 üteg és egy szakasznyi lovasság. Ezekon kívül a III. védelmi körletből 1³/₄ zászlóalj (közte a 3. honvéd menetezred I. zászlóalja) és egy 9 cm.-es üteg Kralicek ezredes parancsnoksága alatt;

A kitörésben résztvevő csapatok legnagyobb része a városból menetelt a délnyugati előtérállásokba, ahonnan reggel 5 órakor kellett az előnyomulást megkezdeni.

Borús, ködös és hideg nap volt nov. 20-ika. Az előző nap leesett friss hó csikorgott a kopott bakancstalpuk alatt, amint a derék honvéd fiúk megkezdték elnyomulásukat a rendkívül nehezen járható, sűrű erdővel borított terepen az elrendelt irányokban.

A 8 zászlóalj és 3 ütegből álló főcsoport *Létay* tábornok vezetése alatt Olszany községen át a Paportenka magaslatra, Komma tábornok csoportja 6 zászlóalj és 1 üteg a Helicha-magaslaton át a Kopystanka magaslatra támadott. A támadó csoportok szárnyait északon, a San folyó északi partján a Kijów-magaslat felé előnyomuló különítmény, délkeleten pedig a Fredropol község irányában kiküldött osztagok biztosították.

A Komara, Pod Mazurami és Helicha-magaslatokon felállított várbeli ütegek és a kitörő csapat tüzérése pusztító tűz alá vették az orosz állásokat, míg a honvéd csapatok halált megvető bátorsággal nyomultak előre.

Az ellenség előőrseit visszavetve és foglyokat ejtve az orosz fő védelmi vonalat több helyen áttörték, mikor a várparancsnokság elrendelte a visszavonulást a várba. A foglyok kihallgatása folyamán beigazolódott, hogy a 12. orosz sorhadosztályt tényleg a 81. tartalékhadosztály váltotta fel s így a kitörés célját elérte, annál is inkább, mert megállapítást nyert, hogy az oroszok nagyobb csapatokat küldtek megtámadott ezredeik segítségére, ami azt mutatta, hogy nyugalmaikat alaposan megzavartuk.

Veszteségeink a főcsoportnál kicsinyek, de a Komma tábornok csoportjánál jelentékenyek voltak.

Csapataink 112 orosz fogollyal tértek vissza a várba emelkedett hangulatban, amelyet a kiállott fáradalmak még nem befolyásoltak. Hiszen akkor még nem volt érezhető a körülzárás hatása. Az élelmezés még kielégítő volt és karácsonyra, mint végső határidőre, mindenki biztosra vette a felmentést. A város lakosságát, amely a megszokott déli térzenét élvezte, csak a távoli ágyúdörgés moraja figyelmeztette a körülzárásra.

22-én újabb jó hírek jöttek. Hindenburg tábornagy megverte az első orosz hadsereget és Lodznál bekerített nyolc másik hadtestet (a 2. és 5. orosz hadsereget). Egyik saját hadseregünk megverte a 9-ik orosz hadsereget. Azonkívül Brüsszelből jelentették, hogy Franciaországban forradalom készül s a kormány nem tér vissza Párisba.

Gyönyörű őszi nap volt. S mint a napsugarak a sárguló fák koronáját, akként aranyozták be ezek a csodás hírek mindnyájunk kedélyét. Az újságok rendkívüli kiadásban jelentek meg, az egész város az utcán tolongott.

a VII. védelmi körletből 1½ vagy 2 zászlóalj és két 9 cm.-es üteg Divéky ezredes parancsnoksága alatt; továbbá a Pod Mazurami és Helicha-i előtérállásból a következő várlovégek: Komara vidékéről 1 darab 12 cm.-es ágyú és 2 darab 9 cm.-es ágyú, a Pod Mazurami magaslatról 2 darab 12 cm.-es ágyú és 4 darab 9 cm.-es ágyú, a Helicha-i magaslatról 1 darab 12 cm.-es ágyú és 2 darab 15 cm.-es tarack, összesen 12 darab várlovég.

A védősereget még az az öröm is érte, hogy *Kusmanek* altábornagyot Ő Felsege gyalogsági tábornokká nevezte ki. A védősereg tisztjei éppen 22-én a győzelmi hírek napján ünnepeltek parancsnokukat előléptetése és legmagasabb kitüntetései alkalmából, aki a díszbédén óriási tetszésnyilvánítás mellett felolvasta a győzelmi híreket.

Az ünnepélyről a Tábori Ujság következőkép számolt be:

„Lélekemelő ünnepség folyt le folyó hó 22-én vasárnap déli 1 órakor a tiszti kaszinó gyönyörű termeiben. *Kusmanek* gyalogsági tábornok várparancsnokot ünnepelték a várőrség tisztjei előléptetése és az őt ért magas kitüntetések alkalmából. A szép számban megjelent tisztek és tiszti küldöttség élén *Tamásy* altábornagy fogadta és üdvözölte az ünnepeltet.

Tamásy altábornagy magyaros hévvel előadott beszéde körülbelül a következőképen hangzott:

„Przemysl várőrségének tisztikara nevében üdvözlöm Nagyméltóságodat azon magas kitüntetések alkalmából, amelyek Nagyméltóságodnak osztályrészül jutottak.

Katonára, igazi katonára nézve alig képzelhetünk el lélekemelőbb megtiszteltetést, mint azt, ha nehéz és fontos feladatok megoldására választják ki.

Nagyméltóságodat abban az időben érte ez a megtiszteltetés, amikor az európai bonyodalmak már előre vetették árnyékukat.

A Nagyméltóságod fényes képességébe vetett bizalom a monarchia egyik legfontosabb támpontjának, Przemysl várának védelmét tette Nagyméltóságod feladatává, s Ő Felsege az első ostrom idejében küldött október 6-iki táviratában abbéli bizalmának adott kifejezést, hogy a vár a küzdő hadsereg biztos támpontja lesz.

A Nagyméltóságodra bízott feladat nem volt csekély.

Mint tenger özönlötte körül az orosz Przemysl várát!

Európa Przemysl védőrségére irányította szemét.

És Nagyméltóságod fényesen oldotta meg feladatát.

A tenger ostromló hullámai megtörték a kemény szirten és — Przemysl vára áll.

Áll szilárdabban, mint valaha. A mult tapasztalatain gazdagodva, a jövő reményétől duzzadva.

Ezt az eredményes munkát, a vár hősi védelmének fényes sikerrel koronázott vezetését jutalmazza a királyi regy, amely most gazdagon árad Nagyméltóságodra.

Mi, akikre Nagyméltóságod a rá eső dicsőség egy részét kegyesen áthárítja, szívből üdvözljük Nagyméltóságodat és egy szívvel-lélekkel kiáltjuk:

Kusmanek gyalogsági tábornok úr Önagyméltósága: Éljen! Éljen! Éljen!”

A szívből fakadó zúgó éljenzés után az ünnepelt meghatottan mondott köszönetet.

Ezután díszbéd következett, amelyen mintegy 150 tiszt vett részt.

A pecsényénél felemelkedett *Kusmanek* gyalogsági tábornok s a következő szavakkal adott érzelmeinek kifejezést:

„Nagy időket élünk!

Magasan lobog a világháború lángja, hasonlót nem találunk a történelemben. A harcosok milliói hónapok óta küzdenek egymással minden világrészben s államok létének vagy nem létének kérdése van felvetve.

A nagyvilág előtt mostanáig csaknem teljesen ismeretlen volt a mi várunknak: Przemyslnek a neve.

A sors rendelése azonban s a dolgok folyása úgy hozták magukkal, hogy a mi szívünkre és kezeinkre bízott Przemysl egy időn át az általános érdeklődés középpontjába került.

Przemysl kitartó védelme és a hatalmas támadások elhárítása az egész világ figyelmét várunkra s annak őrségére irányították; kihívták a világ csodálattal vegyes elismerését s Przemysl neve dicsóséggel övezve ment át az emberiség köztudatába.

Ez megelégedéssel tölthet el bennünket.

De ránk nézve a legboldogítóbb tudat mégis az, hogy Ő Felsége, legkegyelmesebb császáruk és királyunk, a mi bensőséggel szeretett legfőbb Hadurunk meg van velünk elégedve. Világos bizonyítékai ennek azok a színes szavak, amelyekkel Ő Felsége Ő cs. és kir. Fenségehez, Frigyes főherceg gyalogsági tábornok hadseregfőparancsnokhoz intézett táviratában Przemysl hős védőrségének, mely az ellenség hatalmas támadásait visszaverte, legmelegebb köszönetét és benső üdvözlését küldte.

A védőrség tagjai részére adományozott számos kitüntetés is — amelyeknek ugyan még csak egy része jutott tudomásul — azt bizonyítják, hogy boldogok lehetünk abban a tudatban, hogy sikerült legfelső Hadurunknak a megelégedését kiérdemelni.

Most ismét, hadseregeink vonala előtt, mint szirt az orosz tenger tajtékzó hullámai közt magunkra hagyatva, hön szeretett legfelső Hadurunk soha nem szűnő kegyességéért és végtelen jóságáért köszönetünket azzal akarjuk tevékenyen kifejezni, hogy megfogadjuk, hogy ezúttal is szeretett Uralkodónk iránti törhetetlen hűséggel és végnélküli odaadással mindent megteszünk, hogy helyünket az utolsó emberig és az atolsó csepp vérig becsülettel megtartjuk.

Ezen fogadalmunk megerősítésül a legfelső Hadurunk iránti végtelen odaadásunk és sziklaszilárd hűségünk kifejezésül emeljük fel poharunkat ezzel az egyhangú kiáltással:

Ő Felsége, legkegyelmesebb császáruk és királyunk, legfelső Hadurunk! Éljen! Éljen! Éljen!”

A tiszték zúgó „Éljen“ és „Hoch“ kiáltásai adtak lelkes visszhangot.

A győzelmi hírektől is felvillanyozott ünneplő tisztikart ebéd közben a szegedi II. honvédkerületi zenekar játéka gyönyörködtette.”

A Táborig Ujság a 2-ik körülzárás alatt nagyon szépen felvirágozott, s a magyar várőrség minden egyes tagja megismerte, olvasta, megszerette.

A 27-ik számtól kezdve saját kiadásba vettük a lapot s a tiszta jövedelmet a katonák karácsonyi ajándékára akartuk fordítani. Mivel azonban aránylag kevés volt a jövedelem, összesen körülbelül csak 1000 koronát tett volna ki karácsonyig, amiből alig jutott volna több egy-két cigarettánál fejenként, elhatároztuk, hogy a Tábori Ujság jövedelmét is a már akkor szépen indult özvegy- és árvaalaphoz csatoljuk.

A „Kriegsnachrichten“ mindvégig a kiadó tulajdona maradt, aki időnként kisebb-nagyobb összegeket adott a jövedelemből jótékony célra. Közben ez a lap is fejlődött, javult.

A Tábori Ujsággal azért nem versenyezhetett. A Tábori Ujság korábban jelent meg, sokkal gazdagabb tartalommal, ami már abból kiviláglik, hogy két oldalon jelent meg, míg a Kriegsnachrichten egyik oldala német, a másik oldala lengyel volt ugyanazon szöveggel. A Tábori Ujság minden számában vagy vezércikk, vagy valami más közérdekű közlemény volt, majd mindenik szám költeményt is hozott. A Kriegsnachrichten-ben nagyon ritkán jelent meg a híreken kívül egyéb közlemény.

Szerkesztése nehéz dolog volt. Tulajdonképpen nem volt szerkesztője és senki sem pártolta, cikket senki sem küldött be. A Tábori Ujságban állandóan volt vezércikk, legtöbbször dr. Molnár főhadnagy tollából.

A tisztikarból többen pártolták lapunkat. Főleg *Létay Gyula* ezredes, a 46. dandár parancsnoka, továbbá *Ferenczy Zoltán* honvéd százados, *Riemer* őrnagytól, a hadosztálylovasság parancsnokától is jelent meg hosszabb cikk.

Ezekén kívül rövid cikkek, tárcák, közlemények másoktól is jelentek meg. *Gyóni Géza* és *Kacs Kovács T. Béla* nem egy költeménye a Tábori Ujságban látott először napvilágot.

Az a körülmény, hogy a Tábori Ujságnál a szerkesztő és a censor egy személyben egyesült, a lap fennakadás nélküli idejében való megjelenésére kedvező hatással volt és a szigorú cenzurázástól mentesített. Nem úgy a Kriegsnachrichten, amelyiknek nagyon szigorú cenzora volt: maga a várparancsnok, aki mindennap maga nézte át az ujság kefelevonatát éppen úgy, amint a napi várparancsok kefelevonatát is be kellett neki mindig mutatni.

Persze gyakran előfordult, hogy soká kellett várni Hölczér főhadnagynak, amíg a jóváhagyó kézjegyet megkaphatta, mert a várparancsnok fontosabb dolgokkal volt elfoglalva.

Idővel mindig újabb és újabb gondolatok, eszmék merültek fel, s a Tábori Ujság mindég gazdagabb tartalommal jelent meg.

November végén előfizetést nyitottunk a lapra, amelyet 50-es csomagokban darabonként 4 fillérjével, egyenként 10 fillérért lehetett kapni.

November 24-től kezdve új állandó rovat nyílt meg a lapban „Beteg honvéd tisztjeink“ néven, amely kórházak szerint közölte időnként a beteg tisztek nevét.

A november 27-iki 45. számtól kezdve a következő felhívást tettük közzé:

„A Tábori Ujság“ szerkesztősége tervbe vette olyan hősi

tettek közlését, amelyeket a megszálló sereg tisztjei vagy legénységi állományú egyénei vittek végbe.

E célból felkéri az olvasó közönséget, hogy amennyiben valakinek ilyen hősi tettekről tudomása volna, azt pontos helyi és időbeli adatokkal dr. Geőcze főhadnagyhoz (várparancsnokság vezérkari osztálya) annak megemlézésével küldje be, hogy az illető a leírt hőstettért részesült-e valamilyen kitüntetésben.

Ezen leírások nemcsak a történelemnek lesznek megbízható forrásai, hanem a legénység katonás szellemének emelésére is üdvös befolyást gyakorolhatnak.

Ezt a felhívást a Kriegsnachrichten-ben, valamint a várparancsokban is közzétettük. Bár volt némi foganatja, mégis azt mondhatjuk, hogy a parancsnokságok nem pártolták ezt a vállalatunkat. Különösen a német szolgálati nyelvű ezredek nem. A Kriegsnachrichten részére alig egy-két leírás érkezett. Ez ugyan nem is volt csoda, mert hősi tettekről csak a honvédeknel lehetett szó. A Tábori Ujság részére eleinte szintén nem sokkal több érkezett. A lugosi 8. honvéd gyalogezred és a zalaegerszegi 6. népfőkelő huszárosztály karolta fel ezt az ügyet legszívesebben, s ennek meg is van az eredménye. Az iratok valószínűleg túlnyomó részben elvesztek, s a történelem részére jórészt csak a Tábori Ujságban közzétett hősi tettek maradtak meg, ezek pedig, főleg a 8. honvéd gyalogezred és a 6. népfőkelő huszár oszt. tagjairól szólnak.

November végén az északi arcvonalon, ahol a Na Górach magaslat már előtérállás gyanánt volt berendezve, az ellenség kísérleteket tett a körülzáró vonal szűkebbre vonására s folyton nyugtalanította előőrseinket. Az ellenség visszavetésére november 30-ára kitörést rendelt el a várparancsnokság a Na Górach-Batycze állásból északi, irányban. A kitörésen 12 zászlóalj vett részt, közte a 8. honvéd gyalogezred, amely Kosienicénél kidobta az oroszokat állásaikból, Salacz őrnagy zászlóaljparancsnok meg is sebesült, a 2. honvéd tábori ágyúezred 4 ütege és egy 15 cm-es tarack-osztály. A kitörés eredményeként az oroszok távol maradtak az előtérállástól és néhány napig nem nyugtalanították előőrseinket.

10. FEJEZET.

Orosz repülők a város fölött. December a kitörések véres hónapja. Néhány szó a kitörésekről. Gyóni Géza verseskönyve. Kitörés december 9. és 10-én. A hadsereg főparancsnokság elismerése. Békés élet a városban. Képző- és iparművészet. A páncélvonal. Géppuskás repülőgép. Lószappan, lógyertya, glicerin, gyufa, játékkártya, vitézségi érem készítése.

*

December 1-én délelőtt 10—11 óra között 3 orosz repülőgép keringett a város felett és bombákat dobott. Az egyik repülő a buszkoviczei repülőtér fölött dobott le 4 bombát, amelyek célt tévesztettek. A másik két gép a város fölött dobott le néhány bombát, amelyek beszakították a Dworski-utca egyik emeletes házának s az egyik várkórháznak a tetejét s agyonütöttek egy lovat.

Délután 2 óra tájban ismét dobtak repülőgépből bombákat, amelyek azonban semmi kárt nem tettek.

A városban nagy lett a rémület, az emberek ide-oda szaladgáltak, lövöldöztek a gépekre még revolverből is, néhány embert megsebesítettek, míg végre lecsillapodtak.

December 2-án volt a hatvanhatodik évfordulója annak, hogy Ő Felsége az osztrák császári trónt elfoglalta. Ebből az alkalomból Kusmanek Herman gyalogsági tábornok, várparancsnok, a következő üdvözlő táviratot intézte Ő Felségéhez:

„A hadsereg és a birodalom szempontjából oly jelentőségteljes mai napon Przemysl várőrsége sziklaszilárd hűséggel, szíve legmélyéből imádkozik Felségedért.

Isten tartsa, Isten védje a mi forrón szeretett legfelső Hadurunkat.

Kusmanek,
gyalogsági tábornok.“

Az üdvözlő táviratra délben a következő válasz érkezett:

„Kusmanek gyalogsági tábornok úr Ő Excellenciájának, Przemysl várparancsnokának.

Ő császári és Apostoli királyi Felsége a nehéz harcokban kipróbált przemysli várőrségnek a mai emlékezetes napon küldött legalázatosabb hódolatát örömteljes megelégedéssel és legkegyesebb köszönettel tudomásul venni méltóztatott.

Ő Felsége úgy a várparancsnoknak, mint az egész várőrségnek legmelegebb jókívánatait küldi és meg van győződve arról, hogy a bátor védőrség rendíthetetlen kitartással, az ellenség minden erőfeszítése ellenére, megállja helyét.

Bizalomteljesen tekint a haza Nagyméltóságodra és a przemysli hősökre.

Legfelsőbb parancsra

Boltras,
gyalogsági tábornok.“

A legvéresebb hónap a vár történetében, de egyúttal a legdicsőbb fegyvertények időszaka s a 23-ik honvéd gyaloghadosztály hadiműködésének fénykora 1914. december hava volt. A várvédelem aktivitása ekkor nyilvánult meg legerősebben.

A főparancsnokságtól nyert értesülés szerint felmentő seregeink előnyomulásban voltak Lisko-Sanok felé és így megvolt annak a lehetősége, hogy a védőrség Birza irányában intézett kitörésekkel a hadsereg előnyomulását elősegítve, az összeköttetést helyreállítsa.

Csődátatos harcok voltak ezek. A felszabadulás gondolatától áthatott csapatok nem lankadó lelkesedéssel és bámulatos halálmegevetéssel harcoltak a rendkívül nehéz, erdős, sziklás terepen, azért, hogy a már egyszer annyi vér árán megváltott, kiküzdött, kiterőszakolt területet ismét otthagyják és az éj leple alatt visszamenjenek az övonal mögé, mert hadseregünk előnyomulása meg-

akadt s így a további vérontás céltalan, vagy pedig mert a kitörés egyéb oknál fogva célját elérte. December 9. és 10-én, 15—18-án, valamint 27—28-án harcoltak nagyban ugyanazon csapatok Przemysl és Bircza közt s mikor az utolsó kitörés után a nagy veszteséget szenvedett csapatok visszavonultak a várba, akkor elmondhattuk, hogy a sok vér s a nagy erőfeszítés nem volt hiábavaló, mert ellenséges csapatokat vontunk magunkra a kárpáti havasokban oly nehezen harcoló 3-ik hadseregünk csapatai elől, mert a körülzáró orosz csapatokat súlyos veszteségei által gyengítettük.

A kitűnően vezetett mozgó tüzérség gránátai és a hős honvédek szuronyai megmutatták, hogy a védőrség nemcsak a váröv bástyái mögött, hanem nyílt ütközetben is győztes marad. A kitörések harcai a hősi tettek egész sorozatát mutatják fel úgy egész csapattestek, alosztályok, valamint tisztek és legénység részéről.

A kitörések nem csekély eredményeként említhető az is, hogy az előljáró főparancsnokság és honfitársaink láthatták, hogy a védőrség nem nézi tétlenül, miként szorul a hurok mind szűkebbre nyaka körül, hanem önerejéből távoltartja magát az ellenséget s minden emberileg lehetőleg megtesz, hogy balsorsát elkerülje. A második körülzárás folyamán ejtett több mint 1.500 hadifogoly nagyrészt ebben az időben, a kitörések korában került fogságba. A védősereg veszteségei halottakban és sebesültekben tetemesek voltak.

A kitörések fődíszszakának tárgyalásával kapcsolatban nem lesz fölösleges néhány szót szólnunk a kitörésekről általában.

Kitörés vagy kirohanás alatt értjük a védősereg egy részének, elvileg a főtartaléknak támadását a körülzáró hadsereg egyik része ellen.

A kitörések célja többféle lehet és pedig:

1. vagy a saját hadsereggel való összeműködés, vagy
2. annak a megakadályozása, hogy az ellenség erőket vonjon el a vár alól, gyöngítse az ostromló hadsereget s erősítse a tábori hadsereget,
3. a vár mellett elvonuló ellenséges oszlopok feltartóztatása,
4. erőszakos felderítés, egyéb kisebb vállalatok, ellenséges ütegek vagy élelmikészletek kézrekerítése, az ellenség munkálatainak zavarása céljából.

Végül idesorolható

5. az áttörés is, amely annyiban különbözik a kitörés összes többi fajtától, hogy a támadó csoport nem szándékozik a várba visszatérni, hanem keresi a tábori hadsereghez való csatlakozást.

Przemysl védelménél a kitörés mindenféle faja előfordult.

A saját hadsereggel való összeműködést a védősereg több ízben keresztülvitte. Ezek közül legnagyobb sikerrel az 1914 október 11—12-én végrehajtott kitörés járt, még pedig oly fényes sikerrel, hogy mintapéldául szolgálhat a célját teljes mértékben elért kitörésnek. Szép példája a kitöréseknek a december 15—18-án végrehajtott kitörés Bircza felé, amely hervadhatatlan babért font a védősereg homloka köré.

A többi decemberi kitörés a körülzáró hadsereg részeinek

elvonását volt megakadályozandó, míg ellenséges erőknek a vár melletti elvonulását az 1914 szeptember 26-iki és a november 14-iki kitöréssel zavarta a védőrség. A támadások folyamán az ellenség kénytelen volt harcba bocsátkozni, első vonalait tartalékokkal megerősíteni, mely célra esetleg az elvonulásra szánt erőkből is vonta el. A november 14-iki kitörés alatt jelentették a repülő, hogy ellenséges oszlopok sietve meneteltek még a San keleti partjáról is a megtámadott csapatok segítségére.

A november 20-iki kitörésnek felderítés volt a célja s ezt a célt el is érte.

A nagyobb kitörések mellett, melyeket *Tamásy* altábornagy csapatai hajtottak végre, kisebb vállalatokat is látunk, amelyeket a védelmi kerületek parancsnokai a saját hatáskörükben rendeltek el. Ezek folytonos nyugtalanságban tartották az ellenséget, s miután csekély erővel hajtották végre, nem is emésztették annyira a védősereg erejét, mint a nagy kitörések. Ilyen kisebb vállalatokat eleinte különösen az V. védelmi körlet, az 5. honvéd gyalogezred hajtott végre. Később a III. és VIII. védelmi körletek előtt fogunk látni ilyenemű vállalatokat.

A kitörés utolsó fájáról, az áttörésről, az 1915 márciusi áttörési kísérlettel kapcsolatban lesz szó.

A kitörés nehéz és fáradságos hadi művelet, mely úgy a vezető képességeivel, mint a csapat teljesítőképességével szemben rendkívüli igényeket támaszt.

Nehéz hadi művelet, mert a körülzáró hadseregnek nincsenek szárnyai. Megkerülésről, oldaltámadásról szó sem lehet. Arcban kell támadni az egész vonalon, legyezőalakban belülről kifelé. A kitörő csoport szárnyai roppant érzékenyek s oldaltámadásoknak vannak kitéve. A várlövegek hatáskörén kívül álló ellenség ellen tábori tüzérség, mozgékony tüzérség kell. Przemyslben nagyon kevés ilyenemű tüzérség volt s így a tüzérségi támogatás nagyon sok kívánni valót hagyott hátra.

Mindezen okok folytán a kitörés mindig nagy véráldozatba kerül. A körülzárt várbeli csapatokat pedig, amelyek látszámuknak majdnem felére olvadtak, nem lehet az anyaországból kiegészíteni s a megtelt kórházakat nem lehet az ország belseje felé kiüríteni. Az ember és anyag kímélése tehát a várharcban még jobban előtérbe nyomul, mint a tábori hadseregnél.

A kitörés nagyon fáradságos, kimerítő hadi művelet.

Ennek a megértéséhez tudni kell a következőket: A várparancsnokság rendszeren valamely éppen beérkezett hír vagy parancs alapján rendeli el a kitörést. Még ha előbb tudná, sem adhatja ki, a titoktartás megőrzése miatt, a parancsot.

Mire a részletes intézkedés készen lett, rendszeren beesteledt. Akkor még a hadosztály intézkedését kellett összeállítani, ami nem volt egyszerű dolog, mert minden alkalommal 2–3 védelmi körlettel, meg a tüzerőrszaki osztállyal stb. kellett egyes pontokat megbeszélni. Mire a csapatok a parancsot megkapták, késő éjjel lett. Reggel 2 órakor pedig már indulniok kellett, mert a Pod Mazurami—Helicha előtérállás, melyből a támadásnak még a pirkadás előtt meg kellett indulnia, a csapatok elhelyezési körletétől átlag 2–3 óra járásra feküdt. Ehhez járult még az a

körülmény is, hogy az övonalon és az előtérálláson csak az utaknál és csak menetoszlopban lehetett átjutni. A VIII. védelmi körletben például Komaránál, a Pod Mazurami és a Helicha magaslatnál volt átjáró. Az összes csapatoknak tehát, még sötétben, ezen a néhány úton át kellett az előtérre kijutni és támadáshoz fejlődni. Mindehhez járult november és december hónapokban a csikorgó hideg. A legénységnek az egyszerű köpönyegen kívül majdnem semmi téli felszerelése nem volt, takaró csak minden második embernek jutott. Az ételmezési adagokat is leszállították már akkor és a csapatoknak lóhúst kellett enniük.

Mindez nagyban csökkentette az emberek ellenálló erejét s növelte a megbetegedések számát.

A hadi tapasztalat alapján azt mondhatjuk, hogy az ember és anyag kímélése szempontjából a nagyobbszabású kitörések csekély mérvre szorítandók, azon esetekre tartva fenn az erőt, midőn a védőseregnek alkalma nyílik a hadsereggel való összeműködésre...

*

...A véres harcoknak, rettenetes szenvedéseknek ihletett költője is akadt a várban, aki megkapó gondolataival és lelkes hangjával felfrissítette a küzdő, hős katonáknak a nélkülözésekben és fáradalmakban elfásult lelkét.

Gyóni Géza volt ez, aki egyszerre egész kötet verset ajándékozott bajtársainak. A kedves meglepetést a Tábori Ujság 52. száma december 5-én hozta a védő sereg tudomására, bejelentve olvasóinak az első przemysli magyar verses könyvet, mondván:

„Lengyel mezőkön, tábortűz mellett“ címen magyar verskötet jelent meg Przemyslben. A gyönyörű költemények szerzője Gyóni (Achim) Géza pionir bajtársunk. Amit mi vele együtt átéltünk itt „Gránátok földjén, orosz nyavalyák közt, észak véres és hajszás éjszakáin, füstölő falvain, fagyban és sárban, ostromlott várban, hősök avatásán, árulók ítéletén és az életért vívott szent háború ezer halálos szépségében és veszett nyomoruságában“, azt ő a vérbeli költő ihletett szavaival formába öntve állítja újra lelki szemeink elé.

A tiszta jövedelmet a költő a przemysli harcokban elesett népfölkelők özvegyeinek és árváinak juttatja.*)

Az ellenség helyzete a vár előtt decemberben általában ugyanaz volt, mint a novemberi kitörések idején. Hírek szerint azonban az oroszok a várat körülzáró csapatok egy részét a Kárpátokban harcoló hadseregükhöz akarták küldeni. Ezen erőelvonás megakadályozására december 9-én délnyugati irányban újból kitörés rendeltetett el. A főparancsnokság közlése szerint december 9-én a Kárpátokból általános offenzíva indul meg Lisko Sanokon át, valamint Bártfán át Przemysl felmentésére. A kitörő csapatoknak tehát az volt a feladatuk, hogy támadásukkal a tábori hadsereg offenzíváját segítsék és e célból minél több ellenséges erőt kössenek le.**)

*) A könyv egy hónapon belül 10.000 példányban kelt el és 5.000 koronát jövedelmezett a jótékony célra.

**) A kitörésen résztvettek a 23. honvéd hadosztály csapataiból: a 2. honvéd gyalogezred (3 zászlóalj), a 46. dandár (7. és 8. honvéd

Derék csapataink Tamásy altábornagy vezetése alatt három csoportban hajtották végre a támadást. Seide tábornok 8 zászlóaljjal és 5 üteggel a Cisowa község felé vezető műút mentén, Szahmáry ezredes 2 zászlóaljjal Brylincén át Cisowára, Komma tábornok pedig 6 $\frac{1}{2}$ zászlóaljjal a Szybenica magaslaton át Kopysno község irányában. A nehéz tarackok az előtérállásból támogatták az előnyomulást.

A kitűnő csapatok a rendkívül nehéz terep és az ellenséges tüzérség hatásos tüze dacára felfartóztathatatlanul nyomultak elő és 9-én estig elfoglalták az oroszok első állásait, a Komma-csoport kivételével, amely a Sztruczyna magaslatot nem bírta hatalmába keríteni. A heves támadás a csapatok vesztesége folytán néhány száz lépésre az orosz állás előtt megakadt. Tüzérségünk egy része a gyalogság előnyomulása folytán Olszany községig vonult előre és onnan támogatta tüzével a támadást.

Tizedikén a Seide-csoport roppant fáradtságos előnyomulás után kiverte az oroszokat sziklafészekből és megközelítette a Poportenka és a 428-as magaslatot, a Szahmáry-csoport elfoglalta a Sztruczyna-hegyet, a Komma-csoport azonban, bár támadását 30 és feles mozsarunk is támogatta, nem bírt előbbre jutni.

Délután a várparancsnokság elrendelte a csapatok bevonulását, tekintettel arra, hogy az ellenség lekötését elértük s viszont az erőkkel takarékoskodnunk kellett.

Az ellenség nem zavarta csapataink visszavonulását, amelyet nehéz szívvel hajtottak végre, átengedve ismét az oroszoknak a nehéz küzdelemmel és véráldozat árán elfoglalt magaslatokat. Halottakban és sebesültekben 7—800 embert veszítettünk.

December 11-ikén szikratáviró útján adott parancsában a főparancsnokság a következő szavakban fejezte ki a várórség iránti elismerését:

„A várórség élénk tevékenységéről nagy megelégedéssel értesültem és úgy a várparancsnokságnak, mint a csoportparancsnokságoknak és a csapatoknak különös elismerésemet nyilvánítom kifejtett tevékenységükért.

*Frigyas főherceg s. k.,
tábornagy.*“

A várparancsnok december 12-iki parancsában hozta ezt a kitüntető elismerését a várórség tudomására s a következőket fűzi ahhoz:

gyalogezredek, 6 zászlóalj), a 3. honvéd menetzred 2 zászlóalja, a m. kir. 2. honvéd ágyús ezred (4 üteg) és 1—2 szakasznyi lovaság a 4. honvéd huszárezred 1. osztályából; a 85. Landwehr-gyalogdandárból: a 19. Landwehr-ezred (3 zászlóalj); a VII. védelmi körletből: Divéky ezredes parancsnoksága alatt a 16. honvéd menetzred 1 zászlóalja, egy kombinált zászlóalj (3 század 16-os magyar népfőlkelő, 1 század tirioli), továbbá 2 század 16-os magyar népfőlkelő; a mozgó tüzértartalékból: két nehéz tarackosztály (6 üteg) és a VIII. védelmi körletből egy 9 cm.-es ágyús üteg, összesen 16 $\frac{1}{2}$ zászlóalj, 11 üteg és körülbelül $\frac{1}{2}$ századnyi lovaság, továbbá a Pod Mazurami—Helicha-i előtérállásban lévő 12 várőveg és a VII. védelmi körletből egy 30·5 cm.-es mozsár.

„Fenséges tábornagy hadseregfőparancsnokunk ezen magas és boldogító elismerése új levelet fűz a vitéz védőrség dícskoszorújába.

Abban a meggyőződésben, hogy a Ti katonai erényeitek a hazának és hadseregnek Veletek szemben támasztott várokozásait fényesen igazolni fogják — a legszívesebben üdvözöllek Titeket ezen legmagasabb elismerés alkalmából.

Fenséges tábornagyunk ezen legmagasabb elismerése tovább vezet minket a megkezdett úton a Haza javára és a várórség dicsőségére.“

A következő napok és éjek folyamán a VIII. védelmi körlet csapatai állandóan nyugtalanították s 13-án kitöréssel meg is támadták az ellenséget. Ezen kitörésben résztvettek: a 3. honvéd menetvezred II. és III. zászlóalja s a 2. honvéd gyalogezred I. és II. zászlóalja. A kitörést a VIII. védelmi körlet parancsnoka *Seide* tábornok maga vezette. A délután folyamán az ellenség biztosító csapatait visszavetve Krzeczkowa-Brylince vonaláig jutott el a kitörő csoport, ahol az est leszálltáig tűzharcot folytatott az ellenséggel.

A városban ezalatt békés, nyugodt élet folyt, mintha odakünn a vár előterén mi sem történne. Az emberek dolgoztak, mulattak, jártak-keltek, a katonák pihenő idejükben fűrtak, faragtak, a művészi hajlamúak érdekesnél-érdekesebb iparművészeti cikkeket készítettek.

Przemyslben a hat havi körülzárás alatt sajátos képző és iparművészeti élet fejlődött ki. A rendkívüli helyzet, amelybe a várbeliek jutottak, alkalmat adott a művészeknek és művészi érzékű műkedvelőknek eredeti eszmék megvalósítására.

Az üzletek kirakataiban, ahol békében semmiféle eredeti tárgyat nem lehetett találni, érdekesnél-érdekesebb és sokszor művészi izlésre való készítmények tűntek az érdeklődő szemébe.

Orosz gyalogsági föltényekből készített gyűjtőkészülékek, gyertya- és tintatartók, függő csecsebecsék, óraláncok, kalaptük, sípok, ceruza- és késtartók, Gránát- és srapel-darabokból készített mindenféle dísz tárgyak, gyűrűk, hamu-, szivar-, cigaretta-tartók, levélnehezékek.

Bár ezek a tárgyak mind nagy mennyiségben készültek, forgalmuk mégis csekély volt, mert a kereskedők nagyon magas árakat kértek értük. Pedig ők olcsón jutottak hozzájuk. A legtöbb ilyen tárgyat katonák, katonai munkások készítették. Előállításuk alig került valamibe. A védőrségből mindenféle munkás kikerült: fém-, famunkás, ékszerész, vésnök, bronzöntő, cizelőr stb. Az anyagot az oroszok szolgáltatták lövedékeikkel.

Nagyon sok tárgy nem is került kereskedésbe, mert kéz alatt megvették vagy elajándékozták.

A legszebb készítmények azok a srapel-gyűrűk voltak, amelyekbe egy bécsi vésnök babérlevél-díszítményeket vésett Szódy Szilárd szobrász rajzai után. Legtöbbnyire pecsétgyűrűk voltak ezek címerrel vagy monogrammal. De készültek keskeny női gyűrűk is vékony arany betéttel, szép emlékül otthon maradt kedveseinknek.

A srapnelhüvelyekből virágvázák készültek, Szödy finom babérlevél-csoportozatokat font köréjük, amelyeket bronzba öntött. A fényes sárgaréz és a matt bronz kellemes együttes színhatást adott.

A Dworski-utcai autójavító-műhelyben bronzöntödét rendeztek be, ahol a Szödy-féle dístárgyakat és a művész alább leírt plakettjeit bronzba öntötték. Az öntődében magyar cizelőrök dolgoztak.

Przemysl polgársága által tervezett emlékmű egyik plakettje.

Népművészeti szempontból említésreméltók azok a különféle fafaragványok, amelyeket a munkásosztagbeli magyar munkások készítettek: fokosok, botok, különféle bútordarabok, szivar-, cigarettaszípkák, sakkfigurák, késnyelek, evőeszközök és egyéb különböző emléktárgyak.

A képző- és iparművészet Przemyslben Szödy Szilárd szobrászművészen talált legodaadóbb apostolára. Mint munkás-csoportparancsnok erődítési munkálatok végzésére vonult Przemyslbe. Ágyúörgés között készültek plakettjei, szobor- és síremléktervei, valamint iparművészeti termékei.

Egy-két hónapig a legnagyobb erőfeszítéssel dolgoztak a munkásosztagok az erődítési munkálatokon. Ez alatt az idő alatt nem lehetett művészi munkára gondolni. Reggeltől estig el voltak

foglalva. Az erőszakos támadás visszaverése után már inkább lehetett esténként néhány órát szakítani művészi gondolatok rögzítésére.

Kruhel-Wielki kis piszkos korcsmájának a hátsó szobája hamarosan műteremmé változott át. Itt készültek októberben a plakettek.

Közben az erőszakos támadás visszaverése és a vár felmentése fölötti örömeben elhatározta Przemysl város polgársága, hogy a hősie védelem emlékére a város főterén szobrot emel, amelynek talapzatán a védőrség parancsnokai, vezérkari főnökei és még néhány magasabb katonai személyiség plakettjeit helyezi el.

Sződy szobrászművész megbízást kapott a helyettes polgármestertől, hogy a szobormű tervezetét és a plaketteket megfelelő honorárium mellett készítse el.

A művész a tervezetet azokkal a hiányos eszközökkel, amelyek éppen rendelkezésére álltak, elkészítette. Október végén átvette a polgármester-helyettes a tervet és mint gondolatot a kivitel alapjául elfogadta.

Az újbóli körülfaragás ideje alatt már több idő jutott művészi munkálkodásra. El lehetett kezdeni a szobormű díszítésére szolgáló plakettek elkészítését.

December 11-től kezdve Przemyslben a Dworski-utcában rendezett be a művész szerény műtermet és a téli hónapokban sok plakettet készített.

Készült egy przemysli emlékérem-tervezet is. A várparancsnok ugyanis Tamásy altábornagy indítványára elhatározta, hogy folyamodvánnyal fordul Ő Felségéhez egy Przemysl védelmének emlékére alapítandó emlékérem tárgyában, a védősereg minden tagja részére.

Az emlékérem tervének elkészítésével Sződy szobrászt bízták meg, aki többféle mintát mutatott be. A várparancsnok az egyiket el is fogadta. Ezen az érem tojásalakú, tetején a várkoronával. Messziről hosszúkás signum laudis hatását kelti. Szalag nélkül, mint a repülő jelvényt, a jobb csipő fölött kellene viselni.

Az érmen babérkoszorúval övezett stilizált vár emelkedik, amely mellett egy tüzelő ágyúcső, egy szurony és munkásszerszámból készült csoportozat van ügyesen összeállítva.

Az érmet a tervezett nagyságban gipszbe öntötte a művész s úgy tervezték, hogy egy repülő kiviszi majd a kérvénnyel együtt a hadseregfőparancsnoksághoz. Az események folyamán azonban feledésbe ment ez a terv s az emlékérem eszméje egyelőre nem került a megvalósulás útjára.

A várparancsnokság gondolt arra is, hogy a Przemysl védelménél hősi halált halt katonáknak síremléket fognak majd állítani. Ezen síremlék állításának előmunkálatait megkönnyítendő, pályázatot hirdettek a várbán tartózkodó építészek és mérnökök közt. A pályázat eredményeként közel 100 terv érkezett be, amelyeket egy, a várparancsnokság által összeállított bizottság bírált felül.

A legmegfelelőbb terv Tschakert építész terve volt. Ezt fogadta el a bizottság némi átalakítással. Sződy megmintázta, térben megoldotta a tervet 1 : 10 arányban, amelyet a bizottság vég-

leg elfogadott és megtette az előkészületeket a kivitelhez szükséges pénz összegyűjtésére.

A várromok átadása előtt Szödy elásta bronzöntvényeit, de mint a hadifogságban értesültünk, hiába, mert az oroszok mégis elvitték. A gipszplakettek, amelyek nem voltak elásva, megmaradtak. Ugyancsak megmaradt a művek egész sorozatáról készített fényképgyűjtemény.

A hosszú körülzárás alatt sok idő jutott a gondolkozásra s a feltalálók tevékenységének is tág tere nyílt a hiányzó, vagy az idők folyamán elfogyott cikkek előállítására vagy más hasonló cikkekkel való pótlására, helyettesítésére tekintetében. A második körülzárás alatt alig volt nap, amikor ne jelentkezett volna egy ilyen feltaláló a várparancsnokságnál. Sok életrevaló eszmét pengettek meg, sokat meg is valószínűsítettek, de sok hiábavaló, használhatatlan dologgal is töltötték az időt.

A vár területén lassanként a legkülönbözőbb iparágak fejlődtek ki, amelyek sok hiányt pótoltak és hasznára voltak a védelemnek.

A katonai célokra készült tárgyak között kétségtelenül legérdekesebb volt a *páncélvonat*, amely a tüzértörzskari osztály tervei szerint és annak a felügyelete alatt a tűzérési szertárban készült. Vasúti sínekből és vaslapokból volt összeállítva a hatalmas alkotmány, amelynek a tetejét azonfelül betonfallal megerősítették. Felfegyverzése állott 2 gyorstüzelő tábori ágyúból és néhány 93 é. m. gépfegyverből.

Az egész kissé nehézkes volt. A legénység beszállása keskeny nyíláson át meglehetősen körülményesen történt.

Kipróbálása alkalmával 30 lépésről az orosz gyalogsági lövedék még éppen hogy áthatolt a páncélon, de teljesen erőtlenül esett le a másik oldalon. A mi lövedékünk át sem ütötte a páncélt.

A páncélvonat alkalmazása tekintetében az volt a várparancsnokság terve, hogy egy nagy kitörésnél vagy az áttörési kísérletnél, amely déli vagy keleti irányban volt tervezve, a páncélvonat is részt vesz a támadásban a Dobromil vagy a Medyka felé vezető vágányon és az ellenséges állásba, sőt lehetőleg az állás mögé jutva, élénk tüzevel az ellenség soraiban nagy pusztítást és még nagyobb kavardóást, zavart fog előidézni.

Sajnos, erre nem került a sor. Az áttörési kísérletnél készen állt a páncélvonat az előremenetre, de a csapatok támadásának sikertelensége folytán nem jutott szerephez. Így nem lehet megítélni, hogy miként felelt volna meg a hozzáfűzött reményeknek. Egész télen dolgoztak rajta és éppen készen lett — a rombolások idejére. El kellett pusztítani a nélkül, hogy bármi hasznot is hájtott volna, nehogy az ellenség kezére kerüljön.

Másik érdekes dolog volt Blaschke századosnak, a repülőszázad parancsnokának találmánya: a *géppuskával felszerelt repülőgép*.

A hadseregnél már voltak akkoriban ilyen gépek, küzdő gépeknek nevezték őket, csak a várba nem adtak belőlük. Pedig nagyon is elkelték volna! Az orosz repülők napról-napra kellemetlenebbek lettek, s ágyúink nem bírták őket távoltartani. Blaschke kapitány megkísérelte saját eszközeivel előállítani a küzdőgépet

és pedig úgy, hogy egy közönséges gépre géppuskát szerelt fel. A géppuskát a megügyelő mellé erősítette, úgy, hogy az ülésében hátrafordulva, a pilóta előtt kellett hogy tüzeljen hátra és lefelé. A roppant szűk helyen nem volt lehetséges másképp a puskát elhelyezni.

A géppuska beépítése és kipróbálása szintén a körülzárás végén lett készen, úgy, hogy gyakorlatilag, ellenséges gép ellen nem alkalmazták.

Erdély százados, az 5. honvédegyalogezred egyik géppuskás osztagának a parancsnoka, *géppuskaállványt* talált fel repülőgépek lövetésére, amely egy levágott fatörzsnek a felhasználásával a repülőgépekre való célzást nagy mértékben megkönnyíti. A várparancsnokság a találmányt az összes várkörletben köröztette és követésre ajánlotta, a feltalálót pedig megdicsérte.

Repülőgépekre való célzáshoz a távolság és az irányzék megváltoztatására való egynéhány *célzőkészülék* érkezett be a várparancsnoksághoz, úgy a lövegek, mint kézi lőfegyverek részére. Elméletileg helyes alapon épültek fel, gyakorlatilag azonban nem voltak alkalmazhatók.

A műszaki igazgatóságnál az orosz drótvágó olló mintájára javított *drótvágó ollót* készítettek. Kihasználására nem nyílt alkalom.

A tábori vasút egyik embere, Hegedüs, *egyesített ásó-kapacsákányt* talált fel, amely a Lineman-féle gyalogsági ásót lett volna hivatva helyettesíteni. A szerszám nagyon egyszerű, alkalmas a kezelésre és különösen kemény talajban való munkánál följötte előnyös.

Kipróbálás végett két különböző csapattestnek adták ki. Az egyik azt mondta rá, hogy kitűnő; sokkal jobb, mint a Linemann-ásó és adatokkal bizonyította, hogy mennyivel gyorsabban lehet azzal dolgozni, mint emezzel.

A másik csapattest homlokegyenest ellenkező tapasztalatról számolt be. Jelentésében mesterkéltnek nevezte a találmányt, amely szerinte nem jobb, mint a Lineman-ásó és szinte adatokkal bizonyította, hogy a Lineman-ásóval ugyanannyi földzékét, bárminő talajban gyorsabban kiástak, mint a Hegedüs-féle ásóval.

A várparancsnokság a találmányt valamelyik repülővel fel akarta küldeni a minisztériumba, meleg ajánlattal; közbejött akadályok miatt azonban ez nem volt lehetséges.

A műszaki igazgatóság nagy tevékenységet fejtett ki a vár-ípar kifejlesztése terén. Műhelyeiben a legkülönbözőbb *gépalkatrészek*, csavarok, tartók, kapcsok, stb. készültek kitűnő mérnökei vezetése alatt.

Szántalpakat (Schlittenkuifen) úgy a tábori ágyúk és mozgó tüzértartalék lövegei részére, mint a vonatjárművekhez a várparancsnokság és a 23. honvéd hadosztályparancsnokság nagy számban készíttetett. Számítottak arra, hogy a felmentő hadsereg még a tél folyamán a várhoz érkezik és azzal egyidejűleg még hófedte talajon hadműveletekre kerül a sor.

Ez az eset nem állt be és a szántalpakat tavasszal fel lehetett fűteni. Eppen úgy nem vettük hasznát a temérdek *hócipőnek* sem (Schneereifen, nem tévesztendő össze a sível), amit a 23. honvéd

hadbiztosság készítettett, míg az ugyancsak saját készítményű vas *jégsarkokat* a 23. honvéd hadosztály legénysége a kitérősek alkalmával néhányszor használta. A 23. hadosztály távbeszélő-osztágánál telefontelemeket állítottak elő, melyek kitűnően beváltak.

A közönséges használatra való iparcikkek közül elsősorban a *toilette-szerek* fogytak el. Szappan, fogpaszta pl. nem volt kapható.

Lózsírból *szappant*, *gyertyát* és *glycerint* készítettek a pácoló intézetben. Ezenkívül a műszaki igazgatóságnál egyéb *pipere-cikket* is állítottak elő: többek közt kitűnő fogpasztát, borotvaszappant, továbbá cipőkrémet.

Gyufát szintén itt készítettek.

A városban nem volt már az utolsó hetekben egy skatulya rendes gyújtó sem. A lakosság maga is készített elég jó, használható gyufát. A benzines gyújtókészülékek után nagy volt a kereslet.

A kereskedők összes készlete elfogyott.

Mikor Ranzenberger főhadnagy január végén repülőgépen Krakkóban járt, hozott e sorok írójának néhány darab szappant, borotvakrémet, odolt, meg kalodont. Mindmegannyi drága kincs akkoriban.

A *játékkártya* is elfogyott a várban. Mit volt mit tenni, rajzoltak kártyákat. Ezek között a rajzolt és festett kártyák között volt néhány igazán művészi kivitelű. Úgy magyar, mint tarokk-kártyát készítettek ily módon.

Végül említésre érdemes még a *vitézségi érmek* gyártása. A második körülmények alatt csak nagyon kevés vitézségi érem állt a várparancsnokság rendelkezésére. A legénység, különösen a kitérési időszakban, de később is nagyon vitézül viselkedett, úgy hogy sokan megkapták az ezüst és a kiválasztottak az arany vitézségi érmet.

Néhány arany és ezüst érmet hozott be egy repülőtisztünk, aki a főparancsnokságnál járt. Az aranyérem-készlet elég is volt, mert abból kevés kellett, de már az ezüst a szükséglet tizedrészét sem fedezte.

A bajon úgy segítettek félig-meddig, hogy érem helyett csak éremszalagot adtak, amíg volt szalag, ami nagyon sovány vigasz volt szegényeknek. Később felmerült az eszme, hogy nem lehetne-e érmeiket gyártani? E célra gyűjtöttek a műszaki igazgatóságnál ezüst 2, meg 5 koronásokat. A kísérletek nagyon jól beváltak. Néhány szépen sikerült példány készült is, de nagyobb mennyiségben nem állították elő. Később már a szalag is elfogyott s azt is ott kellett a városban készíttetni.

11. FEJEZET.

Kitörés 1914 december 15-én. Három napos elkeseredett harc után a kitörő csapatok áttörik az orosz arcvonalat. Kémjelentés az oroszok ijedelméről. Hadseregünk előnyomulása megakad és a kitörő csapatoknak vissza kell vonulniuk a várba. Az élelmezési kérdése. Január végéig van élelem. Az áttörés gondolata. Az élelmezési szolgálat újjászervezése. Élelmezési adagok. Táblázatok az adagok fokozatos leszállításáról.

*

Rövid lélegzetvétel után *december 15-én* ismét kitörést hajtottak végre a védőrség csapatai. Ezt a nagyszabású hadi műveletet, melyben a vezető szerep újból Tamásy altábornagnak és honvéd hadosztályának jutott, méltán nevezhetjük a védő sereg legszebb fegyvertényének.*)

A kitörés célja volt együttműködni saját hadseregünkkel, amely a főparancsnokság értesítése szerint Sanok-Lisko felé közeledett.

A 9-ikén megindult offenzíva tehát halad előre Przemysl felé, s a mi kötelességünk segíteni testvéreinknek, akik felmentésünkre sietnek.

Mily örömmel, mily lelkesedéssel vonultak el a városból és a védelmi körletekből a csapatok, hogy fegyvereikkel utat törjenek maguknak a tábori hadsereghez!

Mily nagy volt a bizalom e fegyverek erejében és tábori hadseregünk támadásának sikerében! A karácsonyt már mind-egyikünk otthon töltötte képzelésében, de legalább is szabadon és nem a körülzárt várban.

Enyhe időben, az állandó olvadástól nedvessé, pocsolyássá vált talajon kezdték meg *Tamásy* altábornagy intézkedésére lelkes csapataink 15-én reggel 5 órakor az előnyomulást a délnyugati front előtérállásaiból, három csoportban.

Seide tábornok $7\frac{1}{4}$ zászlóaljjal és 6 üteggel a Cisowa község felé vezető műút mentén a 428-as és a Paportenka-magaslatra; Szathmáry ezredes 4 zászlóaljjal és 1 üteggel Brylincén át a Kopystanka-magaslatra támadt, míg a harmadik csoportnak, *Komma* tábornok vezetése alatt, 6 zászlóaljjal a Szybenica-magaslatot kellett elfoglalnia. A nehéz tüzérség Olszany község mellett vonult fel és pusztító tűz alá vette a 428-as magaslatot, amelyet a

*) A kitörésen résztvettek: 1. a m. kir. 23. honvéd hadosztályból: a 2., 5., 7. és 8. gyalogezredek (3—3 zászlóaljjal, összesen 12 zászlóalj), a 3. menetezred II. és III. zászlóalja, a 4. menetezred I. zászlóaljának 3 százada (ebből 2 század csak december 18-ától) és az egész II. és III. zászlóalj, a 2. honvéd ágyús ezred (4 üteg) és a 4. honvéd huszárezred I. osztálya (2 század), összesen a 23. hadosztályból $16\frac{3}{4}$ zászlóalj, 4 üteg és 2 lovas század; 2. a 85. Landwehr-dandárból a 35. Landwehrgyalogezred (3 zászlóalj); 3. a VII. védelmi körletből a 16. magyar népfőlkelő ezred egy zászlóalja; 4. a VIII. védelmi körletből három 9 cm-es ágyús üteg; 5. a mozgó tüzértartalékból két 15 cm-es tarackosztály (6 üteg); 6. továbbá még a 6. népfőlkelő huszárosztályból $1\frac{1}{2}$ század, három árkász-század és öt népfőlkelő munkásosztag.

Összesen $20\frac{3}{4}$ zászlóalj, 13 üteg, $3\frac{1}{2}$ lovas század, 3 árkász-század és 5 munkásosztag.

7-ik honvéd gyalogezred az est beálltával el is foglalt, 100 foglyot ejtve és 3 géppuskát zsákmányolva.

A Szathmáry-csoport a nap folyamán előre haladt az elrendelt irányban, míg a Komma-csoportot az ellenség a sűrű erdőben meglepőleg oldalba támadta és visszavonulásra kényszerítette.

Másnap 16-án a Seide-csoportból az 5. honvéd gyalogezred és a 3-ik menetezred osztagai elfoglalták rohammal a Namulova-és a Paportenka-magaslatot, ahol számos foglyot ejtettek és 2 géppuskát zsákmányoltak. A Szathmáry-csoport elfoglalta a Sztruczyna-magaslatot és azt meg is tartotta.

A Paportenka-magaslat elfoglalásával szabaddá lett az út Bircza és azután tovább Sanok felé, ahol hadseregeink harcoltak. Azonban az úttól 3—4 km.-nyire fekvő Kopystanka-magaslatról az ellenség tűz alá vehette volna az úton előnyomuló osztagokat. *Tamásy* altábornagy elhatározta tehát, hogy mielőtt Bircza irányában előnyomulna, birtokába veszi a Kopystanka-magaslatot és kiadta a parancsot a Seide-csoportnak, hogy 17-én támadjon ezen magaslatra.

17-én a honvédezredek meg is kezdték a támadást s bár az állandó olvadás folytán keletkezett nagy sár a mozgást igen megnehezítette, estére felértek a Kopystankától nyugatra húzóódó hegygerince, visszaízüvén onnan az ellenség előretolt részeit.

A Szathmáry-csoport e napon elfogott egy orosz dandárküldöncöt, akinél megtalálták az ellenség haditervét, s amelyet így könnyen megghiúsítottak.

Este a hadosztályparancsnokságnál egy honvéd tizedes jelentkezett, aki áruhában kémiszolgálatot teljesített és e célból már néhány nappal a kitorés előtt elhagyta a várat. Elmondta, hogy Birczáról jön, ahol a 9-ik lovashadosztály parancsnokságánál fogva volt. Jelentette, hogy a Birczán összpontosított nagyobb erejű gyalogság a kitorés hatása folytán kelet felé elmenetelt. Beszélt a pánikról, amely Birczán nagyszerű támadásunk folytán kitört és állításainak nagyobb nyomatékot adandó, bemutatta az oroszoktól ellopott tárgyait: térképeket, ujságot, egy gitárt, stb.

Meggondolandó, hogy a vár körül több összefüggő vonalban az ellenséges fődőzékek húzódtak, tehát, hogy átjuthasson rajtuk, legtöbbször el kellett fogatni magát az illetőnek, ami mindég a felakasztás veszélyével járt. Néhány kémünk felakasztásáról hallottunk is.

Ugyanaz az ember, aki Birczán járt, egy másik kiküldetése alkalmával beállt tolmácsnak a radymnoi orosz hadosztályparancsnokságnál, hetekig ott élt velük, s visszajöve értékes híreket hozott...

18-án 9 zászlóalj támadt a Kopystanka-magaslatra, s bár az oroszok a kém által jelentett erősítést megkapták (kb. 3 zászlóaljat) és több helyen ellentámadásba mentek át, sikerült az ellenség ellenállását megtörni. A sikerben a honvéd zászlóaljakon kívül a honvéd tüzéségnek is lényeges része volt. Az oroszok 18-án délben a Birczára vezető műút és a Kopystanka-magaslat közti területen visszavonulóban voltak. Az előnyomulást a Kopy-

stanka magaslatra tehát semmi sem akadályozta többé. *Az orosz gyűrű ketté volt szakítva.*

Ekkor azonban *Kusmanek* gyalogsági tábornok várparancsnok *Tamásy* altábornagynak telefonon azt a parancsot adta, hogy a kitörő csapatok az est folyamán a várba visszavezetendők, mert Sanok-Liskonál lévő hadseregünket az oroszok visszavetették és így a vár felmentésére nincs kilátás.

Több mint ezer halottat és sebesültet veszítve, négynapos fárasztó, véres harc után vonultak vissza a csapatok a várba. Az ellenség nem zavarta a visszavonulást. Őrült, hogy a honvédek nyugton hagyták. Fogcsikorgatva nézték derék katonáink, amint az orosz gyalogság harc nélkül újra visszasétál azokra a magaslatokra, ahonnan az előző napokon oly véres, szívós küzdelem árán sikerült őket kiverniök.

A kitörés alatt zsákmányolt 5 géppuskából 4 használható géppuskát állítottunk össze, melyeket később — különösen a március 19-iki kitörésnél — használtunk is.

Ő Felsege a hadosztályparancsnok *Tamásy* altábornagy kérelmére elrendelte, hogy e 4 géppuskából 2 a honvédelmi miniszternek adandó át, egy-egy pedig az 5. és 7. honvéd gyalogezredeknek emlékül meghagyandó.

Sajnos, március 22-én, a robbantások alkalmával ezeket a géppuskákat is meg kellett semmisítenünk.

A kitörés eredménye az ellenséges körülzáró-vonal áttörésén kívül még az volt, hogy nagy ellenséges erőket vontunk magunkra. Az ellenség ereje — mely 15-én körülbelül egy dandárt tett ki — a harc folyamán megháromszorosodott és 18-án még mindig további erősítések érkezését jelentették déli irányból.

December 19-én, a cár nevenapiján, délelőtt orosz repülőgép jelent meg a város felett és bombákat dobott le. Az egyik bomba megölt egy anyát, karjában tartott csecsemőjével és 5 kis gyermekével. A másik pedig egy fűtőházi munkás 3 kis gyermekét ölte meg.

Már itt megemlítem, hogy december 2-ától kezdve csak le szállított súlyú, az emberek és állatok erőfenntartására elégtelen élelmezést kaptunk s megkezdődött a lóvágatás.

Amikor a főparancsnokság táviratban tudatta, hogy a hadsereg előnyomulása megakadt, ami annyit jelentett, hogy felmentésről jó ideig szó sem lehet, egyszerre mindent háttérbe szorított az élelmezés kérdése.

Meddig van élelem? Ez a kérdés egyértelmű volt azzal: Meddig tartható a vár?

És nagy lön az elbámulás, amikor a hadbiztosság a raktárkezelők jelentése alapján azzal válaszolt erre a kérdésre, hogy lótáp csak január 10-ig van, az embereket pedig csak január végéig tudják élelmezni!

Ezt a várparancsnok azonnal bejelentette drótnélküli táviró útján a főparancsnokságnak.

Tehát január végén!

Január végéig van élelem. Vajjon itt lehet-e addig a hadsereg vagy nem és ha nem, mi lesz akkor? Meg lehetne-e ezt a

tartamot még nyújtani az adagok erősebb leszállítása és a vár erületén még netán található élelmicikkek összevásárlása által?

Meddig lehetne ily módon élni?

S mi történik, ha a hadsereg még akkor sem menti fel a várat?

Ezek a kérdések toltak felszínre, ezekre kerestünk feleletet.

Nehéz napokat éltünk.

Senki sem sejtette a várban, hogy milyen helyzetben vagyunk. A tisztok, akikkel akkoron beszéltem, kedvezően ítélték meg a helyzetet, azon meggyőződésüknek adván kifejezést, hogy

A repülőbomba áldozatai.

élelem van elég a várban, ostrommal pedig el nem foglalhatják az oroszok, tehát egész nyugodtan várhatunk. A hadsereg majd csak felment valamikor. Ha tudták volna, hogyan állunk!

A várparancsnokságnál tudták és készülniök kellett mind a két eshetőségre, akár felmentik a várat, akár nem.

Ha előre bír nyomulni a hadsereg, akkor nagyobb szabású kitéréssel egyengeti a védősereg az útját, ha nem, akkor megkísérli áttörni az oroszok körülzáró vonalát s a várat elrombolva, keresi az összeköttetést a hadsereggel.

Az áttörés eszméje a várparancsnokságnál a december 15—18-iki kitérés után merült fel s a vezérkari osztályban megkezdték az áttörés elmunkálatait és kidolgozták a védőseregből alakítandó hadsergcsoport szervezetét.

Legsürgősebb volt megállapítani, hogy mennyi a legcseké-

lyebb lóállomány, amelyre a hadseregcsoportnak okvetlen szüksége lesz, hogy támadóképessége teljes mértékben meglegyen, hogy az áttörést és az azutáni előnyomulást az erők teljes kihasználásával végrehajthassa.

Azért kellett ezt sürgősen kiszámítani, mert a várparancsnokság az összes nem feltétlenül szükséges lovakat azonnal, minél gyorsabban le akarta vágatni, hogy a lóállomány takarékoskodjék. Ezáltal kettős célt akart elérni: egyrészt, hogy az életben hagyott lovakat hosszabb ideig élelmezhesse, másrészt hogy a zablisztból készített kenyérrel az emberek élelmezési tartamát meghosszabbítsa.

Számítás szerint a hadseregcsoportnak 7.000 lóra lett volna feltétlen szüksége. A többi 15.000 lovat sürgősen le kellett vágatni. Ez a levágatás, amely kb. december 7-től kezdve volt folyamatban, — mint az alábbiakban látni fogjuk — nagy nehézségek közt, jóval később, mint számították, meg is történt.

Közben a várparancsnok, nem nyugodván bele a hadbiztosság jelentésébe, mely szerint az embereknek január végéig, a lovaknak pedig csak január 10-ig van élelmük, elrendelte az összes raktárak bizottsági átvizsgálását: a skontirozást. Elég későn!

A vizsgáló bizottságok előzetes értesítés nélkül az összes raktárakat átvizgálták, ellenőrizték a leltár és a kiadványozási lajstrom vezetését és ahol hiányoztak, elrendelték ezeknek azonnali elkészítését és vezetését.*)

A még magántulajdonú képező élelmi készletek felkeresésére, összeírására és behordására élelmezési tisztviselők által vezetett különítményeket szerveztek és küldtek szét a vár területére; majorokból, fanyákból, gazdaságokból, ahol nagyobb mennyiségű élelmi készletek voltak felhalmozva, s nagyrészt a drága pénzen való eladás reményében s üzleti szempontból vártak az eladásával, mindent megvettek és beszállítottak a raktárakba, a tulajdonosnál csak annyit hagyván, amennyit annak megélhetéséhez 3 hónapig elegendőnek tartottak.

Nemcsak a vár területére, az övonalon belül, hanem azon kívül is, az övonal és előtér-állások közé, sőt több helyen az előtér-állások elé merészkedtek ezek a különítmények (Wapovcze, Nahurczany, Zalesie stb.) s onnan hordták be különösen a zabot, szénát, szalmát, répát, sőt még a szalmaháztetőket sem kímélték. Ilyen kirándulásokat lóállomány céljából a 23. h. o. vonata és löszertelepe is rendezett, a hadosztályparancsnok rendelkezésére.

*) A vár eredeti hadbiztossági főnöke mindjárt a mozgósításkor betegét jelentett és Bécsbe utazott. Helyébe Tkaltschevitsch alhadbiztos jött a hadügyminisztériumból, majd a második körülfutás előtt közvetlenül Rausch landwehr-hadbiztos, aki január végén kőszéngázmérgezés következtében meghalt. Utána Szuhányi Lajos honvéd hadbiztos, a 23. honvéd hadosztály hadbiztossági főnöke vette át a várhadbiztossági főnöki teendőket. A várhadbiztosságnál voltak még Cimala és Kassafürek alhadbiztosok, akik közül az első azonban az első körülfutás után vágómarha-vásárlás céljából Magyarországra utazott és nem tért vissza.

Ezeket a vállalatokat több ízben az ellenség is észrevette és ilyenkor gránát- meg srápneltűzzel árasztotta el a harácsolókat, akik azonban sokszor nem hagyták magukat zavartatni, hanem előbb megrakták szekereiket s csak azután siettek vissza az övonal mögé.

Egy ilyen alkalommal a 23. h. o. löszertelepnek „zu Zalesie“ házcsoportnál háztetőket szedő különítményét az oroszok ágyútűz alá vették s az egyik szekeret egy teli találat derékban szelte ketté. A hajtótűzér nem jött zavarba. Amennyi szalmát a megmaradó szekérrészen el tudott helyezni, annyit felrakott, maga a tetejébe ült s úgy hajtott el onnét a többivel az ágyútűzből, mint egy római a kétkerekű „bigán“.

Mielőtt az események tárgyalásában tovább haladnánk, nem lesz érdektelen néhány élelmézésre vonatkozó általános kérdést röviden megbeszélni.

A katonai élelmézési utasítás háromféle élelmi adagot ismert háborúban és pedig a teljes hadi, a szabványos és a tartalék élelemadagot.

A cikk megnevezése	Teljes hadi anyag	Szabv. adag	Tartalék-adag	Vár-élelem-adag
Ember részére.				
2 kávékonzerv à 46 gr.	92 gr.	92 gr.	92 gr.	—
Marhahus	400 »	400 »	—	300 gr.
Huskonzerv	—	—	200 gr.	—
Főzelék	140 gr.	100 gr.	—	200 gr.
Só	30 »	30 »	30 gr.	30 »
Bors (paprika)	0.5 »	0.5 »	—	0.5 »
Zsír	20 »	20 »	—	20 »
Zöldség	1 »	1 »	—	—
Hagyma	5 »	—	—	—
Ecet	f 2 cl. l (20 gr.)	—	—	—
Kenyér (kétszerült)	f 700 l (400 gr.)	700 (400 gr.)	—	} 700 gr. vagy 500 gr.
Kétszerült	—	—	200 gr.	
Bor	f 1/2 l. l (500 gr.)	—	—	9 cl. pálinka
Dohány	36 gr.	18 gr.	18 gr.	35 ² / ₃ gr.
Ló részére.				
Nagy lónak zab	6 kg.	5 kg.	3.5 kg.	—
» » széna	3 »	—	—	—
Kis lónak zab	4 »	3.5 kg.	2.5 kg.	—
» » széna	3 »	—	—	—

Az élelmezési intézetekben szabványos vagy tartalékadagok vannak, amelyeket a teljes hadi élelemadagra a helyszínen kell kiegészíteni.

A szabály az, hogy ember és ló állandóan a teljes hadi élelemadagokat kapja.

A valóságban persze, különösen a kipusztított galíciai hadszíntéren ritkán lehetséges a kiegészítés. Mivel pedig a tartalékadagra csak kivételesen kerül a sor, a legénység rendszeren a szabványos élelemadagot kapja. A várélelmezés a szabványos élelmi adagnál is kisebb mennyiségű élelemből áll.

Azonban a vár raktárainak csekély készleteire való tekintettel december elején még ezt a keveset is le kellett szállítani.

A várórség élelmi adagjának csekélyebb kiszabása általánosságban elvileg jogosult, mert az erődökben, különösen a vármagban, vagy a főtartaléknál levő csapatok kevesebbet teljesítenek, mint a mozgó, működő hadsereg, nem is szólva az intézetekről, amelyek a várak területén nagy számban vannak. Igazságtalan azonban a kisebb adag a kitörésekben résztvevő csapatoknál, amelyek legalább is annyit teljesítenek, mint a működő hadseregbeliek.

A przemysli kitörések alkalmával mindig nagyon nehéz volt élelmi pótlékot kieszközölni a kitörő csapatok részére, pedig a teljes hadi élelemadagot még így sem érték el, mert a pótlék rendszeren konzerv, vagy hideg húsnumú és teából állott.

Igaz, hogy takarékoskodni kellett mindennel, mert kevés volt az élelem.

A takarékossgal azonban odáig mentek, hogy a San-menti csatában résztvevő 23. honvéd hadosztály ezredeinek, amelyek a Magierán harcoltak, azért, mert a védősereghez tartoztak — a kisebb várélelem-adagot akarták adni, amit csak a hadosztályparancsnok erélyes fellépése akadályozott meg.

A jelenleg is érvényben levő Utasítás szerint Przemyslnek egészben három óra kellett ellátva lenni élelemmel.

A védősereg hat hónapig tartott ki hihetetlen, óriási nélkülözésekkel és mégis elveszett. Most, amikor hadifogságban ezen sorokat írom, 1915. május 20-án hadaink az orosz ujság szerint Przemysl előtt állanak.

Ha még két havi élelmünk lett volna, most már fel volnánk mentve!

Igaz, hogy az első és második körülzárás közötti időben okt. 12-től nov. 5-ig nyitva volt a vár, de az eddig elfogyasztott élelmi cikkeket nem pótolta az a néhány eleségvonat, amely a várba befutott, és azt is tekintetbe kell venni, hogy a vár napokig élelmezett három hadsereget, ami kb. négy heti élelemben került, és hogy a Przemyslbe érkező élelmet szállító vonatok nagy része üres volt, 2 vonat pedig hátbőröndöket hozott csupán.

A várban 150.000 embert és pedig 120.000 katonát és 30.000 polgári egyént, továbbá 22.000 lovat kellett élelmezni.

Ami a személyeket illeti, bizony sok fölösleges fogyasztó volt ott. A 120.000 katonából a harcoló elem alig volt 60.000, a többi a temérdek munkásosztág és az intézetek tették ki, ahol nagyon sok hivatalnok és egyéb közeg volt.

A San-menti csata alatt temérdek beteget és sebesültet küldött be a hadsereg, akik az élelmezési létszámot szaporították, s akik közül csak keveset sikerült elszállítani, a többi a második körülzárás alatt is ott maradt.

A polgári lakosság, 30.000 fő, erős tehertételt jelentett, mert anélkül is kevés volt az élelem. Ezeknek elméletileg volt 3 havi élelmük, amennyinek a kimutatását a várparancsnokság az előírás szerint követelte, de ez még ha megvolt is, kevés volt s az utolsó két hónapban őket is a vár készleteiből kellett élelmezni.

Az oroszok adott esetben nem voltak olyan kiméletesek, mint mi, ők mindjárt eltoloncoltatták a nekik nem tetsző elemeket.

Feltűnő a lovak nagy száma. A tüzérségi tartaléknak, a várvasút és tábori vasútnak nagy volt a lóállománya. A 23. honvéd hadosztály mint hadtestkötelékbe nem tartozó önálló hadosztály, a hadosztályintézeteken kívül még hadtestraktárat is hozott magával a mozgósításnál. Az így kibővített vonat összes járművei és lovai teljes számban megvoltak még a nagy szeptemberi visszavonulás után is.

Pedig milyen nagy szerencse volt a várra ez a 22.000 ló, melyből a védőrség kb. 20.000-et megevett! Ezek nélkül a vár még ennyi ideig sem tarthatta volna magát.

Aki ezzel a kérdéssel nem foglalkozott, nem is képzei, hogy milyen óriási tömeg élelemre van szüksége ennyi embernek és lónak.

A következőkben kiszámítottam súlyban 150.000 ember és 22.000 ló napi szükségletét bizonyos főbb élelmi cikkekből, a teljes hadi élelemdagot véve alapul. Naponta szükség lett volna:

Az emberek részére (150.000 fő)	kenyér	105.000 kg.
„ „ „ „ „ „	rizs	21.000 „
„ „ „ „ „ „	só	4.500 „
„ „ „ „ „ „	kávé	7.500 „
„ „ „ „ „ „	cukor	7.500 „
„ „ „ „ „ „	dohány	5.400 „
„ „ „ „ „ „	hús	60.000 „
„ „ „ „ „ „	zsír	3.000 „
„ „ „ „ „ „	bor	75.000 l.
„ „ „ „ „ „	„ vagy sör	112.500 „
A lovak részére (22.000 drb.)	zab	138.000 kg.
„ „ „ „ „ „	széna	69.000 „

Ha ezt a teljes hadi élelemdagot adták volna, akkor naponta 40 vasuti kocsi élelem fogyott volna el. A várparancsnokság még a sokkal kisebb várélelmi adagot is leszállította; már januárban 14.000 lovat levágott, úgy, hogy csak 8.000 maradt és még így is kb. 10 vasuti kocsi élelem fogyott naponta.

Az adagok fokozatos leszállítását legjobban az alábbi táblázatos kimutatásokból érthetjük meg.

A főbb élelmezési cikkek kimérete. (A teljes hadi élelem-adaghoz viszonyítva.)

a) Az ember számára.

Tartam	Adag	Az élelmi cikkek grammokban										Megjegyzés
		marha-hús	lónus	húskonzerv	szalonna	főzelék	cukor-répa	burgonya	kenyér	kész-sült	só	
A tábori hadseregnél teljes hadi élelem. adag.		400	—	—	50	140	—	—	Vagy 700	400	30	Szalonna teli hadi-járatban illetékes.
A városban 1914. XII/10-ig	Vár élelmi adag	300	—	—	—	200	—	—	700	400	30	A kórházak és tisztikérek adagján <i>nem</i> tételk tesztálhva. Húskonzerv kb. 3 millió darab volt a rakatban, azaz 150.000 főre 20 napi élelem. A marhahús ki-tíró fagyaszított hús volt.
XII/10-től 1-4-ig	Leszállított adag	—	300	—	—	100	—	—	350	100	25	A főzelék készítéséhez 2-3 konzervet és 4-500 gramm kész-sültet.
I/4-től II/1-ig	"	200	vagy 300	vagy 2 konzerv 3 ember-nek	—	95	—	—	350	100	25	A városágban 2-3 konzervet és 4-500 gramm kész-sültet.
II/1-től II/9-ig	"	300	vagy 400	vagy 1	Esetenként 50 gr. lókolbász, ló-máj-pástétom vagy 50 gr. sajt mint pótlék a nehéz szolgálatot teljesítőknek	90	—	—	300	100	20	
II/19-től III-ig	Váltakozva	300	vagy 400	1	Főzelék helyett 8 izben 50 gr. kukorica-lisztet kapott a legénység	90	—	—	300	50	20	
III 19-től III 20-ig (átfőzés)	Tartalékadag	—	—	—	Főzelék helyett 4-szer friss répát à 500 gr., egyszer szárítottat à 100 gr.	60	—	—	300	50	20	
3/20-től III 25-ig	Leszállított adag	—	4-500	1	Főzelék helyett 8 napon át à 500 gr.	90	—	—	300	—	20	
III 25-től az elszállításig	Orosz étkezés : húskonzerv, kész-sült és főzelék. Kenyeret élelme nem adtak.	—	—	—	—	—	—	—	200	—	15	

JEGYZET. Tisztkán hússal márc. végéig élelmezhetők voltak a védősereget. Ez esetben III/25-től kezdve 800 gramm húst kaptak volna. De semmi egyebet. Főlösteles emberkinzás lett volna. Kávé, konzerv, vagy tea egész idő alatt naponta járt a legénységnek. II 19-től III 22-ig helyenként kétszer ezente 2 gramm teát és 2 cl. rumot kaptak. Az előtérleltokban lévő legénység pótlék egyaránt meggyakrabban kapott teát és rumot. Eleinte sokan nagy intenzitást a tényt, hogy lejöphintették a rumot és a teát mint használati szemetet előlolták. Később az intenzitás megbecsülték. II 19-től III 22-ig a legénység kétszer helyenként 9 cl. pálinkát is kapott. Donány volt az egész idő alatt elég. A végén még maradt is egy nagy csomó, úgy hogy 20-21-en, sőt 22-en is boldog boldogulata vitte, cipelte a hóna alatt a nagy dohánycsomagokat. Hány csak a jó szivarok, és cigarettákban mutatkozott, amit a tiszték éreztek meg. A végén csak hirtvány fővid szivar, „Duna”, meg „Magyar” szivarokat kaptunk.

b) A ló számára.

Tartam	Adag	Az élelmicikk kg.-ban						Megjegyzés
		zab	széna	szecska	répa	faforgács	szalma	
A tábori hadseregnél	Teljes hadi éleleladag	4—6	3	—	—	—	Alomszalma	Kis lovak 4 kg. Nagy lovak 6 kg.
IX—XI/5.	Váreleleladag	4—6	1½	—	—	—	Nem volt	Törzsek és tüzérlovak decemberben is kaptak szénát, januártól senki.
XI/5.—XII/1.	Leszállított adag	3·5—5	—	—	—	—		
XII/1.—II/1.	»	3·5—5	—	—	—	—		
II/1.—II/közép.	»	2·5—4	—	1	1½	1		
II/közép. III/24.	»	1½	—	1	1½	1		

12. FEJEZET.

A kenyérsütésről. A kenyérhiány. Korpa, faliszt, csontliszt. Répa-főzelék. Élelmi cikkek ára Przemyslben. Uzsoraárak. Tejgazdaságok. Ló-élelmezés. Szénahiány. Faforgácsot esznek a lovak. A lóvágatások. Lómájpástétom, lósonka, lókolbász. Véres harcok a Na Gorach előtérállásért. Az előtérállás ismertetése. Szomorú karácsony. Ajándékok. A Tábori Ujság karácsonyi száma. Kitérés december 27-én. Békés hangulat a városban. Minden reményt feladtunk.

*

A vár hadbiztosságának fentebb említett újjászervezése, a skontrórozás és a készleteknek áttekinthető, egységes csomagokba rendezése (tárolás) után lehetett az élelmezési szolgálat rendszeres lebonyolításáról beszélni. Ennek legfontosabb ágát a kenyérsütés képezte.

A vár területén hat sütőde volt. Egy modern, állandó sütőde a városban, az úgynevezett „etablissement“-ban, 4 tartaléksütőde és pedig: Pralkowcén, Sasanieban, Krownikin és Bakoncycén, végül egy tábori sütőde: a 23-as honvédeké Przemyslben.

Minden sütődének kiadtak bizonyos mennyiségű lisztet, amelyből meghatározott számú kenyeret kellett előállítani. Több sütődében a hivatalnok (akcesszista) nem értett a dologhoz, s minden a fő sütőmester (altiszt) kezében volt.

Ezért eleinte sok nehézséggel kellett küzdeni.

A legénység ¼ cipót kapott naponta. Amíg 350 gr. kenyér jutott fejenként, 1200 gr. lisztből 1400 gr. kenyeret sütöttek. Ennek

$\frac{1}{4}$ része 350 gr. Február elején aztán 300 gr.-ra lejjebbítették a kenyéradagot. Ekkor már csak 1200 gr. súlyú kenyeret készítettek 840 gr. lisztből. Ennek $\frac{1}{4}$ része (300 gr.) jutott egy embernek.

Az éhezés főoka a kenyérhiány volt.

Hónapokig féladagon, sőt annál is kevesebben élt a legénység. Kapott ugyan még kétszersültet is, de az nem pótolta a kenyér hiányzó mennyiségét, mert nem töltötte meg a gyomrot és nem idézte elő a jóllakottság érzetét. A katona szívesen megeszi a kétszersültet. Elszopogatja *időöltés* gyanánt. De a kenyeret nála semmi egyéb nem pótolja. Amit az előírás mond, hogy t. i. 100 gr. kétszersült tápértéke egyenlő 250 gr. kenyér tápértékével, az a legszürkébb elmélet. Március hónapban hetenkint egyszer csak 200 gr. kétszersültet kapott a legénység, kenyeret nem. Ezt nagyon megérezte.

Márciusban a kenyérlisztbe 10–20% korpát kevertek. Az ilyen kenyér jóízű és élvezhető volt. Ugyancsak márciusban 20% nyirtaliszttal hozzákeverésével is kísérleteztek, de ez a kísérlet nem vált be, mert a rozsliszt nem állt össze a faliszttal, a kenyér szét-esett. Búzaliszt kellett volna hozzá, de az már nem volt a várban. Csontliszttel is kísérleteztek és sikerült is nagyon finom és használható csontlisztet előállítani, de alkalmazására nem került a sor. A zabkenyér jól bevált. Sajnos, kevés volt a zab.

A répa földokről nagy mennyiségű répa került a raktárakba. Úgy fehérrépa, mint cukorrépa. A fehérrépat a lovak kapták pótlék gyanánt, a cukorrépából az embereknek készítettek főzeléket. Összesen 5 napra való cukorrépát ástak ki (3200 q). A cukorrépát eleinte meg akarták aszalni, hogy jobban elálljon. A 23. honvédek táborigi sütődéjében be is rendeztek egy aszaló helyiséget hőfejlesztő kemencékkel és villanyos szelelőkkel. Azonban csak 800 q-t aszaltak meg összesen, mert nagyon lassan ment és a répa roppant sokat (80%-ot) veszített a súlyából.

A 800 mázsából az aszalás után 100 mázsa lett. Ez éppen egy napra volt elég. A többi négy napra valót aszalás nélkül kapták meg a csapatok.

E főzelék izletes volt és a sárgarépa főzelékhez hasonlított, de a csapatok a burgonyát jobban szerették. Ebből volt is valamennyi. Úgy a központi raktárban, pincében, mint a védőkerületekben. Hogy ez utóbbiakban mennyi volt, azt nem is lehetett tudni, mert titokban tartották. A várhadbiztosságtól főzelék gyanánt 8 napon át kapták a csapatok 500 grammos adagokban. Az utolsó hónapban, egyik napon, kenyér helyett is burgonyát kapott a legénység és pedig 500 grammot, azonkívül persze a főzelékadagot is kapta: rizst vagy kását. A védelmi körletek készletét a parancsnok belátása szerint ették meg.

A répat a polgári lakosság is fogyasztotta és pedig nemcsak a cukorrépát, hanem a fehérrépát is. A szegény néposztály nagy nélkülözéseket állt ki, különösen januárig, amíg a vártól még semmit sem kaptak, és március végén, amikor már nem kaptak. Egyes családok hónapokig répán éltek, meg zabkenyéren, ami szecskaival kevert tört zabból készült, nem is lisztből, úgy hogy inkább szárított trágyának, mint kenyérnek látszott. Csoda volt, hogy semminemű járvány nem ütött ki s éhen sem sokan haltak

meg az emberek közül. Az egyetlen betegség Wapowcén ütött ki egy kis faluban, ahol a répaevéstől felpuffadt az emberek hasa és néhányan bele is haltak. Mihelyt a lakosság némi enivalót kapott, megszűnt a betegség s nem öltött járványjellegét.

Januártól kezdve a lakosság is kapott a várraktárból élelmet, persze nagyon keveset, éppen annyit, hogy nem haltak éhen.

Azokon a napokon, amelyeken a hadbiztonság utalványokat adott ki a lakosságnak élelmicikkekre, egész tömegek gyűltek a várparancsnoksági épület elé s szinte megakasztották a közlekedést.

Minél kevesebb lett az élelem, minél jobban drágultak az egyes cikkek, annál tágabb terük nyílt a csalóknak, uzsorásoknak. A detektíveknek sikerült néhány ilyen jómadarat leleplezni, akiknél egész élelmiraktárat találtak, meg aranyneműt halomszámra. Ezek előkelő életet folytattak, nagy lakást, barátnőt tartottak. Mások összevásárolták az élelmicikket és a piac kikerülésével magánúton uzsoraáron eladták. Ezek ellen a lengyel hatóság tehetetlen volt. Még 1914. október 30-án kiadtak egy hatósági árszabást, amelyet azonban senki sem tartott be.

Az árak a tél folyamán hihetetlen mérvben megnövekedtek, míg végre a piac teljesen megszűnt. Élelmicikket csak kéz alatt lehetett kapni, ha egyáltalán lehetett.

Élelmi és egyéb cikkek árai Przemyslben.

	Okt.	Nov.	Dec.	Jan.	Febr.	Márc.
		k	o	r	a	
			o	n		
1 kg. liszt	—,60	—,80	1,20	1,60	2,—	2,60
1 „ kenyér	—,40	—,70	—,90	—	—	—
1 drb. zsemlye	—,06	—,10	—	—	—	—
1 kg. só	—,26	—,30	—,46	—,46	—,50	—,60
1 „ cukor	1,—	1,40	1,80	8,—	20,—	24,—
1 „ kávé	5,80	6,—	6,40	6,40	6,40	6,40
1 „ tea	12,—	12,—	12,—	12,50	14,—	16,—
1 „ csokoládé	5,—	8,—	14,—	20,—	20,—	24,—
1 „ kakaó	6,50	6,50	6,50	7,—	7,—	8,—
1 lit. ecet	—,32	—,32	—,32	—,34	—,36	—,40
1 kg. rizskása	—,70	—,90	1,20	1,40	2,60	6,—
1 „ árpakása	—,50	—,60	—,70	—,90	1,—	1,80
1 „ bab	—,60	—,70	—,90	—,90	1,40	1,80
1 „ borsó	—,60	—,70	—,90	—,90	1,40	1,80
1 „ lencse	—,80	—,80	1,—	1,40	—	—
1 drb. sárgarépa	—,02	—,03	—,07	—,10	—,15	—,20
1 „ petrezselyem	—,02	—,03	—,07	—,10	—,15	—,20
1 „ zeller	—,08	—,15	—,40	—,60	—,60	—,60
1 „ fokhagyma	—,04	—,06	—,10	—,20	—,20	—,30
1 kg. hagyma	—,70	—,90	1,—	1,40	1,60	—
1 mm. burgonya	10,—	13,—	25,—	40,—	50,—	70,—
1 drb. káposzta	—,08	—,12	—,24	—	—	—
1 „ kelkáposzta	—,12	—,16	—,20	—	—	—
1 kg. spenót	—,40	—,70	—	—	1,60	2,60
1 „ tehéniépa	—,06	—,10	—,14	—,22	—,50	—,60
1 drb. kalarábé	—,04	—,06	—,10	—,14	—,20	—,26
1 „ cékla	—,10	—,15	—,28	—,40	—,70	—,70
1 „ torma	—,02	—,04	—,08	—,10	—,20	—,20

	Okt.	Nov. k	Dec. o r	Jan. o n	Febr. a	Márc.
1 kg. paprika	4.40	4.40	5.—	5.—	5.50	5.50
1 drb. tojás	—08	—10	—16	—60	1.40	1.40
1 lit. tej	—20	—26	—40	1.—	1.80	2.50
1 kg. vaj	5.—	8.—	12.—	16.—	20.—	20.—
1 „ disznózsír	2.80	3.—	6.—	—	—	—
1 „ növényzsír	1.20	2.—	4.—	6.—	10.—	16.—
1 „ lózsír	—	—	—	5.—	6.—	7.—
1 „ szalonna	3.—	3.40	6.—	—	—	—
1 drb. pulyka	8.—	14.—	40.—	80.—	100.—	120.—
1 „ liba	4.—	7.—	30.—	70.—	100.—	100.—
1 „ kacska	2.50	5.—	20.—	40.—	50.—	60.—
1 „ tyúk	1.50	3.—	6.—	10.—	26.—	30.—
1 kg. hal	5.—	10.—	16.—	—	—	—
1 „ borjűhús	2.40	2.80	4.—	7.—	14.—	18.—
1 „ disznóhús	2.20	2.40	3.60	5.40	10.—	14.—
1 „ marhahús	1.80	2.20	2.80	4.60	12.—	14.—
1 „ lóhús	—	—	—	1.60	2.20	2.40
1 „ csont	1.80	2.02	2.80	—	—	—
1 lit. bor	2.—	4.—	7.—	10.—	14.—	18.—
1 üveg sör	—50	—	—	—	—	—
1 lit. pálinka	2.80	4.—	12.—	20.—	24.—	30.—
1 „ cognac	8.—	12.—	14.—	20.—	28.—	34.—
1 üveg pezsgő	16.—	18.—	20.—	24.—	30.—	—
1 lit. rum	4.50	6.—	10.—	14.—	25.—	30.—
1 egész torta	4.60	6.—	18.—	24.—	—	—
1 lit. finom szesz	2.60	4.—	8.—	—	—	—
1 „ petróleum	—58	—64	—96	1.—	1.40	1.80
1 „ spirtusz	—80	—	—	—	—	—
1 doboz gyufa	—04	—10	—18	—18	—20	—24

Mandola, mazsola, dió, mogyoró, mák, lekvár sem boltban, sem a piacon nem volt kapható. Ezeket a cikkeket csak csere útján lehetett magánosoktól beszerezni.

A pénz lassanként elvesztette értékét. A körülmények vége felé a legtöbb élelmicikket csakis csere útján lehetett beszerezni. Ilyenek voltak különösen: tehén, borjú, disznó, baromfi, tojás, tejfel, vaj, túró, szalonna stb.

Ezeket a cikkeket a környékbeli, sokszor az övvonalon kívül fekvő falvakban „cserélték“. A városban március végén egyáltalán semmi sem volt kapható. A cserekereskedéshez cukrot, lisztet, sót, petroléumot, fagyut, gyufát, rizskását s más ilyen, a hadbiztonságtól kiuntalt cikkeket vittek magukkal, amelyekben a lakosság legfőképpen hiányt szenvedett s azokat a fentebb említett tárgyakért becserélték.

A nagy nélkülözéseket, a lóhús, répafölélék stb. kellemetlen ízét csak a kórházakban nem érezték. A betegek és sebesültek ételmezésére nagy gondot fordítottak. Marhahúst kaptak s finom boruk is volt egész az utolsó napig. Ezenkívül a kórházak naponta kaptak eleinte 800, majd később 600 liter tejet.

Két nagy tejgazdaság volt a várban. A várparancsnokság és a 23-as honvédek tejgazdasága.

A lovak ételmezésénél még majdnem szomorúbb állapotok uralkodtak, mint az emberi ételmezésnél.

A lovak fő tápláléka a faforgács volt. Egy polgári mérnök találmánya szerint a finomra gyalult forgácsot sós vízbe áztatták s úgy adták a lovaknak — szegényeknek. Még csak az hiányzott, hogy zöld szemüveget is adjanak nekik hozzá. A találmányt különben a bécsi állatorvosi főiskola is jónak ítélte rádió útján leadott szakvéleményében.

Változatosnak elég változatos volt a lovak élelemadagja, különösen az utolsó hónapokban. Nemcsak zabot kaptak. Azzal nagyon kellett takarékoskodni. Forgács, répa és kevés zabból állt az étlap. Időnként került hozzá szecska alakjában egy kis szalma-háztető a környékbeli községek viskóiról, amelyet sokszor életveszedelemmel hoztak be az övonal elé.

Nagyobb zabadagot nem a nagylovak, hanem csak az u. n. nehéz lovak kaptak, amelyek a tábori vasút és részben a tűzértség állományában voltak. Az összes többi lovak február közepétől kezdve napi 1½ kg. zabon tengődtek.

A zabban, különösen február, március hónapokban 25% kavics és por volt, amely a tápértéket lényegesen csökkentette.

A szénhiány volt a lovaknál a legnagyobb baj, éppen úgy, mint a kenyérhiány a legénységnél. Nem volt elég tömegű táplálék, melyet a gyomor feldolgozhatott volna. Kólika, bélrenyheség ütött ki köztük.

A faforgács ugyan megszüntette a kólikát, de erőt nem tudott adni a szegény állatoknak.

Szomorú látványt nyújtottak az istállók, ahol alomszalma nélkül a puszta földön álltak a lovak. Később forgácsot hintettek alájuk, de az nedves is volt, meg is ették, szóval nem sokat használt.

Falombot, amit a franciák 1870/71-ben alkalmaztak ló táp gyanánt, nem adhattak a lovaknak, mert nem volt. A fő éhezési szezon télre és kora tavaszra esett, amikor Galiciában csak a fenyőfa zöld. Annak a lombját pedig még a legéheőbb ló sem eszi meg. A fák fiatal hajtásait letördelték, tavasz felé a hó alól tépték ki a füvet, de mindez kevés volt.

A lovak nagy része csontig lesóványodott. Dolgozniok azért kellett, sőt többet kellett, mint azelőtt, mert a sok lóvágatás folytán a megmaradtaknak kellett az egész munkát végezni. A 22.000 lóból, ami a 2-ik körülvárás kezdetén a várban volt, a decemberi, januári, majd a februári vágatások után csak 4.300 maradt.

A vágatások is sok gondot okoztak, 1914. december 7-én kezdték el a vágatásokat. Öt mészárszék volt a vár területén. Przekopana, Nehribka, Pralkowce és Buszkowicén katonai, Wilcán pedig a városi mészárszék. December 10-én már lóhúst evett a legénység. Százával dolgoztak a vágóhidakon a munkások a város összes mészárosaival s még így se tudták oly gyorsan befejezni az első vágatást, ahogy az elméletileg tervezve volt.

Számtalan surlódás fordult elő a levágatásra kijelölt lovak beszállgatásánál. Mindenki kevesebbet szeretett volna leadni az előírt mennyiségnél és mindenféle ürügy alatt igyekeztek a lovakat visszatartani. Nem látták be a rendszabály feltétlen szükségességét és sürgősségét.

A mészárosok, munkások még gyakorlatlanok voltak, a levágott lovak megtisztítása sok időt vett igénybe.

A levágott lovak húsát ötfelé szállították el.

1. Egy részét azonnal felvételezték a csapatok, akiknek e célra elhelyezésük szerint 1—1 vágótelepet utaltak ki. Naponta átlag 350 lovat fogyasztottak.

2. Polgári egyének a vágótelepeken vehettek bizonyos mennyiségű húst meghatározott áron. Az eladásról a vágótelep vezetőjének előjegyzést kellett vezetnie.

3. A rögtön fogyasztásra nem került lóhúst rögtönzött fagyasztó helyiségbe jég közé tették. Ez a helyiség az etablissementnak (a városban lévő nagy élelmi raktár) egy hatalmas üres lizstraktára volt, amely a földtől a mennyezetig megtelt lóhússal, amely azután innen került kiadásra.

4. A wilczai telepen volt egy üres raktár, ahova 2—3 napra körülbelül 1000 lóhullát lehetett eltenni.

5. A lóhús egyrésze a gyorspácoló és füstölő intézetekbe került, ahol a húst pácolták, óriási présekkel sóvizet préselve bele (Pöckelfleisch), a lósonkákat füstölték és lókolbászt készítettek. A sonkákat többnyire a tisztí étkezdékben fogyasztották el s nagyon szerették, a kolbászt a csapatok kapták az étkezés feljavítására. Ugyanitt finomították a lózsírt is, kétféle zsírt állítva elő, élvezhetőt összesen körülbelül 12 q-át, amit főzéshez el is használtak és élvezhetlent. Ez utóbbiból glicerint (a gyors-tüzelő ágyú visszafutó készülékéhez), gyertyát és szappant állítottak elő, ami egyébként már nem volt kapható a várban.

A lómájakból egy tartalékos őrmester sajátos eljárása szerint májkonzervet készítettek összesen 40.000 dobozt. A konzervek nagyon jók voltak, ízük a libamájpástétomhoz hasonlított. Ezeket szintén a legénységi étkezés javítására fordították.

A lóbőrt értékesítették, gondolom négy koronáért adták darabját.

A lóhúst eleinte nem szerette a legénység. Decemberben a lóhús fogyasztás kezdetén még sokan nem ették meg. Később megszokták és ízlett. Ezt a lóelhullások számának nagymérvű megnövekedése is mutatta. A vágatásokhoz kevesebb lovat adtak be, mint kellett volna. A többi elhullott — mondották. Pedig dehogy hullott el. Levágták a csapatok és megették hadbiztosi beavatkozás nélkül.

Jól elkészítve egészen kellemes íze volt, persze ha minden nap azt kellett enni és rossz gulyás, avagy pörkölt alakjában, akkor nem csoda ha megunták.

A polgárság is lóhúst evett; a mészárszékekben árulták.

Általában nagy volt az éhínség az egész városban. Márciusban már megették a kutyákat, meg a macskákat. A szép kis foxikat veszélyes volt kiereszteni az utcára. Eltűntek és valamelyik laktanya vagy magánház konyhájában szomorú véget értek.

A halak szinte kifogytak a San folyóból, annyira halászták őket.

A katonaság állandóan éhes volt. Az áttörési kísérletnél széjjelszedték az emberek az elhullott lovakat. Az óriás gránát-

tűzben az erődök mögött álló hátság meg hámos lovak közül sokan elpusztultak. Egy óra múlva már nem volt hús rajtuk. Az arra menő legénység szétszedte. Mindenki levágott egy darab húst róluik s amúgy véresen eltette.

Amíg a várparancsnokság az élelmezés nehéz kérdését kísérte megoldani s a védősereg délnyugat felé kereste az érintkezést hadseregeinkkel, az oroszok megtámadták az északi fronton levő Na Górach előtérállást és sikerült azt el is foglalniok.

Az események könnyebb megérthetése céljából szóljunk néhány szót az előtérállásokról.

Előtérállásnak nevezzük a fővédelmi vonal egyes szakaszai előtt kiemelt védelmi állásokat. Ezekkel úgy a tábori hadsereg állásainál, mint a várvédelemnél találkozunk. A várnál fővédelmi vonal az övonal lévén, az előtérállások az övonal előtt, a vár előterepén fekszenek.

Az előtérállás vagy egyszerűen a fővonal erősítésére szolgál az által, hogy az ellenséget nagy távolságban fejlődésre kényszeríti s felfogja a fővonal ellen intézett támadást, vagy pedig a fővonal hiányosságait pótolja, tehát a fővonalból nem pásztázható, az ellenség gyülekezésére, elvonulásra vagy átkelésre alkalmas tereprész pásztázására szolgál, végül esetleg a túlszűk övonal kibővítésére.

Przemyslben a körülzárások folyamán három egymástól teljesen különböző jellegű és fontosságú előtérállás készült. Fekvésük a mellékelt vázlatból kivehető.

Az első volt a Pod Mazurami-Helicha előtérállás, amelyet rögtön az első körülzárás kezdetén kezdtek el kiépíteni, s még ezen körülzárás alatt védelemre képes állapotba helyeztek. Berendezése, akadályai (egy drótfal) kezdetleges volt és az is maradt, jóllehet állandóan dolgoztak rajta az oda vezényelt csapatok és munkásosztagok. Meghosszabbítása észak felé, az u. n. tar-novcei állás későbbi keletű s a Pod Mazurami állás természetes folytatása a Sanig.

Ez az előtérállás oly fontosságra tett szert, hogy nem is tekinthető előtérállásnak, hanem fővédelmi vonalnak, annál is inkább, mert ezen a helyen az övonal a védelemben jóformán semmi szerepet sem játszott.

Az előtérállásban állandóan 4—5 honvéd zászlóalj volt elhelyezve, az övonalban pedig csak 4 népfölkelő zászlóalj, 2 zászlóalj pedig védelmi körlet tartalék gyanánt szerepelt.

Az előtérállás kitűnő szolgálatot tett a védelemnek. A kitörések innen indultak meg s az oroszok támadása ezen hiúsult meg.

A második előtérállást a VII. védelmi körlet előtt a déli fronton emelték ki. Ennek célja a VIII. védelmi körlet előtti előtérállás meghosszabbításaként megakadályozni, hogy a Mackowa Ga-n lévő támpontnál a helichai állás keleti szárnyát oldalba támadják az oroszok.

A harmadik előtérállás volt a Na Górach és Batycze-magaslatokon a IV. védelmi körlet előtt.

Az első körülzárás alatt nagy jelentőségre tett szert a Na Górach magaslat. Az erőszakos támadásnál nagy előnyt biztosít

tott volna ránk nézve a magaslat állandó birtoka. Az oroszok ezen magaslat védelme alatt gyülekeztek a támadáshoz.

Azonkívül az első körülfárás alatt több ízben megtörtént, hogy a Sosnica—Radymo—Zamiechowon át vezető úton nagy csapat és vonatoszlopok meneteltek s a vartüzérség nem bírta azokat tűz alá venni, mert a lövegek hatáskörletén kívül estek.

Ha a Na Górach a kezünkben lett volna, akkor onnan 12 cm.-es ágyúkkal tűz alá lehetett volna venni ezt az utat. E célt szolgálta a Na Górach előtérállítás létesítése.

Mivel a Na Górach egyedül túlságosan elszigetelt lett volna, nyugat felé kiterjesztették, hozzáépítve a batyczei állást. Úgy a batyczei, mint a Na Górach-i állást állandóan 2—2 zászlóalj tartotta megszállva. A gyalogsági állás mögött a Na Górachon két 12 cm.-es ágyú számára volt állás, amelybe reggelenkint az e célra lefektetett tábori vasuti síneken vonták ki az ágyúkat az övonalból, ahová éjszakára ismét visszakerültek.

Az állás előtt levő erdőket, amelyekben az ellenség az erőszakos támadás alatt menedéket talált, letarolták.

Ez az állás is teljes mértékben indokolt és nagyon fontos volt.

A 12 cm.-es ágyúk működésének az volt az eredménye, hogy a lövedékekkel pásztázható utakon nem jelentek meg sem csapat-, sem vonatoszlopok. Nem használták többé a sosnicai átjárót, hanem kitértek Nienowice felé s Radymnon és Lowcen át meneteltek nyugat felé, ami nagy körutat és lényeges idővesztést jelentett.

A gyalogsági állást a kedvezőtlen körülmények folytán nem rendezték be teljesen. Srapnel-ernyők, fűthető üreges építmények a tartalékok részére, összekötő árkok, kályhák, konyhák stb. hiányosak voltak. A változó időjárás folyamán a födözékek sokat romlottak. Az ily állásban hosszú ideig teljesített szolgálat a csapatokat nagyon megviselte.

Ezt az állást támadták meg december 18-án az oroszok, azalatt, míg *Tamásy* altábornagy csapatai Bircza felé áttörték a körülfáró vonalat. A kimerült, gyenge osztrák népfőlkelő védőrség nem tudott a támadásnak kellően ellenállni s az oroszok a Na Górachon behatoltak az állásba. A Batycze-állás kezünkben maradt. A Na Górach védőrsége a tartalékok vonalába húzódott vissza.

Az orosz hivatalos jelentés meglehetősen felfújta Na Górach-i sikerüket, úgy hogy a főparancsnokság figyelmét is felhívta.

A valóságban említésre méltó hadianyag egyáltalában nem került az oroszok kezére. A 12 cm.-es ágyúk állásáig kifizetett tábori vasútból, amelyen az ágyúkat sikerült az övonalba beszállítani, néhány méter került csak a kezükre, mert csak a gyalogsági állásba hatoltak be s a tüzérségi állás néhány 100 méterrel e mögött, az újonnan megszállott előtérállítás előtt volt. Tehát a vasútvonal vége a két rajvonal közé esett.

A várparancsnok elrendelte az előtérállítás visszafoglalását. A támadást az 5. honvéd és 19. Landwehr-gyalogezrednek kellett végrehajtani.

Az 5. honvéd gyalogezred a négy napos kitörés alatt súlyos veszteséget szenvedett, nehéz terepen fáradságos előnyomulást,

szuronyrohamokat hajtott végre és 18-áról 19-ére virradó éjjel menetelt a Paportenka-magaslatról Zurawicára (22 km.), ahonnan rövid pihenés után 19-én este a IV. védelmi körlet erődöve elé kellett menetelnie. Onnét hajtották végre a 19. Landwehr-ezreddel és a 16. menetezrednek $\frac{1}{2}$ zászlóaljával 20-án reggel a támadást a Na Górach ellen.

A 19. Landwehr-ezred a Cote 264-re, az 5. honvéd gyalogezred ettől keletre támadott, a jobbszárnyon a 16. menetezredbeli $\frac{1}{2}$ zászlóalj a radymnoi út mentén.

A támadó csoport jobbszárnyát a 8. ezred II. zászlóalja fedezte a radymnoi úttól keletre.

A kitörést a IV. védelmi körlet parancsnoka *Kaltenecker* tábornok vezényelte.

A támadást, amelynek még a sötétben kellett volna megindulnia, a sötét éj és ismeretlen terep okozta nehézségek folytán csak reggel hajtották végre. Nagyrészt ez volt az oka a támadás sikertelenségének. A csapatok nagy veszteséggel vonultak vissza a tartalékok vonalába.

A védelmi körlet parancsnoka még egy ezredet kért a várparancsnokságtól a támadás megismétléséhez. A várparancsnokság a 8. honvéd gyalogezred I. és II. zászlóalját rendelte ki. Ezen zászlóaljak 19-én reggel érkeztek Przemyslbe a 4 napos kitörés után és 20-án kapták a parancsot, hogy vonuljanak a IV. védelmi körletbe, hol *Kaltenecker* tábornok parancsnoksága alá lépnek.

A támadást december 21-ére virradó éjjel a 8. ezred részvételével megismételték.

Ez alkalommal sikerült a honvéd zászlóaljaknak az ellenséges állásba behatolni. A 19. Landwehr-ezred támadása ismét nem sikerült, a 264-es magaslat az oroszok kezében maradt.

December 22-ére virradó éjjel megkísérelték a honvéd ezredet a még orosz kézen maradt állásrészek elvételét, de a holtra fáradt legénységgel, amelyik egy hét óta nem aludt rendesen, nem voltak képesek eredményt elérni.

Az 5. és 8. honvéd ezred és a 16. honvéd menetezred $\frac{1}{2}$ zászlóalja a Na Górachért vívott ezen harcokban 1162 embert vesztett halottakban és sebesültekben. Különösen az 5. ezred és a $\frac{1}{2}$ 16-os zászlóalj szenvedett erősen az ellenséges tüzérségtől, mely Dusowce irányából oldalozta a támadást.

A nagy veszteségekre és a csapatok kimerültségére való tekintettel elhatározta a várparancsnok, hogy nem erőszakolja tovább az elvesztett állás visszafoglalását, hanem ezen vonal mögött az eddigi tartalékok vonalában másik védelmi állást rendez be előtérállás gyanánt. Ez meg is történt. A honvédek visszafogalta földőzökeket behányták s az osztagok az új előtérállásba vonultak vissza.

A gyalogsági állás mögött új földőzék készült a 12 cm-es ágyúknak is, amelyek azonban ezentúl még ritkábban jutottak alhoz, hogy nagyobb ellenséges osztagokat lődözhettek volna.

Az oroszok az előbbi előtérállást rendezték be maguknak. Drótakadályt vontak elé s az éjek folyamán kitűnően megerősítették. Nappal egyik fél sem dolgozhatott, mert az állások csak néhány száz méternyire voltak egymástól. Éjjel is nehezen ment

a munka, mert a lövöldözés nem szünetelt. Járórharcok is napirinden voltak.

Az ellenséges állás közelsége miatt a véres harcok áldozatait nem lehetett eltemetni. Még hónapok multán is ott heverték a fehér hólepel alatt, amely teljesen befödte őket. Tavasszal elolvadt a hóréteg s előtűntek az oszlásnak indult hullák, amelyeknek bűzét vitte a szél az állások felé.

A nagórachi véres napok után egy időre elült a harci zaj. Elnémultak az ágyúk, elhallgatott a fegyverropogás.

Bekövetkezett a karácsony.

Hej de szomorú karácsonyesténk volt a körülrzárt várban! A felmentés lehetősége megszűntnek látszott hadseregünk visszavonulása folytán. Ünnepeztünk abban a hitben, hogy életünk legszomorúbb karácsonyát ünnepeljük, pedig azóta Szibériában még szomorúbb karácsonyaink is voltak.

A tisztí és legénységi étkezőkben karácsonyfát gyújtottunk és ahol lehetett, egyszerű ünnepély keretében megemlékeztünk otthonmaradt szeretteinkről, a rég nem látott családi tűzhelyről, ahol ugyanakkor könnyes szemekkel emlegettek bennünket.

A hadbiztosság kedves meglepetésről, karácsonyi ajándékról is gondoskodott. A legénység jobb étkezést kapott, a tiszték pedig néhány élelmicikket vehettek és pedig a régi jó békeáron. Ezért volt ajándék. A következő cikkekét kapta minden tiszt és tisztviselő:

1 kg. kétszersült	1— K
2 db. húskonzerv	0·80 „
$\frac{1}{4}$ kg. aszalt szilva	0·25 „
0·038 kg. tea	0·35 „
1 kg. cukor	0·82 „
0·09 kg. kakaó	0·38 „
1 liter rum	2·50 „
0·15 kg. kondenzált tej (poralakban)	0·25 „
15 doboz szardínia	4·50 „

Összesen . . . . . 10·86 K-ba

került, de már akkor vagyont ért.

A Tábori Ujság karácsonyi száma is meglepetés volt olvasóinknak. 4 oldalra terjedt és minden volt benne, még tárca is. Dr. Molnár főhadnagy a karácsonyról elmélkedett vezércikkében, míg e sorok írója Przemysl jelentőségét fejtegette. Négy szép vers is volt benne, az egyik Gyóni Géza bajtársunktól. S ami a legfőbb, az ujság felső fele pirosba játszó betűkkel volt nyomtatva, az alsó fele meg zöldbe játszókka, úgy hogy az ujság ferdén nézve magyar nemzeti színűnek látszott.

Mennyire készültünk erre az ünnepi számra! Már jóelőre terveztettük, hogy mi jőjön bele, s amikor készen lett, milyen nagy volt az örömünk!

Gyönyörű üdvözetet is kaptunk karácsonyra az Österreichische Morgenzeitung december 6-iki vezércikkében, amely repülőgép útján érkezett Przemyslbe, s a következőképen hangzott:

ÜDVÖZLET PRZEMYSLBE.

„Alábbi sorok kettős célt szolgálnak. Nemcsak országvilág nagy nyilvánosságának vannak szánva, hanem ez alkalommal különösen megtisztelő, mondhatnánk magasztos feladatuk is van. És éppen ez a rendeltetésük emeli ki a következő néhány keresetlen szót és annak tartalmát a hétköznapiság szűk keretéből.

Mert ezt a lapot — alig hogy a gépből kikerül — egyik repülő pilótánk veszi át és viszi Przemyslbe.

Az oroszok sűrű ostromló gyűrűjén át, az ellenség feje fölött fog az bejutni az ostromlott várba és így fogja betölteni azt a hivatását, hogy egyik legfontosabb támpontunk védőinek nemcsak üdvözlét vigyen hazájukból, de egyúttal az általános közhangulatról is nyújtson nekik némi képet.

Üdvözlét hazájukból! Ez az, amire mi tulajdonképen súlyt fektetünk. Ebben az üdvözlétben legyen kifejezve, hogy micsoda érzelmeikkel gondolunk mi a przemysli hősökre. Már amennyiben szavakkal egyáltalán vissza lehet adni legszívélyesebb, legforróbb érzelmeink keverékét. Mert ez esetben szegény a nyelvünk ahhoz, hogy rövid sorokban kifejezésre juttathassuk mindazt, ami bennünk végbemegy, valahányszor viharverte és véráztatta Galiciánk dicső várára gondolunk.

A büszkeség az, ami bennünk először megmozdul, valahányszor tekintetünk észak felé révedez. A büszkeség, amely hevesebb dobbanásra készíti szívünket, mert valahányszor Przemyslre gondolunk, mindig eszünkbe jut az a valóban hősökre valló védelem, amelynek folyományaképen mint a megtörhetetlen erő jelképe maradt meg nekünk a vár. De hazafias büszkeségünk mellett a személyes rokonszenv meleg érzelmei áthatnak bennünket a hősök azon serege iránt, amely ott messze előretolt állásában az ellenség közepette őrt áll Ausztria és Magyarország kapuja előtt.

Nem ismerjük őket, a hősöket, nem tudjuk hányan vannak s hogyan hívják őket. Csak derék vezérüket ismerjük. De azért ők valamennyien, kivétel nélkül, az ezredestől a gyalogosig, olyan közel állanak hozzánk, akár csak régi kedves barátunk és támaszunk. Feltétlen bizalommal eltelve tekintünk rájuk és hősi munkájukra és gondolatban hálásan szorítjuk meg vitéz férfi-kezüket.

De még valamit kell ennek az üdvözlétnek kifejeznie. Azok, akikhez üdvözlétünk száll, alig hogy kiszabadultak az ellenség körülzáruló gyűrűjéből, most ismét már hetek óta csaknem éjjel és nappal mindég harcban állanak. Valóban gyilkos harcban! Minden pillanatban fenyegeti őket a halál és leselkedik rájuk a pusztulás.

Mi tudjuk ezt és ha nekünk, — akik idehaza a háború borzalmaival meg vagyunk kimélve — nem is lehet teljesen helyes képzetünk arról, micsoda óriási energiát követel a harc mindenkitől, mégis sejtelmünk megsúgja nekünk, mennyi emberi nagyság szükséges ahhoz, hogy valaki erre a komoly és nagyszabású vitézi feladatra rátermett legyen. És amit

végül még ki kell fejeznie a mi üdvözetünknek, az a szívünk legmélyéből fakadó hő kívánságunk, hogy Przemysl hősei közül mindenik felett örködjék a Jósors és valamennyien szerencsésen állják ki a nélkülözés idejét. Ne hiányozzék közülök senki, ha majd a béke órája ütni fog és mi otthon kitarjuk karjainkat, hogy túlradó szeretettel öleljük magunkhoz azokat, akik — testiükkel védték a fenyegetett édes hazát.

Ezenfelül az aggodás azoknak az életéért, akik hozzánk tartoznak, olyan természetes vonás, amelyért senkinek sem kell magát szégyelleni. Atyák és anyák, testvérek és gyermekek, feleségek és menyasszonyok mind aggódva csüggennek azoknak az ezreknek a sorsán, akik jelenleg Przemyslben hazájuk szolgálatában szent feladatot teljesítenek.

Mind lázas várakozással lesik azt a pillanatot, amikor újra átharsan széles Ausztrián és Magyarországon a mámoros diadalhír: Przemysl másodszor is fel van szabadítva.

Ez az óra jönni fog. El kell jönnie! Tudjuk mi ezt azért minden vágyakozásunk dacára nem érzünk csüggedést. A vár dicső parancsnoka Kusmanek gyalogsági tábornok, akinek neve már sziveinkbe van vésve, teljes biztosítékot nyújt nekünk várunk megvédésére.

Üdvözetünknek és jókívánságainknak tartalma legvégül az, hogy ott a távol északkeleten a várórség minden tagjának jusson tudomására felszabadulásukba és győzelmükbe vetett megingathatatlan bizalmunk. Töltse el mindnyájukat hősi harcaikban való szenvedélyes részvételüknek biztos tudata és adjon nekik új erőt vitézi feladatuk elvégzésére. Lent délen egyik győzelem a másikat követi; fent északon egyik siker a másikat éri. Nincs a világnak olyan hatalma, amely a végleges diadalt kiragadhatná kezünkből.

Az óriási mérkőzésnek még hátra lévő sikereiben Przemysl várára még a legfontosabb feladatok egyike vár. Dicsőség neki s derék hőseinknek!"

Mintegy válaszul erre a szép üdvözetre a Tábori Ujságban megjelent egy vezércikk, amely mindannyiunk érzelmeit tolmácsolva, üdvözetet vitt szép hazánkba. A cikk a következőképen szólt:

REPÜLJ LEVÉL.

„Levegő vándora, bátor pilotánk, vidd ezt a levelet haza szép Magyarországba!

Ez a levél százezer levelet helyettesít. Azt a százezer levelet, amely ostromlott várból, ellenség gyűrűjén át nem talál utat oda, ahová szeretettel küldenék, s ahol olyan szeretettel várják.

A przemysli magyar katonák karácsonyi üdvözetét viszi a távoli magyar hazába. Aggódó szülőknek hálás kézcsókot, remegő hitveseknek forró ölelést, imádkozó ártatlan gyermekeknek apai áldást.

Megnyugvás fakadjon nyomán sok ezer magyar családban!...

Otthon maradt szeretteink! Gondoljatok ránk — a haza határain túl őrt álló véreitekre — azzal a szeretettel, amivel mi gondolunk rátok. Teljék be lelketek azzal a reményteljes büszkeséggel, amely a mi lelkünket eltölti.

Mert mi lelkes örömmel, reménnyel és büszkeséggel végezzük feladatunkat.

Amilyen felemelő volt ránk nézve az a megtiszteltetés, hogy a legfontosabb és legnagyobb feladatok egyikének megoldására választattunk ki, éppen olyan büszkeséggel tölt el az a tudat, hogy a ránk bízott feladatot apostoli királyunk teljes megelégedésére és Hazánk javára sikerült megoldanunk.

Mert már sikerről beszélhetünk.

Az első ostrom alatt vakmerően támadta a tengernyi orosz büszke várunkat. S a csufos kudarc után saját vérük tengerében gázolva és bajtársaik hulláinak halmazai közül 70.000 oroszral — egész hadsereggel — kevesebben vonultak el rendíthetetlen várunk falai alúl, mint amennyien ide jöttek.

A második körülzárás ideje alatt már nem is merték megismételni a vakmerő rohamot.

Lomha tömegükkel mint iszapos tenger özönlötték körül a várat s beásva magukat a földbe, inkább arra vártak, hogy az idő végezze el helyettük, amit ők elvégezni nem bírtak, nem merészkedtek.

De mi nem maradtunk tétlenül. Meg-megújuló és rendszeresen vezetett kirohanásainkkal állandóan lekötöttük, foglalkoztattuk, gyengítettük az ellenséget.

Fogarasi Tamásy Árpád altábornagy, honvéd hadosztályunk parancsnoka, a kirohanások tervezője és vezetője, a magyar honvédek és népfölkelők bravuros fegyvertényeinek egész sorozatát írta bele a vár történetébe. A verseczi honvédezrednek december 15-iki s a gyulai honvéd ezrednek december 17-iki szuronyrohamai, amelyekkel előbbi a Cisowától északra fekvő, kitűnően megerősített, drótakadályokkal is körülvett és erősen megszállott 428-as magaslatot, utóbbi pedig a kopystankai magaslatot, a birczai út kulcsát foglalta el, a négynapos kirohanásnak olyan fényes tényei, amire büszke lehet minden honvéd és — közel és távolban — minden magyar.

A második körülzárás napjai már meg vannak számolva.

Diadalmasan közelednek előretörő seregeink. Közeledik a pillanat, mikor Lodomériának őseink vérétől áztatott, s most újra magyar vérral átitatott földjét megtisztítjuk a betolakodó ellenségtől.

Büszkén gondoljatok reánk karácsony szent estéjén. Büszke legyen közületek mindenki, aki Przemysl várában sejtí azt, akinek a nevét imáiba foglalja.

Csüggedés, levertség, kishitőség ne lopózzék a szívetekbe. A mi büszke önbizalmunk, a fényes győzelembé vetett biztos reményünk járja át lelketeket s ragyogja be elhagyott otthonunk karácsony estéjét.

Értetek, a Ti nyugalmatokért, a Ti biztonságtokért állunk őrt itt Magyarország kapujánál. Az a tudat, hogy hazánk szentelt földjén nincs ellenség, boldoggá teszi a mi karácsonyunkat.

Karácsony estéjén lélekben Veletek leszünk! Imádságaink egyesülve jutnak a Magyarok Istenének trónjához, aki megáldja az igaz ügy harcosait és győzelemre vezető zászlainkat.

Przemyslt védő magyar bajtársaim! Ha holnap felnéztek s dél felé irányt vevő repülőgépeinket szállani látjátok, küldjétek felé egy szeretetteljes pillantást, mert ez a repülőgép mindenkiünk szívének üdvözlését viszi édes hazánkba és tolmácsolja azt annak, akinek küldjük, s aki azt olyan nehezen várja.

Az oroszok nem hogy zavartak volna ünneplésünkben, hanem több helyen még üdvözlő, megleghangú leveleket is juttattak élőőrseinkhez.

Az én kezembe is jutott több ilyen jókívánatot tartalmazó levél. Az egyik, amelyiket németül írtak, a következőképen hangzott:

„Egész szívünkől nyugodt, boldog karácsonyi ünnepeket kívánunk a vár összes vitéz védőinek. Béke, béke legyen a földön és megelégedés az emberek között.

Isten adja minden kívánságaik teljesülését.

Ez a X. dandár 10-ik ütege tiszturainak és legénységének őszinte kívánsága.

December 25.

A védelmi kerület, amelyben egy járőrmenet alkalmával a levelet találták, válaszolt is rá és megköszönve a jókívánatokat, azokat hasonlókkal viszonzta.

*

A békés, ünnepi hangulat nem tartott soká.

A Na Górachért vívott véres harcok után alig pihenhették ki magukat a fáradt csapatok, máris újabb teljesítmény várt rájuk.

December utolsó napjaiban mind gyakrabban és gyakrabban érkeztek oly hírek a várparancsnoksághoz, melyek szerint az ellenség a Kárpátokban harcoló seregei támogatására a vár alól erőket szándékozik elvonni. Ezen erőelvonás megakadályozására Tamásy altábornagy kipróbált csapataival december 27-én Cisowa község irányában támadta meg a körülzáró ellenséges hadsereget.

Jegyzet. A kítörésen résztvettek: 1. a m. kir. 23. honvéd gyalogadosztályból: a 2., 5., 7. és 8. gyalogezredek (à 3 zászlóalj, összesen 12 zászlóalj), a 3. menetezred II. és III. zászlóalja, a 4. menetezred II. zászlóalja és az I. zászlóaljból 1 század; a 2. honvéd ágyús ezred (4 üteg) és a 4. honvéd huszárezred I. osztályából körülbelül egy szakasznyi lovasság; 2. a VIII. védelmi körletből: három 9 cm.-es ágyús üteg; 3. a mozgó tüzértartalékból: két 15 cm.-es tarackosztály (6 üteg), összesen 15 $\frac{1}{4}$ zászlóalj, 13 üteg és egy szakasznyi lovasság.

Ehhez jött még december 28-án a 4. honvéd menetezred 2 százada és a 19. Landwehr-gyalogezred 2 zászlóalja, összesen tehát 17 $\frac{3}{4}$ zászlóalj és 13 üteg.

Seide tábornok 10¹/₄ zászlóaljjal és 6 üteggel ismét a Paportenka-magaslatra vesz irányt, mint 15-én, *Szathmáry* ezredes 3 zászlóalj és 1 üteggel a Kopýstanka-magaslatra támad, 2 honvédzászlóaljnak pedig a Szybenica-magaslat elfoglalásával kell a balszárnyat biztosítani.

A Landwehr-dandár — parancsnoka jelentése szerint — harcképtelen volt és így nem vett részt ebben a kitörésben.

Csapataink kisebb csatározások után az orosz előőrsöket visszavetették és a főállások felé nyomultak elő, amelyeket az oroszok az utóbbi napokban jelentékenyen megerősítettek és az Olszany községtől délre fekvő erdőkben újabb csapatokat vontak össze.

Huszcnyolcadikán sűrű köd ereszkedett a völgyekbe, lehetlenné téve az áttekintést és a tüzéség működését.

Amidőn csapataink a reggeli órákban folytatták előnyomulásukat, az oroszok is támadásba mentek át a kitörés egész területén.

A találkozó harc a délelőtt folyamán változó szerencsével folyt, miközben csapataink a Popielowa-magaslat, a 330-as magaslat és a Helicha-előtérállás vonalába húzódtak vissza.

Ezen vonalban maradtak egészen estig, a nélkül, hogy az ellenség megtámadta volna őket, amikor a várparancsnokság visszarendelte a kitörő csoportot a várba.

Hétszázhuszonnégy halottba és sebesültbe került az utolsó decemberi erőfeszítés, amely sajnos, már nem járt az eddigi fényes eredménnyel, mert a csapatok erőállapota a rossz táplálkozás folytán nagyot hanyatlott; kiegészítés, felfrissülés nem történt, az emberek tönkrementek.

S míg az utolsó erőfeszítés folyt odakünn a hófedte sziklákon, addig a városban a békés élet szimbólumaként a nem harcoló elemek gyönyörűségére klasszikus hangversenyt adtak a katonazenekarok, amelynek jövedelmét jótékony célra, a Przemysl védelménél elesettek özvegyei és árvái számára juttatták.

Ez volt az első ilyen hangverseny a várban, amelyet azonban később még néhány követett.

Hadseregeink december végén visszavonultak. Harmincadikán a Krautwald-csoport és a 18. hadtest a Paszika-magaslat-Dyszowa-Baligrod-Luck vonalában, többi része a Kárpátok szorosainál állt meg. A kitörések kora lezáródott.

13. FEJEZET.

Szomorú újesztendő. Az áttörési előmunka. A „Przemysl-hadsereg” hadrendje. Alig tízezer katonára lehet számítani. A védőrség átcsoportosítása. Küzdelem az éhség ellen. Március 7-ig van élelem. Tizennégyezerkétszáz lovat levágnak. Nem kapunk postát. Repülő levelezőlapok. Léggömbposta.

*

És elkövetkezett az 1915-ik újév napja.

Szomorú újesztendő volt ez, amelynek szomorúságát némileg enyhítették a hadsereg- és hajóhadparancsnok s azok a szíves

meleghangú szerencsekívánatok, amelyeket a várparancsnokság a drótnélküli távíró útján kapott.

Kusmanek gyalogsági tábornok várparancsnok az újév alkalmából a przemysli védőrség nevében a következő radiogramot küldte báró Bolfras gyalogsági tábornokhoz, Ő Felsege főhadsegédjéhez:

„Az újév hajnalán a przemysli védőrség szívének izzó lelkesedése és megingathatatlan hűsége a legbensőbb hódolattal kér szerencsét és áldást hön szeretett Legfelsőbb Hadurára. *Kusmanek* s. k., gyalogsági tábornok.“

Déli 1 órakor a következő rádióválasz érkezett:

„Ő császári és apostoli királyi felsége a przemysli védőrség lelkes hódolatát különösen meleg köszönettel kegyeskedett tudomásul venni.

A várvédők fényesen bevált magatartásában Ő Felsege megnyugtató biztosítékát látja annak, hogy Przemysl vára az ellenségnek rendületlenül ellen fog állani.

Legelső parancs folytán

Bolfras s. k., gyalogsági tábornok.“

Január 2-án lettünk készen az áttörési kísérlethez készített előzetes munkával, amelynek gerincét az áttörést végrehajtandó hadseregcsoport szervezete s a megelőzőleg tervezett nagyszabású átcsoportosítás alkotta.

Az áttörési előmunkákat egy megindokolt indítványból és 7 mellékletből állt, s a következőket foglalta magában:

Az általános helyzet, amennyire azt ismerjük, arra enged következtetni, hogy a vár felmentése a közel jövőben nem várható, sőt kétséges, hogy azon időpontig, ameddig jelenlegi számításaink szerint élelemmel el vagyunk látva, vagyis 7.000 lóval febr. 8-ig, 3.500 lóval március 7-ig, egyáltalán előnyomul-e a váríg a felmentő hadsereg.

Ennélfogva mindkét eshetőségre el kell készülvén lennünk és pedig úgy arra, hogy felmentenek, mint arra, hogy nem mentenek fel.

Ha eljut idáig hadseregünk, akkor nagyszabású kitoréssal fogjuk keresni a csatlakozást s elősegítjük a felmentést, ha pedig nem, akkor meg kell kísérelnünk a körülzárt várak végső lépését: az áttörést.

Az előkészületeket mindkét esetre előre meg kell tennünk, nehogy valamelyik meglepetésszerűleg érjen bennünket.

A kitorés nem igényel nagyobb szerű előkészületet, annál inkább az áttörési kísérlet. Ez utóbbi esetben ugyanis már előre szervezni kell a védőseregből alakítandó hadseregcsoportot.

A csapatok jelenlegi elosztása teljesen kizárja hadseregkötelékben való alkalmazásukat. A kötelékek annyira össze vannak zavarva, hogy a vezetés leküzdhetetlen nehézségekbe ütköznék. Elsősorban szükséges tehát a kötelékeket rendezni, vagyis a védősereget oly módon átcsoportosítani, hogy az ezred- és dandárkötélék a védelmi körleteken belül épségben maradjon.

Szükséges volna továbbá a hosszú harcok folyamán megfogyatkozott zászlóaljok létszámát egyes ezredek felosztása által kiegészíteni. Ez úton a sok csapattestnél érzékenyen érezhető tisztí fogyatékon is segítve volna.

A lóállomány 7.000-re szállítandó le.

A hadseregcsoport-parancsnokság, valamint a többi újonnan felállítandó magasabb parancsnokságok és az intézeteknek szervezése későbbi részletmunka volna. A robbantási előkészületekkel bízássék meg a műszaki igazgató. A vártüzérség átcsoportosítását, amely a gyalogsapatok átcsoportosításának befejezése után volna megkezdhető, továbbá a vártüzér-zászlóaljoknak gyalogzászlóaljjakká való átszervezését a tüztörtzskari osztály készíti elő.

A munkásosztagok egy része gyalogság gyanánt a védelmi körletek gyalogsapatai közé beosztatik. A műszaki munkálatokra meghagyandó munkásosztagok felosztását a műszaki igazgató szintén újból szabályozza.

Az utóvéd szervezete a hadrendből vehető ki.

Az általános helyzetről való pontos és részletes tájékozódás, valamint a főparancsnoknak a várbeli helyzetről történendő tájékoztatása céljából sürgősen szükséges volna egy vezérkari tisztet repülőgépen a főparancsnokhoz küldeni.

A javaslatához a következő mellékletek voltak csatolva:

1. A Przemysl védőrségéből alakított hadseregcsoport hadrendje.
2. A hadrendbe felvett zászlóaljok hadi létszámra emelése a menetezredek, zászlóaljok és a 34. osztrák népf. ezred felosztása által.
3. A hadseregcsoport lóállományának részletes felosztása.
4. A várőrség átcsoportosítása.
5. A hadseregparancsnokság és az újonnan felállítandó magasabb parancsnokságok szervezete.
6. Az intézetek.
7. A munkásosztagok új elosztása.

Ezekből itt csak a hadrendet és az átcsoportosítás tervezetét közöljük, mert a többi melléklet ismertetése túlságos mélyen vezetne a részletekbe.

A PRZEMYSL VÉDŐRSÉGÉBŐL ALAKÍTOTT HADSEREGCSOPORT HADRENDJE.

Hadsereg-csoportparancsnokság (alakul a várparancsnokságból).

Parancsnok: burgneustetti *Kusmanek Hermann* gyalogsági tábornok.
Vezérkari főnök: *Hubert Ottó* vezérkari alezredes.

Gyalogság:

23. honvéd hadosztály (45. és 46. honv. dandár).
Parancsnok: fogarasi *Tamáty Árpád* altábornagy.
Vezérkari főnök: dombovári *Révy Kálmán* vk. őrnagy.

45. honvéd gyalogdandár.

Parancsnok: *Seide Rezső* tábornok.

Vezérkari tiszt: *Einbeck Károly* vkb. százados.

2. honvéd gyalogezred (3 zlj.).

5. honvéd gyalogezred (3 zlj.).

46. honvéd gyalogdandár.

Parancsnok: nyirjesi *Létay Gyula* ezredes.

Vezérkari tiszt: *Kruttschnitt Aurél* vkb. százados.

7. honvéd gyalogezred (3 zlj.).

8. honvéd gyalogezred (3 zlj.).

Kombinált hadosztály (85. Landwehr és 111. népfőlkelő dandár).

Parancsnok: *Waitzendorfer Károly* altábornagy.

Vezérkari főnök: *Bannach* vk. százados.

85. Landwehr gyalogdandár.

Parancsnok: *Komma György* tábornok.

Vezérkari tiszt: *Frieb* vkb. százados.

19. Landwehr gyalogezred (3 zlj.).

35. Landwehr gyalogezred (3 zlj.).

111. népfőlkelő gyalogdandár.

Parancsnok: *Kaltenecker Artur* tábornok.

Vezérkari tiszt: *Kysilka* vkb. főhadnagy.

18. osztrák népf. gyalogezred. (3 zlj.).

33. osztrák népf. gyalogezred (3 zlj.).

1 vartüzér zlj.

97. magyar népf. dandár.

Parancsnok: *Weeber Alfréd* tábornok.

Vezérkari tiszt: *Kapitány Gyula* vk. százados.

9., 10. és 11. magyar népfőlkelő ezredek à 3 zlj.

108. népf. dandár.

Parancsnok: *Martinek Ágoston* ezredes.

Vezérkari tiszt: *Schwaab* vkb. főhadnagy.

10. és 21. osztrák népf. gyalogezred à 3 zlj. és 2 vartüzér zlj.

Kombinált dandár:

Parancsnok: *Kloiber Frigyes* tábornok.

17. osztrák népf. gyalogezred és négy vartüzér zászlóalj.

Tüzérség:

2-ik honvéd táborigényező ezred (2 üteg), a 23. honvéd hadosztálynál egyébként dandáronként egy 9 cm. 75. mintájú ágyúüteg.

Lovasság:

A 23. hadosztálynál: a 4. honv. huszárezred $\frac{1}{2}$ százada, egyébként dandáronként $\frac{1}{4}$ század Landwehr-, illetve népfőlkelő lovasság.

Műszaki csapatok:

Hadosztályonként egy árkászszázad és egy egészségügyi intézet, a honvéd hadosztálynál telefon, dandáronként egy fél hegyi táviróosztag.

Közvetlen a hadseregparancsnokság alá rendelve:

A 6. népf. huszárosztály $\frac{1}{2}$ százada.

Hat 15 cm.-es taracküteg.

Három árkászszázad.

Egy vartáviró-osztag.

Egy lovas táviró-járőr.

Egészségügyi személyi és anyagtartalék.

Lőszerutánszállítás autókon.

Tábori szikratáviróállomás.

Tábori leszállóhely repülő számára.

Élelmezés: emberenként 2 tartalékadag, lovanként 4 tartalékadag.

Utóvéd:

Parancsnok: *Nickl Vilmos* altábornagy.

Vezérkari tisz: *Rozvadovszki* vkb. főhadnagy.

Műszaki igazgatóság.

16. magyar népf. gyalogezred.

35. osztrák népf. gyalogezred.

Noyau védőrség 4 zlj. (úgynevezett *Nickl*-csoport).

Katonai és népf. munkásosztagok, kiképzettek és ki nem képzettek.

A várlovegek mellett maradó népfölkelő vártüzérség.

A vasuti ezredből alakult 2 zászlóalj.

Visszamarad:

A térparancsnok parancsnoksága alatt: térparancsnokság, a rendőrség és csendőrség, a katonai hivatalnokok, a kórházak és gyengélkedőházak lakói, az egészségügyi főnök stb.

Összesen a főcsapatnál: 49 zászlóalj kb. 800 fő ütközetlétszámmal: 39.200 fő.

Ebből azonban 19.200 népfölkelő, 5.600 tüzér, 4.800 a nemzetisége miatt nem teljes értékű csapat. Marad igazi gyalogság, amelyikre biztosan lehetett számítani, a 23. honvéd hadosztály 12 zászlóalja: 9.600 ember. (Az áttörési kísérletnél a hadosztály létszáma már 8.500 főre apadt.)

*

A hadrendben feltüntetett 16 ezredből tíznek nem volt szervezileg géppuskás osztaga. Ezen ezredek mindenikéhez 6 db. kocsin szállítható *Schwarzlose* gépfegyvert osztottak be az övonalból és a főtartalék ezredeitől. Minden zászlóaljhoz két géppuska jutott az addigi kezelő-legénységgel együtt. A menetezredek géppuskás osztagai (ezredenként egy) azokhoz az ezredekhez jutottak, amelyekben az illető menetezred feloszlott. A géppuskák felosztását külön rendelet szabályozta.

A *vártüzérség* akként volt átcsoportosítandó, hogy minden löveghöz két kezelő személyzet jusson és pedig egy tényleges és tartalékosokból összeállított, egy pedig népfölkelő. Az áttöréshez a tényleges és tartalékosokból alakul a 7 gyalogzászlóalj, míg a népfölkelők a lövegek mellett maradnak és mint az utóvéd részei, *Nickel* altábornagy parancsnoksága alá lépnek.

Az összes, a hadrendben fel nem említett lövegeket, tehát a 24 és 30¹/₂ cm.-es mozsarakat is, az erődök s azok lövegeivel együtt, az utóvédnek kellett megsemmisítenie.

A *tábori tüzérség* roppant kevés volt. Részben azért, mert a várban egyáltalán kevés mozgó tüzérség volt, részben pedig azért, mert kevés ló állt rendelkezésre a továbbításra, ezen kívül a lőszer is elfogyott.

Az *utóvéd* feladata lett volna a robbantások végrehajtása és ezen művelet biztosítása. Meg kellett volna akadályoznia, hogy az ellenség a robbantások végrehajtása előtt a várba behatoljon.

A robbantások végrehajtása után követte volna az áttörő csoportot.

Az utóvéd 10 zászlóalj népfölkelőből, 2 vasutas zászlóaljból és kb. 6—7.000 gyalogos gyanánt alkalmazható munkásból állt volna. Összesen tehát kb. 16.000 emberből, akiktől azonban fényes hadi tettek elkövetését nem nagyon lehetett várni.

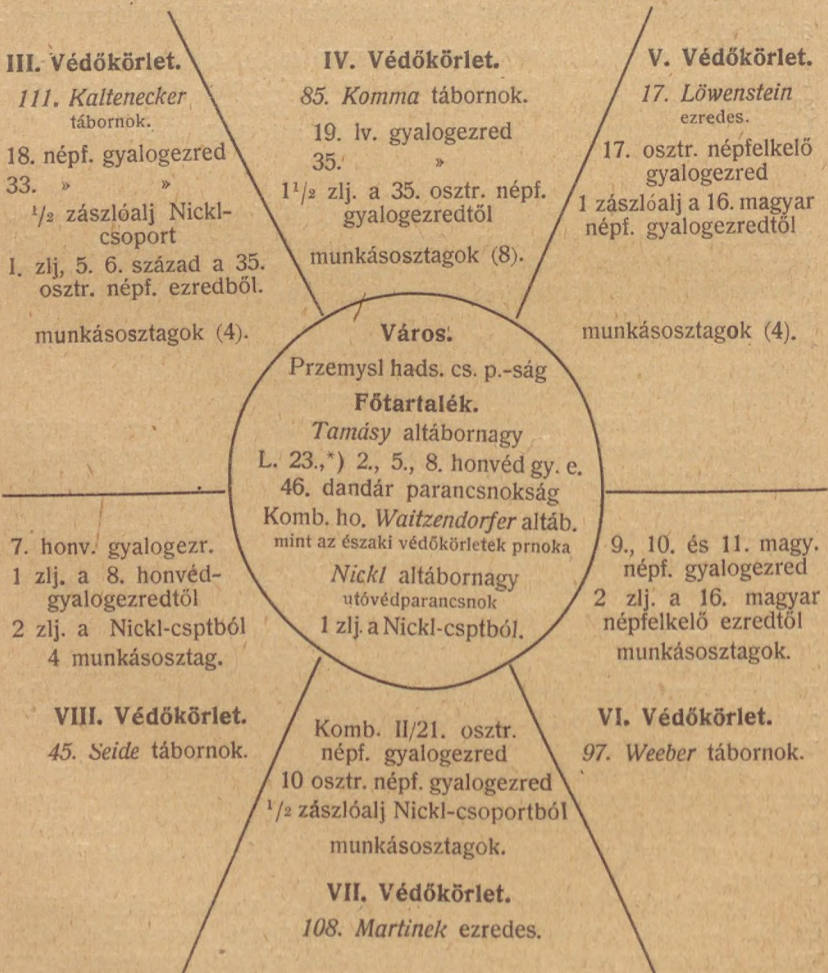

A megmaradt lovak elosztása a vágatások befejezése után:

Magasabb parancsnokságok	160 ló
Gyalogság	2.188 „
Lovasság	360 „
Tüzérség	1.650 „
Táv. oszt., távj. járőr	175 „
Arkászszászadok	175 „
Egészségügyi intézetek	340 „
Eleségvonat (élelem)	2.000 „
Összesen	7.048 ló.

Tényleg 7.800 ló maradt életben.

A védősereg gyalogcsapatainak elosztása az átcsoportosítás után.

*) Vagyis a 23. honvéd hadosztály parancsnokság.

Főelvül tartottuk szem előtt azt, hogy úgy a parancsnokok, mint a csapatok lehetőleg olyan védelmi körletben maradjanak, amelyben már voltak az átcsoportosítás idején vagy azt megelőzőleg bármikor. Ezen elv alól sajnos több kivételt kellett tennünk.

Az átcsoportosítás részletes tervezésénél arra is tekintettel kellett lenni, hogy az övonal és az előtérállás a felváltás alatt is állandóan meg legyen szállva, nehogy az ellenség meglepő támadásának legyünk kitéve. Ezt a következőképpen véltük elérhetőnek. Azon védelmi körletben, amelyben a felváltásnak kell történnie, kimegy a főtartalékból egy oly erős osztag, amely a felváltandó állásrész megszállására elegendő s az éj folyamán felváltja az ott lévő csapatot, amely visszamegy a védelmi körlet-tartaléknak a helyére. Itt történik aztán a felváltás, esetleg kiegészítés is, amelynek megtörténte után a régi őrség új beosztásába menetel. Az új őrség, amely ezalatt a tartalék helyére beérkezett, a következő éj leple alatt felváltja a főtartalék osztagait, amelyek visszavonulnak a városba, hogy másnap egy újabb felváltásnál megismételjék az egész szerepet.

Emellett arra is kellett ügyelni, hogy a várparancsnokságnak, előre nem látható esetekre, mindig legyen néhány zászlóaljja a főtartaléknál.

Az átcsoportosítást eleinte egy hétre terveztük, a végleges kidolgozásban azonban két hétre kellett kiterjeszteni. Az átcsoportosítás minden egyes mozzanatáról áttekinthető vázlat készült.

Ezt a szervezési előmunkálatot, mint említém, jan. 2-án terjesztettük a várparancsnok elé, aki azt teljes egészében jóváhagyta, de az átcsoportosítás eszméjével szemben egyelőre tartózkodó álláspontra helyezkedett a nagy nehézségekre hivatkozva, melyek az ellenséggel érintkezésben levő csapatoknak kivonása és új csapatok beosztása folytán felmerülnének.

Azt az indítványt azonban, hogy egy vezérkari tiszt repülőgépen a főparancsnokhoz küldessék, elfogadta a várparancsnok és erre a feladatra Ranzenberger vkb. főhadnagyot jelölte ki.

Az időjárás azonban ellenünk szegődött. Napokig, sőt hetekig oly kedvezőtlen havas, esős, ködös idő volt, hogy a repülésre gondolni sem lehetett.

Ez alatt, mint a decemberi nagy kitörések lezajlása után állandóan, az élelmezési kérdés uralta a helyzetet.

A második körülgárás három utolsó hónapjában erősebb volt a küzdelem az éhséggel, mint az oroszokkal. Az ostromlott váraknak ez a kérérlhetetlen réme állandóan kísértett a várparancsnokság irdáiban, ahol vezérkari tisztok és hadbiztosok éjjel-nappali idegfeszítő munkával védekeztek a fojtó ölelés ellen, számítva az élelmiszer mennyiségét, keresve új segélyforrásokat, tanácskozva az orvosokkal, megállapítva a legkisebb táplálékmennyiséget, ami az élet fenntartásához okvetlenül szükséges. Az előtérállások hóborította sáncaiban pedig ezalatt hullottak az emberek a leszállított élelemdag és hiányos ruházat folytán bekövetkezett végkimerüléstől.

A megfeszített munka némi eredménnyel járt ugyan. Hiszen a vár hónapokkal tovább tartotta magát, mint decemberben gon-

dolták, azonban világos volt, hogy mindez csak késlelteti, de meg nem akadályozhatja a közeledő katasztrófát.

Az élelmikészletek rendezése, az összes segélyforrások teljes mértékben való kihasználása, az adagok folytonos leszállítása mindig kitolta ugyan a véget, de egyszer mégis elértünk a határhoz. Az élelmikészletek mennyisége szerint eleinte hetekkel, majd már csak napokkal bírtuk meghosszabbítani a vár életét, míg márciusban már alig lehetett nagy fáradtsággal egy napi, $\frac{1}{2}$ napi ételmezt összeharácsozni. A folyton rosszabbodó érlelmi helyzet, a legénység erőállapotának állandó esése, a kedvező és kedvezőtlen hírek váltakozása, majd később a rossz hírek állandósulása eleinte a legellentétebb hangulathullámzást, majd a hangulat állandó rosszabbodását okozta.

Eleinte fel-felcsapott a remény, az optimizmus lángja, de később mindinkább csökkent a hívők száma, míg végül a teljes apáthia ült mindnyájunk kedélyére. Így vártuk az idő múlását, az események elkövetkezését.

Az újonnan szervezett hadbiztosság röviddel munkásságának megkezdése után, január 3-án kimutatást terjesztett a várparancsnok elé az ellenőrző vizsgálat útján pontosan megállapított élelmikészlet mennyiségéről s az újonnan beszerzett, összevásárolt élelmikészletekről és mindezek alapján, a lóvágatásokat is tekintetbe véve, egy érlelmezési számvetést a vár érlelmezési tartamáról.

A számítás óriási meglepetést hozott. Nem január 10-ig volt lóvágás és az embereket nemcsak január végéig lehetett érlelmezni, hanem: ha azt veszik alapul, hogy 7.000 lovat hagynak érlelben, akkor a lovakat *február 8-ig*, az embereket *február 18-ig* tudják érlelmezni, ha pedig január 15-ig még 3.500 lovat levágnak, akkor úgy az emberek, mint a lovak *március 7-ig* érlelmezhetők.

Március 7. már egészen másképen hangzott, mint január vége. Esetleg még egy pár nappal ki lehet majd tolni az adagok további leszállítása által s addig talán csak előre bír jönni a hadsereg.

Rögtön jelentés alakjába öntötték az adatokat és a kedvezőbb részét, a hosszabb időtartamot tartalmazót, a várparancsnokság azonnal, röviden bejelentette a főparancsnokságnak.

A jelentés, amelyet a szikratávíró január 3-án továbbított, lényegileg a következőket tartalmazta: December végén rejtett készleteket találtunk, főleg magtakarmányt (Hartfutter), szalmát és répát, azcnkívül a szalmaháztetőket is felhasználjuk a lovak táplálásához. Ily módon, ha 3.500 lovat érlelben hagyunk, úgy az embereket, mint a lovakat március 7-ig érlelmezhetjük.

Másnap, január 4-én részletes jelentés ment a főparancsnoksághoz, amely mind a két eshetőséget előtárta. A jelentés kb. a következőleg hangzott:

„Január 6-ig 15.000 lovat kell levágnunk, úgy hogy csak 7.000 maradjon. Ez esetben a védősereg még megtartja támadó képességét. Ily módon eltart az emberek érlelme február 18-ig, a lovaké február 8-ig. December eleje óta az érlelmi adagok le vannak szállítva.

Ha áttörést kísérünk meg, úgy ennek február 1-én kell tör-

ténné, mert 6—8 napi ételmezt magunkkal kell vinnünk. A várat mint olyat fel kell adnunk.

Ha csak 3.500 lovat hagyunk meg, akkor 3½—5 kg.-ig leszállított zabadaggal (széna nincs, szalma nincs) március 7-ig tarthatunk ki. Az emberek szintén március 7-ig élelmezhetők.

Ez esetben az emberek élelmezése (62 napig) a következő adagokkal történik:

Kávé, kávékonzerv, vagy tea.

Egyébként *54 napon át*: 350 gr. kenyér és 100 gr. kétszersült, 95 gr. főzelék, *8 napon át*: semmi kenyér, 200 gr. kétszersült és 95 gr. főzelék.

Lóvágatás Przemysben.

Továbbá 40 napon 300 gr. lóhús, a többi 22 napon át 200 gr. marhahús, vagy 2 húskonzerv 3 ember részére.”

A várparancsnok elküldte a jelentést s várta a főparancsnokság döntését. Kitérés vagy áttérés?

Tekintettel a csekély lótápra, a lóvágatásokat is meg kellett gyorsítani, szélesebb alapokra fektetni.

Mint már említém, december 7-ike óta folyton vágták a lovakat s eleinte úgy tervezték, hogy január 1-ig 7.000-et vágna le s azután fognak hozzá a további 8.000 levágatásához. Tekintettel azonban a gyors levágatással járó előnyökre, a vágatási bizottság a várparancsnokságtól parancsot kapott a vágatások lehető legnagyobb mértékbeni gyorsítására. A vár területén található ösz-

szes katonai és polgári mészárosokon kívül munkáskülönítményeket is vezényeltek a mészárszékekhez s így, éjjel-nappali munka mellett, a napi teljesítmény! 800, sőt 900 ló levágatásáig fokozták.

Bár még ezzel az óriási teljesítménnyel sem sikerült betartani a kiszámított s maguknak előírt időtartamot, mégis január 4-én már csak 9.900 élő katonaló volt a várban, tehát december 7-től, a lóvágatás kezdetétől 28 nap alatt! 12.100 lovat vágtak le, ami kerekén napi 432 ló teljesítménynek felel meg.

A vágatásokat egészen addig folytatták, amíg a lovak száma 7.800-ra csökkent. Összesen tehát 14.200 lovat vágtak le.

Az összes lovakat, amelyek magántulajdont képeztek, bizott-ságilag megbecsülték s a megállapított árakat jegyzőkönyvbe vezették.

Magántulajdonban levő hátas lovak még ez alkalommal nem kerültek levágatásra, csak a tulajdon hámos lovak.

Ezalatt a védősereg hangulata állandóan rosszabbodott. A felmentés a ködös jövőbe vészett, a ruha elrongyolódott, az élelmezés mindég rosszabb lett s az adagok mindig kisebbek. Ehhez járult az a körülmény, hogy otthonhagyott szeretteinkről semmit nem tudtunk, tőlük semmi hírt nem kaptunk.

Hat hónapig lenni körülzárt várban, állandó harcban, folytonos életveszélyben és nem tudni: mi történik otthon a családdal, nem kapni semmi hírt róluk, sem levelet, sem levelezőlapot, se sürgönyt — semmit, — ezen ment keresztül Przemyslben 120.000 ember. Bajos ezt az érzést leírni. Aki át nem élte, meg nem érti azt. A működő hadseregnél levőknek csak vitt néhányba a tábori posta egy-egy sort szeretteiktől, különösen amíg álló harc folyt. Amint hallottuk, a tisztek közül többen szabadságra is mehettek, előttünk az ilyesmi ismeretlen volt, közülünk ha néhányan a 120.000-ból egy-egy levelezőlapot kaptak a repülő bajtársak jóvoltából, azt megcsodáltuk és bizony még is irigyeltük. Csomagjaink, a sok téli ruha, fehérnemű, a jószívű szeretetadományok mind kint rekedtek, egy darab sem jutott hozzánk.

Októberben, novemberben a San-menti csata alatt olyan rövid ideig volt nyitva a vár, hogy ilyesmire nem gondolhattak, sokkal fontosabb volt, hogy az élelmiszerszállító vonatok bejöjjenek, mint a mi leveleink, csomagjaink. Bár azt a néhány kocsit, amibe a nekünk szánt posta volt, akármelyik vonathoz hozzácsatolhatták volna!

A körülzárás alatt elég gyakran jöttek be hozzánk repülők és hoztak-vittek levelet, levelezőlapot. Eleinte keveset, később többet. Eleinte jóformán csak a szűkebb baráti körnek tett szíves-ség volt, később általánosították ezt a kedvezményt és mindenkinek hozzáférhetővé tették a levelezőlap küldését. Persze, azt mi nem rendezhettük el, hogy a posta kívülről is bejöjjön. Otthon soká nem tudták, hogy Przemyslben vagyunk. A régi tábori posta számára írtak, azt meg ki tudja hová irányították.

Ezt lehetett volna a hadtápfőparancsnokság részéről úgy rendezni, hogy a Przemyslben harcoló csapatok leveleit Krakkóba irányítják. Onnan elhozták volna legalább részletekben a repülők. Nagyon jól emlékszem, hogy a derék repülő bajtársak maguk

sajnálták legjobban, hogy nem hoztak több levelet, csak azt a néhányat, ami véletlenül hozzájuk került.

A várparancsnokság, hogy legalább a kifelé való postaforgalmat elősegítse és lehetővé tegye, hogy a védősereg tagjai hozzátartozóikat hogylétükről tudósítsák, január hóban levelezőlapokat bocsátott ki és pedig kezdetben 30.000 darabot 50 filléres árban, a hősi halált halt repülőink hátramaradottjai javára. Az 1915. 9. számú várparancs ezekre vonatkozólag a következőket tartalmazta:

„Egyrészt, hogy várőrségünk fisztjei és legénysége időnként elszálló repülőink útján hozzátartozóiknak magukról hírt adhassanak, másrészt, hogy a hősi halált halt repülőink hátramaradottjai számára létesítendő alaphoz hozzájáruljanak, 50 filléres árban repülő levelezőlapokat bocsátunk ki.

Ilyen repülő levelezőlapokat a parancsnokságok, csapatok és intézetek részére a przemysli cs. és kir. postahivatal (igazgatósági iroda I. emelet) 1915. január 6-tól kezdve szolgáltat ki.

Mivel azonban a repülőgép levelezőlapokat csak igen korlátozott mennyiségben képes elszállítani, ezért mindenik tiszt külön és az alosztályok élelmezési létszámában lévő minden öt ember együtt csak egy levelezőlapot irhatnak.

A parancsnokságok, csapattestek és intézetek meghatalmazott közegeik által vehetik át a rájuk eső levelezőlapokat a przemysli I. postahivatalnál. A meghatalmazásban meg kell jelölni, hogy az illető osztály — létszámának megfelelően — hány levelezőlapot igényel.

A levelezőlapok kiadásuk előtt a postahivatal különös pecsétjével ellátva és számozva is lesznek, hogy más levelezőlapok becsusztatása ezzel lehetetlenné tétessék.

A megírott levelezőlapokat az E.—47 jelzésű utasítás 29. §-ának 89. pontja értelmében az egyes csapattestek cenzurázzák. A cenzura megtörténtét az alosztályparancsnoknak — parancsnokságoknál az ezzel megbízott közegeknek — aláírásával kell igazolni.

A parancsnokságok nem alkalmazhatnak pecsétet a levelezőlapokra, tekintettel arra, hogy a várőrség összetételének titokban kell maradni.

Továbbá a levelezőlap küldője nem írhatja a lapra csapattestének megjelölését.

Az egyes osztályok a náluk összegyűjtött lapokat az osztály pecsétjével ellátott borítékban megbízott közegük által a főposta cenzurahelyiségeiben adják át délelőtt 9—12 és délután 3—6 óra között. Itt a levelezőlapok még egy második cenzurán mennek át.

Hogy ezek a kártyák a bélyeggyűjtők szempontjából nagyobb értékkel bírjanak, e célból a postán „Przemysli repülőposta 1915“ (Fliegerpost Przemysl 1915) jelzésű bélyegzővel lesznek ellátva.

Az eladott lapok tiszta jövedelmét a várparancsnokság „a hősi halált halt repülőink hátramaradottjainak alapjá“-hoz fogja csatolni.

Mivel nincs kizárva annak a lehetősége, hogy szerencsétlen baleset folytán a repülő posta az oroszok kezére kerül, a levelező-

lapot író tisztek és katonák vegyék figyelembe, hogy a lapok csupán az egészségi állapotra vonatkozó közléseket és üdvözléseket tartalmazhatnak. Bármily katonai jelentőségű — sőt egyébként is minden az említettektől eltérő — közlés a legszigorúbban tilos.

A levelezőlapok írói saját érdekükben vegyék tudomásul, hogy az összes lapok, amelyek katonai jelentőségű, vagy bármi más olyan közléseket tartalmaznak, amelyek nem üdvözlések, illetőleg nem az egészségi állapotra vonatkoznak, továbbá a titkos írással írott lapok egyszerűen megsemmisíttetnek s így továbbítva nem lesznek. Ezenfelül az illető cenzor, aki az ilyen lapot továbbítani enged, felelősségre lesz vonva.

Tekintettel arra, hogy levelezőlapokat csak korlátolt számban lehet kiadni, ugyanazon alosztály emberei, akik ugyanazon községbe valók, közösen írjanak egy lapot.

Végül megjegyezzük, hogy mostantól kezdve tilos a repülő-tiszteknek levelezést továbbítás végett közvetlenül átadni.

A repülőszázad, illetve annak tisztjei kötelesek a nekik közvetlenül átadni szándékolt kártyák átvételét megtagadni.

Az összes levelezőlapok néhány nap alatt elkelték, úgy hogy január 16-án már újabb kiadásban jelentek meg. Az újabb levelezőlapokra ugyanazon szabályok voltak mérvadóak, mint az elsőkre.

A repülő levelezőlap-rendszer kitűnően bevált, a repülők mind elvitték a lapokat s valószínűleg sokan meg is kapták hozzátartozóik közül a nekik szánt sorokat. De ezzel még csak a kérdés egyik része lett megoldva. Hátra volt még a másik, tudniillik, hogy kaphatnánk mi kívülről híreket a mieinkről? Erre vonatkozólag többféle javaslat került szőnyegre, amelyek közül a legéletrevalóbbat közölni fogjuk, bár nem jutott el a megvalósulás állapotába, mert már későn született.

Az eszme N. E. hadnagytól eredt január végén. Szerinte valamelyik előkelő és elterjedt lapot (egy magyar és egy osztrákot) fel kell kérni arra, hogy előzetes közhirrététel után a várórség részére szánt rövid közleményeket egy meghatározott napon apróhirdetések alakjában nyomassa ki a lapjában s a lapot juttassa el egyik Przemyslbe jövő repülőnkhez, aki a sok-sok ezer levélkonzervet egy könnyű lappéldány alakjában hozzánk juttatja.

Az életrevaló eszme ennél a pontnál feneklett meg. Hiányzott a keresztülvihető javaslat arra, hogy az így beérkezett nagy anyag hogyan választassék szét, hogyan jusson minden egyes értesítés a címzett kezébe?

Pedig ha már eddig eljutottunk, akkor a további megoldás kényelmesen és nehézség nélkül kínálkozik.

A Tábori Ujság örömmel elvállalta volna, hogy a beérkezett anyagot lenyomatja s másnap mindenkinek kezében lehet a lap, ahonnan bárki kiválogathatja azt, ami neki szól s pár szóból is biztos értesülést és nagy megnyugvást meríthet övéi sorsáról.

Ezzel meg van oldva az a nehézség is, amely onnan származik, hogy a címzett illetékes csapatteste pontosan fel nem tüntethető, mert a várórség összetételét nem szabad elárulni. Nem kell itt hosszú címzés, mert itt senki sem fogja a címzetteket keresni.

Elég a címzett neve s a sok száz hirdetés között is bizony mindenki meg fogja találni azt a három sort, amit szerettei neki szántak.

E módozat mellett játszi könnyedséggel lett volna megvalósítható a beérkezett anyag cenzurája is akár otthon, akár itt a várban.

Hasonló eszme sugallta a „Komáromi Lapok“ levelét, amely február 20-án érkezett Przemyslbe, válaszul arra a közös levélre, amelyet több komáromi bajtárs együttesen írt a nevezett lap szerkesztőségének. A levélhez szelvények voltak mellékelve, hat-soros üdvözletek a komáromiaknak egyenként.

Nemcsak repülőgépen igyekeztünk hírt adni magunkról otthonvalóinknak. Kis szabad léggömböket is bocsátottunk el, amelyekhez könnyű levelezőlapok voltak — egy csomagban — erősítve. Ha a kedvező légáramlat és a jó szerencse ezeket a léggömböket hazánk területére, vagy hadseregünkhöz sodorta, a levélcsomag megtalálója biztosan eljuttatta azt a legközelebbi postahivatalhoz, annál is inkább, mert a borítékon 10 korona jutalom, akkoriban elég nagy összeg volt ígérve a becsületes megtalálónak, ha a csomagot a postára adja.

Nem volt biztos tehát, hogy a címzett megkapja leveleinket, de lehetséges, sőt valószínű. Aki megpróbálta, mit sem kockáztatott, legfeljebb nyerhetett vele.

A léggömb-levelezőlapok kiadására, cenzurájára, megengedett tartalmára, a postán való feladására vonatkozólag ugyanazon szabályok voltak mérvadók, amelyek a repülőgépen továbbított levelezőlapokra lettek megállapítva.

Egyelőre csak annyi levelezőlap lett kiszolgáltatva, amennyit egy léggömb elvihet.

A léggömb szabadon bocsátására alkalmas időpontot az említett várléggömb-osztály állapította meg. A parancsnokság esetről-esetre köteles volt jelenteni a várparancsnokságnak, hogy hány léggömb, mikor és mily irányban lett elbocsátva?

A léggömb-posta eredményéről nem tudtunk meg semmit. Valószínűleg nem sikerült ezen kísérlet, s levelezőlapjaink oda-vesztek.

14. FEJEZET.

Repülőgépen parancsot hoznak a fővezérségtől. Ranzenberger főhadnagy elrepül a fővezérséghez. Orosz repülők bombákat dobnak a városra. Halálos sebesülések. A várórség új elosztása. Orosz hadikövetérkezik. A nemzetközi jog megsértése. Dum-dum lövedékek használata. Sebesülteink kirablása. A harci zaj elnémul a vár körül. Az oroszok rettegnek a vártól. Orosz foglyoknál talált siránkozó levelek.

*

A főparancsnokság késlekedett az élelmezési helyzetre vonatkozó jelentésünkre válaszolni, pedig döntésére annál is inkább égető szükség volt, mert ha az áttörést rendeli el, akkor a várparancsnokságnak január 15-ig 3.500 lovat le kell vágatnia, különben az élelmezési számításunk nem lesz helyes.

Telt az idő. Se válasz nem jött, se röpielni nem lehetett. Az idegesség, az izgalom nőttön-nőtt s már tetőpontra hágott, amikor *január 14-én* repülő érkezett a főparancsnokságtól s meghozta a választ a várparancsnokság jelentésére.

A főparancsnokság válaszában nem volt döntés. Egészen általánosságban volt tartva s a tulajdonképeni kérdésre nem válaszolt. Elrendelte 4–5 hadosztály felállítását és a hadseregcsoport vonatának megalakítását. Ezen célra összesen 5.000 lovat vélt meghagyandónak. Ranzenberger főhadnagynak el kellett repülnie a válasz dacára, hogy ezt a kínos bizonytalanságot eloszlassa s a főparancsnokság előtt a helyzetet a maga teljes meztelenségében feltárja. Az ellenkező szél azonban még mindig nem engedte meg a repülést.

A főparancsnokságtól jött repülők nagy erők összpontosításáról beszéltek a Kárpátokban, a 3. hadsereg megerősítéséről, 42 cm.-es tarackokról, amelyekkel Tarnowot lövik a mieink.

Január 17-én végre kedvezőre fordult az idő. Kitisztult az ég. Ranzenberger főhadnagy elrepülhetett. Lehmann kapitány, a kitűnő pilóta vezette a gépet. Sokáig néztünk utána, míg eltűnt a távol nyugaton. Vajon odaér-e? Vajon milyen eredménnyel jár?

A szerencse kedvezett. Még aznap megkaptuk az értesítést Krakóból, hogy baj nélkül odaértek és másnap indultak gépkocsin a főparancsnoksághoz.

A várban hamar elterjedt a hír egy tiszt elrepüléséről s néhány nap múlva már szélteiben beszéltek arról, hogy a várparancsnok Bécsbe repült jelentést teendő a vár állapotáról. Ehhez hasonló kacsák a 2-ik körülzárás hosszú ideje alatt sűrűn fordultak elő.

A szép idő örömeire délben térzenét adott a honvédszenekar, este pedig a Landwehr-zenekarral együtt megtartották a második klasszikus hangversenyt, ez alkalommal a vasuti állomás másodosztályú éttermében.

Január 18-án déltájban 2, majd 4 óra tájban ismét egy orosz repülőgép jelent meg a város fölött. Csak úgy hullottak a bombák, amelyeknek több áldozatuk is volt. Néhány ember halálosan megsebesült, temérdek ablaküveg betört.

A lakosság már csendesen és nyugodtan viselkedett ez alkalommal. Kiváncsian nézegették az idegen madarakat, amelyeknek a tojásai ezüstös fényben ragyogva váltak le a gépmadar testéről és zuhantak alá gyászt és pusztulást okozva, ahol földet értek.

Mikor 4 órakor ismét megjelent az orosz gép a város fölött, felszállt a várból Morocutti főhadnagy, karabéllyal felfegyverezve, és üldözőbe vette a kellemetlen vendéget. Gyönyörű látvány volt, midőn a napfényben ragyogva, mint egy légi Lohengrin, elűzte a toladó orosz, aki gyáván megfutott és visszarepült.

Az utcák mind tele voltak bámulókkal, akik örvendezve gyönyörködtek a remek látványban, éljeneztek és tapsolták derék repülőnket.

Január 20-án, délután 2 órakor újból megjelent 3 orosz repülőgép Przemysl felett. Összesen csak két bombát dobtak le, melyek a Tatárdombon leesve, semmi kárt sem okoztak. Erősen

lőtték őket, de csak akkor távoztak el, amikor egy repülőgépünk felszállt ellenük.

Körülbelül két héttel az átszervezési előmunkálatok benyújtása után a várparancsnok elrendelte a védősereg átcsoportosítását az indítvány értelmében. A részletes parancsokat kidolgozták s az átcsoportosítás *január 21-én* megkezdődött.

A nagyarányú csapatmozgások s az összes felváltások minden ellenséges beavatkozás nélkül hajtottak végre, teljesen az ismertetett elvek szerint.

A francia négyes, amelyet csapataink kint a védelmi körletekben jártak, bent a városban alig volt észlelhető. Akik olyan szerencsések voltak, hogy a városban lehettek, békés életmódot folytattak.

24-én délelőtt térzenét adtak a katonazenekarok, délután 5 órakor pedig megismélték a január 17-iki hangversenyt, ugyanott, ugyanazon műsorral és szereplőkkel. Ez a hangverseny 1128 korona 30 fillért jövedelmezett az özvegyeknek és árváknak.

Január 25-én érdekes vendégünk jött a várba. A késő délutáni órákban jelentették a VII. védőkörletből, hogy az előörsökhöz orosz hadi követ érkezett és kérte, hogy vezessék a várparancsnok elé.

Mivel tudtuk, hogy a körülfalú 11. hadseregearcparancsnokság Moszkán tartózkodik és így nem volt valószínű, hogy a hadi követ a hadseregearcparancsnokságtól jön, nem tulajdonítottunk neki nagy fontosságot, de mégis érthető érdeklődéssel vártuk jövetelét.

Nemsokára meg is érkezett. A VII. védelmi körletparancsnokság egyik parancsőr-tisztje kíséretében, autón.

A várparancsnok előszobájába vezették, ahol levelet adott át a vezérkari főnöknek Czistiakow altábornagytól, a 81. tartalék-hadosztály parancsnokától, amely név szerint Kusmanek várparancsnoknak volt címezve. A levélben a parancsnok tudatja, hogy tapasztalata szerint a várórség tagjai dum-dum-lövedékekkel lőnek,*) amelyeknek használatát a nemzetközi jog nem engedi meg, és hozzáfűzi, hogy főparancsnoksága parancsa szerint olyan osztrák-magyar katonák, akiknél dum-dum-lövedéket találnak, nem tekintendők hadifoglyoknak, hanem főbelövendők.

Remélve, hogy a várparancsnok be fogja szüntetni ezen lövedék használatát, levelét nagyrabecsülése kifejezésével fejezte be.

A levél nagy csodálkozást keltett, mivel tudtunkkal nálunk dum-dum-lövedékek nem voltak használatban. Az u. n. belövő töltények, amelyek felesapódásnál robbannak és kis füstfelhőt támasztanak, hogy a belövésnél a távolság, helyesebben az irányzék-állás meg legyen állapítható, csak azon géppuskák számára voltak kiosztva, amelyeknek feladata volt az orosz repülőgépek ellen működni.

*) Dum-dum-lövedék alatt azon gyalogsági lövedéknevet értjük, amely a felesapódáskor robban és az emberi testben ronsolt sebet üt. A nemzetközi jogszabályok szerint nem szabad használni. Dum-dum-lövedéket elő lehet úgy is állítani, hogy a szabályszerű lövedék fejét behasítják, az acélburkot szétvágják, úgy hogy a felesapódáskor a lövedék eltorzul s olyan sebet üt, mintha robbant volna.

Viszont sok olyan esetről volt tudomásunk, amelyeknél az oroszok megsértették a nemzetközi jog szabályait. A kitérések alkalmával állandóan érkeztek jelentések az orvosoktól, hogy az orosz lövedékek szétfreccsennek a becsapódás alkalmával s a lövedékrészek, az acél- s ólomdarabkák óriási roncsolt sebeket ejtenek az emberi testben. Az orvosok mutattak is többször ilyen lövedékdarabkákat, szilánkokat, amelyeket szétroncsolt emberi végtagokból szedtek ki. Természetesen nem lehetett megállapítani, hogy milyen volt a lövedék egészben, amely a sebet ejtette, azt sem, hogy be volt-e vágva, amely szinte a leírt hatást idézte volna elő. Csak a hatás volt megállapítható, az pedig tisztán dum-dum-lövedék hatása volt; lehetséges, hogy egyes lövedékeknel oly gyenge, vékony volt a külső acélburok, hogy a benne levő ólom egy része a lövés alkalmával kifejlődő hőség alatt megolvadt s a lövedék a felcsapódás alkalmával eltorzult, felrepedt s darabjai szétszakították az eltalált testrészt. Természetesen mindez csak feltevés lehetett volna. Mi csak arra alapíthattunk, amit láttunk.

A második sérelem, amit az oroszok részéről szenvedtünk, az volt, hogy elesett és megsebesült katonáinkat kirabolták. Erre számtalan példa volt a San-menti csata alkalmával a Magierán vívott harcokban, ahol az oroszok ezen ténykedését jól megfigyelhették, mert az állások közel voltak egymáshoz s gyakran hoztak be sebesülteket, főleg pedig halottakat, akiket az oroszok már kiraboltak volt. Még az igazolványjegy-tokot is elvették tőlük. Talán azt hitték, hogy aranyból volt az a réztok.

A harmadik sérelem az volt, hogy az oroszok a körülzárás alatt gyakran a mi köpenyegeinket használták, hogy mintha saját embereink volnának, közel férközhessenek a gyanutlan járőrökhöz, táborig őrsökhöz s azokat meglepve felkoncolhassák vagy elfoghassák. Ily értelmű jelentés majdnem az összes védelmi körletekről érkezett és pedig nemcsak egyszer, hanem több ízben is. Vagy az egész orosz járőr volt szürke köpenyben, vagy pedig annak 2—3 embere, akik elöl jöttek s megtévesztették saját járőrünket vagy táborig őrsünket.

Érdekes e helyen megjegyezni, hogy egy ízben a hadsereg-főparancsnokságtól is jött értesítés, amely szerint megbízható kémjelentések szerint az oroszok támadást terveznek a vár ellen, mely alkalommal saját, szürke ruhánkat fogják használni. A támadást azonban hiába vártuk, nem következett be.

Az említett három sérelmet levél alakjába öntöttük.

Az ehhez szükséges adatok beszerzése azonban sok időt vett igénybe, közben este lett, az utcán a várparancsnokság előtt nagy tömeg verődött össze. Megtudták, hogy hadi követ érkezett a várba és kíváncsian várták a fejleményeket. Részben arra voltak kíváncsiak, hogy miért jött, részben pedig látni is szerették volna. A csendőrök végre nagynehezen széjjeloszlatták a tömeget, amely meg is unta lassanként a várakozást.

A hadikövet, egy fiatal tartalékos hadnagy, a 81. tart. hadosztály parancsőr-tisztje, ezalatt a várparancsnok parancsőr-tisztje szobájában kedélyesen társalgott egy vezérkari tiszt felügyelete alatt a parancsőr-tisztekkel és szívta a jó egyiptomi cigarettáinkat,

amelyek már nem nagy számban akadtak a várban, de amelyeket azért vendégszerető udvariassággal felajánlottunk neki.

Elkövetkezvén a vacsora ideje, a várparancsnokság tisztí étkezőjéből jó vacsorát is rendeltünk az orosz tisztnek, aki azt szívesen el is fogadta. Volt borjúszelet, tészta, fekete kávé, bor, szóval minden, ami szem s száznak kellemes. Hadd lássa az orosz, hogy nem szenvedünk hiányt, van minden bőven.

Ezalatt elkészült a levél, amely a következőket tartalmazta:

1. A várparancsnokság tudomása szerint a várbeli csapatok dum-dum-lövedéket nem használnak.

2. Ellenben a várparancsnokságnak több olyan esetről van tudomása, ahol az orosz körülzáró hadsereg a nemzetközi jog-szabályokat nem tartotta be. Ilyenek:

a) A dum-dum lövedékek használata. Több olyan sebesülésről van tudomásunk, melyek minden valószínűség szerint arra engednek következtetni, hogy az orosz gyalogságnál vannak ilyenek használatban. (Itt következett az esetek felsorolása, amelynél pontosan fel volt említve, hogy hol kapta az illető a sebet és milyen természetű volt az.)

b) Az osztrák-magyar elesettek és sebesültek kirablása.

Itt szintén fel voltak sorolva a bejelentett esetek.

c) Osztrák-magyar egyenruha viselése az orosz gyalogság által. Következett az egyes esetek felsorolása.

3. Végül tudatta a várparancsnok, hogy neki parancsa van a hadsergőparancsnokságtól, hogy minden dum-dum-lövedék használatának gyanúja miatt főbelőtt osztrák-magyar katonáért két orosz hadifogolyt lövessen főbe. (Ezt a parancsot röviddel a hadikövet látogatása előtt kaptuk.)

A levelet a várparancsnok nagyrabecsülésével fejezte be s megcíméztette Czistiakov altábornagynak. A levelet német nyelven írták.

A hadikövetet a levél átnyújtása után ismét kikísérték autón a VII. védelmi körletbe s ott a tábori őrsnél szabadon bocsátották.

A kitörések korának lezárulásával megszűntek Przemysl körül a nagyobb szabású hadiműködések. Az ellenfelek tevékenysége majdnem kizárólag a tüzérségi tűzre és kisebb osztagok, járőrök, előőrsök csatározásaira szorítkozott. Az oroszok sem elegendő erővel, sem megfelelő ostromanyaggal nem rendelkeztek nagyobb szabású tevékenység, esetleg ostrom végrehajtásához, s így tisztán a körülzárásra szorítkoztak s ki akarták éhezteni a várat. Egyes védelmi körletek előtt lassan mind közelebb és közelebb nyomultak, szűkebbre vonván a körülzáró gyűrűt.

Részünkről is megszűntek a nagyszabású vállalatok. A hadsereggel való összeműködés nem volt lehetséges s így a kitöréseknek nem lett volna semmi céljuk. A csapatok különben is kimerültek. Téli ruha nélkül, a megélhetésre éppen csak hogy elegendő élelemadagon tengődve, az egykor oly kitűnő ezredek lassanként tönkrementek.

A várharcnak ezen időközben kifejlődött faja nem különbözött az állásharctól (Positionskrieg), csak annyiban, hogy míg a tábori hadsereg csapatai kitűnően el voltak látva meleg ruhával, enni-innivalóval, addig a mieink bizony csak nyomorogtak.

Egykedvűség, apátia volt érezhető mindkét félnél, ami egészen természetes folyománya volt az első időszak véres harcai után beálló kimerülésnek, az egy és ugyanazon terepen való állandó tartózkodásnak, a megszokásnak. Az oroszok részéről a félelem is hozzájárult, amivel a vár iránt el voltak telve.

Az első körülrzés után, az erőszakos támadás alkalmával szenvedett óriási kudarc erős visszahatással volt a körülrzáró hadsereg erkölcsi állapotára. Az akkor szenvedett roppant veszteség híre eljutott mindenüvé, Oroszország belsejébe s az ujonnan bevonuló katonák már magukkal hozták a félelmet a bevehetetlennek hitt várról. Legendás hírek keringtek a rettenetes erödökről, az áthatolhatatlan akadályokról, amelyekben már annyi ezer orosz elveszett. Élénken mutatják az orosz katonák eme rettenetességét a vártól, azok az orosz levelek, amelyek a körülrzés alatt kezünkbe kerültek s amelyeket szószerinti fordításban alább olvashatunk. Ezen leveleket a hadifoglyoktól vettük el és lefordítottuk. Hadifogoly volt Przemyslben úgy az első, mint a második körülrzés alatt több mint ezer. Az első körülrzés után mind hátraszállították őket nyugat felé. Akik a második körülrzés folyamán foglyul estek, azok sajnos, március 22-én felszabadultak. A tisztek számát az első körülrzés alatt nem tudom, a második körülrzés alatt 11 tisztünk volt és pedig 1 alezredes, 2 százados, 2 főhadnagy, 1 hadnagy, 4 zászlós és 1 segédorvos.

A tiszteket egy bútorozott magánlakásban őrizték, míg a legénységet a Schlossbergen emelkedő régi kastély helyiségeiben helyezték el. Egészen jól érezték magukat mindaddig, míg fel nem szabadultak. Sokan jártak be hozzájuk érmeket, váltszalagokat, cifra köpenyegombokat vásárolni emlékül.

A legénységi állományú hadifoglyokat elfogatásuk után közvetlenül kihallgatták és vallomásukból sokszor érdekes és értékes adatokat tudtunk meg. A kérdőíven, amelyet a kémosztály tisztjei vezettek, körülbelül a következő kérdések álltak: a fogoly neve, illetőségi helye, kormányzóság, születési éve, század, zászlóalj, ezred, dandár, hadosztály, hadtest, hadsereg, szolgálati száma és a parancsnok neve, hol fogták el, hol van az ezrede, zászlóalja, százada, mi van jobbra (balra) tőle, hol látott lövegeket és milyenek voltak azok, ostromlövegekről hallott-e? Tábori vasutat látott-e? Milyen a vártüzérség tűzhatása? Milyenek voltak a veszteségeik az utóbbi időben? Mennyi a század létszáma? Mennyi a beteg, gyengélkedő? Milyen a legénység hangulata? Milyen az ételmezés, ruházat? Van-e elég lőszer? Mit beszélnek a tisztek, mi a szándékuk a várral szemben? Mit hallott az első körülrzésről, az erőszakos támadás veszteségeiről? Mikor vonult be az ezredhez? stb.

A foglyok legtöbbször szívesen beszéltek, különösen ha egy pár cigarettát kaptak közben. A körülrzáró hadsereg gyengítéséről, a Kárpátokba küldött ezredekről, tőlük hallottunk először.

Nagy volt a szőkevények száma is, különösen eleinte. Később, mikor hallották, hogy lóhúst eszünk és különben sincs sok ételmünk, nem volt kedvük átjönni.

Január utolsó napjaiban mulatságos eset fordult elő. A 324. orosz gyalogezred postakocsija, amelyet Huwnikiből Moszciskára

irányítottak, tévedés következtében Przemyslbe hajtott, ahol szívesen fogadták. Két orosz katona, hivatalos iratok, egy csomó magánlevél és egy kézbesítő-könyv volt rajta.

Egy másik kocsi is behajtott tévedésből a várba északról, a radymnoi úton. Egy katonatorvosi ruhába öltöztetett egyén, egy ugyancsak férfigyenruhás ápolónő és 3 orosz katona ült rajta, akiket foglyul ejtettek.

Az ápolónő nagyon csinos leány volt, aki egész regényt mesélt el kalandozásairól. A barátját kereste a körülzáró hadseregénél, aki állítólag mint tiszt szolgált.

Az eset az egész várban nagy feltűnést keltett. Regényes történetet meséltek egy orosz kapitányról és feleségéről, míg a Tábori Ujság közzé nem tette a valóságot. A nővel azután nem tudtak mit kezdeni. Eleinte kémkedéssel gyanúsították, többször ki is hallgatták, egy detektív valamelyik notórius kémnőt vélte benne felfedezni, akit már egyszer Lembergben elfogtak s elítéltek, de megmenekült. Internálták is és őriztették eleinte. Néhány nap múlva kolostorba került, majd az egyik várkórházba, hol felügyelet alatt állt, ami nem akadályozta meg abban, hogy a kórház férfiszemélyzetét meghódítsa.

A foglyoknál és az elfogott postakocsiban találtuk az alábbi érdekes magánleveleket, amelyeket akkor a Tábori Ujságban és a Kriegsnachrichten-ben közzé is tettünk.

1. számú levél.

„Ezredünk augusztus 12-én érkezett Wladimir Wolynskba. Már 14-én az osztrák-magyar határon meneteltünk, ahol Dubki falunál harc keletkezett az osztrák-magyarokkal. Én nem kerültem bele, hála egy véletlennek. Századunkat az ütközet előtt egy élelmezési szállítmány fedezetére vezényelték.

Ettől a pillanattól kezdve megkezdődtek a végnélküli utazások az élelmezési vonattal az egyik helyről a másikra, egyik faluból a másikba, egyik városból a másikba, két hosszú hónapon át, mialatt csak néhány helyen álltunk meg rövid időre.

Voltunk Cholm, Tomasow, Hrubiszewben, Jaroslawnál; átmentünk Lublinba és Pilawába, végül mikor már megint elvezényelték a vonattól, a Wisztula tulsó partján Iwangorod vársáncában találtuk magunkat. Itt a Wisztula átjáróit fedezve, ismét nem vettünk közvetlen részt a harcban és most, hogy ismét átjöttünk a Wisztulán, miután vasúton visszautaztunk Lembergbe és végül a Kárpátok elérése után — amely utazás 10 nap és 10 éjjel tartott — Przemysl falai alá értünk s az a veszély fenyegetett bennünket, hogy komoly harcba keveredünk.

És csak most a Kárpátok bércei közt Przemysl előtt állva mondhatom el, hogy mindaz, ami eddig történt, gyerekjáték volt ahhoz képest, amit most átélünk. Azok voltak a virágok, most jön a gyümölcs: a hó, fagy, az elszakadt lábbelik, a végnélküli tartózkodás a lövészárkokban, annak fenekén ülve, várva a riadót, az osztrák-magyar ágyúk schnell-

sieder-lövedékei, — ahogy mi nevezzük őket — melyek fejünk fölött robbannak és mindenek fölött az élelmicikkekben uralkodó hiány — mindez összefoglalva, pokollá teszi az életet.

Már a nyolcadik napja élünk itt Przemysl előtt, a fedezékekben ülve és hallgatva az osztrák-magyar ágyúk dörgését; mihelyt egy lövést hallunk durranni s utána a srapnelek annyira jellegzetes zizegő fütyülését, gyorsan elrejtjük fejünket a lövészárokbán, — mintha meghajtanánk magunkat előtük stb.

2. sz. levél.

(Folytatás.) Értesítlek továbbá, — drága családom — hogy egészségem teljesen tönkrement, nagyon beteg vagyok. Itt már erős fagyok álltak be: a lábaim lefagytak és nagyon rosszul érzem magamat. Isten tudja mikor, és hogy végződik mindez.

Mindennap újra kezdődik a harc. Przemysl előtt állunk és az ellenség az egész idő alatt nehéz ágyúkból lő, elárasztva bennünket lövedékeivel. Sok a halott és a sebesült.

Milyen szomorú, bánatos itt az élet, nincs melegség számunkra, minden lépés halállal fenyeget.

Még eddig élek és remegő kézzel írom e sorokat, mindnyájatokat számtalanszor csókolva...

3. számú levél.

... a Kárpátokban vagyunk, fődözeink mélyén és minden pillanatban várjuk a halált. Mióta a Kárpátok lábaihoz értünk, nagyon hidegre vált az idő. Töletek már régen nem kaptunk levelet!

Kedves Katja! A hideg és éhség már borzasztóan megviselt mindnyájunkat, leírhatatlan szenvedéseket állunk ki.

Rutén falvakban lakunk, melyeket az ellenség lövedékei leégették; a lakosság nyomorba jutott. Én jelenleg a századkonyhánál vagyok és így aránylag még jól megy a sorom.

Kedves Katja! mennyien elpusztultak már, mennyit megölt a golyó! Nem értem, hogy tartott meg engem az Isten.

November 8-án 50 lépésre robbant tőlem egy srapnel és már azt hittem, hogy örökre itt maradok e magas hegyek között, — de Isten megőrizte az ő hívét.

4. számú levél.

... Tudatom veletek, hogy most a legnyomorúságosabb sorsra jutottunk. A Przemyslt körülzáró sereghez tartozunk s a Kárpátok északi lejtőin tanyázunk.

Roppant hidegek álltak be.

Az én ezredemnek nincs olyan dolga, mint másoknak: mi már olyan csizmában menetelünk, amelyiknek nincs talpa, a hó belemegy s a hidegtől lefagytak a lábujjaim.

Se tisztességes köpenyünk, se sapkánk, se egyéb meleg ruhánk nincs, lehetetlen leírnom, hogy mit szenvedünk mostanában.

Az első vonalban vagyunk, 3 versztnyire*) erődeiktől és 10 versztnyire a vártól; lövészárkokat ástunk és azokban ülünk éjjel-nappal, miközben nehéz ágyúik gránátjai felettünk robbannak és a puskagolyók mellettünk füttyülnek. Lövészárkaik csak egy versztnyire vannak a mieinktől**) és naponta lövöldözünk egymásra. November 8-án támadást intéztek ellenünk és a 7-ik és 8-ik századtól 104 embert elfogtak, sokat megsebesítettek és megöltek.

Csapataink jelenleg körülfogták a várat, amelyet azonban rohammal bevenni lehetetlen. Ilyen vár nincs több egyáltalán, azt hiszem. Páncéllal van fődve az egész, két mély árok veszi körül, tele vízzel, a vízben drótakadályok. Aztán következnek az erődök 3 sorban egymás mögött, ezek között ismét drótakadályok és farkasvermek, azonkívül ledöntött fák-ból készült torlaszok, hegyes, meztelen ágakkal.

Csak kiéheztetni lehetne, de azt mondják, hogy még nagyon sok élelmikészlet van bent felhalmozva.

Ha azonban a mieink arra gondolnának, hogy rohammal vegyék be a várat, akkor Isten veletek drága, kedves gyermekeim! Már nagyon sok jó bajtársunk esett el a vár körül. Tudnotok kell, hogy a rohamnál az első vonalbeliek mind el-esnek és mi most éppen az első vonalban vagyunk.

Ha az ujságokból megtudjátok, hogy Przemyslt rohammal elfoglaltuk és hogy ez alkalommal jelentéktelen veszteséget szenvedtünk, akkor ez azt jelenti, hogy sok-sok ezer apátlan-anyátlan árva marad hátra a széles orosz birodalomban.

Ha pedig nem rohamozunk, akkor mind itt fagyunk meg, mint a franciák 1812-ben.

Ha nem kapunk rövidesen meleg ruhát és csizmát, akkor — Istenemre — nem élek tovább két hétnél. Ilyen hidegben a fődözékekben élni lehetetlen, a falvak mind le vannak égetve, az élelmezés nagyon rossz, mert a lovak nem bírják az élelmicikkek szállítását és így csak ritkán kapunk egy kis húst és egy font kenyeret. Mind úgy nézünk ki, mint a pestises betegek és árnyként járunk-kelünk.

Hát éljetek boldogul, édes Olja és kedves gyermekeim, Lena és Natasa.

Sírunk mindannyian és átkozzuk születésünk percét, agyon vagyunk hülve és félig megfagyunk. Mind betegek az emberek s otthonról sem tudunk semmit.

A háborúban semmit sem kapunk, ujság nincs, venni se lehet semmit.

Elvágva a világtól, a fődözékekben élünk, míg lassanként meg nem fagyunk s bennük leljük szomorú halálunkat.

Nem tudnám ezt a szenvedést kiállani, ha nem volnának feleségem és gyermekeim, már véget vetettem volna életemnek, ha nem sajnálnálak benneteket elhagyni.

*) 1 verst = ca 1 km.

**) Előtérállások.

5. sz. levél.

Legkedvesebb szüleim, legkedvesebb feleségem és gyermekeim!

Dicsértessék a Jézus Krisztus! Ezekkel a keresztyén szavakkal fordulok hozzátok és kérdezősködöm becses egészségtek és hogylétetek felől. Hogy vagytok, Atyám és anyám és te kedves Agnes és ti, forrón szeretett gyermekeim? Hogy megy a sorsa a nagybácsinak és a nagynéninek, fivéreimnek és nővéreimnek és a falubeli barátainknak?

Én csak úgy vagyok, ahogy a többiek a katonaságnál. Hála Istennek, egészséges vagyok, csak a nagy hidegtől s az éhségtől szenvedünk, mert nagyon keveset kapunk enni.

Iwangorodtól Przemyslhez hajtottak bennünket. Przemysl a világ legnagyobb erődje. Előtte lövészárkokban vagyunk, vagy nyílt mezőn, vagy az erdőben, mert az osztrákok az összes falvakat felégették a vár körül. Egész nap és egész éjjel lőnek minket a várból és mi nem tehetünk ellenük semmit, mert csak tábori ágyúink vannak és ők a vaspáncélok védelme alatt ülnek. De ha volnának is nehéz ágyúink, akkor sem tehetnénk bennük semmi kárt, mert a páncélaik oly erősek, hogy azokat még a legnagyobb ágyú sem képes átütni.

Ezenfelül nekik a várban olyan valami rettenetes ágyúik vannak, amelyeket még nem látott a világ. Ha egy ilyenek a lövedéke felrobban, oly lyukat vág a földbe, hogy abban kényelmesen elférne a mi házuk. Egyszer találtunk egy ilyen lövedéket, amelyik nem robbant fel. Ez a lövedék olyan nagy volt, mint egy fekvő ember. Tíz katona nem bírta felemelni.

Van nekik a várban egy rettenetes parancsnok, akit még soha nem győzött le senki. *Ez nagyon nagy ember és mindig ott van a legnagyobb tűzben, de a lövedékek nem érintik, hanem értelmetlenül hullanak le körülötte s nem tesznek benne kárt.*)*

A mieink azt beszélik, hogy a gonosszal cimborál, de én úgy hiszem, hogy inkább a Jóval, mert egyik templomukban — amilyen sok van a várban — van a csodatevő Istenanya, amelyik van olyan hatalmas, ha nem hatalmasabb, mint a mi csensztohovai Istenanyánk, vagy a poczajowi orosz Istenanya.

Azt beszélik, hogy ez előtt az Istenanya előtt éjjel és nappal gyertyák égnek, s hogy szakadatlanul három püspök térdel előtte, litániákat énekelve.

Ugyanúgy, ahogy a svédek sem tudták Jasna Górárt (Czenstochau) bevenni, ugyanúgy mi sem fogjuk Przemyslt bevenni, mert a csodatevő Szűz a várat beteríti köpenyével. Egyenesen bűn az ilyen csodálatos helyet megtámadni.

Most köszöntelek Titeket teljes szívemből, Atyám és jó Anyám és Téged, forrón szeretett Feleségem és Titeket, kedves gyermekeim és valamennyi rokont és barátot a faluban s kérlek, válaszoljatok mielőbb.

*) Valószínűleg Tamásy altábornagyot láthatták, mert a várparancsnok nem vett részt a harcokban személyesen és kis alakú ember volt, Tamásy pedig magas.

Ezekkel a keresztény szavakkal zárom leveletem. Dicséressék a Jézus Krisztus mindörökké. Ámen.

*

Az orosz leveleken kívül a körülrzés alatt hozzánk jutott osztrák ujságokból is olvastam arra vonatkozó híreket, hogy mennyire féltek tőlünk a muszkák.

A M.-Ostrauban megjelenő „Österreichische Morgenzeitung“ pl. a következőket írta:

Przemysl bevehetetlen.

Bécs, jan. 31. Egy Lembergöl ideérkezett menekülő beszéli, hogy Przemysl vára az egész orosz hadseregben legendássá vált. A katonák között egyhangú a vélemény, hogy az erőd ellenében minden támadásnak össze kell omlani. Mindenki csodálja a várórség rendkívül vitéz védelmi tevékenységét és mindenütt rettegést és bámulatot keltenek azok a hírek, amelyek az orosz hulláknak a védővonal előtti hekatombáiról elterjedtek.

Egyik orosz hadseregcsoportban azt állítják, hogy az isteni szellem szövetkezett Przemysllyel s e szerint kell, hogy meghiusuljon minden Przemysl elfoglalására irányuló törekvés.

Másutt meg az a mondás van elterjedve, hogy Przemyslt csak az ördög veheti be, mert az ördög építette.

És így tovább.

Egyik Przemyslben ejtett orosz foglyunk beszélte, hogy mikor a 324-ik ezred egyik zászlóaljánál, amely a VIII. védelmi körlet előtt volt állásban, kiadták a parancsot, hogy másnap meg kell támadniok a helichai előtérállást, a legénység sírva fakadt s a félelem annyira erőt vett rajtuk, hogy a támadást nem lehetett végrehajtani.

15. FEJEZET.

Kedélyes érintkezés az ellenfelek között. Cserekereskedés kenyérral és dohánnal. Járórharcok. Hamis hírek. Az előtérállások. Építő- és tűzifaszükséglet. Üresek a szalmazsákok, a legénység a padlón, betonon fekszik. Kevés a ló, sok a juvar. Emberi fogatok. Az északi előtérállás hiányai. Nincs meleg ruha. Hátibőröndökből készítenek mellényeket. A katonák rongyokban jártak. Köpenyegek fehér lepedökből. A helyzet javul az északi előtérállásban.

*

Az oroszok félelme az idök folyamán vesztett intenzitásából. A mi embereink részéről táplált gyűlöletet viszont a megszokás és főleg a kimerülés tompította le, úgy hogy az ellenségeskedés közepette sokszor a legkedélyesebb érintkezés fejlődött ki.

Egyes helyeken, ahol az állások csak néhány 100 lépésnyire voltak egymástól, ajándékokat is küldtek egymásnak az ellenfelek. Tortát, szivarokat meg egyéb apróságot.

Az egyik védelmi körlet előtt az erdős terepen naponta találtak az ellenséges járőrök. Eleinte véres harcokat vívtak egy-

mással, később azonban megszokták, sőt megismerték egymást és nem bántotta egyik a másikat.

Mikor aztán megfogott a kenyéradag a várban, cserekereskedést nyitottak kenyérrel és dohánnyal.

Dohányuk volt a mieinknek, kenyérük volt az oroszoknak. A járőr egyik embere előrement és letett egy fatörzsre néhány csomag dohányt. Aztán visszahúzódott. Kevéssel ezután megjelent az orosz járőr, elvette a dohányt és kenyeret tett oda helyette. Így folyt ez mindaddig, míg nézeteltérés nem támadt köztük. Akkor aztán tovább folytatták az ellenségeskedést.

Egyes helyeken azonban, minden kedélyesség, megszokás dacára, véres harcokat vívtak egészen a körülzárás végéig. Különösen a III-ik, IV-ik, meg a VIII-ik védelmi körlet előtt. A roppant nehéz járőrszolgálat sok jó emberünkbe került. Sokan elestek, sokan fogságba jutottak. Az oroszok idővel nagy ügyességre tettek szert a járőrök összefogdosása terén. Majdnem naponta jött jelentés, hogy valahol egy járőrt megleptek és néhány embert elfogtak.

Ennek is megvolt azonban a maga oka. Az oroszok a legritkább esetben küldtek járőröket a mi előőrsvonalunkon túl. Tudták, hogy ha közel küldik, vagy elfogják őket, vagy pedig maguktól átjönnek hozzánk, ami többször meg is történt.

A felderítést repülőgépekkel meg kémekkel végezték. A repülők nem hiszem, hogy valamit is fel bírtak deríteni, tevékenységük inkább a bombavetésben merült ki. Annál jobban működött a kémiszolgálat. Ezt már az első időszakban a kitöréseknél láttuk, amikor az oroszok több kitörésről előre tájékozva voltak.

A védelmi körletparancsnokságok pedig folyton küldték ki a járőröket az ellenséges állások felderítésére és foglyok ejtése céljából, az úgynevezett „bandákat“ pedig az oroszok hátába.

A bandák 4—5 önként jelentkező elszánt emberből álló járőrök voltak, amelyeket a második körülzárás alatt a körülzáró hadsereg hátába küldtek azzal a feladattal, hogy nyugtalanítsák az éjjelező csapatokat, rombolják el a vasuti vonalakat, gyűjtsák fel a raktárakat és így tovább.

Felszerelésük volt: egyenruha, köpeny, vagy polgári öltöny, takaró, karabély. Lőszert vittek, amennyit elbírtak, 3—4 kézi gránát, 3—4 konzerv, kétszesült és térkép, vagy vázlat volt náluk. Minden bandát határozott feladattal küldtek ki, melynek végrehajtása után vissza kellett térnie a várba.

Néhány ilyen bandának sikerült is feladatát teljesítenie és szerencsésen visszajutni a várba, ahol tagjai kitüntetésben részesültek, a legtöbb azonban odaveszett.

A várparancsnoksághoz a lakosság útján is a lehető legkülönbözőbb jelentések érkeztek az ellenségről. A hírszerző szolgálat ezen neme leginkább a III. és VII. védelmi körletekben volt kifejlődve. Ezek a védelmi körletek szállították nekünk az esti újságot. Ehhez tudnunk kell, hogy a védelmi kerületparancsnokságoknak, amellett, hogy reggel 8-kor és 12-kor táviratilag vagy távbeszélő útján rövid jelentést kellett tenniök a védelmi körletben előfordult jelentősebb eseményekről, este 8 órára naponta írásbeli jelentést kellett beküldeniök, amelyben a nap története

részletesen le volt írva az időjárástól kezdve egészen a tüzérség által leadott lövések számáig. A jelentésnek volt a többi közt két rovata, egyik a kémek útján szerzett hírekről, a másik a lakosság besűgása alapján megtudott adatokról szólt.

Az említett két védelmi körletben a hírszerző szolgálatot nagyon szépen megszervezték s általuk több értékes hírt is kaptunk. Ezek mellett azonban ezekben a rovatokban volt a legtöbb kacsa is. Természetes, hiszen tudtuk, hogy az oroszok a lakosságot, amelyik egy kis burgonyáért bármelyik félnek örömmel teljesített kémiszolgálatot, hamis, koholt hírek terjesztésére használja fel. Azok maguk is találtak ki híreket, mert tudták, hogy valahányszor híreket hoznak, jutalomban részesülnek. Szóval, hamis hír volt naponta egynehány. Az volt a szerencse, hogy tudtuk, hogy hamisak.

Egyik nap azt mesélték a lakosok, hogy az oroszok támadni fognak s csak nehéz ágyúikat várják, amelyek vasúton vannak. A tábori vasút, a nehéz ágyúk és azokhoz szükséges lőszer szállítására már el is készült. Máskor meg azt mondták, hogy az ostromlővegek már meg is érkeztek s csak a lőszert várják.

A legközelebbi alkalommal homlokegyenest ellenkező híreket hoztak. Orosz tisztek mesélték egymás közt, hogy ezekbe sem jut Przemyslt megtámadni, úgyis tudják, hogy bevehetetlen. A hadseregparancsnok nem is meri kiadni a támadási parancsot, mert tudja, hogy a csapatai nem hajtanák azt végre. Ki fogják éheztetni a várat, jóllehet tudják, hogy a várban még egy félévi eleség van (akkor már alig volt egy havi).

Természetes, a várparancsnokság mindent elkövetett, hogy őket ezen tévhitben megtartsa. A lakosság útján hamis híreket terjesztettek a várban lévő óriási élelmiszerkészletekről. Várparancsot szerkesztettünk, teljesen szabályos alakban, amelyben a várparancsnokság szigorúan meghagyta a vk. parancsnokoknak az élelmezési szolgálat ellenőrzését s utal arra, hogy *mivel a várnak már csak 6 hónapi élelmi készlete van, azzal takarékoskodni kell.* Ezt a parancsot, egy börtárcába tettük, pénzt, papirokat, női fényképet tettünk mellé, mintha az valóban egy várbeli tiszt tárcája lett volna, az egész azután egyik ügyes járőrünk egy olyan helyen elveszítette, ahol azt az ellenséges járőrök valamelyikének okvetlen meg kellett találnia. És valóban, már másnap jelentették, hogy az oroszok elvitték a tárcát, melynek további sorsáról azonban semmit sem sikerült megtudnunk.

A foglyok többsége oly értelemben vallott, hogy az oroszok nem fognak támadni, de mégis voltak olyanok, akik támadási tervekről vélték hallani.

Többször előfordult, hogy a hads. főpsg. közölte rádió útján, hogy feltétlen megbízható forrásból vett értesülés szerint az oroszok másnap megtámadják a várat.

A legtöbb esetben igaz, hogy egyáltalán semmi sem történt az ilyen napokon, amikor támadást vártunk, mégis az ilyen hírek izgalmat, idegességet okoztak, amit azok a csapatok éreztek, amelyek az állítólag megtámadni szándékolt védelmi körletekbe és vissza hajtottak végre téli menetgyakorlatokat.

Általában az volt a benyomásunk az ellenség tevékenysége

alapján, hogy támadást nem tervez a vár ellen, viszont mindent elkövet, hogy a várórséget kifárasza.

Egész nyugodtan állíthatjuk azonban, hogy ez nem sikerült neki. A támadási híreket, a repülő bombáit, az időközönként erősödő tüzéségi tüzet megszoktuk, fel se vettük. S ha a védősereg a körülzárás hosszú tartama alatt mégis kimerült, annak nem az oroszok kifárasztási tevékenysége volt az oka, hanem a nehéz előtérállásszolgálat, a hiányos élelmezés s a ruházat.

Az előtérállások kérdése a második körülzárás alatt nagy jelentőségre emelkedett.

A VIII. vk. előtti előtérálláson sokat dolgoztak a csapatok és a munkásosztagok. Egyes támpontokat szépen berendeztek, míg az állás többi részén alig volt kényelmes üreges építmény.

Nehéz volt a IV. vk. előtérállását az építés és fűtéshez szükséges fával ellátni.

A faanyagot ehhez az előtérálláshoz is a VIII. vk.-ből kellett szállítani, jöllehet a III vk., amelynek területén szintén nagy kiterjedésű erdőségek voltak, sokkal közelebb esett volna. Ennek oka valószínűleg az volt, hogy a VIII. vk.-ben, ahol nagyszabású erdőirtásokat hajtottak végre, roppant sok kivágott fa hevert, amelyet ily módon akartak értékesíteni. A III. vk. erdői pedig az övonal mögött huzódtak s az esetleges csapateltolásokat is leplezték. Később azonban ezekből az erdőkből is szállítottak fát az előtérállásba.

Aki csak távolról szemléli a várbeli életet, az azt gondolhatná, hogy a fával való ellátás a várban semmi nehézségbe nem ütközött. Hiszen a várövnön belül egész erdőségek terültek el, amelyek a szükséges famennyiséget bőségesen szolgáltathatták. Nem is szólva a VIII. vk. előtt elterülő erdőkről, amelyek szintén rendelkezésre állottak.

És mégis, a valóságban mennyi nehézség merült fel, mennyi akadályt kellett leküzdeni!

Az építőfára szükség volt a fedezékek, üreges építmények készítésénél, különösen az előtérállásokban, ahol a kiépítési munkálatok az egész körülzárás alatt folytak. A különben is óriási munkát még szaporította az a körülmény, hogy a IV. védelmi körlet előtti eredeti előtérállást az 1914. december 19—22-iki harcok után feladták és mögötte a tartalékok vonalában egészen új állást kellett kiemelni, berendezni; új földözékekkel, új férőhelyekkel, üreges építményekkel a tartalékok részére.

Roppant mennyiségű fát használtak a fűtési célokra a vár területén. Ugy a városban, mint az állásokban, az övonalban s az előtéren. Különösen nagy volt a fogyasztás az előtérállásokban, ahol a hiányos berendezés folytán nagyon fáztak az emberek. A tél nem volt ugyan túlságosan hideg, de soká tartott. Még márciusban is fagyott és havazott. Az elhelyezési körleteket annál inkább kellett erősen fűteni, mert a legénységnek nem volt szalmája a szalmazsákjában. A pusztá kemény padlón, földön, betonon aludt. Azt a kevés szalmát, ami a várban volt, hamar megették a lovak. A szalmazsákokba nem jutott. Később faforgáccsal pótolták némileg a hiányt.

A városban eleinte szénrel fűtöttek. Ez azonban nemsokára

elfogyott s csak a vasuti állomáson maradt nagymennyiségű szénkészlet, arra az esetre fenntartva, ha a hadsereg előnyomul, a várat felmenti s a vasuti forgalom rövidesen ismét megindul. Sajnos, ez nem következett be, de a szén azért a raktárban maradt s csak akkor adtak ki belőle, amikor a villanyvilágítást tápláló gépek fűtőanyag híján megszűntek volna működni.

Igy a város lakossága is tisztán a fával való fűtésre szorult.

A tél folyamán majdnem az összes le nem vágott lovak fát fuvaroztak a Pod Mazuramiról a városba és a IV. védelmi körlet előtérállításába.

Eleinte, amíg mind a 22.000 ló élt a várban, minden nehézség nélkül ment a fa szállítása. Minden védelmi körletben, minden csapatnál, intézetnél annyi ló volt, hogy a szállítást simán le tudták bonyolítani. A december—januári lóvágatás után már kezdtek jelentkezni a nehézségek.

Az elszállítandó famennyiség nem csökkent; felvételezni éppen úgy kellett, sőt a szükséges fuvarok száma a répa-kiások rendelkezésére bocsátott szekerekkel tetemesen megnagyobbodott — (50—60 szekér naponta), — a lovak száma pedig lényegesen megcsappant. A védelmi körletek nem rendelkeztek már elegendő számú lóval a forgalom lebonyolítására és minduntalan a várvonathoz*) fordultak előfogatok iránti kérelmükkel. Amíg a várvonatnál elég nagy lóállomány állt rendelkezésre, addig lehetett ezen a hiányon segíteni, de februárban újból nagymennyiségű lovat kellett levágni és a várvonatnál is alig maradt annyi, amennyi a saját szükségletére, a központi forgalom lebonyolítására elég volt.

Ehhez járult még az a sajnálatos körülmény, hogy a lovak, éppen úgy, mint az emberek, a roppant hiányos élelmezés folytán teljesen elgyengültek, úgy hogy a kétlovas szekerekre alig lehetett néhány szál fát rakni, nehogy a lovak a komisz, kátyus utakon elakadjanak. A fuvarok száma ezáltal a csekély teherbíróképesség által is szaporodott s a megmaradt 4.300 lóval lehetetlen volt a forgalmat lebonyolítani.

A nehéz helyzetben némileg segített a tábori és várvasuti vágányok teljes kihasználása és újabb tábori vasútvonalak kiépítése. Különösen fontosnak és hasznosnak bizonyult a Zurawicán át a Na Górach-Batycze állásba vezető vonal, amely részben már békében készen volt, de a körülzárások elején a 23. honvéd hadosztály-parancsnokság közbenjárásáig kihasználatlanul hevert. Fontos volt azért, mert itt volt legnagyobb a faszükséglet, messze feküdt a favágatási helytől, a Pod Mazuramitól s az út nagyon rossz állapotban volt.

A másik nagyon hasznos vonal az volt, amelyik a városból a favágatási helyre, a Pod Mazuramira vezetett.

A városban faraktárat rendeztek be, ahová tábori vasúton szállították a fát s ahonnan a csapatok felvételezték. Bár a lóvasút fogatolásához a honvéd lovasság és honvéd tüzérség lovait is felhasználták, még sem volt elég a teljesítmény.

Üdvös újítás volt s nagy terhet vett le a lovak vállairól a rendes vasút kihasználása a répa beszállítása céljára.

*) Festungstrain.

Mindez azonban nem segített teljesen az áldatlan állapotban s bármennyire különösnek látszik is, az emberi erőhöz kellett folyamodni, hogy a fa és az élelmicikkek szállítását akadálytalanul le tudják bonyolítani.

E célra a gyalogság gyanánt nem alkalmazott munkásosztagbeli embereket, meg a ló nélkül maradt polgári kocsisokat alkalmazták. Sovány kiéhezett emberek voltak ezek. Nyolcan-tizen alig bírtak elhúzni egy szekeret, amelyen néhány fatörzs hevert. Ugyanannyinak tolni is kellett a járműveket, különösen olvadáskor, amikor tengelyig süppedtek a sárban. Az emberi fogatok húst is szállítottak. Főleg lóhúst, mert más már ez időben nem nagyon akadt. Megfordult a világ sora. Nem a lovak húzták az embereket, hanem az emberek a lovakat, a merev hullákat, amelyek égnek nyújtott lábakkal heverték a szekereken. Fáradtan, izzadva, kinlódva húzták, tolták a szegény emberek a szomorú véget ért paripákat. Aki ezt a képet látta, az fogalmat nyerhetett a várbeli élet nyomorúságáról.

A fával való ellátás megkönnyítése céljából egész télen folytak a tanácskozások. Különböző kísérleteket végeztek. Még gazdasági gépekkel is próbálkoztak. De eredménytelenül.

Mindezen nehézségek élénken igazolták a sűrű vasúti és pedig lehetőleg villanyos vasúti hálózat roppant fontosságát.

Az előtérállásokhoz visszatérve, meg kell állapítanunk, hogy a fa szállítása körül felmerült nehézségeken kívül sok egyéb körülmény is közrejátszott a Na Görach-Batycze állás elhanyagolásánál.

A megszálló csapatok a munkásosztagoktól várták az állás kiépítését, üreges építmények készítését a tartalékok részére, a műszaki igazgató pedig, aki a munkásosztagokkal rendelkezett, azt mondta, hogy azért vannak ott a csapatok, hogy dolgozzanak a saját jól felfogott érdekükben és készítsék el maguknak, amire szükségük van. Műszaki csapat nincs annyi a várban, hogy azokkal lehetne ott dolgoztatni, a munkásosztagok megfogyatkoztak, mert egy nagy részük katonai kiképzés alá került és gyalogság gyanánt volt a védelmi körletekben beosztva.

Nagy baj volt az is, hogy a megszálló csapatok naponta változtak. Mindegyik azt várta a másiktól, hogy majd az fog helyette dolgozni. Így aztán mindenki mástól várta a munkát, egyik sem erőltette meg magát és nem haladt a dolog.

Az ellenőrzés hiánya folytán nemcsak hogy új fedezékek készítése, főleg a tartalékok részére, nem haladt, hanem még a megvolt fedezékek is tönkrementek. A tél folyamán roppant szeszélyesen változott az időjárás. Hol fagyott, hol olvadt. Az állás fenekén összegyűlt olvadt havat, sarat ilyenkor olvadáskor kihányták, aminek következtében az állás mélyebb lett, olyan mély, hogy az emberek nem érték el a lőréseket. A kiigazítást addig halasztották, amíg újból hidegre fordult az idő, megfagyott a talaj, leesett a hó s megint jó lett volna az állás, ha a fejtédek is be nem horpadtak volna. A legközelebbi olvadásnál megismétlődött ez a folyamat.

Összekötő árkok nem vezettek mindenüvé, ahova kellett volna, az üreges építmények nem voltak elég erősek, úgy hogy az egyik be is szakadt, maga alá temetve a benn volt embereket. Kályháról mindaddig szó sem volt, míg *Tamáty* altábornagy pléh-

kályhákat, meg konzervdobozokból összeállított kályhákat nem készítettett.

Az állás hiányain kívül két körülmény járult a csapatok teljes kimerüléséhez: az éhség és a hiányos ruházat.

Az élelmezés körül felmerült roppant nehézségeket, az adagok leszállítását már ismerjük. Orvosilag megállapítást nyert ugyan, hogy a leszállított élelemadag az élet fenntartására elegendő, de viszont nem számoltunk azzal, hogy az élet fenntartására csak éppen hogy elegendő élelmiszermennyiség nem fogja kielégíteni az előtérállásban állandóan, hetekig, hónapokig végzett fárasztó szolgálattól kimerült szervezet követelményét. Hiába állapították meg, hogy a leszállított élelemadag annyi kalória meleget képvisel, amennyi az ember által felhasznált kalóriamennyiséget pótolni képes, a gyakorlat megmutatta, hogy ez csak pusztá elmélet, amely nem vált be.

Ehhez járult aztán az a szomorú körülmény, hogy a védősereg csapatainak nem volt meleg ruhájuk, téli fehéreneműjük.

A San menti csata alatt, amíg szabad volt az út a várba, nem volt idő meleg ruha beszerzésére. Később, november eleje óta, körül voltunk zárva s így nem juthatott hozzánk semminemű téli felszerelés kívülről.

A vár területén csakis a városban lehetett ruhaneműt beszerezni, de ott sem volt elegendő mennyiség 120.000 ember felruházására.

A 23. honvéd hadosztály hadbiztossága hátbőröndökből készítetett mellényeket, hogy a meleg felsőruhahiányon némileg segítsen.

A parancsnokok előtt ugyan folyton az a gondolat lebegett, hogy a vár felmentése esetén a főtartalék a hadsereghez csatlakozik s így menetre készen kell lennie, tehát hátbőröndre szükség van.

Volt azonban néhány ezer hátbőrönd a raktárban, amelyekre nem volt szükség.

Ezek egy része már békében ott hevert, legnagyobb részét azonban az október 27—november 5-iki vasuti forgalom ideje alatt küldték be a várba. Ezeket használták fel mellények készítésére. Nagyon jó gondolat volt. Legalább valami hasznát vehettük a különben teljesen fölösleges cikknek.

Mindegyik hátbőröndből egy darab mellény készült. Szőrmejével befelé fordítva, éppen elég volt arra, hogy a mellet és a hátat befedje. A mellényt a hátbőrönd szíjjazata fogta össze a vállakon keresztül és az oldalakon. Az így készült mellény elég meleget tartott, bár a szőrme kissé durva volt, hiszen nem erre a célra készült.

A találmány nem maradt a hadosztály kizárólagos tulajdona. Egyenlően részesedtek abban az osztrák Landwehr- és a népfőlkelő ezredek. Így természetesen mindenüvé nagyon kevés jutott. 50—60 darab zászlóaljanként. Tehát kevesebbnek, mint az állomány tizedének.

Az egyik honvédezrednél olyan mellényeket is készítettek, amelyeket rongyokból, darócból állítottak össze párnaszerűleg és szalmával kitömve. Ezek a mellények azonban nem váltak be.

Részben nagyon merevek voltak, nem simultak eléggé a testhez, részben pedig a felső részükből lecsúszott a szalma és nem védte ott a testet.

Az örök számára nem voltak őrbundák készletben. Csikorgó hidegben lehetett látni szerencsétlen népfölkelőket, amint a hegyi csapatok számára rendszeresített rövid körgallérban, mint őrköpenyben álltak az erődök mellett. Vacogott a foguk, csurgott a könnyük, megmerevedtek a lábaik s nem bírtak kínjukban beszélni sem.

Ezen a nyomorúságon úgy gondolt segíthetni a várhadbiztosság, hogy szörmebélés *nélküli* őrköpenyeket készíttetett. Ezeknek a száma azonban elenyészően csekély volt, nem fedte a szűkségletet; ami volt, az sem óvott eléggé a hideg ellen. Bundákra lett volna szükség.

A városban nagyon sok szörmekereskedés volt, amelyek tele voltak szörmével. A kereskedők panaszkodtak, hogy beszerezték a nagy tömeg készletet és nincs rá vevőjük. Annyi szörme volt a városban raktáron, hogy az előtérállást megszálló csapatokat bizonyára el lehetett volna látni meleg mellényekkel. Mindjárt jobban bírták volna a nélkülözéseket. Csak egy baj volt. És pedig az, hogy a szörmek nagyon drágák voltak. Így azután a várhadbiztosság, amely a kincstár érdekeit képviselte, nem volt hajlandó szörmet vásárolni, s így a legénység nemcsak hogy bundás mellényt, hanem bundabéléses őrköpenyt sem kapott.

A hadbiztosság azonban mégis segíteni akart valami módon ezen a bajon és elrendelte az üresen maradt házakban visszahagyott bundák összevásárlását. Bizottságok alakultak, felnyitották a lakásokat, összeszedték, megbecsülték és megvették a talált bundákat. Ezen az úton szereztek néhány darab polgári bundát, meg lehetős kopott, sőt rongyos állapotban.

Meg kell még említeni, hogy a várban ruharaktár is volt. Csak ruha nem volt benne. Az a néhány köpeny meg csizma, amelyeket az élelmezési járulnokok, meg egyéb irodában ülő emberek már a körülzárás elején elvittek, igazán nem számít. 120.000 fő részére egyáltalán semmi sem volt készletben.

Igy azután az elhasznált, a nehéz terepen végrehajtott számos kitörés és fődözékben élés folyamán elkopott, elrongyolódott ruházatot nem lehetett mással, jobbal pótolni. A rongyos ruhát meg kellett foltozni. Eleinte volt szürke, foltnak való szövet. Később a tél folyamán az is elfogyott és nem egyszer lehetett látni tarka foltokkal, rongydarabokkal kiegészített nadrágokat, köpenyeket, amelyeket azért büszkén viseltek a hős fiúk.

Lábszárvédőket is készítettek maguknak mindenféle színű rongy- és zsákdarabokból, hogy lábaiknak a köpeny nem védte részeit némileg megóvják a hidegtől.

A járőrök és tábori őrsők kaptak ugyan szép fehér köpenyeget, amelyet a rendes köpeny fölé huztak fel, de ez vászonlepedőből készült és nem a hideg ellen szolgált, hanem az ellenség ellen. A fehér lepedőbe burkolt alakok a fehér havon nehezen voltak észrevehetőek, ami a gyakori járőr- és előőrsharcoknál nagy előnyt biztosított az illetőknek. Az oroszok szintén hordtak fehér köpenyeket. Ők is láthatatlanok akartak lenni.

Az időjárás azonban sokszor kifogott a fehér köpenyeges ellenfeleken. Amikor ragyogó fehéren felhúzták a tiszta köpenyt, akkor elolvadt a hó és hétszámra nem esett, amire pedig ismét megemberelte magát az időjárás és szép fehér hólepel fedte a talajt, akkorra a szép fehér köpenyből csunya, piszkos fekete köpeny lett.

Nagy volt a nyomorúság lábbeli tekintetében. A folytonos használat következtében először a talpak koptak el és lyukadtak ki, majd a felsőbőr mállott szét a folytonos hóban, sárban járás, vízben gázolás alatt.

Számottevő tartalékkészlet, amelyből a fogyatéket pótolni lehetett volna, nem állott rendelkezésre. Sem kész lábbeliek, sem kikészített talpak.

A hadbiztosság összevásárolta a vár területén található összes feldolgozható bőrt s egy darabig ez uton fedezte a szükségletet. Mikor a talpbőr elfogyott, felső bőrből készítettek talpakat. Ebből nagyon kevés anyag állott rendelkezésre és az a kevés sem felelt meg, mert gyenge volt.

Mikor a felsőbőr is elfogyott, akkor a különböző kísérletekre és találmányokra került a sor. Ezek közül a krómtalpak, rongy-talpak és facipők érdemelnek említést.

Krómtalpgyárat a 23. honvéd hadosztály hadbiztossága rendezett be.

Nyers bőr volt elegendő mennyiségben a várban, csak idő nem állt annyi rendelkezésre, amennyi rendes lefolyású kidolgozáshoz szükséges lett volna. Ezért oly eljáráshoz folyamodtak, amellyel rövid idő alatt legalább megközelítően ugyanazt az erős és tartós talpbőrt lehet a nyersbőrből előállítani, mint a cserzéssel. Ez volt a krómos gyors tömítő eljárás. A krómtalpak kissé kemények, merevek voltak ugyan és nem annyira vízhatlanok, mint a rendes eljárás útján nyert talpbőr, mindazonáltal jó szolgálatot tettek.

A lábbeliek készítéséhez csak marhabőrt használtak. A nagy mennyiségű lóbőrt nem lett volna érdemes feldolgozni, mert nagyon gyenge, puha volt. Nem felelt volna meg.

Érdemes megemlíteni, hogy mikor a bőrkészítés alatt elfogyott a króm, ami nélkül a munkát nem lehetett volna folytatni, vegyészeink állítottak elő krómot s így tovább lehetett dolgozni.

A krómtalpgyár termékének a hadosztály, vagyis a harcoló csapat csak $\frac{1}{3}$ részét kapta, a többit a várórség egyéb csapatai között osztották fel.

Rongyitalpakat többen készítettek különböző eljárás szerint. Egy landwehr-őrmesternek sikerült eléggé erős és vízálló rongy-talpat előállítani.

Egyik munkásosztagbeli hadnagy facipőgyárat rendezett be a város egyik műhelyében. Tulajdonképpen fatalpakat állított elő erős hajlékony fából, amelyeket szíjjakkal kellett a rendes lábbelihez erősíteni. Hóvíz idején, de száraz időben is, különösen őrszolgálatban jól beváltak, amennyiben a drága és szinte pótolhatlan bőrtalpak kimélését előmozdították.

Mindez bizony csak a végső szükség szüleménye volt. Ha a várban egy jól felszerelt raktár lett volna, úgy nem került volna rájuk a sor.

Igy a védősereg nemcsak éhezett, hanem fázott is és mennél jobban éhezett, annál érzékenyebb lett a hideggel szemben. annál inkább fázott. És sem az éhség ellen, sem a hideg ellen nem volt orvosság, nem volt segítség.

A csapatok erőállapota állandóan rosszabbodott, a kimerülésben megbetegedtek és az elhaltak száma folyton nőtt.

Ugy az északi, mint a délnyugati előtérállásban négy-négy zászlóalj volt állandóan az egész télen át hóban, fagyban, sárban. Az északi előtérállás immár semmi előnyt sem biztosított számunkra.

Amint az első időszakban ritkán nyílt alkalom arra, hogy az ott elhelyezett 12 cm. ágyúk érdemes célok ellen működjenek, még kevesebb alkalom volt erre a második időszakban a decemberi harcok után, amikor az állást visszavonták és az ágyúk is jóval hátrább, a 261. magaslatra kerültek, 7-5 km.-re a radimno-tapini úttól.

Az előnyök, amelyeket ez az előtérállás nyújtott, nem állottak arányban a fenntartásával járó roppant áldozatokkal.

Fordulópontot jelentett az északi, vagyis a Na-Górah-Batycze állás berendezési munkálatainak vezetésében a január végén keresztül vitt nagy átcsoportosítás, amely alkalommal a 4-ik védelmi körlet a 85. dandárnak lett kiutalva és a dandárparancsnok, Komma tábornok átvette a védelmi körlet parancsnokságát.

Komma tábornok új rendet hozott be az emberanyag kímélése és az állás gyors kiépítése érdekében, amely kitünően bevált. Mindenik ezredétől egy-egy zászlóalj felváltva az előtérállást tartja megszállva, egy-egy zászlóalj az övonal fődőzékeiben, egy-egy zászlóalj pedig Zurawiczán a községben pihen.

Ezen új beosztás szerint tehát ezentúl csak két zászlóalj teljesíti egyszerre a terhes szolgálatot az előbbi 4 helyett.

A zászlóaljak naponta önműködően felváltották egymást. Az övonalban volt zászlóaljak kimentek az előtérállásba, a községbeliek az övonalba, az előtérállásban felváltott zászlóaljak visszamentek a községbe. Így minden zászlóaljnak egy szolgálati és két pihenő napja volt. Ezen rendszer behozatala tehát az emberanyag nagyobb kímélését eredményezte.

Viszont az által, hogy az állásokat állandóan ugyanazon csapattest zászlóaljai szállották meg, ezek a saját érdekükben azon voltak, hogy az állás minél előbb a legtökéletesebben ki legyen építve.

S valóban a munkálatok ezen időtől fogva nagy lendületet vettek.

Sajnos, akkor már késő volt.

Éppen a legzordabb téli időszakban, december, január és február elején nem volt az állás megfelelő és így az ott volt csapatok ezen idő alatt nem pihenhették ki magukat s az emberek nagyon elgyengültek.

A 23. hadosztályparancsnokság nagy érdemeket szerzett magának az állás tökéletesbítése terén. A 8. ezrednek nemcsak a hadosztálynál lévő összes árkászokat bocsátották rendelkezésére, hanem a honvéd lovasság, tüzéség, valamint a honvéd löszertelepnél s a vonatnál meghagyott lovakat is, amelyekre égető

szükség volt a földözékek építésénél nélkülözhetetlen faanyag kiszállítása céljából.

A 8. ezred példáján felbuzdulva, amelyet néhány hét múlva az 5. honvéd gyalogezred váltott fel, a 19., majd az ennek helyét elfoglaló 35. ezred is derekasan hozzálátott a munkához.

16. FEJEZET.

Áldozatok a jótékonyág oltárán. Újabb jelentés az élelmezés tartamáról. A Tábori Ujság 100-ik száma. Ranzenberger főhadnagy repülőgépen visszaérkezik. A főparancsnokság február közepére biztosra veszi a vár felmentését. Kedvező és kedvezőtlen hírek váltakozása. Az összes nélkülözhető lovak levágatása, az adagok további leszállítása. Német győzelmi hírek. Kiássák a földből a fagyott répát. Március 24-ig élünk.

*

A sok nélkülözés mellett, az általános nyomorúság dacára, vagy talán éppen azért, a jótékonyág oltárán sokat áldoztak Przemyslben. Az állandó veszély, amelyben mindenki forgott, a halál gyakori látása eszünkbe juttatta az elesettek családjának sorsát, s gyűjtés indult meg a Przemysl védelmében elesettek özvegyei és árvái javára. A védősereg legtöbb tagjának, különösen a népfölkelőnek családja volt otthon és mikor adakozott a jótékony célra, arra gondolt, hogy hátha ő sem megy többé vissza bogárhátú falujába, hanem itt valahol a vár körül fogja várni a feltámadást, s akkor bizony a kis családnak otthon nagy szüksége lesz arra a néhány koronára.

Pénz volt elég a katonáknál és mindenki szívesen adott a nemes célra.

Igy aztán hihetetlen gyorsasággal nem álmodott összegek gyűltek össze az özvegyek és árvák részére.

Kétféle alapra is gyűjtöttek.

Elsőnek indult Sztankó Zoltán magyar népfölkelő gyalogsági ezredbeli őrmester kezdeményezésére a Tábori Ujság gyűjtése a Przemysl védelménél hősi halált halt m. kir. honvédek és népfölkelők özvegyeinek és árváinak támogatására.

Nevezett őrmester a Tábori Ujság 51. számában lelkes felhívást tett közzé „Bajtársaimhoz“ címen, amelyben felhívja a várőrség magyar tagjait, hogy adják össze filléreiket és juttassák el volt bajtársaik elárvult szegény családjainak, hiszen szebb, nemeesebb, magasztosabb célra alig áldozhatnak megtakarított pénzükből, mintha annak nélkülözhető részét a jótékonyág oltárára teszik le oly célból, hogy azzal hősileg elesett bajtársaik hátramaradottainak anyagi szükségét csekély részben enyhítsék s könnyeit pillanatnyilag apasszák.

A felhívásnak nem várt eredménye lett. A keresetlen szavak a szívhez szóltak. Mindenki gyűjtött s mindenki adakozott. A Tábori Ujság eleinte minden adakozónak közölte a nevét, később ez lehetetlenné vált, oly nagy számban jöttek az adományok. Az ujság hetekig egyebet sem közölhetett volna, mint neveket, ha mindazok neveit fel akarta volna sorolni, akik adakoztak. Csak a

gyűjtőcsoportok szerint közölte aztán mindig az elszámolást. A pénzt a honvéd hadosztálytörzs gazdasági hivatalában helyezte letétbe a szerkesztőség.

Érdekes volt, hogy egyes gyűjtőcsoportok korlátozni akarták adományaikat, kikötvé, hogy abból a mondjuk 200 koronából csak egy bizonyos vármegyébe, vagy csapattestbe tartozók özvegyei és árvái kaphassanak. A Tábori Ujság felszólította azután az adakozókat, hogy ne kössék adományaikat feltételekhez és később ilyen korlátozásokkal beküldött adományokat el se fogadott.

A legérdekesebb volt megfigyelni, hogy egyszerű, szegény parasztemberek, népfölkelők aránylag milyen nagy összegeket adtak. 15–20 koronát egy-egy. Az a tudat, hogy a hozzátartozók bizcnytelen anyagi helyzetben vannak otthon, megnyitotta a tárcákar, amelyekben úgy is összegyűlt volt a pénz.

Karácsonyig több mint 30.000 korona gyűlt össze; 1915. március 19-én pedig a Tábori Ujság 139. száma szerint 56.052 korona 98 fillér volt a végösszeg. A végösszegben benne volt a Tábori Ujság tiszta jövedelme 4 $\frac{1}{2}$ hónap alatt 5.000 korona, Gyóni (Áchim) Géza verses könyvéből szintén 5.000 korona. 53.649 korona 6 fillért repülő posta útján elküldtek a honvédelmi miniszternek, a többi pénz a várpénztárba folyt be.

A másik nagy jótékony alap a várparancsnokság özvegy- és árvaalapja volt a Przemysl védelménél elesett összes katonák hátramaradottai számára.

Ezt a gyűjtést a Tábori Ujság gyűjtésének megkezdése után a várparancsnokság rendelte el és a térparancsnokság hajtotta végre. Ez az összeg szintén gyorsan emelkedett. Január hó 7-ig 25.051 korona 86 fillér folyt be, amelyből 10.522 korona 42 fillért a várórség, 9.791 korona 85 fillért polgári egyének adtak össze, a többi 4.737 korona 58 fillér pedig Roda-Roda „Przemysl első ostroma” című füzetének elárusításából gyűlt össze.

Február 8-án már 40.806 korona 07 fillér volt az alap. Ebből polgári egyének gyűjtése, a jótékony célú előadások, színházak jövedelme 17.931 korona 38 fillért, a várórség tagjainak adománya 17.637 korona 11 fillért, a Roda-Roda-füzet jövedelme 5.237 korona 58 fillért tett ki.

Március 8-ig 61.633 korona 17 fillérre emelkedett az alap.

Ebben az összegben az említetteken kívül benne foglaltatik az összes hangversenyek tiszta jövedelme.

A legtöbbet jövedelmezett jótékony célra a repülő- és a ballonposta, főleg a repülő levelezőlapok. Többször bocsátottak ki 30.000—30.000 darabot a 50 fillér s a jövedelemnek egy részét kapták a repülők, a közülök elesettek özvegyei és árvái részére, a többit pedig az általános alaphoz csatolták.

A február végéig egybegyűlt összeget elküldte a várparancsnokság a hadügyminiszternek.

Jótékony célú sorsjátékot is terveztek, szintén ennek az alapnak a javára. A császári és királyi osztrák pénzügyminisztérium rádió útján engedélyt adott 100.000 darab egykoronás sorsjegy kibocsátására. A játékterv szerint 1.688 pénznyeremény lett volna s a nyeremények összege 30.000 koronát tett volna ki.

A sorsjáték megvalósítása céljából bizottság alakult a térparancsnokságnál.

A nyilvános sorshúzás március 21-én délután 2 órakor lett volna a tiszti kaszinó nagytermében.

A sorsjegyek majdnem mind elkelték, de a sorshúzásból természetesen nem lett semmi. Elsodorták az események.

Több alkalmoszerű gyűjtés történt a repülőbombák áldozatai számára, amelyek elég szép eredménnyel jártak. Így például egy fűtőházi munkás számára, akinek 3 kis gyermekét ölte meg és lakását pusztította el egy bomba s feleségével és két kis gyermekével maradt élve, 3.351 korona 85 fillért adtak össze.

Szomszédja részére, akinek feleségét és kis lányát ölte meg a bomba s vagyonát tönkretette, 1.840 korona 35 fillér gyűlt össze.

Később a várparancsnokság alapot kezdett gyűjteni erre a jótékony célra, amelyből a kár mérvéhez képest segítettek a károsultakon.

A tömeg igazságtalan és kiszámíthatatlan. Egyeseknek túlsokat juttat, akik nem is érdemlik azt meg, mert érzékenyebben tudják leírni a bajukat, míg az igazán súlyosan vesztes alig kap valamit. Míg ha az adományok közös alapba gyűlnek, abból igazságosabban, célszerűbben lehet kinek-kinek a megfelelő segélyt kiutalni.

Itt említjük meg azt a jótékony célú munkásságot, amelyet Przemysl város lányai végeztek, téli óvófelszerelést, hósapkát, érmelegítőt, keztyűt, stb. állítva elő a várórség részére. A járásbíróság épületében elhelyezett varröntézetben hivatásos varrónők, hivatalnokok leányai és tanítónők naponta átlag 250 darab felszerelést állítottak elő.

A tél folyamán több helyen teázóhelyeket létesítettek, ahol szegény emberek ingyen kaptak forró teát.

A lóelelem felkutatása tekintetében január folyamán oly eredmény mutatkozott, hogy *február 1-én* a várparancsnokság újabb jelentést küldhetett a főparancsnokságnak azzal a hírrel, hogy immár 7.000 lovat bir március 4-ig élelmezni. Ezen esetben azonban a lótápadagot 1 kg.-mal le kell szállítani és a lovaknak a leszállított lótáp mellett 1 kg. szecskát, 1½ kg. fehérrépát és 1 kg. faforgácsot kell majd adni. A jelentés szerint az emberek március 7-éig élelmezhetők, hús azonban elég lesz március 17-ig.

*

Február hó 2-án délután 5 órakor a Tiszti kaszinó nagytermében ismét fényes hangverseny volt.

A ragyogó fényben izzó terem, az elegáns estélyi ruhába öltözött közönség s a kitűnő hangversenyszámok a legbékésebb hangulatot varázsolták a szemlélő elé s csak a túlnyomó többségben levő tisztikar s az egyes szereplők katonai egyenruhája sejtette a rendkívüli helyzetet, amelyben voltunk.

A Tábori Újság 98. száma ismét magyar verses könyv megjelenését jelentette. *Lovas* Károly polgári iskolai tanító, póttartalékos honvéd bajtársunk adta ki „Karácsonyi tűz a gránicon” címen főként katonai vonatkozású verseit. A jövedelem egy részét szin-

tén a Przemyslben elesett hősök hátramaradottjainak segítésére engedte át.

Február 4-én megjelent a Tábori Ujság 100-ik száma, amely ekkor már több mint 5.000 példányban jelent meg. Összjövédelme a jótékony célra 5.000 koronát tett ki.

Ugyancsak február 4-én nyert befejezést két heti keresztülkasul menetelés után a várőrség fentebb leírt átcsoportosítása, Néhány napra rá visszaérkezett Ranzenberger főhadnagy Lehmann kapitány repülőgépén a főparancsnokságtól.

Ranzenberger főhadnagy jelentette, hogy már 10 nappal ezelőtt elvégezte a rábízott feladatot s visszament Krakóba, de onnan nem tudott felszállni, mert eleinte az idő nem kedvezett, később pedig elromlott a gépük motorja s a főparancsnokság nem bocsátott másik repülőgépet a rendelkezésükre.

Ha késtek is, az volt a fődolog, hogy végre itt voltak és mi több, jó híreket hoztak. Amilyen mélyen jártak elutazásuk alkalmával a kedélyhullámok, oly magasra csaptak fel most egyszerre! Nem is csoda, hiszen értesítésük szerint 25 hadosztály indult felmentésünkre a Kárpátokon át.

Január 28-án már Baligrodot is elérték és a *főparancsnokság február közepére biztosra vette a vár felmentését.*

Elképzelhetetlen örömet okoztak ezek a hírek, különösen azért, mert a várparancsnokságnál teljes tudatában voltunk annak, hogy helyzetünk — ha rövid időn belül fel nem mentenek — teljesen kilátástalan.

Természetesen, titokban kellett tartanunk ezeket a híreket s ismerőseink csak örömtől ragyogó arcunkról gondolhatták, hogy jó híreket kaptunk. Sajnos, később sokszor kellett még mosolygó arccal járkálni az emberek között, színészkedve leplezni a valóságot, amikor szomorújátékunk utolsó felvonásának végső jelenete közelgett.

De most még igaz volt az öröm, mely arcunkról mosolygott s valóban remény töltött el mindnyájunkat.

Február közepén felmentenek!

Mily szépen hangzott ez s milyen könnyen felültünk ennek a csalóka délibábnak, amely a távol kékjéből ragyogott felénk! Mily diadalt ültek az optimisták és milyen könnyen tántorodtak meg a pesszimisták! Hiszen oly jó kellemesen csalódni, oly jó magunkat édes álmokba ringatni!

Ámde: „Kehelytől ajkig, hajh még messze út.”

Mint mikor a tiszta kék égen felhők tornyosulnak, úgy hatott február 9-én a főparancsnokság kérdése:

„Hány nappal változik az ember és ló élelmezési tartama, ha még 3500 lovat levágnak?”

Nem nagyon biztosra veszik a felmentést vagy legalább is nem hiszik, hogy az rövidesen elkövetkezhetik, ha ilyen kérdések. Hiába volt a nagy öröm. A hangulathullámok óriási mértékben leszálltak, arcunkról eltűnt a mosoly.

Még aztán néhányszor megismételte velünk a sors ezt a szeszélyes játékot és érdekes volt megfigyelni, hogy túlfeszített idegzetű emberek, mint amilyenekké mi lettünk mindnyájan a folytonos izgalmak közepette, mennyire fogékonyak a különböző

lelki benyomások iránt s mily könnyen hajlandók egyik túlzásból a másikba esni. Majdnem azt mondhatnám, hogy a második körülzárás január és február hónapjaiban egyik nap sirtunk, a másik nap neveltünk. Márciusban azután, sőt már február közepétől kezdve, mondhattak, táviratozhattak, amit akartak, nem hitt már senki semmi jót.

A kérdésre válaszolni kellett. A vezérkari osztály a hadbiztonsággal megbeszélte az esetleg még szükséges adagleszállítások és pótlékok figyelembe vételével a főparancsnokságnak küldendő jelentést s azt a következőkben foglalta össze.

A várban 7800 ló van a polgári lovakon kívül. Ha 3500-at levágunk, 4300 marad. Ez esetben a tüzérség mozgása nagy nehézségbe ütközik. A támadási képesség és az áttörés lehetősége alig hogy megmarad.

Ha a vágatást február 11-én megkezdjük, a kenyéradagot 300 gr.-ra, a kétszersültet 100 gr.-ra, a főzeléket 90 gr.-ra szállítjuk le, emellett azonban a húsadagot 100 gr.-al vagy $\frac{1}{3}$ konzervvel felelmejjük, akkor úgy az emberek, mint a lovak *március 12-ig* élelmezhetők. Az emberek esetleg, ha kenyér helyett répát adunk nekik, még két nappal tovább, március 14-ig.

A jelentést még ugyanaz nap, *február 9-én* elküldtük.

A hullámvész törvényeinek megfelelőleg *február 11-én* ismét kellemes hírt hozott a drótnélküli táviró. A főparancsnokság elrendelte, hogy a védősereg támadási képessége és az áttörés lehetősége egyelőre fenntartandó. További vágatásokra vonatkozólag február 20-ika táján várható parancs.

Halvány reménysugár volt ez, amely szerényen világított a homályos jövőbe.

Február 20-ika táján jön a parancs. Tehát a várparancsnokság számítása nem lesz helyes, mert azt arra alapította, hogy a vágatásokat már február 11-én megkezdik. Az a vigasztaló tudat legalább megvan, hogy ügyis mindegy. Legfeljebb egy-két nap nyereségről lehet szó, az pedig rajtunk nem segít. Mégis minden esetre újabb számítást kellett készíteni.

Erről *február 15-én* jelentést tettünk a főparancsnokságnak, mely a következőkép hangzott:

Ha február 20-tól kezdődőleg 3500 lovat levágunk, akkor az emberek élelmezési tartama *március 12-ig* (hús legalább március 16-ig), a lovaké pedig *március 10—11-ig* hosszabbítható meg.

Erre a kedvező jelentésre azután másnap, *február 16.*, hogy a nénelyeknél még esetleg meglevő utolsó reménysugár is kialudjék, megérkezett a főparancsnok parancsa, melyben elrendelte, hogy *további 3500 ló levágatása azonnal megkezdendő. Az élelmezés lehetőségét a legmesszebbmenő még megengedhető takarékosággal meg kell hosszabbítani.*

Már előre ki volt dolgozva, hogy az esetben, ha újabb 3500 lovat le kell vágatni, mennyit kell akkor az egyes csapattesteknek és intézeteknek leadni a vágótelepeken s mennyit tarthatnak meg maguknak továbbra is. Bizony, nagyon kevés volt az a 4300 ló, ami megmaradt.

A parancsok még aznap kiadattak s másnap, *február 17-én* megkezdődött a második nagyarányú lóvágatás. Most már sok-

kal nehezebb volt a levágotandó 3500 lovat kiválasztani, mint először a 15.000-et. A tüzérség lovait meg kellett hagyni, a lovasságot 1½ századra leszállítani. A gyalogságnál alig maradt hátsó ló, most már a saját lovakra is rákerült a sor. Hámos is nagyon kevés maradt, összesen 13 ló zászlóaljanként. A faszállítások az előtér-állásokba, az újonnan kiásott répa és burgonya elszállítása, a felvételezések nagyon sok lovat igénybe vettek. A megmaradt 4300 lovat most természetesen még jobban meg kellett terhelni.

Ez a 4.300 ló körülbelül a következőképpen oszlott meg a parancsnokságok és csapatok között:

A) Magasabb parancsnokságok	160 ló
B) Gyalogság	768 „
és pedig ezredtörzs 3 hátsó ló, zászlóaljanként 3 hátsó, 12 hámos ló, századparancsnokok nincsenek lovasítva.	
Géppuskás osztag 4 ló.	
C) Lovasság, felére leszállítva	180 „
D) Tüzérség	1.650 „
E) Távbeszélő-osztagok	175 „
F) Árkászszázadok	175 „
G) Egészségügyi intézetek	280 „
H) Eleségvonat (vár- és hadosztályvonat)	900 „
Összesen	4.288 ló

A vágatások ismét nagy nehézségek közt folytak. Az első vágatások alkalmával előfordult súrlódások fokozottabb mérvben megismétlődtek. A lóállományok újabb leszállítása különösen a gyalogságnál nagy elkeseredést szült. Egyidejűleg, a főparancsnokság parancsa értelmében az adagok újabb leszállítását vettük számításba s erről, valamint a lóvágatások megkezdéséről *február 18-án* jelentést küldtünk, amely a következőképpen hangzott:

„További 3.500 ló levágatását február 17-én megkezdtük. Az adagok leszállítása csak azon napokon lehetséges, amelyekre 400 gramm lóhús jár és pedig felváltva, egy napon kétszersültet 50 grammal, másnap pedig a főzeléket 30 grammal szállítjuk le. Kezdődik február 19-én.

További leszállítás nem lehetséges. A megbetegedők és halálesetek száma nő.

Az újabb leszállítás, továbbá az összevásárlás eredményének és a répaigyeaszításnak tekintetbevételével úgy az emberek, mint a lovak március 16-ig élelmezhetők.

Mindez a kétségbeesett erőfeszítés, számítás, jelentés titokban történt. A csapatok, a lakosság nem tudott arról semmit és nyugodtan koplalt, térszénével ütve el az ebéd idejét. Január utolsó napján, február 14., 21. és 28-án játszott a honvéd zenekar a Rynek-téren, mintha a város és a vár különböző életet élt volna, mintha sorsuk nem forrott volna egybe.

Február 14. óta állandóan gyönyörű német győzelemről hozott hírt a drótnélküli táviró. A február 14-iki újsághírek szerint *Hindenburg* tábornagy a Mazuri-tavaknál megverte a Sievers

báró parancsnoksága alatt álló 10-ik orosz hadsereget, 26.000 hadifoglyot ejtett, húsz ágyút és 30 géppuskát zsákmányolt. Ez volt az első győzelmi jelentés.

Február 17-én megkétszereződnek a számok. A hadifoglyok száma 50.000, a zsákmányolt ágyúk száma 40, a géppuskák száma 60-ra emelkedik.

Február 20-án ismét 3 napi hallgatás után, az új jelentés már 64.000 hadifogoly, 71 ágyú, 100 géppuska, megszámlálhatatlan vonatanyag és hadikészlet zsákmánylásáról beszél.

Február 23-án ismét megkétszereződik az eredmény. Már 100.000 fogoly, köztük 7 tábornok és 150 ágyú szerepelnek az üldöző harcok eredményeként. A zsákmányolt hadianyag mennyisége még csak megközelíthetőleg sem becsülhető fel.

Ugyancsak február 23-án kaptuk a főparancsnokságtól a hivatalos értesítést, mely pontosan elénk tárta a páratlan győzelem eredményét.

Amennyire megállapítható volt, a végleges eredmény 110.000 hadifogoly, köztük 9 tábornok, több mint 300 ágyú, több száz géppuska és egyéb még csak megközelíthetőleg sem felbecsülhető hadianyag. A X. orosz hadsereg, amely több mint 11 hadosztályból állott, ezek után teljesen megsemmisültnek tekinthető.

A csodás győzelemről szóló hírek nagy örömet keltek. Másként hangzottak ezek a jelentések, amelyek napról-napra nagyobb hadizsákmányról szóltak, mint a mi jelentéseink, amelyek mindinkább feltárták helyzetünket.

A lázas munka élelmiszerek felkutatása, újabb segélyforrások megnyitása céljából februárban is állandóan tovább folyt. Szinte óráról-óra jöttek jelentések újabb és újabb élelmicikkek beszerzéséről.

Nagyjelentőségű akció volt a vár területén levő répaföldek hasznosítása, amelyről már egyszer megemlékeztünk. Legnagyobb kiterjedésben a VII. védelmi körlet előtérállása és övvonala közt a Wiar partján találtak ilyen földeket. Ezek kihasználása végett munkáskülönményeket alakítottak polgári kocsisokból,

Ezek a munkához szükséges szerszámokat, ásót, csákányt, répaszedőt, azután zsákot a műszaki igazgatóságtól kapták. Hogy az oroszok ne vegyék észre a dolgozókat, fehér lepedőkkel látták el őket, amelyeket a munkánál fel kellett venniük s így a földet borító hóleplettől nehezen voltak megkülönböztethetők.

Ezen előgondoskodás dacára, bár a munkának a ködös idő is kedvezett, az orosz tüzéség észrevette és meglövéldözte őket. Ilyenkor sebesülés is fordult elő.

Később egyáltalán nem lehetett nappal dolgozni, sőt holdas éjeleken sem. A munkát koromsötét éjelekre kellett korlátozni, különben szétzavarta a munkásokat az orosz tüzéség.

Minden embernek 3 zsák répát kellett egy éjjel szedni, ami nagyon szép teljesítmény volt, ha meggondoljuk, hogy éjjel, hó alól, fagyott talajból kellett azt kiszedni. Előfordult persze a sötétben, hogy földgöngyök is kerültek a zsákba.

A répát zsákokba rakva, a hátukon vitték vissza az emberek, majd kis kéziszánkóra rakták át és úgy továbbították. Később vonatokon szállították be a felhalmozott répát.

A hírszerző osztály (Kundschaftsgruppe) is szerzett érdeme-
ket az élelmezés körül. Ügynökei bejárták a vár területét, a város
minden részét, a falvakat és kutattak élelmi készletek után. Mun-
kájukat siker koronázta, aránylag nagyon sok eldugott élelmi kész-
letnek jöttek a nyomára. Hangyaszerű szorgalommal kellett össze-
hordani a készleteket, ha csak egyetlen egy napi élelmet akartunk
összehozni. Még három élelmezési jelentést küldött a várparancs-
nokság a főparancsnokságnak és pedig február 25-én, március 4-én
és március 10-én.

Az áttekinthetőség kedvéért a márciusi jelentéseket is itt
közöljük.

Február 25-én jelentette a várparancsnok, hogy újabb kész-
letek beszerzése, az adagok leszállítása és a cukorrépa célszerű
felhasználása által sikerült III/19-ig meghosszabbítani az élettar-
tamat...

Március 4-én jelentette, hogy a cukorrépa fogyasztás bevált,
a kenyérlisztbe korpát keverünk, a polgári lakosság élelmezésénél
nagyobb mennyiségű élelmet megtakarított és így az erődök biz-
tonsági készletét és az alapjavadalmazást is tekintetbe véve a
várórség III/23-ig élelmezhető.

Végül *március 10-iki* jelentésében előadta, hogy még 200 q
kenyérlisztnak való gabonát és 100 q burgonyát találtak, amellyel,
a még meglevő vágómarha és tehén számításba vételével, egy
nappal, *március 24-ig* meghosszabbították a vár életét.

Egyúttal jelentette, hogy megkísérelte a kenyéradagot 20%
faliszt közékeverésével megnagyobbítani, hogy az embereknél az
éhség érzetét enyhítse.

Ezt az utolsó napot már igazán csak úgy vakarta össze, mint
az edény faláról az ételmaradékot s ez volt az utolsó erőfeszítés,
ez volt a legvégső határidő.

Hogy az élelmezési tartam meghosszabbítására irányuló mun-
kásság eredménye könnyebben megérthető és áttekinthető legyen,
az élelmezési tartamról szóló jelentéseket az alábbi táblázatban
foglaltam össze.

Élelmezési helyzetjelentések :

Jelentés kelte	Ha az állomány a következő	Élelmezhető meddig		Megjegyzés
		ember	ló	
Ca dec. 18.	150.000 ember 22 000 ló	I/30.	I/10.	Skontrirozás után
Január 3.	150.000 " 3.500 "	III 7.	III/7.	
" 4	150.000 " 7.000 "	II, 18.	II 8.	Valóságban 7.800 ló maradt
Február 1.	150.000 " 7.000 "	III/7. hús III/17.	III/4.	
" 9.	150.000 " 4.300 " vágatás kezd. II/11.	III/12-14.	III 12.	
" 15.	150.000 ember 4.300 ló vágatás kezd. II.20.	III 12. hús III/16.	III/10-11.	
" 18.	150.000 ember 4.300 ló vág. tényl. kezd. II 17.	III/16.	III/16.	
" 25.	150.000 ember 4.300 ló	III/19.	III 19.	
Március 4.	150.000 " 4.300 "	III 23.	III/23.	
" 10.	150.000 " 4.300 "	III/24.	III/24.	

17. FEJEZET.

A körülzáró orosz hadsereg gyöngülése. Harcok az északnyugati és délnyugati arcvonal előtt. Véres harcok a 404-es támpontért. Az orosz repülők bombatámadásai. Ártatlan áldozatok. Szép idő, győzelmi hírek, kilátástalan jövő.

*

A körülzáró hadsereg, amely eleinte 4 gyaloghadosztályból (a 12. sorhadosztály, az 58., 81. és 82. tart. hadosztály), egy lovas hadosztályból (9-ik) és néhány népfőlkelő dandárból állott, az idők folyamán meggyengült. Először a 12. sorhadosztály vonult el a Kárpátokba a hadsereg megerősítésére, majd az 58. tartalékhadosztály 3 ezredéről mondották az orosz foglyok, hogy azokat szintén a Kárpátokba küldték és csak 1 maradt a VI. védelmi körlet előtt. Ezen feltevésünk mellett szólt a főparancsnokság azon értesítése is, hogy az eleinte Przemyslnél volt 58-ik tartalékhadosztály a Kárpátokban harcol, az áttörési kísérletnél azonban mégis a keleti frontunk előtt volt.

A 9-ik lovas hadosztályt szintén kivonták. Februárban már csak a 81-ik és 82-ik tartalékhadosztály és népfőlkelő dandárok voltak a vár közvetlen közelében.

A tüzérség olyan volt, mint az első körülzárás idején. A tábori vasutat, amelyről azt mondták, hogy a nehéz tüzérség lőszerének szállítására épült, repülőink is megállapították, sőt a IV. védelmi körlet erődemek és előtérállásának megfigyelői is látni vélték. Három vonaluk volt: az egyik Radymnóból Zamiechow és Tapinen át Wolára, a másik Zablotcen át Drohojówra, a harmadik állítólag Medykától keletre, a rendes vasútvonaltól indult délfele és az orosz állások mögött köröskörül egész Nizankowiceig vezetett.

Az orosz állások előtt egyszerű akadályvonal húzódtott, spanyol bakok (Spanische Reiter), amelyeket szeges dróttal összevissza tekergettek. Aknáik nem voltak.

Erős fényszórójuk volt három. Dusowcénél, Szechynietől délnyugatra, a magaslatokon és Chodnowicze irányában. Azon kívül sok gyengébb fényszóró.

Szép látvány volt a téli éjszakákon, amidőn feleletül az erősödő orosz tüzérségi tűzre a vártüzérség is rendezett egy-egy rajtaütést, olyan községekre, amelyek az ellenségnek a jelentések szerint éjjelezési helyül szolgáltak. A Tatárdombról nézve úgy látszott, mintha tűzszemekből font gyöngysor vette volna körül a várat, amikor néhány védelmi körlet összes lövegei megkezdtek a tüzet.

Az ellenséges tüzérség nem válaszolt, csak fényszórói világították meg a várat kísérteties fénykévéikkel. Különösen a Szechynie irányából jövő fénykéve volt erős, úgy hogy még a Tatárdombon, 13 km.-nyire is, szinte vakított.

Alló léggömböt orosz részen egyetlenegyét észleltek megfigyelőink és pedig Zamiechow irányában. Oly messze volt, hogy semmit nem láthatott a várból.

A körülzáró hadsereghez egy repülő-század volt beosztva. Az ellenséges gépek mind kettős fedelűek voltak (biplán) s arról voltak felismerhetők, hogy a gép teste és farka között a keskeny

összekötő részt nem lehetett messziről látni és így a gép két külön darabból állónak tűnt fel (Fahrman-rendszer), míg a mi kétfedelűink egy egésznek látszóttak.

A körülzáró hadsereg a kifőrések lezajlása után, a tél folyamán mindjobban előre nyomult, állásait újból és újból drótakadállyal véve körül, míg végre március hóban, a 2-ik körülzárás végén egészen közel jutott az övonalhoz.

Az előnyomulás hónapokat vett igénybe és a III. meg a VIII. védelmi körlet előtt véres harcokhoz vezetett. Először a III. védelmi körlet előtt vívtak a biztosítócsapatok heves harcokat, amelyek többszöri ide-oda hullámozás után, miközben a mieink ismételten visszavetették az oroszokat s újból az előbbi állásaikat szállták meg, végül az oroszok előnyére végződtek. A hírszerző különítményeket visszavonták s egy közelebb fekvő vonalban főörsöket állítottak fel. Ezekkel újra kezdődtek a harcok, amelyek szintén sokáig elhúzódtak. Végre mégis kénytelen volt a III. védelmi körlet parancsnoka a főörsöket is visszavonni egészen a Wapowcze és az Ujkowiczetól északra fekvő magaslatok vonalába.

Sajnos a rossz lóhús mellett kiéhezett, legyengült csapatainkkal nem tudtuk az előnyomulást megakadályozni. A körülzáró vonal közelebb tolásával egyidejűleg az oroszok átcsoportosítást is hajtottak végre ezen a területen.

A 82. tart. hadosztály, amely addig csak a IV. és V. védelmi körlet előtt állott, az átcsoportosítás után a San folyóig terjeszkedett délnyugat felé.

A főörsvonal visszafoglalása és erőszakos felderítés céljából a III. védelmi körlet három kitörést is hajtott végre egy-egy zászlóaljjal és tüzérséggel, amelyek késleltették a fojtogató gyűrű közelebbi tolását. Ezek a kitörések voltak:

február 9-én a Nadgrodzenie 325-ös magaslatra,

február 13-án Wapowczére és a 336-os magaslatra, végül

február 18-án (Kralicek 18. nf. e., 2 15 cm. tar.-üteg) a Nadgrodzenie magaslatra.

Ennél az utóbbi kitörésnél erős tüzérségi és gyalogsági tűzbe kerültek csapataink. Öt tiszt elesett, 7 megsebesült, körülbelül 400 ember meghalt és megsebesült. Majd tüzharc fejlődött ki, amelynek az est beállta vetett végét. Egy helyen sikerült csapatainknak egyik ellenséges főörsnek az állásába behatolni és néhány foglyot ejteni. Az állásban felszerelési cikkeket és néhány darab konzervet, kétszersültet találtak. Roppant nehézségekkel kellett küzdeniök a szakgatott hegyes, erdős terepen, derékig gázolva a hóban. Teljesítő képesség tekintetében fölülmulták önmagukat. Mind népfölkelők voltak, nem fiatal, erőteljes emberek, elgyöngyülve még hozzá a hosszú koplalástól. Érthető, hogy nem volt elégséges támadó erejük.

A III. védelmi körlet előtt folytatott harcok alatt ismét kapott a várparancsnokság a hadsereg főparancsnokságtól értesítést arról, hogy az oroszok a vár északnyugati arcvonala ellen támadást terveznek. Az értesítés megbízható kémjelentéseken alapult s az oroszok pontos intézkedését is tartalmazta a támadásra vonatkozólag. Mivel saját észleleteink szerint is valószínűnek

tünt fel a támadás, a 2-ik ezred 1-ső zászlóalját Tarnowczéra rendelték. Ezt a zászlóaljat csak nemrég váltották fel a III. védelmi körlet előtérállásában az ezred többi 2 zászlóaljával együtt teljesített fázasztó szolgálatból, amelyet a 2-ik körülzárás *egész első időszaka* alatt teljesített s mely idő alatt a légénység erőállapota ijesztően rosszabbodott. Feladata lett volna a zászlóaljnak az ellenség előnyomulását a Santól közvetlenül északra oldalozó tüzével megakadályozni. Hasonló feladattal rendeltetett Tarnowczéra a 9 cm.-es ágyús osztály is.

A III. védelmi körlet előtt volt hírszerző különítmények visszavonásának nem volt nagy jelentősége. A teljes körülzárás már akkor is el volt érve, amikor az oroszok még távol fekvő állásaikban voltak. Lövegekkel nem rendelkeztek, amelyeket az elfoglalt területen felvonultathattak volna, legalább is oly mennyiségben nem, hogy azoknak a hatását érzékenyen éreztük volna. Kitéréseket nem szándékoztunk abban az irányban végrehajtani, nem volt szükség ott nagyobb mozgási szabadságra.

A délnyugati fronton, a VIII. védelmi körlet előtt is mind közelebb és közelebb tolták az oroszok körülzáró vonalukat az előtérálláshoz. Ezzel részben a kitéréseket nehezítették meg, részben pedig a körülzáró vonalukat vonták rövidebbre, ami által az természetesen erősbödött. Egyúttal azonban csapatösszevonásokat is hajtottak végre a VIII. védelmi körlet előtt, mert mint látni fogjuk, támadást terveztek az előtérállás ellen.

A 81. tart. hadosztály, amelynek eleinte csak egy ezrede, a 324. volt a VIII. védelmi körlet előtt, míg a másik 3 a VII. védelmi körlet előtt állott, lassanként teljes egészében a VIII. védelmi körlet elé került.

Az előnyomulást ez előtt a védelmi körlet előtt is csak hosszas, véres harcok után tudták végrehajtani, amelyek egész télen át tartottak. Főleg járőrharcok voltak ezek, azonkívül az előőrsök közötti csatározások.

Az orosz gyalogsági osztagok támadásaival egyidejűleg az orosz tüzérség is élénk tevékenységet fejtett ki. Különösen a Czarna Ga-n levő tábori ágyúk, meg a Kormanyce nyugati kijáratánál felállított 15 cm.-es tarackok, melyek az előtérálláson kívül főleg a VI-os erődöt lötték, voltak kellemetlenül érezhetők.

Az oroszok támadó előnyomulásának megakadályozása végett a VIII. védelmi körletet tüzérséggel lényegesen megerősítettük. Az *övvonalba* 4 darab 24 cm.-es mozsár került, amelyhez később, mikor az orosz gyalogság ájtött az olszany-rokszycei mélyvonalon s a Helicha ellen nyomult, 6 darab 15 cm.-es mozsarat és 8 darab 18 cm.-es ágyút vontattak.

Az *előtérállásba*, az állandóan ott levő lövegeken kívül, kivonult még a kerület tüzérségi tartalékától 4 drb. 9 cm.-es ágyú is.

A védelmi körlet összes lövegeinek száma meghaladta a 100-at.

A gyalogság a következőképen volt a védelmi körletben elosztva.

Az *övvonalban* a Nickl-csoport két zászlóalja és minden csoportban 2—2 munkásosztag.

Az előtérállásban a 7. honvéd gyalogezred 3 zászlóalja és a 8-ik ezred 5 százada volt.

Az előtérállás előtt néhány 100 lépésnyire tábori őrsök állottak.

A Zalesie nevű házcsoport felé előrenyomult orosz erők visszaverésére a védelmi körletparancsnokság Waldberg századost rendelte ki egy zászlóaljjal.

A támadás eredménnyel járt, az oroszok visszavonultak. Erre a támadó csoport betömte az oroszok földőzékeit és bevonult, néhány foglyot hozva magával.

Február 15-ről 16-ára virradó éjjel az orosz 321. gyalogezred 1—2 zászlóalja megtámadta a Nachurczanynál álló tábori őrsöt. A maroknyi csapat hősiessen védte magát s az első rohamot visszaverte, a másodiknak azonban nem tudott ellenállni. Az oroszok bekerítették a tábori őrsöt s az embereket részben lelőtték, részben elfogták. Csak néhánynak sikerült megmenekülni.

16-án orosz repülő cirkált a vár fölött, figyelte a csapatmozdulatokat és 4 bombát is dobott le, amelyek azonban nem okoztak kárt.

Az előrenyomult orosz erők visszaverése céljából február 16-ról 17-re virradó éjjel a 2-ik honvéd gyalogezred egész napi tűzérségi előkészítés után támadást hajtott végre Kruszkí irányában, de csak üres, az ellenségtől elhagyott állásokat talált.

Ugyanezen a napon az oroszok kisebb osztagokkal újból előnyomultak Nachurczanyra s ettől keletre és állásokat emeltek ki. 18-án folytatták ezen tevékenységüket, jóllehet a tűzérség állandóan tűz alatt tartotta őket.

Abban a feltevésben, hogy csak gyengébb erőkkel van dolga, Seide tábornok a VIII. védelmi körlet parancsnoka elhatározta, hogy 18-án az oroszokat visszaszorítja s állásaikat betömöti.

Ezzel a feladattal újból Waldberg századost bízták meg, akinek 5 századot bocsátottak a rendelkezésére.

A vállalat leplezésére a Helicha-i állás őrségének élénk tüzharcot kellett folytatni.

A Waldberg-csoport az est beálltával végrehajtotta a támadást s visszaszorította az oroszokat, akik azonban csakhamar erősítéseket kaptak s óriási túlerővel, lehetett 2—3 zászlóalj, megtámadták az 5 századot. Ezek hősiessen védekeztek, több rohamot visszavertek, végül azonban kénytelenek voltak vissza-

Jegyzet: Február 8—10-ike táján a batyczei állásban a 8. honvéd gyalogezredet felváltotta az 5. honvéd gyalogezred s a 8. bevonult a városba a főtartalékhoz. Kevéssel ezután a támadási hírekre a várparancsnokság ezen ezred VI. zászlóalját a 8. védelmi körletbe rendelte, ahol Pod Mazurami és Helycha között alkalmazták. És pedig:

Komarán az 1/7. Kasza százados,

Podmazurámin III/7. Nagy alezredes,

Ettől keletre IV/8. Hódy százados,

A Helychán II/7. Leidenberger őrnagy és I/4., III/8.

Védelmi körlettartalék Kruhelnben 3/4 III/8. Waldberg százados.
Ezekhez járult az I/2. zászlóalj, mely még mindig Tarnawcze községben táborozott.

vonulni, mert az a veszély fenyegette őket, hogy körülkerítettnek, veszteségük így is 2—300 fő volt.

Körülbelül 11 óra lehetett éjjel, amikor a Waldberg-csoport az előtérállásba érkezett s alig telt el egy óra, éjféltájban megtámadták az oroszok a Pod Mazurami előtérállást. A jelentések s a foglyok vallomása szerint az egész 321. orosz tartalékezred támadott.

Ezt az ezredet már a kitörések korából ismertük. Akkoriban a Helichától délre találtuk állandóan magunk előtt, amikor is minden alkalommal méltó ellenfélnek mutatkozott. Parancsnoka Garbov ezredes rendkívül tevékeny, ügyes katona volt, aki azonban 1914. december 18-án a nagy kitörés alkalmával megsebesült s az ezredparancsnokságot Tigranov ezredes, a 81. t. ho. eddigi vk. főnöke vette át.

Az új ezredparancsnok szintén nagyfokú kezdeményező tevékenységet fejtett ki, mindig közelebb és közelebb tolván zászlóaljait állásunkhoz.

A támadók nagyobb része, 2—3 zászlóalj, az Olszanyból a Pod Mazurami-ra vezető út mentén az úton kiemelt támpont, az ú. n. Kruszkai-kapu ellen nyomult elő, míg 1—2 zászlóalj az ettől nyugatra húzódó háton, a 404 m.-es dombon fekvő támpontra. A támadás alatt az összes orosz ütegek egyáltalán tüzelni birtak az előtérállásra, szakadatlanul tűz alatt tartották azt.

A *Kruszki-kapu támpont* védőrsége a 7. ezred 9-ik századából és 1 géppuskából állott Matterny százados parancsnoksága alatt.

A *404-es támpontban* Both százados parancsnoksága alatt a 7-ik ezred 10-ik századának fele volt 2 géppuskával. Azaz csak kellett volna 2 géppuskának lenni. Az egyik javítás alatt állott a tüzérségi szertárban, a másik pedig mindjárt a támadás elején felmondta a szolgálatot.

Mindkét támpont egyszerű, zárt gyalogsági állás volt harántgátakkal és összekötő árkokkal, előttük — mint akadály — 2 (Kettő) szál drót. A vármag és az övonal előtt 30-szoros drótkadályok húzódtak, pedig egyáltalán nem volt rájuk szükség. Az előtérállásokba pedig, ahol a harcok folytak, nem jutott!

Az orosz támadás sűrű vonalakban, aránylag gyorsan haladt előre, miközben a Kruszkai-kapu támpont géppuskája óriási pusztítást vitt köztük végbe. Az erős tűz zavarba hozta az orosz zászlóaljakat, amelyeknek az erdős, szakadékos terepen nagy nehézségekkel kellett küzdeniök. Valószínű, hogy a tájékozódást is elvesztették, mert a támadás, nem sok idő múlva, szerteszakadt osztagok tervszerűtlen előtörésévé vált.

A Waldberg-csoport, amely a visszavonulás alkalmával meglehetősen rendetlenségbe jutott, még mindig a Kruszkai-kapu mögött rendezkedett, a századok a támadás kibontakozásakor ott kerültek harcba ezen támpontban és környékén. Az oldalt mozgás az erős ellenséges gyalogsági és lövegtűzben, futóárok nélkül, nagy veszteségekkel járt volna. A 404-es támpontba csak 1 szakasz került az éj folyamán ebből a csoportból, de hogy mikor, azt nem lehet pontosan megállapítani.

Ezalatt a Kruszkai-kapu őrsége az összes támadásokat vére-

sen visszaverte, az oroszok rendetlen összevisszaságban visszavonultak. A 404-es ellen tovább folyt a támadás. Matterny százados látva, hogy ő már végzett ellenfeleivel, az oroszok arcvonala előtt mindenütt visszavonulnak s hallva a 404-es felől az erős harci zajt, elhatározta, hogy segítséget küld szorongatott bajtársainak.

A segítségre szükség is volt, mert ott az oroszok több szerencsével hajtották végre támadásukat, aminek nagyrészt a géppuska hiánya volt az oka. Az egyik osztagnak sikerült a drótot 3 helyen átvágva, a támpontba behatolni s annak egyik sarkát birtokába venni. Az őrség a támpont ezen részéből egy párhuzamosan húzódó összekötő árokba vonult vissza, amely azonban még mindig a támpont belsejében volt. A koromsötét éjjel nem lehetett látni, ki barát, ki ellenség, a támpontban meghagyott fecsoport, meg a harántgátak nagyon megnehezítették a tájékozódást.

A támadást a támpont másik része és a csatlakozó gyalog-sági vonalak ellen közben visszaverték, az oroszok nagy veszteségekkel visszavonultak.

Telt az idő. A támpontban elvétve lövöldöztek egymásra az emberek. Beszélni nem mertek, mert az elárulta volna, hogy ki az orosz, ki a magyar. Várták a reggelt.

Ezalatt a parancsnok telefonkérésére özönlöttek a csapatok a 404-es segítségére.

A védelmi körletparancsnokság a támadás hírére rögtön feliasztotta a 2-ik ezrednek Pralkowcén hagyott embereit is s azokat Tabódy őrnagy parancsnoksága alatt előreküldte a Pod Mazuramira azzal a parancsal, hogy siessen a szorongatott 404-es segítségére.

Közben a védelmi körletparancsnokság a várparancsnokságtól is kapott segítséget, a 8-ik ezred 2 zászlóalját és a 2-ik ezred 2 zászlóalját, amelyek a városban, a főtartaléknál voltak. Ezeket feliasztották s azonnal útbaindították a VIII. védelmi körletbe.

Tabódy őrnagy osztagával még sötét éjjel érkezett fel a Pod Mazuramira s a 404-ben előállt helyzetről a legeltérőbb jelentéseket kapta. Mindamellett azonnal, még sötétben benyomult a zászlóaljjal a támpontba. Mivel a tájékozás nagyon nehéz volt s az ellenséget nem lehetett felismerni, elhatározta, hogy megvárja, míg kivilágosodik s akkor támad. S valóban így is történt. Hajnalban felszólította az oroszokat, hogy adják meg magukat. Tagadó választ kapván, szuronyrohamot vezényelt s az oroszokat rövid küzdelem után részben lemészárolta, részben foglyul ejtette.

Érdekes, hogy még a hátrább fekvő fedezékekben is találtak oroszokat, akik abban a hitben voltak, hogy ők az urak a támpontban. Úgy kellett előhuzgálni őket s nagyon csodálkoztak, hogy foglyul estek. Az előtérállás előtt lévő gödrökből, szakadékokból is szedtek össze járőrök orosz katonákat, akik az erős tűzben nem mertek visszamenni.

A foglyok száma meghaladta a 150-et, ebből körülbelül a felét a Kruszkí-kapunál, felét a 404-nél fogták. Köztük volt egy fiatal orosz hadnagy (Alexei Alexandrovics Eltekow), akinek vitéz magatartása elismerésül a várparancsnok visszaadta a kardját.

egy levél kíséretében, amelyben megengedte neki a várban tartózkodása idejére a kard hordását.

A halottak és sebesültek száma nem volt megállapítható, mivel azokat az oroszok az éj leple alatt magukkal vitték. A 404-es támpontban és környékén 232 orosz puskát szedtek össze, a támpontban 40 orosz hullá hevert. Később ejtett foglyok bementése szerint az oroszok ezen támadás alkalmával 1.000 embert vesztek.

Még az éjjel folyamán erősítések érkeztek, úgy hogy február 19-én a következők voltak az előtérállásban:

a Helichán II/7, I/4, III/8 és 1 zászlóalj /8 = $2\frac{1}{4}$ zászlóalj.

a Pod Mazuramin s attól keletre: III/7, IV/8, $\frac{3}{4}$ III/8, egy zászlóalj /8, két zászlóalj /2 = $5\frac{3}{4}$ zászlóalj.

Komrán: I/7 és I zászlóalj /2 = 2 zászlóalj.

Összesen az előtérállásban 10 zászlóalj.

19-én reggel egy 15 cm.-es tarackosztályt is kapott a VIII. védelmi körlet, amely az övonalban vonult fel.

Az összes, a VIII. védelmi körletben volt tüzérség ekkor kb. 125 lövegéből (ágyúk, tarack és mozsár) állott, amelyből az előtérállásban 32 ágyú, 2 tarack és 2 mozsár volt felállítva. 19-én reggel támadási hírek terjedtek el és az oroszok csapateltolásokat is hajtottak végre, amelyekből esetleg támadási szándéokra lehetett következtetni. Hogy azonban az oroszoktól elvegyék a támadási kedvet, az összes, a VIII. védelmi körletben volt tüzérség az egész nap folyamán állandóan ontotta lövedékeit az ellenséges állásokra. A VII. védelmi körlet tüzérsége szintén lőtte a Helicha előtti orosz állásokat, nem sok eredménnyel. Gyalogsági tűzünktől sokkal jobban félt az ellenség, mint a tüzérségi tűztől és nem is mert támadni.

A támadási hírek elmúlása után, 20-ától kezdve az erősítésre odaküldött csapatokat nagyrészt ismét kivonták a VIII. védelmi körletből.

Ezen harcoknál élénken szembetűnt az állások hiányos berendezése. Az akadály egy-két szál drótból állt, amelyen az oroszok átsétáltak, összekötő és futóárkok nem voltak. Az előteret nem tudták megvilágítani, mert nem volt világítópisztoly s a fényszórókat máshonnan kellett kölcsönkérni, de már a támadás után érkeztek meg. A fedezékekben koromsötétség uralkodott, petroleumgyertya nem volt. A lóhiány miatt a löszert nem lehetett pótolni s a sebesülteket nem bírták hátraszállítani.

Hogy mindezen hiányosságok dacára sikerült a támadást visszaverni, az csak a csapatok hősiesség magatartásának köszönhető, amelyek a sok nélkülözés és szenvedés folytán meggyengült erővel, de meg nem gyengült magyar hűséggel és lelkesedéssel harcoltak.

Február 23-án délelőtt $\frac{1}{2}$ 11 óra tájban a borus idő dacára 2 orosz repülő jelent meg a vár fölött és 7 bombát dobott le, amelyek több embert megsebesítettek s betörték a várparancsnokság ablakait.

Február 26-án egyik délnyugat felé előre küldött járőrünk orosz járőrré bukkant, aki nálánál jóval erősebb volt. Az oroszok nem tüzeltek, hanem közelebb jöve beszélgetést kezdtek, amelynek

folyamán azt mondták, hogy aznap este a 322-ik ezred 2 százada át fog jönni hozzánk. Látszólag támadni fognak, de majd csak föl-emelt csőtorkolattal tüzelnek. Mi is csak úgy tüzelünk, mondták.

Cselfogástól tartva, minden előkészület megtörtént az esetleges orosz támadás visszaverésére. Azonban az éj elmúlt s az oroszok nem jöttek. Később sem. Mi célja lehetett ennek a mesének, később sem sikerült megtudni.

Másnap, *február 27-én*, délelőtt 10—11 óra között 2 orosz repülő 14 bombát dobott le a várra, amelyek 10 embert megsebesítettek és másfélezer ablaküveget betörttek. A sebesültek nagyrészt asszonyok és gyermekek voltak, kíváncsi, gondtalan járókelők, békés polgárok. Katona alig volt köztük.

A zenei élet, a nélkülözések és a közelgő vég dacára, mindig élénkebb lett. Február 28-án délután 5 órakor a Sokol-teremben újból hangverseny volt.

A várórség postájának szervezése, a repülő levelezőlapok kibocsátása februárban is tovább folyt.

A pénzküldés egyike volt a megoldásra várt nehéz kérdéseknek. A várban mindenkinek volt fölösleges pénze, amelyet nem is tudott volna elkölteni, még ha akarta volna sem. A papírpénz összegyürődött, rongyolódott a legénységnél, a kitöréseknél sokan odavesztek a pénzzel együtt, amelyre otthon a családnak szüksége lett volna.

Február végén a hadtápfőparancsnokságtól értesítés érkezett rádió útján, hogy a várórség részéről pénzküldemények feladhatók és pedig a következőképen: A feladásra szánt pénzüsszeget kiki befizeti a várpénztárba és onnan a pénzüsszegekről feladó vevényt kap. A várparancsnokság összeírhatja a küldők neveit, a pénzüsszegeket egy kimutatásba s azt repülő útján a főparancsnoksághoz juttatja, amely rádió útján nyugtazza az átvételt és azonnal intézkedik, hogy az utalványozott összegeket a hadiszámosztály a címzettek részére folyósítsa.

A repülők tehát csak az egyesített utalványokat és nem magát a befizetett pénzt vitték magukkal s így a pénzküldemény akkor sem veszett volna el, ha a repülőt útközben bármi véletlen baleset érte volna. Ezzel a pénzküldés kérdése kitűnően meg volt oldva.

Február utolsó napjaiban gyönyörű időnk volt. Melegen tűzött a nap. Elolvadt a hó. Szinte tavaszi hangulat uralkodott.

A szikratáviró jó híreket hozott.

A poroszok bevették Praznysz várost. Több mint 10.000 hadifogoly, 20 ágyú, egy géppuskaraktár és nagyon sok hadianyag a zsákmány. A Dnyesztertől délre csapataink eredményesen haladnak előre. A február 21. és 22-iki harcokban 10 tisztén kívül 3.338 orosz hadifogoly jutott kezeink közé.

A bukovinai harcokban 41.000-re emelkedett a foglyok száma.

Az utcák tele vannak közönséggel. Mit sem sejtve, nevetgélve sétálnak a verőfényes napon. Mindenki örül a győzelmi híreknek s a szép időnek...

A honvéd ezredek, amelyekre biztosan lehetett a támadásnál számítani, egytől-egyig az előtérállásokban teljesítettek hónapokig szolgálatot. Mindegyik ezred legénységének egészségi állapota az elképzelhető legnyomorúságosabb volt. Az oly kitünő legénységi anyag teljesen tönkre ment.

Szépen hangzott, hogy hadseregcsoportunk 2 hadosztály és 3 dandárból áll, de a dolog mélyére nézve, rá kellett jönnünk, hogy ez csak zöld asztalnál, csak a papíron helyes. A valóságban 39.000 emberi alakkal bíró lesoványodott, rongyokba burkolt árnyból áll ez a hadsereg, amelyből 30.000-re még számítani sem lehet.

Zászlóaljanként van néhány erőtlen lovunk, amelyek alig vánszorognak. Az emberek és lovak naponta hullnak a kimerüléstől, az élelemhiány miatt.

Ezzel a hadseregcsoporttal valóban kétséges volt az áttörés sikere. Még ha nagyszámú mozgó tüzérségünk lett volna! De miből állt a hadseregcsoport tüzérsége? 13, mondd tizenhárom ütegből. Azt hiszem, ezekhez az adatokhoz nem kell magyarázat.

A tüzérségi előkészítés a vártüzérség részéről se sokat ígért. Február 19-én 125 löveg volt a VIII. védelmi körletben, több mint 10 löveg km.-enként s még sem tudtak eredményt elérni a tüzüikkel. A 12 cm.-es ágyúk már 300 méteres hibával lőttek. Az orosz foglyok mondták, hogy a vár lövegek lövedékei csak kevés embert ölnek vagy sebesítenek meg. Mit várunk az áttörés előkészítésétől?

S ha mindezek dacára sikerülne a körülfaró vonalat áttörni és tovább menekülni? Meddig juthatnának el ez esetben a fáradt csapatok? Előbb-utóbb elkövetkezne a katasztrófa.

Még egy fontos kérdés volt eldöntendő. És pedig az irány. Merre történjék a támadás?

A decemberi harcok alatt mindig délnyugati irányban akart a várórség a hadsereggel összeköttetésbe lépni.

Most másfelé fog szerencsét próbálni. Meglepetésszerűleg oly irányban kell fellépni, amelyet az ellenség nem gyanít, emellett azonban hadseregünk helyzetével is kell számolnunk.

Az volt a nézet, hogy déli irányba kell megkísérelni a támadást. A várparancsnok is ezen a véleményen volt. „Az első nap el kell érniünk Dobromilt (12 km. Nizankowicétől délre), különben nem jutunk tovább“, mondotta akkoriban.

Később mindinkább a délkeleti irány kezdett tért hódítani s hosszú ideig másról nem is volt szó. A hadsereggel való összeköttetés inkább errefelé volt lehetséges.

Ezen kívül azonban délnyugati irányban végrehajtandó kitörésre is el kellett készülnünk.

Milyen jó lett volna, ha a főparancsnokság véglegesen tájékoztatott volna bennünket és nem hagyott volna a teljes bizonytalanságban! Legalább nyugodt lett volna mindenki. Még ha kedvezőtlenül ütött volna is ki ez a tájékoztatás. És mennyi fölösleges munkát takarítottunk volna meg!

De így a legutolsó napokig nem tudtuk, hogy kitörés lesz-e vagy áttörés s ez a kínos bizonytalanság jobban izgatott mindenkit bármilyen kellemetlen hírnél. Igaz, hogy tudnunk kellett

már akkor, hogy velünk „consummatum est“, de mégis megtévesztett a főparancsnokság folytonos hivatkozása a hadsereg esetleges közeledésére. A főparancsnokság tájékoztatása elmaradt, a várórség pedig készült az áttörésre és kitörésre egyaránt.

Bár a januári átcsoportosítással az áttörés legfontosabb előkészülete megtörtént, amennyiben a kötelek rendbe jöttek, az állományokat kiegészítették, mégis sok munka várt még a várparancsnokságra.

Az áttörési munkákat részben át kellett dolgozni, részben ki kellett egészíteni. Március hónap első fele az áttörés jegyében folyt le. Másról alig volt szó, máson alig dolgoztak.

Leglényegesebb volt a lóval való ellátás átszervezése. A február 17-én kezdődött 2-ik lóvágatás után 4300 katonaló maradt a várban. A hadseregcsoportról készített előmunkálatunkban ugyan 7000-rel számoltunk, de kiderült, hogy szükségképpen, bár nagyon nyomorúságosan 5000 ló is elég lesz.

Honnan vegyük azonban a hiányzó 700 lovat? Szerencsére a várparancsnokság eddig nem vette tekintetbe a vár területén levő polgárok tulajdonát képező lovakat.

Most, hogy szükség volt rájuk, elrendelte a várparancsnokság ezen lovak összeírását. Az összeírás meglepően kedvező, de egyúttal nagyon különös eredményt mutatott. Ezidőszerint több mint 1200 ló volt még a polgári egyének birtokában.

Bizottságok alakultak, melyek a lovakat megbecsülték, osztályozták és az alkalmasakat nyilvántartásba vették. A lovak általában használható állapotban voltak. A szükséges lómennyiséget megkaptuk.

A lóállomány kiegészítésén kívül az előmunkálat többi részét is részletesen át kellett dolgozni s gyakorlatilag is keresztülvinni.

A hadseregcsoport szervezésével és a kitörési előmunkálatokkal karöltve haladtak a robbantási előkészületek, amelyeket a vezérkari osztály irányelvei szerint a műszaki igazgató személyesen dolgozott ki.

Az összes erődökben már most annyi robbanó anyagot helyeztek el, amennyi az erődnek s a benne levő ágyúknak felrobbantásához szükséges.

Ezenkívül minden erődparancsnok megkapta a robbantásra vonatkozó parancsot a megfelelő utasítással együtt zárt borítékban, amelyet csakis a várparancsnokság parancsára volt szabad felbontani.

Az áttörés időpontját *március 19-re* határozta a várparancsnokság, mert 24-ig volt élelmünk és 6 napi élelmet magunkkal akartunk vinni.

Az előmunkálatok egyik legérdekesebb része volt az önálló utóvéd szervezése s a neki szóló parancs.

A várparancsnokság akként képzelte az áttörés végrehajtását, hogy az áttörő csoport, amely 18-án este az övonal mögött felvonul, még az éj folyamán meglepően rajtaüt az ellenséges állásokon s az oroszokat mintegy letiporva, tovább nyomul előre.

Az utóvéd mindaddig tartja a várat, míg az áttörés teljesen

végre nincs hajtva. Az áttörés végrehajtása után a *hadsereg-csoportparancsnok parancsára* az utóvéd felrobbantja az erődöket a többi felrobbantandókkal egyetemben s követi a főcsoportot.

Ebből látható, hogy az utóvéd feladata nagyon nehéz volt.

Állt pedig gyenge népfőlkelőkől és munkásosztagokból, amelyeket már a januári átcsoportosítás alkalmával úgy helyeztünk el, hogy azok a hadseregcsoport kivonása után, főleg azokban a szakaszokban fejthessenek ki ellenállást, amelyek ellen az ellenség támadása a legvalószínűbb.

Ezalatt telt-múlt az idő. Az orosz repülők meg-meglátogattak s számos bombát dobtak le. Néhány sebesült, halott, néhány megrongált ház és ezernyi betört ablak jelezte útjukat.

A várbeliek élete látszólag egyformán folyt tovább. A lakosságnál azonban már erősen érezhető volt az élelem hiánya. A piaci élet régen megszűnt. Uzsorások vásárciták össze a kevés meglevő élelmicikket és szinte hihetetlenül magas árakon adták el azokat kéz alatt.

A várparancsnokság március elején mint utolsó eszközt próbálta a magánházakban is az erőszakos harácsolást. Detektívek felkutatták, hogy mely házakban vannak készletek elrejtve, ügynököket vesztegettek meg, hogy árulják el, kinél vannak még nagyobb mennyiségű készletek, s mikor ezt megtudták, katonaság szállta meg az utcákat, detektívek hatoltak be néhány emberrel a megjelölt házakba s azokat a padlástól a pincéig átkutatták. Bár az eredmény, főleg eleinte, meglepően kedvező volt, mégis részben az idő rövidsége miatt, részben pedig azért, mert a nagy élelmezési létszám folytán a szükséglet is roppant nagy volt, alig tudtak egy napi élelmet összeszedni. Korábban kellett volna kezdeni!!

Március 3-án az oroszok heves tűz alá vették Siedliska községet s az ott levő barakkokat, amelyekben a VI. védelmi körletparancsnokság volt elhelyezve. Körülbelül 100—120 lövést tettek 15 cm. ürméretű lövegekből. Néhány házat meg barakkot összelőtttek, 9 ember megsebesült.

A lakosság közt azt a hírt terjesztették az oroszok, hogy 5. és 6-án meg fogják támadni a várat. Ezt a hírt ismételten és több községből kaptuk. Természetesen nem hittük. Már ekkor semmit sem hittünk. Ki akartak fárasztani, ijesztgettek.

Repülőink napok óta nem tudtak felderíteni. Rossz volt az idő, a motorok is elromlottak.

Egyik ügyes detektívünk érdekes felfedezést tett Buszkowiczki és Wilcza községekben. Jellemző a hatóságokra, hogy csak most jöttek rá. Postagalambokat találtak a parasztoknál. A postagalambok tartása tudvalevőleg a vár területén nem volt megengedve. Nyilvánvaló, hogy árulási céllal tartották őket.

A parasztokat elfogták s megindították ellenük az eljárást, bár eleinte vita tárgyát képezte, hogy vajjon a katonai vagy a polgári bíróság elé tartoznak-e. (Tény!!)

Március 7-ike egyike volt szebb napjainknak. A főparancsnokság, talán hogy biztasson és némi örömet szerezzen még utóljára, kérdést intézett hozzánk az iránt, hogy melyik a legkedve-

zőbb kitörési irány az esetben, ha saját hadseregünkhöz *Birczán* át kellene a csatlakozást keresnünk.

Kérdésben a felelet. Ha *Birczán* át akarjuk a csatlakozást keresni, akkor *Bircza* felé kell végrehajtani a kitörést, mint ahogy novemberben és decemberben csináltuk. Kerülő úton nem lehet.

Bár különösen hangzott a kérdés, mégis némi örömet okozott. Nem felejtettek el teljesen. Tudják még, hogy létezőnk...

...Délben térzene volt, este pedig hangverseny folyt le, melyet a hősi halált haltak özvegyei és árvái javára rendeztek.

Az érem másik oldalán az oroszok körülzáró vonala, amely mindig szűkebbre szorul, a kimerültségtől haldokló katonáink, a rohamosan közeledő vég, március 19—24.

Lövegeink nem tesznek kárt az oroszokban, a csövek elhasználódtak, a szórás nagy, a lőszer kevés. Az orosz tüzérség, amely eddig csak nappal tüzelt, éjjel is lövi az erődöket. Nem tartanak már attól, hogy a torkolati tűz elárulja állásukat.

A főparancsnokságnak adott válaszában, amelyet másnap, 8-án küldött el szikratáviró útján a várparancsnokság, az olszany—*birczai* irányt jelölte meg, mint amely a legalkalmasabb, sőt egyedül lehetséges, ha *Birczán* át kell keresni a csatlakozást. A kitörésben 24—26 zászlóalj vehetne részt. Létszámuk kb. 800 fő.

A jelentéshez rövid áttekintés volt fűzve az egészségügyi állapotról. Ebben a következők foglaltattak:

Februárban 60 ember halt meg kimerüléstől.

Betegállomány: 1914. december 1-én 4.879 beteg, 4.683 gyengélkedő; 1915. március 3-án 9.028 beteg, 6.441 gyengélkedő.

A 2-ik körülzárás alatt 4.333 sebesült volt kórházban; ezekből III/6-án még ott van 1.553.

Felülvizsgáltak 1,280 embert.

Halottunk volt 1.452.

Eltűnt 3.538.

Összesen fogyaték 6.270. Hozzáadva a szolgálatképteleneket kb. 18.000. Összesen kb. 25.000 embert kell leszámítani a várórség javából, főleg a 23. hadosztályból, ahonnan a halottak és sebesültek legnagyobb része került ki, mivel minden támadó vállalatban részt vett.

Az egészségügyi viszonyok valóban a legrettenetesebbek voltak, s a három utolsó hónapban állandóan, rohamosan rosszabbodtak.

Bár a kórházakat, amennyire csak lehetett, kiürítették, mégis sok beteg és sebesült maradt benn, a San-menti csata után legnagyobb részt a hadseregtől. A körülzárás folyamán a kórházlakók létszáma folyton nőtt. A kitörések időszakában nagyon sok volt a sebesült, a három utolsó hónapban sok volt a beteg.

A következő összeállítás mutatja, hogy március hóban mily rohamosan emelkedtek ezek a már kezdetben ijesztően magas létszámok. A táblázat, sajnos, nem teljes, mert nincs minden napról feljegyzésem, de a meglévő adatok egészen pontosak és megbízhatóak, mert a váregészségügyi főnök napi jelentéséből vannak véve.

Nap	Sebesült	Beteg	2. és 3. rovat együtt	Gyengélkedők	Kimerülésben megbetegedettek	A kimerülésben megbetegedettek napi növédeke
1915. márc. 1.	—	9.028	—	6.441	—	—
1915. márc. 9.	1.535	—	—	—	—	76
1915. márc. 10.	—	—	—	—	—	44
1915. márc. 12.	—	—	12.149	—	—	110
1915. márc. 13.	—	—	—	7.873	2.493	—
1915. márc. 14.	—	—	—	8.188	2.886	393
1915. márc. 15.	2.447	10.614	13.061	8.919	—	—
1915. márc. 16.	—	—	—	9.420	3.073	—

A fokozódó kimerülés, a lassú pusztulás ezekből az adatokból is kiviláglik.

A vár romjainak átadásakor körülbelül 25.000 beteget és sebesültet adtunk át az oroszoknak.

A betegek és sebesültek ellátása a kórházakban általában jónak volt mondható. A kórházak felszerelése eleinte szintén jó volt, de természetesen az idők folyamán elhasználódott. Több cikk teljesen kifogyott. Az utánpótlás a körülfárás miatt nem volt lehetséges. Nem is számítottak annyi tömérdek betegre és sebesültre. A szükséglet pedig óriási nagy volt. 150.000 ember élt a vár területén hat hónapig és a hadseregektől két izben özönlöttek be az ápolásra, kezelésre, gyógyszerre szorultak.

A védelmi kerületek mindegyikében volt gyengélkedő ház. Ezek már aztán sokkal hiányosabban voltak felszerelve, mint a kórházak. A betegek és sebesültek a földön is heverték, pedig ágyakat lehetett volna a lakosságtól rekvirálni. Az egészségügyi anyag alig hogy kitarított. Az utolsó hetekben már sok szerben hiányt szenvedtek.

A legnagyobb baj az volt, hogy az embereken, akiket a gyengélkedő házakba vittek, orvosi szerekkel nem lehetett segíteni. Étetni kellett volna azokat szegényeket, mindjárt jobban érezték volna magukat. Az orvosok is legjobban szeretnék volna mindenféle gyógyszer helyett, ha ennivalót adhattak volna a betegeknek. Folyton teát és cukrot kértek a hadbiztosságtól, hogy legalább azt adhassák a kiéhezett, legyengült legénységnek.

A halálozások száma folyton növekedett.

Temetés mindennap volt a várban. Magában a városban naponta átlag 30. Márciusban mindennap több. Ezekon kívül a védelmi kerületekben is temették az ott elhunytakat.

A várparancs mindegyik számában névszerint fel voltak sorolva azok a katonák és katonái szolgálatban állott polgári egyének, akiket aznap temetni fognak. Mindenféle fegyvernem és a legkülönbözőbb csapattestek voltak itt képviselve. Orosz foglyok is voltak köztük. Ezek közt olyan is akadt, akinek a nevét sem tudták. Valószínűleg eszméletlenül hozták be a kórházba, ahol meghalt a nélkül, hogy magához tért és nevét megmondhatta volna. Csak számot kapott név helyett s a parancsban ez állt: „39. sz. ismeretlen nevű hadifogoly.“

Szomorú sors! Idegen országban, távol hazájától, családjától.

ellragyatra, jeltelen sírban elpusztulni. Hány ezer és hány száz-ezer ember osztozott a végnélküli harcok folyamán ebben a sorsban! Mennyien pusztultak el jó magyar véreink közül mint hadifoglyok az orosz kórházakban! S hány sírhalom fölött olvasható ez a felírás: „Ismeretlen nevű magyar hadifogoly“.

S mennyien haltak el a hadifogság nyomorúságai, az éheztetés és különböző kínzások közepette minden kórházi kezelés nélkül, mint ahogy hadifogságunk tartama alatt annyiszor hallottuk és láttuk. Naponta vonult el ablakunk előtt a temetési menet. Deszkákból összerótt koporsót vitt négy hadifogoly. Kettő kísérte őket

Przemysli hősök temetője.

ásóval, kapával. Mögöttük szuronyos orosz katona. Mentek, vándorogtak a kiéhezett rongyos alakok a harminc-negyven fokok hidegben, hogy eltemessék, elássák szerencsétlen társukat, akit a halál megváltott a további szenvedésektől.

Przemysli hősök! Hányan értetek szomorú hadifogságban, hová önhibáton kívül kerültetek, hasonló szomorú véget!

Telt az idő!

Az általános helyzetről fogalmunk sem volt, a főparancsnokság nem tájékoztatott, az újsághírekből sem tudhattunk meg semmit.

Az idegesség nőttön-nőtt. A várakozás okozta izgatottság mindenféle vízióra és hallucinációra vezetett. Március hó majdnem minden napján jelentette valamelyik védelmi körlet, főleg a VI., VII., VIII. védelmi körlet, hogy messze déli, délnyugati, sőt később

délkeleti irányból ágyúlövéseket hallottak, vagy lövésfelvillanást láttak. Ezen jelekből természetesen hadseregünk közeledésére s a felmentésre vonatkozó messzeható következtetéseket vontak le.

Bizony szomorú mosolyt csaltak ajkunkra az efajta jelentések, amelyeknek alapja nagyrészt káprázat volt. Nagyrészt mondom, mert tiszta, szép időben magam is hallottam a Tatárdombról nagyon-nagyon távoli tompa dörrenéseket, amelyek talán hadseregünköt hoztak nekünk üdvözlétet.

Március 9-én a szikratáviró útján érkezett ujsághírekből úgy látszott, hogy hadseregünk megkezdte az előnyomulást. Csak az a kár, hogy nagyon lassan folytatta.

A III. védelmi körlet megfigyelői nyugati irányból felvillanó lövegtüzeket jelentettek. Hujskónál pedig (Nizankowicétől délnyugatra) nyugat-keleti irányban mozgó oszlopokat figyeltek meg az övönal megfigyelő állásaiból. Mindezen jelenségekből természetesen az oroszok visszavonulására, hadseregünk győzelmes előnyomulására következtettek.

Este 11 órakor a vár közelében mindenfelől gyanús fényjelzések voltak láthatók, különösen déli, délnyugati és nyugati irányban. Nizankiewiczétől délre több, eddig nem észlelt állandó, erős fényforrás tűnt fel. A lakosok azt mesélték, hogy Dobromilba (12 km. Nizankowicétől-délre) magasabb parancsnokság érkezett sok gépkocsival és 4 repülőgéppel.

Csak nem valamelyik orosz hadseregparancsnokság jött vissza?

Rajtunk különben most már ez sem segített volna.

Naponta százával kerültek kórházba embereink teljes kimerülés miatt. A várórség ereje fogyott. Március 10-ére elrendelte a várparancsnokság, hogy a főtartalék ezredei a San déli partján védelmi vonalat emeljenek ki.

Ez a rendelkezés azon eszméből vette eredetét, hogy az utóvéd a Santól északra fekvő erődök és a hidak felrobbantása után a San déli partján ellenállást akart kifejteni. Ezen célra kiépített védelmi vonalra volt szüksége.

A műszaki igazgató, akinek ezt a tervet kidolgozás és javaslatétel végett kiadták, azt javasolta, hogy ezen munkára a főtartalék ezredeit rendeljék ki, mert munkásosztagok nem állnak rendelkezésre. A várparancsnokság elfogadta a javaslatot s kiadta a főtartalékparancsnokságnak a munkálatok végrehajtására vonatkozó parancsot.

Történt pedig mindez *a szándékolt áttörés időpontja előtt 8 nappal*. A munkálatok körülbelül 5—6 napot vettek volna igénybe. A műszaki igazgató *éjjeli munkát is* javasolt. Ezt a javaslatot azonban a várparancsnokság a legénység erőállapotára való hivatkozással elvetette.

Hogy ennek a rendelkezésnek teljes horderejét megérthessük, ismernünk kell a roppant szomorú egészségügyi állapotokat, amelyekről már szoltam néhányszor s tudnunk kell, hogy ez időben második tél köszöntött be Przemyslbe. 7 fok Celsius hideg volt, *a teljesen átlagyott talajt* mindenütt vastag, fehér hólepel borította.

A főtartalék ezredei (a 7. honvéd gyalogezred s a 19. land-

wehrezred) megkezdték a munkát. Alig értek ki a városból, már is körülbelül 200 gyengélkedő volt ezredenként. Metsző, jéghideg szél süvített, amely a havat az emberek arcába, szemébe vágta, átfújta a vékony, elkopott, rongyos köpönyegen és megfagyasztotta a csontra tapadt bőrt.

A munka nagyon nehezen ment, mert a kőkeményre fagyott földben csakis csákánnyal lehetett dolgozni. Estére a gyengélkedők száma megkétszereződött.

A hadosztályparancsnokság, a nagyon kedvezőtlen időjárásra és a gyengélkedők nagy számára való tekintettel, kérte a várparancsnokságot, hogy a csapatok az ilyen hózivataros, hideg napokon ne vonuljanak ki, mert különben teljesen tönkremennek s cselekvési képességüket elvesztik.

A várparancsnok elfogadta a javaslatot.

A csapatok aztán nem vonultak ki többet, mert az időjárás nem változott, a hideg és hóvihar néhány napig állandósult. Később az áttörés eszméje foglalta le teljesen a figyelmet s az ásás eszméje szerencsére végleg lekerült a napirendről.

Nem lesz érdektelen ezen a helyen megjegyeznünk, hogy Przemyslnek 6 hónapig tartó körülzárása alatt a lakosságot semmiféle munkára nem alkalmazták. A városi hatóság még az útakat sem tartotta karban, bár erre a várparancsnokság *többször felszólította*, úgy hogy a przemysl-pralkovce-i, meg a przemysl-zurawicai úton, különösen hóolvadás után, szinte életveszélyes volt gépkocsival hajtani.

Jellemző a lakosságra az is, hogy ezen a napon, március 10-én, a rekvirálók 7 házban 47 q eldugott élelmet találtak.

Március 12-én *12.149 fő* volt már a betegállomány.

Ezen az 1 napon 450 beteget vettek fel a kórházak, ebből 110-et teljes kimerülés miatt. Ezek közül 6-an meg is haltak.

Milyen szánalmas látványt nyújtottak ezek a nyomorult, kiéhezett, sápadt, lesóványodott alakok! Fakó bőrük alól szinte kiállt a szívük, mely alig dobogott. Mikor megkérdezték az ilyen élő csontvázat, hogy mi a baja, azt felelte, hogy semmi. „Nohát akkor álljon fel“, biztatta az orvos. A szegény ördög próbálkozik, de nem tud. Az ápolók felállítják, eleresztik, az ember összeesik s meghal. Nem volt semmi baja, csak a szív működése akadt meg.

Egyik ezredparancsnokunk is beszélt ebben az időben a Pod Mazurami előterállásban a többek között egy ilyen végkép legyengült emberrel. Egy fatörzsön ült és mereven bámult maga elé. Honvéd volt. „No mi a baj, fiam?“ — szólította meg. „Nincsen nekem semmi bajom, kérem alásan ezredes úr“, mondotta, miközben tisztességtudóan felállott, „csak éhes vagyok“.

Néhány szóval megvigasztalta, biztatta és tovább ment.

Mire visszafelé jött, a fiú elnyult, meghalt ugyanazon a helyen.

A háború folyamán temérdek nyomort és szenvedést láttunk s a halált is számtalan alakban. Betegeket, kolerát, tifuszt, jájgató sebesülteket és csendes halottakat. De semmi sem hatott meg annyira, mint az a lassú, de biztos pusztulás, a przemysli hősök éhhalála.

Nem kevésbé szomorú látványt nyújtottak a lesóványodott, kiéhezett lovak. A szerencsétlen állatok eldőltek a gyengeségtől

az istállóban és ha befogták őket, botlottak s felsértették magukat, megrándították a lábukat. Szemeik kiálltak üregeikből s merev, apatikus tekintetükből beszélt az éhség.

Az oroszok ezalatt az északi fronton jöttek közelebb az övonalhoz s itt szerencsésebbek voltak, mint a VIII. védelmi körletben. Március 13-án 12 óra 30 perckor délelőtt megtámadták a Na Górach-állást és sikerült azt elfoglalniok; 3 órakor délután a Batycze-állást is megtámadták, de onnan visszaverték őket a honvédek.

Ebben az időben a Na Górachot a 35-ik osztrák landwehrezred, Batyczét pedig az 5-ik honvéd gyalogezred egy-egy zászlóalja tartotta megszállva.

A Na Górach őrségéből 300 ember foglyul esett, az oroszok állítólag, egy fogoly vallomása szerint, 400 embert vesztek.

A támadás részleteiről keveset tudtunk meg, mert a sötét éjben az emberek elvesztették a tájékozódást, meg is voltak ijedve a meglepetésszerűleg jött támadás folytán s a legellen-téteesebb módon vázolták az események lefolyását.

Annyi tény, hogy az oroszok átsétáltak az 1—2 szál drót-akadályon, hátba támadták az őrséget s elfogták. A támadást valószínűleg a 327. tart. ezred hajtotta végre.

A Na Górach elestével a batycei állás tarthatatlanná vált. A várparancsnokság elhatározta, hogy most már azt is feladja.

Az 5. honvéd gyalogezred kintlevő zászlóalját berendelték az övonal mögé, előbb azonban az állásokat elrombolták, felégeték s az üregekben robbanó anyagot, torpedókat hagytak hátra.

Tulajdonképen szerencse volt, hogy az előtérállást elvesztettük. Az egészségügyi viszonyokat roppant károsan befolyásolta. A gyengélkedők száma ijesztő mérvben nőtt, különösen az előtér-állást megszállott ezredeknél. Így pl. március 12-én, *egyetlen napon*, az 5-ik honvéd gyalogezrednél 152, a 35. Landwehr-ezrednél 533 *gyengélkedő* volt.

A támadással egyidejűleg a III. és VIII. védelmi körlet előtt csapatösszevonásokat észleltek, amelyekből esetleges támadási előkészületekre lehetett következtetni.

A támadás azonban nem következett be.

19. FEJEZET.

A főparancsnokság parancsa. Áttörés vagy kitörés. A várparancsnok válasza. Városi mendemondák az áttörési kísérletről. A főparancsnokság tájékoztat. Jelentés az áttörési irányról, térképeket kérünk. Krakkó testvérvár üdvözlete. Kincstári pénzek elégetése. A hadrend felvétele március 17-én. Repülő érkezik a térképekkel. Intézkedések és irányelvek kiadása és megbeszélése a tábormokokkal. Felhívás katonáinkhoz. Mindent elégetünk. Búcsútávirat Öfelségéhez. Jelentés a főparancsnokságnak. Rossz előérzetek.

*

Március 14-ike döntő fontosságú nap volt a vár történetében. Ekkor jött meg a főparancsnokság első parancsa az áttörésre vonatkozólag. A történelmi érdekességű, 400 sor hosszú parancs

11 óra 40 perckor délelőtt érkezett a szikratávíró útján, kétszeresen rejtjelezve a várparancsnoksághoz. Megfejtése 2 órát vett igénybe.

Nagy volt az izgatottság a vezérkari osztályban. Minden egyéb dolog lényegtelen semmivé törpült. Mindenki csak arra gondolt, hogy mi lehet a parancsban. Az időpont körülbelül megfelelt. Március 24-ig van élelmünk, 19-én kell az áttörést megkísérelnünk, az erre vonatkozó parancs most éppen időben jön. Az általános helyzetről annyit tudtunk, hogy a hadsereg Dyna és Baligrod között harcol és hogy felmentésre nincs kilátás. Mégis! Hátha!?

120.000 ember sorsa van ebben a parancsban. Vajjon kitörés-e vagy áttörés?

Az idő lassan telt. Türelmetlenül vártuk a távirat megfejtését. A szél a nyitott ablakon át térszene hangjait hozta be a szobába. Különös érzés vett erőt rajtunk. Végre is 1 óra tájban a vezérkari főnök, *Hubert* alezredes nem bírta ki tovább a várakozást, átment a másik terembe, ahol *Prager* őrnagy másodmagával dolgozott a távirat megfejtésén, hogy legalább az elejét elolvassa.

Levert arccal jött vissza. Láttuk, hogy mindennek vége.

Az idő is rosszra fordult. Beborult. Szitál az eső.

Az orvosi jelentésre téved a tekintetem.

A gyengélkedők száma 8188-ra emelkedett, ebből 2886-an teljes kimerülés folytán dőltek ki.

A főparancsnokság parancsa szószerinti fordításban a következőképen hangzott:

„Op. Nr. 8008. 1915. márc. 13. A hadsereg-főparancsnokságtól.

Tartós fagy és a rettenetes hótömegek mindezideig késleltették támadó előnyomulásunkat a Kárpátokon át. Nem lehet biztosra venni, hogy a 2-ik hadsereg III/18-ig Lisko-Ustrzyky D1-en át előre bír nyomulni, hogy a vár kitörő csapataival harc útján felvegye az érintkezést. Ennek dacára a 7810. Op. számú parancs értelmében minden előkészület megteendő arra, hogy a kitörő csapatokkal Lisko irányában keresztül törjenek, amelyre vonatkozólag március 17-én délelőttig várandó a főparancsnokság parancsa.

A 219/1. Op. számú jelentésre megjegyezzem, hogy nem feltétlen kötelező a Birczán át való lökési irány s a várparancsnokság szabadságában áll esetleg Rybotycze-Trojce felé is áttörni, ha úgy véli, hogy ott kedvezőbbek a viszonyok és a biztosításra, valamint a mellékfeladatokra kikülönítendő csapatokkal jobban lehet takarékoskodni.

A hadsereg-főparancsnokság nem tulajdonít jelentőséget annak, ha a kitörő csapatokat a vártól elvágják, céltalannak tartja a várba visszafordulást és véleménye szerint csak a 2-ik hadsereggel szemben álló ellenség hátába való előnyomulás ígér eredményt. Ha a 17-ig előálló helyzetből netán az világlna ki, hogy a vár felmentése idejében nem lehetséges, akkor úgy a várban levő erők értékesítése, mint fegyverünk becsülete s a vár védőrségének eddigi dicsőségteljes magatartása azt kívánja, hogy megkíséreljék a lehető legnagyobb mozgó erővel az áttörést abban

az irányban, amely a helyi viszonyok szerint eredményt*) ígér és amely reményt nyújt arra, hogy az ellenségnek lehetőleg kárt okozzanak, az áttörés után ellenséges készleteket foglalhassanak le és kiküzdjék a csatlakozást a tábori hadsereghez. E célra a hadsergőfőparancsnokság a liskói irányon kívül még a Stry-Sambor-Turka felé vagy a Sambor felé vezető irányt is megfontolás tárgyává teszi, melyek közül az utóbbit valószínűleg a legkevésbé várják. Az ellenség előnyomul. A vasutak alapos elrombolása Sambor környékén nagy értékkel bír. *A várparancsnoknak ebben az esetben is tartania kell a várat a visszamaradó defenzív várórséggel a lehetőség végső határáig* és ha a vár tartása tovább már nem lehetséges, rombolja el teljesen az összes hadianyagokat (lövegeket, stb., *az utolsó pillanatban a kézi lövegvereket is* és az összes az erődökben és az erődökön elrombolható távirót és távbeszélőt, a drótnélküli távirót), nehogy bármilyen értékesíthető dolog is az ellenség kezébe jusson.

Azután követi a defenzív védőrséggel a már áttört csapatokat, *vagy pedig megkísérli az áttörést valamely más, neki kedvezőnek tűnő irányban.*

A várparancsnokság jelentse a 2. számú kulccsal, hogy legkésőbb mely napon kell az áttörést megkezdeni, tekintetbe véve, hogy a vár tartásának a meglévő élelmiszer mennyisége szabhatárt és hogy milyen irányt szándékozik a várparancsnokság a kitörő csapatoknak adni. Átvétel elismerendő.

Amint a parancsból látható, a főparancsnokság még március 13-án sem adta fel teljesen a felmentés gondolatát. A parancs első része még a kitörésről szól, amelynek célja lenne a 2-ik hadsereggel való összeműködés. A parancs hangja általában mégis azt a benyomást tette ránk, hogy ez az összeműködés sohasem fog megtörténni és hogy mindez a sok szép szó csak olyan haloklónak szóló biztatásféle.

A második rész az áttörésre vonatkozik s irányelveket ad annak végrehajtására. Legjobban feltűnt benne az, hogy a várparancsnok visszamarad a defenzív őrséggel s aztán ezzel — esetleg más irányban — kísérel meg az áttörést.

A parancsra még aznap válaszolt a várparancsnokság a szikratáviró útján.

A válaszban jelentette a várparancsnokság, hogy a védősereg csak a vár védőleleges tartására elégséges. Továbbá jelentette: „*A kitörésre 12—15 zászlóaljat lehet felhasználni. A zászlóaljok állománya 700 fő. A kitörés csak akkor nyújt reményt eredményre, ha a 2-ik hadsereg Bircza irányában előre tör.*

Az áttörést legkésőbb III/19-én kellene megkezdeni. A várparancsnokság szándéka Sambor irányában áttörni.

Élelmi készlet III/24-ig van, ez szabja meg a védelem lehetőségének végső határát.

A defenzív védőrség utóvéd gyanánt volt tervezve saját külön parancsnokkal. A várparancsnok tartózkodási helyére vonatkozólag kérem a főparancsnokság döntését.

A városban már napok óta beszélték, hogy a várőrség ki-

*) Ez a szó hiányzott a táviratból.

törésre vagy esetleg áttörésre készül. Szóval ezt sem sikerült a várparancsnokságnak titokban tartani, mint annyi más egyebet. Igaz, hogy nem volt nehéz eltalálni. Az újságokból mindenki ismerte az általános helyzetet. Mindenki tudta, hogy december óta lóhússal élünk, tudták, hogy az adagok mennyire le vannak szálítva, egyes élelmi cikkek már teljesen fogytán voltak. Ha egy kicsit számítottak, rájöhettek, hogy nemsokára elkövetkezik a vég, s akkor gondolhatták, hogy valami fog történni. Zrinyi Miklós óta majd minden kiéheztetett várórség megkísérelte a kirohanást vagy az áttörést.

Aggasztóbb volt, hogy az irányt is találgatták és eltalálgatták. A délkeleti irányon kívül azt is beszélték, hogy Medyka felé akarunk menni. Honnan hallhatták ezt, az megfoghatatlan volt. Még csak kimondott szándéka sem volt ez akkor a várparancsnoknak. Hiszen előző nap még a sambori irányt jelentettük a főparancsnokságnak. A várparancsnok csak mérlegelte a vezérkari osztályban a keleti irányt, mint esetleges változatot. Nem is hallották azt senkitől, csak ők maguk találták ki. Akkortájt úgysis mindenféle fantasztikus mesék keringtek.

Fontos lett volna pedig, hogy az oroszok előtt az irányt titokban tartsuk, ha már a szándékot megtudták. Biztosra vehető ugyanis, hogy amit a városban beszéltek, arról az oroszok kémeik útján értesültek.

Az időpontról tudtommal senki sem beszélt, valószínű volt tehát, hogy ezt az oroszok sem tudták meg előre. Mégis készen vártak 19-én.

Március 16-án meghozta a dandártáviró a főparancsnok tájékoztatását a saját és ellenséges helyzetről. Bizony messze volt a hadsereg, nagyon messze.

Erre a tájékoztatásra a várparancsnok jelentette, hogy mivel Samboron át nem lehet a hadsereggel az érintkezést helyreállítani, *Lemberg felé szándékozik előre törni, hogy azon a területen a vasutakat elrombolja*. Egyúttal kérte a főparancsnokságtól a Lemberg körüli térképeket.

Még aznap este 9 órakor megérkezett a főparancsnokság válasza, illetve parancsa, amelyben célszerűbbnek tartja a sambori irányt, nem ellenzi azonban azt sem, ha a várparancsnokság Lemberg felé akar áttörni. Ez esetben — így folytatja — meg kellene kísérelni a csatlakozást a Pílanzer-csoporthoz, amelynek jobbszárnya Tlumaczról délkeletre Stanislaw felé támad.

Gondoskodni kell idejekorán a przemysli Sanhidak felrobantásáról, a pályaudvar (mozdonyok, kocsik) megsemmisítéséről. *A nehéz mozsarak lehetőleg elviendők (?)*, legvégső esetben különösen alaposan szétrobbantandók.

Az összeköttetésre lehetőleg soká szikratáviróállomás használandó fel, aztán a repülő, stb. stb.

Mindézt a várparancsnokság parancs nélkül is tudta és már így tervezte volt. A nehéz mozsarakat nem lehetett elvinni, azokat szét kellett robbantani.

Ebben a nehéz helyzetben jóleső érzéssel töltött el mindnyájunkat az a távirat, amely Krakkból jött és Kuk tábornagynak üdvözlését hozta: „Kusmanek gy. táb. várp. úrnak. Nehéz helyze-

tedet mélyen átéltve, leghűbb bajtársi üdvözleteimet küldöm. Kuk táborszernagy."

Még 1914. novemberében, a 2-ik körülzárás kezdetén jött a szikratáviró útján a hadügyminisztertől parancs a várparancsnoksághoz, amelyben a hadügyminiszter elrendelte, hogy a várbeli csapatok, parancsnokságok és intézetek pénztári maradványai elégetendők, ha a várparancsnok belátja, hogy ez szükséges. A parancs szerint az elégetésnek a következő személyek jelenlétében kellett majd történnie:

A várparancsnok vagy helyettese,
az igazságügyi előadó,
hadbiztossági főnök,
polgári biztos,
a legmagasabb pénzügyi közeg (pénzügyigazgató),
az osztrák-magyar bank fiókjának képviselője.

A pénztári maradványok elégetése immár időszerűvé lett és március 16-án a várparancsnok elhatározta s elrendelte, hogy az elégetés 19-én, az áttörési kísérlet napján történjék. Az erre vonatkozó parancsban elrendelte a várparancsnokság, hogy 17-én még annyi pénzt adjanak ki, amennyi elégséges az áprilisi illetékek folyósítására. Erre azért volt szükség, mert az áttörést megkísérülő hadseregcsoport hadipénztárt nem szándékozott magával vinni s így április 1-én esetleg nem tudták volna az illetékeket fizetni.

Igy aztán 17-én egész nap pénzfelvételezés folyt a várpénztárnál. Körülbelül 200 számadó testtől özönlöttek a tisztek a várparancsnoksághoz előírányzott pénzüik felvételére. A pénztár reggeltől estig szakadatlanul dolgozott és így sikerült az összes kifizetéseket még aznap elintézni.

Másnap, 18-án, miután a gazdasági hivatalok és a többi erre hivatott közegek az áprilisi illetékeket kifizették, jöttek vissza megint az összes számadó testektől a pénztárhoz a maradvány befizetése végett. Ismét egész nap tolongtak a pénztár körül, ismét egész nap folyt a munka, míg végre sikerült az összes jelentkezőket elintézni. Oly nagy kavardás volt a pénztárnál, ahol a tiszteknek órák hosszat kellett várniok, míg rájuk került a sor, hogy végeredményben 2800 K többletet állapítottak meg a befizetéseknél. A pénztári készletet el kellett majd égetni. Hogy mennyit tesz ez ki, nem tudták, 20 millió K-ról beszéltek.

Ezalatt, március 17-én a hadseregcsoport felvette a már ismertetett hadrendet. A magasabb parancsnokságok megalakultak s a csapatok a 17-ről 18-ra virradó éjjel azokba az éjjelezési körletekbe vonultak, amelyeket a várparancsnokság e célra kiadott intézkedésében megjelölt. Az övonalban nem maradt más, mint az utóvéd népfőkelő- és munkásosztagai.

A robbantásokra vonatkozólag és pedig úgy az erődöknek, mint a San-hidaknak az elrombolására mindennemű előkészület megtörtént.

Sokáig nyílt kérdés volt, hogy mi történjék a legfontosabb iratokkal, a várparancsnokság naplójával és mellékleteivel, a 23. hadosztálynak a kitérőesekről szóló harcjelentéseivel. Fontos volt,

hogy ezek megmaradjanak a hadtörténelem és a mi igazolásunk szempontjából.

Felmerült az eszme, hogy ezeket a fontos iratokat temessük el. Rendes koporsóba tegyük őket s a temetőben írjuk rá a sírra, pl. Nagy János tizedes. Ha Przemysl esetleg netán megint a kezünkre kerül, kiáshatjuk, vagy ha orosz kézen marad is, valami útonmódon elhozathatjuk békés időkben. Eleinte tetszett ez az eszme, de később elvetették s azt határozta a várparancsnok, hogy majd elviszik a repülőket az iratokat. Hogy miért vetették el ezt a kitünő eszmét, azt bajos volna megmondani. Csak akkor érthetjük meg, ha beleképzeljük magunkat a várbeliek aznap helyzetébe, testi-lelki állapotába. Távol a hadseregtől, bent az ellenség gyűrűjében, azzal a tudattal, hogy már csak egynéhány napi élelemmel rendelkezünk, ismerve a kimerült, kiéhezett legénység erőállapotát, egy kétes kimenetelű vállalkozás előestéjén oly nagyfokú apátia vett erőt mindnyájunkon, hogy az ilyen dologgal senki sem törődött valami nagyon. Mi lesz az iratokkal? Az akkor oly tizedrangú kérdés volt, hogy senki sem tartotta érdemesnek vele foglalkozni. Majd a repülőket elviszik, volt az általános vélemény. Különben is kevesen hitték közülünk, hogy Przemysl még egyszer a mi kezünkre kerül. Azt gondoltuk, hogy ha hadseregünk egyáltalán ki bír fejteni oly nagymérvű erőfeszítést, hogy Przemysl *eljut* s azt *visszafojt*, akkor azt már most megtette volna és nem hagyott volna cserben bennünket. Nem hagyott volna sok millió értékű hadianyagot elpusztulni. 120.000 embert, ebből 3000 tisztet, köztük 9 tábornokot orosz hadifogságba jutni. Azt hittük, hogy hadseregünk kimerült és cselekvésképtelen. Ide úgy sem jövünk soha többé! Jobb, ha elviszik a repülőket. Nem számoltunk azzal, hogy a motorok már rosszak, s a repülőket nem fognak tudni elrepülni.

A csapatok és parancsnokságok legfontosabb hadműveleti iratait, harcjelentéseit, naplóit stb. összepakoltattuk és a repülőgépekben helyeztettük el. A többit elő kellett készíteni elégetésre.

Jó egynéhány teherautó tele lett a temérdek papírral.

Este a nagyon rossz, ködös idő dacára beérkezett a 4-ik hadsereg egyik repülője, a lemergi térképeket, meg az utolsó leveleket, hozzátartozóink üdvözlét hozva magával. Hősies elhatározás kellett hozzá, hogy ilyen kedvezőtlen időben neki induljon a messze útnak, amikor szinte biztos volt, hogy elpusztul és a sors különös csodája kellett ahhoz, hogy oda találjon. Végtelen sajnálom, hogy ezen kitünő pilóta neve feledésbe ment. Érdemes arra, hogy a történelem feljegyezze. Azt meg kell adni, hogy nagyon jó, erős gépje volt, ú. n. radiógép. A legkitünőbb gép, amelyet a 6 havi körülfárás alatt láttunk.

A sűrű köd s az alacsonyan járó felhők miatt oly alacsonyan repült, hogy az oroszok minden különösebb nehézség nélkül lelőhették volna, ha nem jött volna oly gyorsasággal, amelyet repülőgép egyáltalán ki bír fejteni. Így azután mire észrevették és tüzelni akartak rá, már el is tűnt előlük.

A lemergi térképeket azonnal kiadtuk az alárendelt magasabb parancsnokságoknak.

Március 18-án 9 órakor reggel a dandár- és ennél magasabb

parancsnokok összegyűltek a várparancsnok szobájában. A várparancsnok tájékoztatta őket a helyzetről, felolvasta, kiosztotta és megbeszélte az áttörésre vonatkozó intézkedést és az irányelveket. Ezeket a csapatok is megkapták s ezeken kívül még egy buzdító beszédet magyar, német és lengyel nyelven „Katonáimhoz” címmel.

Az intézkedés lényege a következő volt:

Az *ellenséges helyzetről* magában foglalta az összes tudomásunkra jutott adatokat. A hozzá mellékelte vázlat feltüntette a keleti és déli arcvonal előtti ellenséges állásokat.

Saját szándék volt áttörni a körülzáró vonalat és keresni a csatlakozást a hadsereghez.

Támadnak: a 23. honvéd hadosztály Bykówtól délre Pleszowice déli szegélyéig bezárólag, irány Balicén át Czijszki;

a *Waitzendorfer*-hadosztály Medvka-Szechyniere, irány Wola Lacka-Mosciska. A kettő között támad a 97. népfőlkelő dandár, míg a 108. és a Kloiber-dandár tartalék gyanánt a hadseregszoportparancsnokság rendelkezésére marad.

A hadseregszoport vonata 19-én d. e. 9 órától az elhelyezési körletekben menetkészben áll.

Az áttörés végrehajtására vonatkozó irányelvek, amelyeket a várparancsnok személyesen készített, magyar, német és lengyel nyelven, annyi példányban készültek a várnyomdában, hogy azzal minden századparancsnokot el lehetett látni.

Az irányelvek a következőképen hangzottak:

Cs. és kir. várparancsnokság Przemyslben.

Op. No. 230/11.

Przemysl, 1915. március 18-án.

Irányelvek az áttörés végrehajtására.

Magasabb parancsnokságok, ezred-, zászlóalj- és századparancsnokoknak.

Az áttörés sikerének biztosítása céljából szükségesnek tartom, hogy eme hadművelet végrehajtására alábbiakban vezér-fonalat adjak:

1. Az áttörés csak abban az esetben fog sikerülni, ha tiszték és legénység az áttörés kikerülhetetlen szükségességétől át van-
nak hatva.

E célból a legénységnek népiesen meg kell magyarázni, hogy miért hagyjuk itt a várat és *miért* törünk át a hadsereghez. A várban már *nincs* élelem és ha itt maradunk, vagy éhen halunk, vagy az oroszoknak kell magunkat megadni.

Ha ellenben az ellenség körülzáró vonalát áttörjük, a közvetlen közelben nagy ellenséges raktárakat találunk. Én tudom, hogy hol vannak ezek, oda akarom vezetni a védőrséget, hogy ismét bőségesen el legyen látva élelemmel. Ezen az úton a hadsereggel is egyesülhetünk.

Utóbbi ugyan a kedvezőtlen időjárás feltartóztatta, de most *győzelmesen nyomul elő* s így neki segédkezet nyújthatunk.

2. Abban az irányban, ahol át akarunk törni, csak második

felhívásbéli népfelkelő zászlóaljok és kiképzetlen póttartalékosok vannak.

Több fogoly az mondta, hogy eddig ezek az emberek az első lövésre mindig elszaladtak. Ezek a mi támadásainknak bizonyára nem tudnak majd ellenállni.

A biztos siker feltétele, hogy az ellenséget a támadással meglepjük.

Az első rohammal kell ezeken rajtok ütni és letaposni őket.

E célból elrendelem, hogy a támadás, több rajvonalba egymás mögött, teljes csendben, *lövés nélkül!* és *egyhuzamban egész az ellenségig*, hajtandó végre, mi mellett az ellenséges tábori őrsökön rajtuk kell ütni és azokat felkoncolni.

Ha a tábori őrsök elfutnának, úgy törekedni kell ezekkel egyidejűleg az ellenséges állásba betörni.

A támadás kezdetétől *dohányozni nem szabad*, hogy ezáltal az *előnyomulás el ne árultassék.*

3. Mindennemű *átkarolási mozdulat vagy ehhez hasonló*, kerülendő. Az ellenséges állást az egyes csoportok részére megparancsolt egyenes irányban kell megtámadni.

Ha támpontokra bukkannak, úgy az oldalt lévő embereknek be kell kanyarodni és a támpontok oldalát és hátát elfoglalni.

Az első vonalak, — ha az előnyomulás nesztelenül és meglepetésszerűleg hajtatik végre, — csak gyengén, néhány ór által lesznek megszállva. Ha ellenben előnyomulásunkat előbb eláruljuk, akkor már ez az eset nem állhat be. Ezeket a vonalakat tehát gyorsan kell elfoglalni. Ezek mögött vannak a földkunyhók és az óvóhelyek. Ezeket is azonnal meg kell támadni. Akkor ott még *alvó oroszokat* fogunk találni, akiket könnyen el lehet fogni.

Fentiekből látható, hogy *mindent el kell követni*, hogy gyorsan, nyugodtan és nesztelenül nyomuljunk elő, s az ellenség figyelmét és éberségét fel ne keltsük.

Az első vonalak mögött ott, hová én vezetlek benneteket, csak *gyenge tartalékok állanak s ezek népfelkelő zászlóaljok. Ezek már nem fognak tudni minket feltartóztatni.*

Tehát bátran előre!

Ha a körülfutó vonalat áttörtük, akkor előre kell sietnünk, hogy a vár más része előtt álló ellenség utól ne érhesse és meg ne támadhasson.

Ebben az értelemben kell a legénységet különösen kioktatni és bátorítani.

4. A rajvonal előtt árkászokból és ügyes emberekből e feladatra alakított különítmények, drótvágó ollókkal és emelőrudakkal küldendő előre, hogy az akadályokat eltávolítsák.

5. Erős a meggyőződés, hogy *az ellenséget az első rohammal visszavetjük.* Azután azonban *nyomon kell őt követni*, hogy ideje ne legyen valahol újból állást foglalni.

A teljes sikert csak erőteljes és kiméletlen üldözés által lehet elérni.

A lőszerezéssel takarékoskodni kell, mert az utánpótlás igen nehéz.

6. Az *elvitt élelemből* egy napon csak *azt* szabad elfogyasztani, ami *arra a napra* meg van határozva. Tehát 1 húskonzerv,

1 adag kétszersült, 2 kávékonzerv. A Res. Nr. 859-el kiutalt többet (kolbász, szalonna, Maggi-kocka), továbbá a kenyér, ebben nem foglaltatnak, ezek a csoportparancsnokok rendelkezései szerint fogyasztathatók el.

Halálbüntetés terhe alatt megtiltom, hogy egy napon az itt kiutaltnál *több* ételmeleg fogyasztsassék. Azok az emberek, akik eme parancsomat nem teljesítik, *felkoncolandók*.

A század- és szakaszparancsnokok naponta, esetleg ismételtlen győződjenek meg, vajjon a legénység eme parancsomnak eleget tett-e.

E parancsom teljesítésétől igen sok függ.

Ezt a legénységnek meg kell magyarázni.

Amennyi ételmeleg utközből az előnyomulás késleltetése nélkül megszerezhető, az megszerzendő és a legénységi étkezés *feljavítására* fordítandó.

Az illeték kérdése itt teljesen mellékes.

Ételmeleg harácsolása alkalomadtán a csoportparancsnokok által kirendelt osztagok által hajtandó végre.

Semmi esetre sem szabad azonban ezáltal a csoportnak rendtelenségbe jutnia, avagy egyesek rablásává és fosztogatásává fajulnia. A harácsolt cikkek nyugtázandók.

Ha az ellenségnek az általam ismert raktáraihoz érkezünk, melyek közül a legközelebbi az *első*, legkésőbb a második napon elérhető, akkor *a legénységet bőségesen el fogjuk látni étellemmel*.

A fenti dolgokat a legénységnek könnyen érthető módon meg kell magyarázni.

7. Törekedni kell az ellenségnek lehetőleg sok távbeszélő vezetékét elrombolni.

Ez azért fontos, mert különben az ellenségnek alkalma nyílik tartalékait felriasztani vagy erősítéseket máshonnan odavonni.

8. *Hadifoglyokat mi nem vihetünk* magunkkal. Az elfogott orosz legénységtől a *fegyvert* és *lőszert* el kell venni. A fegyvert használhatatlanná kell tenni (a puskákat eltörni, a záródugattyút kivenni és földbe taposni), a lőszert pedig szét kell szórni.

Azután a foglyokat hátrafelé egyenként el kell kergetni.

Hadifoglyok, akiknél *ételmeleg van*, egyideig elvihetőek és csak később egyenként kergetendőek el.

Ez az eljárás azért szükséges, hogy a foglyok ne maradjanak *osztagokban együtt, hanem egymástól messze szétszórva* legyenek.

Elfogott tisztek- és zászlósoktól a fegyvert el kell venni és el kell őket is vinni, tehát ezeket nem lehet elbocsátani.

Úgy az orosz, mint a saját halottak és sebesültek fegyvereit használhatatlanná kell tenni.

9. *Sebesültek és betegek*, ameddig lehet, Przemyslbe visszazárándók.

Az események további folyamán pedig megfelelő kezelés után az egészségügyi legénységgel együtt a községi előljáróság-nak adandók át.

10. Végül meg kell magyarázni a legénységnek, hogy *„hátra”* nincs. Aki visszamegy, azt a tiszteknek le kell vágni. Különbösen is a visszamaradóknak számítani kell arra, hogy a védtelen nyomó-

rúságban vagy éhen vesznek el, vagy a nemsokára utánnomuló oroszok semmisítik meg őket.

Csak elől lehet az üdvösséget keresni!”

*

A „Katonáim“ kezdetű lelkes hangú felhívásból minden száznak több példány jutott. Azaz hogy csak jutott volna, ha ezen „Felhívás“ mindenütt a csapatokhoz került volna. De akkor, amikor ezeket kiadták, 18-án este, a csapatok már menetben voltak az övonal felé s nem lehetett mind kiosztani. Így aztán elégették a többi papirokkal együtt.

Lelkesedés volt elég a csapatoknál, hiszen azt hitték, hogy a hadseregünkhöz és onnét haza jutunk, csak erejük nem volt a lelkesedés arányában. Ezt pedig a kiáltvány sem tudott beléjük önteni.

Az irodákban egész nap irományokat és térképeket égettek. A nagyját teherautókba rakattuk, mint már említettem s elszállítottuk a sütőde kemencéibe, ahol a tűz martalékvá lettek. Ami még esetleg visszamaradt, azzal a kályhákban fűtöttünk be. Hasonló tevékenység folyt az összes többi parancsnokságok irodáiban is.

Délután a repülőszázad tisztjei jöttek elbúcsúzni. Ők holnap reggel megkísérik az elrepülést. Ezekkel a gépekkel az ő sorsuk se sokkal biztosabb, mint a miénk...

Az oroszok látszólag nem vették észre az övonal részbeni kiürítését, a csapatok kivonását, ami azt bizonyítja, hogy helyesen hajtottuk végre. A sötét, ködös éjjel kedvezett nekünk, az ellenség nem láthatta a csapatmozgásokat, amelyek kizárólag az éj folyamán történtek.

A várparancsnokság a másnapi végső kétségbeesett lépés előtt búcsútávirattal fordult Ő Felségéhez, Legfőbb Hadurunkhoz, jelentést téve a várórság ezen utolsó fegyvertényéről s biztosítva Ő Felségét törhetetlen ragaszkodásunkról és alattvalói hűségünkről „a valószínű vég elkövetkezte előtt“.

Szomorú búcsúhang volt ez, egyikünk sem tagadhatta meghatottságát.

Egyidejűleg a hadseregifőparancsnoksághoz is vitt a drótnélküli távíró jelentést az áttörési kísérlet irányáról és napjáról s a végén feltárta a nyomorúságos egészségügyi állapotokat, a maguk teljes valóságában.

A parancsok kiadása, jelentések elküldése s az elégetési munkálatok befejezése után csend és nyugalom költözött a várparancsnokság épületébe. A csend a vihar előtti szélcsendhez hasonlított, a nyugalom pedig csak látszólagos volt.

Mindenki arra gondolt, hogy mi lesz holnap?

Sorsunk eldől s a felől sem volt kétségünk, hogy merre dől. Két lehetőség állt előttünk, ha reálisan gondolkoztunk. Vagy a halál, vagy a hadifogság, ez utóbbi esetleg sebesüléssel fűszerezve.

Optimisták voltak még mindig elegenden, akik azt képzelték, hogy az áttörés minden bizonnyal sikerülni fog s készültek arra.

hogy másnap a várparancsnokság Medykára, legrosszabb esetben az I/1. erődbe mehet előre.

Az ellenséges tűz hatására, a saját vártüzérségünk gyengeségére, a mozgó tüzérség majd teljes hiányára, az oroszok 3-szoros védelmi vonalára, amelyet a teljesen legyengült légénységgel kell majd áttörnünk, nem gondoltak.

A figyelmes szemlélő meglehetősen tisztában lehetett a helyzettel, aki több ízben járt a védelmi körletekben, beszélgetett a légénységgel s meggyőződött arról, hogy még a honvéd hadosztály kitűnő emberanyaga is teljesen legyengült, tönkrement a 6 havi körülfűrés nélkülségei folytán, a sovány élelmezéstől és az előtérállás nyomorúságos földkunyhoiban, a meleg ruha nélkül átkínlódott hideg tél folyamán.

Előre lehetett látni, hogy azzal a hadsereggel, amelyiknek a legjobb csapatai ilyen állapotban vannak, nem fogunk még a várbói sem kijutni.

VI. RÉSZ.

A végső erőfeszítés: az áttörési kísérlet. A vár felrobbantása. Az oroszok bevonulása.

20. FEJEZET.

Az áttörési kísérlet éjjelén. A támadás lefolyása. A helyzet 19-én reggel. A helyzet délelőtt 11 órakor. Jelentés a főparancsnokságnak az áttörési kísérlet sikertelenségéről. A főparancsnokság válasza. Kiegészítő jelentés a főparancsnokságnak a rejtjelkulcsról. Az utolsó jelentés Ö Felsőségének. A 23. honvéd hadosztály dicsérete. A repülők léggömbön elszállnak. A csapatok ismét körleteikbe vonulnak. A robbantási előkészületek. A tábornoki tanácskozás 20-án. Robbantási parancs. Támadás a III. védelmi körlet ellen. Az utolsó várparancs.

*

Tizenkilencedikére virradó éjjel 1 órakor kellett a csapatoknak az övonalat a már ismert irányokban átlépni s a rajtaütést még a sötétben végrehajtani.

Éppen ügyeleti szolgálatban voltam a hadseregcsoportharancsnoksággá átalakult várparancsnokság vezérkari osztályában. Az egész nap lázas munka után éjjeltájban ledőltem a telefon mellett aludni. Reggel 3 órakor telefoncsengetésre ébredtem fel. Jelentették, hogy az előnyomulás megkezdődött. Máris két órai késés! Jelentették, hogy az előnyomulás egyelőre minden akadály nélkül folyik. Mint később kiderült, az előnyomulást az ezredek nem egyszerre kezdték. Az általános előnyomulás csak 4 óra 40 perckor indult meg. A késés oka az volt, hogy az övonal előtti akadályokon át nem vezettek kitérésre utakat (Ausfallswege) és így az oszlopoknak, egész dandároknak egyenként szakadozva kellett az akadályok elé kimenni, árkásztisztek vezetése alatt, ami természetesen sokkal több időt vett igénybe, mint gondolták.

Az előnyomulás egyébként is nehezen haladt a fagyos talajon, hóesés nehezítette a tájékozást. Hideg, télies éjszaka volt. Erős szél fújt.

A legénység nagyrészt előző éjjel vonták ki az állásból s meneteltették az új éjjelezési körletbe. Most ez már a második éjszakájuk, ameyen nem alusznak, azelőtt pedig szolgálatot teljesítettek.

Mindennek dacára a csapatok nagy lelkesedéssel vonultak kifelé a városhól, tisztjeiket többször megéltjenezve. Azt hitték, haza megyünk,

A 23. honvéd hadosztálynál az I. erődben történt az intézkedések kiadása, amelyeknél a dandár- és ezredparancsnokok is megjelentek. A honvédparancsnokság intézkedése szerint a 45. dandárnak Pleszowicére, a 46-nak ettől északra Pleszowice és Byków közt kellett támadnia. A tüzérség egyelőre csak állást szemrevételezett. A hadosztályparancsnokság takarékoskodni akart az ügyis kevés mozgó tüzérséggel. A támadás ezen szakában ügyis az egész arcvonal vártüzérsége támogathatta a gyalogságot.

Az intézkedés kiadása után a hadosztályparancsnok újólág felhívta a parancsnokok figyelmét, hogy a rajtaütést *töltetlen fegyverrel* s a legnagyobb elszántsággal kell végrehajtani s figyelmeztette őket, hogy a hadosztály csak előre mehet, hátra nem.

Majd a zászlókérdést vetették fel. Balsiker esetén meg kellett semmisíteni őket. A 2-ik ezred parancsnoka már szétvágatta volt darabokra s felosztotta az ezred tisztjei közt. Mintha megérezte volna, hogy épen ez az ezred nem tér többé vissza. A többi ezred az övonalban hagyta vissza a zászlót külön e célra alakított osztag védelme alatt. Később az általános robbantások alkalmával az összes zászlókat szétvagták.

Megható volt a búcsúzás az intézkedés kiadása után. Az alacsony, sötét kazamatában, pislákoló láng fényénél búcsúztak egymástól a bajtársak, abban a biztos tudatban, hogy többé nem látják egymást. Isten veled, Isten veled, hallatszott. Senkise mondta, hogy viszontlátásra!

Az éj folyamán meghozta a rádió a főparancsnokság elismerését eddigi kitartásunkért és szerencsekívánátát az áttöréshez:

„A vitéz védőrségnek és kipróbált parancsnokának köszönetemet és legteljesebb elismerésemet küldöm hősie tartásukért és most úgy én, mint a hádsereg összes bajtársai szívből kívánunk szerencsét a dicsőségteljes tethhez.“

Az előnyomulás, mint említém, nagyon lassan és nagy késéssel csak 4 óra 40 perckor reggel indult meg.

Az ellenség meglepése nem sikerült. Az első vonalakat felhármázta a közeledők zaja. A hóval fedett talajon látni is lehetett a rajvonalat. Az orosz gyalogság, majd a tüzérség is megkezdte a tüzet.

A 2. honvéd gyalogezrednek sikerült az ellenség előretolt állásaiban volt biztosító csapatokat letaposva a pleszowicei erős állásba betörni. Az ősz Szathmáry és nem Szakmáry, mint az újságok tévesen hozták, ezredes maga vezette a rohamot.

Itt az ellenséges állásban azonban a feliasztott és mindenünnen előtúluló oroszok oldalba és hátba támadták a többihez képest előretört hősie ezredet, amely a túlerőnek nem tudott ellenállni. Csak kevésnek sikerült visszajutni a várba a kitünő ezredből, amely ez alkalommal a legjobban kitüntette magát. Szathmáry ezredes állítólag átlőtt arccal fogságba került. A vitéz ezred vitéz

parancsnoka a puritán katona mintaképe volt, akinek mellét már a hadi díszítményes 3. oszt. vaskoronarend díszítette. Ezen hősiességéért a Lipót-rend lovagkeresztjére és soron kívül tábornokká való előléptetésre hozták javaslatba.

Az 5. gyalogezred támadását az ellenség a Pleszowicétől délnyugatra fekvő erdőből élénk gyalogsági és géppuskatűzzel oldalozta. Az ezredet, amely a Schäferei és Chraplice irányából az ellenséges tüzérségi tűztől is érzékeny veszteséget szenvedett, az említett erdőből a jelentések szerint reggel 8 óra tájt két ellenséges zászlóalj oldalba és hátba támadta.

Ezen támadást a tartalék bevetése által feltartóztatták. A harc *állandó* jelleget öltött.

Az övonal tüzérsége már előbb *ismétlően* parancsot kapott, hogy összes lövegeivel lője a Pleszowicétől délnyugatra elterülő erdő, az ú. n. Maruska-erdő északi szegélyét. A hatás azonban nagyon elenyészően csekély lehetett, mert az oroszok semmibe se vették a tüzérségi tüzet s támadásukat végrehajtották, amelyet csak időlegesen tartóztatott fel az 5. ezred tartaléka. A folyton ismétlődő támadások elől azonban, amelyek hátát fenyegették, kénytelen volt ez az ezred is nagy veszteségek árán folyton harcolva visszavonulni.

A 46. dandár támadása 5 óra 30 perccig d. e. egészen a Bykówtól délkeletre húzódó magaslatokig feltartóztathatlanul nyomult elő, erős ellenséges lövegtűzben, mely különösen Szechynie és a Dupnów-magaslat irányából volt érzékenyen érezhető, majd később gyalogsági tűzben is. Az ellenség biztosító csapatait visszaűzték. Itt azonban ki kellett tartaniok, mert a tőlük északra előnyomult 97. népfőlkelő dandár erősen visszamaradt, a déli szárny pedig a 2. honvéd gyalogezreddel történtek folytán fedetlenül a levegőben lógott.

Ebben a helyzetben a dandár déli szárnyát erős ellenséges osztagok támadták meg úgy, hogy vissza kellett vonulnia. Hősiessen harcolva Byków nyugati szegélyéig s attól délre vonult vissza s ott újból állást foglalt.

9 órakor délelőtt az ellenség ezt az állást is megtámadta. A déli szárnyon levő 7. honvéd gyalogezred tülerő által oldalba és hátba támadva, kénytelen volt az ellenállással felhagyni és az övonalba visszavonulni.

9 óra 45 perc táján aztán a teljesen magára maradt 8. honvéd gyalogezredet is vissza kellett vonni az övonalba.

Az ellenséges tüzérségi tűz folyton erősödött. Erős tűz alatt tartották az egész előterepet s az övonalat. Még a várost is lőtték, ami régen nem történt.

A 97. népfőlkelő dandár d. e. 7 óra 15 perc táján körülbelül 1000 lépésre túlhaladta a medyka-bykówi kocsiutat. Itt kitarított egészen d. e. 8 óra 30 perccig, amikor is az erős oldalazó tüzérségi tűz miatt kénytelen volt az övonal mögé visszavonulni.

A Waitzendorfer-hadosztály sem jutott el az ellenséges állásokig. Az erős tüzérségi tüzet nem bírta ki és már 8 órakor visszament, a 97. dandár balszárnyát fedetlenül hagyva.

Igy kapcsolódtak egymásba az események. A Waitzendorfer-hadosztály visszavonulása folytán a 97. népfőlkelő dandár bal-

szárnya maradt fedetlen, a 97. dandár visszavonulása folytán pedig a 23. hadosztály maradt teljesen magára hagyva s mivel jobbszárnyát is megtámadták és a várparancsnok különben is elrendelte az általános visszavonulást, Tamásy altábornagy is kénytelen volt honvédeit visszarendelni az övonalba.

Az események gyors lejátszódása következtében a tartalék-dandárokat egyáltalán nem vetette harcba a várparancsnok. Csak később, déltájban lettek részben az övonal megerősítésére fordítva.

Mindezen szomorú eseményeket a rövidéletű hadsereg-csoportparancsnokság nem ilyen szép összefüggésben, egyszerre tudta meg, hanem apránként, óráról-órára adták azokat be a parancsnokok.

D. e. 7 óra 30 percig hosszú beszélgetés folyt Kusmanek gyalogsági tábornok és Tamásy altábornagy közt, amelynek folyamán Tamásy kifejtette a helyzet nehézségét, a homályt, mely egyes ezredek sorsát fedí, akkor még a 2-ik ezredről semmit nem tudtunk, s hangsúlyozta, hogy az ellenséges tüzérség nagyon erős s a vártüzérség nem bírja leküzdeni. Végül kérte a 108. dandár bevetését a 45. dandárnál.

Kusmanek ebbe nem egyezett bele és a 108. dandárt csak később bocsátotta a hadosztályparancsnokság rendelkezésére, mikor már késő volt, amikor az áttörési kísérlet már meghusult.

Reggel felé válasz érkezett Ő Felségétől a várparancsnokság jelentésére. A történelmi jelentőségű, gyönyörű távirat, melyre mi, Przemysl védői örökké büszkék lehetünk, magyarra fordítva a következőképen hangzott:

„Mélységesen meghatott a jelentés ama hősi kirohánásról, amelyet P. eddig le nem győzött védőrsége végre akar hajtani. Szívem legmélyéből küldöm áldó jó kívánságaimat a hősöknek, akik a haza becsületéért és fegyvereink dicsőségére utolsó nagy tettekre készülnek.

Amit P. védőrsége teljesített, örökké emékezetes marad és minden egyest megillet egy levél abból a babérkoszorúból, amelyet én és a Haza hálatelten ajánlunk Przemysl vitéz és áldozatkész védőrségének.

A Mindenható kegyes oltalma legyen veletek:

I. Ferenc József s. k.

Ősz uralkodónk legkegyelmesebb szerencsekívánatait nem hallgatta meg a Sors. Másként végzett felőlünk.

Dél előtt 11 óra tájt a kirohanó csoport azon részei, amelyek el nem estek s fogságba nem jutottak, ismét az övonal mögött gyülekeztek.

Az oroszok igen heves tüzérségi tüzet fejtettek ki, lövedékeikkel az övonalat teljesen elborítva. A siedliskai szakasz tisztjeinek mondása szerint az októberi erőszakos támadás alkalmával sem lötték őket élénkebben az orosz ütegek, mint ekkor.

Az volt a benyomásunk, hogy az oroszok megkísérlik az övonal megtámadását. Létay ezredes jelentette is, hogy az ellenség kisebb csoportokban előnyomul. Ez az előnyomulás azonban

csak helyi jellegű maradt, nem vált általánossá s rövid idő múltán megszűnt. Nem mertek támadni.

A visszavonult csapatok megszállták az övonalat a VI. védelmi körletben. Parancs volt azt bármi áron tartani. A vár többi része előtt csend volt, az ellenség sehol sem mozgott.

Az egyes ezredek sorsáról, a nem sikerült támadás részleteiről lassan szivárogtak a hírek. Elveszettek hitt osztagok, amelyek a pusztító tüzéségi tűzben nem bírtak az övonal mögé visszajönni, hanem az akadályok előtti mélyedésekben, árokban húzódtak meg, kezdtek beszállingózni.

A legsötétebb homály a 2. honvéd gyalogezred sorsát takarta. Déli 12 óráig nem sikerült sem törzstiszttel, sem századosal telefonösszeköttetést találni. Az ezredről fentebb mondtak a későbbi visszakerült tisztek, szemtanuk elbeszélése alapján csak lassanként jutottak tudomásunkra.

A 23. honvéd hadosztály súlyos veszteséget szenvedett.

Az áttörési kísérlethez 11 zászlóalj vonult ki (a 8. ezred első zászlóalja a VIII. védelmi körletben maradt) 8.500 főnyi ütközeti létszámmal. Ebből csak 2.662-en tértek vissza, és pedig:

a 2. ezredtől	380
az 5. ezredtől	924
a 7. ezredtől	931
a 8. ezredtől (2 zászlóalj)	427
Összesen	2.662

A veszteség tehát 5.838 főt tett ki, azaz 68,6%-ot.

A honvéd hadosztály veszteségeihez képest a 97. népfőlkéldandár és a Waitzendorfer-hadosztály veszteségei elenyészően csekélyek voltak. A 108. és a Kloiber-dandár nem szenvedtek veszteséget.

Az áttörési kísérlet meghiúsulásának roppant nagy erkölcsi hatása volt mindenkire. Még azokat is megtörte, akik sohase hitték, hogy sikerülni fog. Hát még azokat, akik hittek benne. Most már aztán nem akadt senki, aki szabadulásunkban reménykedett volna. Mindenki tisztában volt sorsunkkal.

A várparancsnokság még a délelőtti folyamán jelentést tett a hadsereg főparancsnokságnak az áttörési kísérlet lefolyásáról. A jelentés a következőképen hangzott:

„Az áttörési kísérletnél a kombinált Waitzendorfer-hadosztály a lemergi út mentén, a 23. honvéd hadosztály Nowosziolkin át, a 97. népfőlkéldandár ezen hadosztályok között támadt. A 108. népfőlkéldandár és a kombinált Kloiber-dandár Siedliskán és Hureckon át mint csoporttartalékok követték ezeket.

A támadás nagy ellenséges erőkre bukkant. A foglyok mondanása szerint ott volt köztük az egész 58. tartalékhadosztály.

Még mielőtt a kimerült 108. dandár és a Kloiber-dandár beavatkozhattak volna, már összetört volt a támadás az ellenség ellentámadása folytán. A kombinált Waitzendorfer-hadosztály nagy veszteségekkel visszavonult. A legénység ki van mérülve.

A 23. honvéd hadosztály támadása a M.-H.-Nowosziolki magasságáig jutott előre. Igen erős ellenséges ellentámadás visszavonulásra kényszerítette.

A 2. és 5. honvéd gyalogezred, továbbá a 7. honvéd gyalogezred zöme nagyrészt elesett, részben fogságba jutott. A 8. honvéd gyalogezrednek is nagy veszteségei vannak.

A 23. honvéd hadosztály tehát majdnem megsemmisült.

A m. kir. 97. népfőlkelő dandár veszteségekkel vonult vissza az övonal mögé.

Általános a kimerülés.

További áttörési kísérletek a teljesen kimerült legénységgel egészen kilátástalanok. Éppen parancsot adtam a gyengén megszállt övonal őrségének megerősítésére, hogy az ellenség betörését megakadályozzam.

Szándékom a várat a lehetőség határáig tartani, hogy továbbra is lekössek ellenséges erőket s ezáltal a hadseregnek mégis még valahogy hasznára legyenek. Aztán felrobbantom a várat.

Kérem a további parancsokat.

Erre este a következő válasz érkezett:

„A jelentett szándékkal egyetérték.

Hadseregőparancsnokság.”

Ő Felsege fentidézett megleghangú távirata és Frigyes főherceg Ő Fensége szívélyes szerencsekívánata megjelent a 19-iki 91. sz. várparancsban. Este — utólag — olvashatta mindenki.

A várparancsnok a következő szavakat füzte hozzájuk:

„Katonák!

Fiabár nem sikerült is mai kísérletünk a körülfáró ércgyűrűt áttörni, mégis híven eskünkhöz és határtalan szeretettel és odaadással császáruk és királyunk iránt, végig ki fogunk tartani.”

A másnapi „Tábori Ujság“-ban szintén megjelentek az említett táviratok és a várparancsnok buzdító szavai.

A várparancsnokság valószínűnek tartotta, hogy az oroszok tudtak áttörési szándékunkról. Ezért még 19-én jelentette a hadseregőparancsnoknak, hogy rejtjelkulcsunk valószínűleg ismeretes az ellenségnél, mert különben nem értesült volna áttörési szándékunkról. Pedig az kétségtelen, hogy értesült.

Végül Ő Felsegéhez intézett a várparancsnok egy búcsújelentést az áttörési kísérlet sikertelenségéről, amely a következőképen hangzott:

„Felséges Uram!

Przemysl védőrségének nevében mélyen meghatva köszönöm Felségednek boldogítóan kegyes szavait s jelentem, hogy Przemysl védőrsége ma megkockáztatta az áttörési kísérletet.

Szerencsétlennek érzem magamat, hogy egyúttal hódoló hűséggel jelentenem kell Felségednek, hogy a kísérlet nem sikerült.

Hét óráig tartó kétségbeesett küzdelemben csapataink a heves hóvihar dacára utolsó erejüket is latba vetették s így kísérelték meg az erős ellenség áttörését.

Óriási veszteségek után — miközben *a mindig oly vitéz m. kir. 23. honvéd gyaloghadosztály* javarészből megsemmisült (nahezu aufgerieben) és a többi csapatok is súlyos veszteségeket

Megjelenik — hétfőn k.
— szerdán — kedden k.
— pénteken — szombaton k.
— vasárnaponként jelek
— napközben.

TÁBORI UJSÁG

Csapatok, zászlócsok:
— nagy és közepes k.
— lapot 50-ke szombaton
— nagy k. 82. tábori posták
— k. 10. tábori posták.

A lap tiszta jövedelmét a Przemysl védelmében hősi halált halt m. kir. honvédek és népfelkelők özvegyeinek és arváinak támogatására fordítjuk.

Szerkesztőség: Royal-szálloda, II-ik emelet 36

Kiadóhivatal: Knoller és Fia könyvnyomdája.

Babér.

Kusmanék Hermano vyalogási tábornok várparancsnok március 18-án táviratol intézti Öfelségehez, s jelentést téve a küszöbön álló áttörési kísérletről. Öfelsége ábái elő helyezte a védőrség megüthetetlen szeretetének és hűségének kifejezését.

Március 19-én Öfelsége következő válaszávirata érkezett a várparancsnokhoz:

Mélysegesen meghalott a jelentés ama hőst kirohanásról, amelyet Przemysl eddig le nem győzött védőrsége végrehojtani akar. Szívem legmélyeből küldöm áldó jókívánságaimat a hősöknek, akik a haza becsületéért s fegyvereink dicsőségéért atolsó nagy tettükre készülnek.

Amint Przemysl védőrsége eddig reit, örökre emlékezetes marad és a védőrség minden egyes tagját megilleti egy leylet abból a babérkoszorúból, amit Én és a Haza halalelten ajánlunk Przemysl bátor és áldozatkész védőrségének.

A mindenható védő kegyelme legyen Veletek!

I. Ferenc József s. k.

A várparancsnok március 18-án Frigyes főherceg tábornaghoz is küldött rádiójelentést arról a szándékról, hogy a védőrség március 19-én meg fogja kísérlni a körülzároló zynró áttörését.

Ere a távirata a következő radiovniasz érkezett:

A vitéz várőrségnek és kipróbált vezérének köszönetemet és legteljesebb elismerésemet küldöm hőstelkü kitartásukért. Én és a hadseregheli özsze bajtársak szívből jött Szerencse fel- kiáltással üdvözöljük a védőrséget dicső vállalkozása alkalmából.

Frigyes főherceg s. k.
tábornagy

E nagyon megtisztelő táviratokat a várparancsnok március 19-iki 91 sz. parancsában hozta a védőrség tagjainak tudomására s a maga részéről a következő szavakkal zárta parancsát:

Katonák!

Habár nem sikerült is mai kísérletünkkel a körülzároló éregyárat áttörni, mégis híven eskünhöz és halaltalan szeretettel és odaadással Császarunk és Királyunk iránt, végig ki fogunk tartani.

Kusmanék s. k.
vyalogási tábornok.

Az áttörés nem sikerült.

Az ellenség nem álmódolt túlerővel és olyan meglepetésszerű gyorsasággal lépett fel, hogy biztosra vehető, miszerint a legmegerősebbbeno titoktartás dacára igaz arulás folyton tudomása volt áttörési szándékunkról.

A sóha le nem győzött babérkoszorús 23. hónapé gyulog hadászati ezredei — bar fogyott erővel — de nem fogyott halál- megvető bátorsággal, reitlenhetetlen vitézséggel rohantak meg az orosz állásokat a vár keleti arvonána elátt.

A „Rajta, rajta” kiáltások s a sebesültek halaltördása az erődöké hallatszott.

Élőgtáltak az ellenséges állások.

És ekkor új csapatok — melyek illéztéről annal kevésbé tudtunk, mert nenany napja még a főparancsnokság értesülése szerint a Kárpátokban harcoltak — oldalba és hátha homadták it kimerült honvédek.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

Az összes csapatok az erődök mégé vonáltak vissza.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

Életháló harc fejződött ki, melyből sajnos, a mi erődünk nagy veszteséggel került ki.

A zori tájárás megakadályozta hadseregünket, hogy előnyomul-sít egész időig folytassa s Przemyslt felmentse.

A Przemyslben megjelent Tábori Ujság utolsóéltti száma.

Dr. G.

szenvedtek — ismét vissza kellett térniök a vár védővonala mögé. Mivel a csapatok teljes kimerültsége következtében az áttörés újbóli megkísérlése teljesen kilátástalan, a várat még a legszélső lehetőség határáig tartani akarom, hogy így az itteni ellenséges erők további lekötésével a tábori hadsereg érdekeit, ameddig még lehet, előmozdítsam.

Hiven eskünkhöz és határtalan szeretettel és odaadással Felsőged személye irányában, a végsőig ki fogunk tartani“...

*

A repülők a délelőtt folyamán megkísérelték az elrepülést, mivel azonban a motorok elhasználódtak, csak egyetlen gépnek sikerült a felrepülés. Ezt az egyetlen használható gépet is az ellenséges tüzéség (vagy motorhiba?) az övonalon belül leszállásra kényszerítette. A pilóta abban a hitben, hogy már túl van az övonalon, felgyújtotta gépét, nehogy az ellenség kezére jusson. A többi gépet is elégették aztán, mert nem használhatták őket, a hangárokkal és a gépekben elhelyezett iratokkal együtt, a többi repülők pedig léggömbökön igyekeztek elszállni.

Hogy vállalkozásuk mennyire sikerült, nem tudtuk meg. A hadifogságban beszélték az oroszok, hogy őket is elfogták. Brest-Litowsknál szálltak le.

A kincstári pénzmaradványt — mint az előző fejezetben említettem — 19-én délelőtt kellett volna elégetni. A maradványok befizetése 18-ára volt tervezve s fizettek is be aznap reggeltől estig.

19-én délelőtt összejött a bizottság. Kitént, hogy az elégetési terv kidolgozásánál nem számítottak az idővel. A pénzt át kellett számolni. És ez nem volt csekélység: 6,700.000 korona. Az átszámolás egész nap tartott, délutáni 5 óráig. Az áttörési kísérlet régen meghiusult már s a bizottság még mindig számolta a temérdek bankjegyet. Végre készen lettek. *3 zsák és két konzervláda lett tele az átszámolt pénzzel*, amelyet aztán egy teherautón kivittek a húsfüstölő intézet fűtőházába, nem pedig egy fürdőkádba, mint azt eredetileg hónapokkal azelőtt tervezték s ott elégették. Délután 5-től 9 óráig folyton égett a sok papir s szinte működésbe hozta a gépeket, amelyekre már sajnos nem volt szükség. A megmaradt hamut összetörték, porrá zúzták egy vastartályban s azt a húsfüstölő intézet mellett az útárokban jó mélyen elásták. A hamu mellé tették az elégetésről felvett jegyzőkönyv egy példányát is. Ezen jegyzőkönyv egy-egy példányát kapták meg Kusmanek gy. tábornok várparancsnok, a hadbiztonsági főnök és az osztrák-magyar bank képviselője. (Az első kettőt elvették az oroszok.)

Este, amikor már nyilvánvaló volt, hogy az oroszok nem támadnak, a csapatok ismét visszamentek azokba a védőkerületekbe, amelyekben eredetileg március 17-ig voltak.

Az ellenség nem támadt, tüzésége azonban egész éjjel s másnap 20-án is folyton lőtte az övonalat. A vár ütegei szintén állandóan működtek. Óriási tüzéségi harc folyt.

A városban vegyes érzelmekkel nézték az eseményeket.

A legtöbben félték az oroszoktól és sajnáltak minket; voltak sokan, akik viszont örültek. A sikertelen áttörési kísérlet után mindenki tudhatta, hogy a vár nem tarthatja magát.

Az árak oly mélyre estek, amilyenre a legöregebb börzejátékosok sem emlékeznek. Tudták a kereskedők, hogy az orosz rekvirálás veszélye fenyegeti őket és olcsón adták áruikat.

20-án ismét megkezdődött a lóvágatás. Még 19-én este leadták a lovak egy részét a vágóhidakon s másnap tovább folytatták úgy a lovak leadását, mint a levágatást. Annyi lovat kellett levágni, amennyit csak tudtak s azt a csapatok mindjárt fel is vételezték s elfogyasztották. A csapatok maguk is vághatták lovaikat. Meg is tették. Hiszen éhes volt mindenki.

A húskonzervekből halálbüntetés terhe alatt tilos volt naponta egynél többet fogyasztani. Dacára ezen tilalomnak, sokan 2—3 konzervet is megették egyszerre, annyira kínozta őket az éhség. Ezek közül többen behaltak a jóllakásba. A gyomor nem bírta ki a szokatlan munkát.

20-án délelőtt összegyűltek a tábornokok és a csapatparancsnokok a várparancsnoknál, hogy a rombolási intézkedéseket megbeszéljék.

A hadbiztonsági főnök előadta, hogy a csapatok az áttörési kísérlet alkalmával több konzervet ettek meg, mint egyet és hogy jelenleg átlag csak *2 tartalékadag van a csapatnál, 2 pedig a raktárban*. Így esetleg 24-ig még ki lehetne tartani, de tekintettel arra, hogy az orosz hadseregpáncsnokság valószínűleg nem fog rögtön elegendő mennyiségű étellemmel rendelkezni az egész várórság részére, az étellemezés szempontjából 2 nap biztonsági tényezővel kellene számítani s a robbantásokat 22-én végrehajtani.

Mivel 1—2 nap előbb vagy utóbb most már egyáltalán nem jött számításba s mert a várparancsnok nem akarta, hogy az amugy is kiéhezett legénység teljesen ételen nélkül maradjon, elhatározta, hogy a robbantásokat *március 22-én reggel 5 órától kezdődőleg* fogja végrehajtani.

Az előkészületek már mind megtörténtek, csak egy intéz kellett s minden a levegőbe repül. Minden el volt pusztítandó: az erődök, lövegek, lőszer, felszerelés, stb. stb.

A tüzérségi löszert mind ki kellett addig lőni. Az összes lövegek állandóan dörögtek. Az utolsó lövéssel használhatatlanná teszik majd a csövet.

Gyafagsági lőszer alig fogyott néhány millió a két körülzárás alatt, úgy hogy több millió darab megmaradt. Ezeket a Sanba kellett dobálni, amely célra munkáskülönítményeket rendeltek ki. Egy részét a raktárakkal együtt robbantják majd fel.

Járművek, szerszámok, nyergek és minden néven nevezendő felszerelési cikkek csapattestenként gyűjtendő össze és elégetendők. Hasonlóképen elégetendők a még megmaradt térképek s iratok is.

A lovakra vonatkozólag már említettem, hogy amit csak le bírnak vágni és elfogyasztani, az levágandó és elfogyasztandó volt. Ami ezenfelül marad, azt le kellett lőni és a húst használhatatlanná tenni. Csakis annyi ló volt meghagyandó, amennyi

elég volt arra, hogy a várórség tisztjei köcsin mehessenek ki málhájukkal a vasúthoz.

Akkor még úgy képzelték, hogy az oroszok ezt meg fogják engedni.

A robbantási munkálatokra vonatkozólag részletes parancs jelent meg 21-én, az utolsóelőtti várparancs.

94. sz. várparancsnoksági parancs. (Németből fordítva.)
Op. 233/1.

Przemysl, 1915. március 21.

Március 22-én 5 és 6 óra között délelőtt hajtának végre a vár körletében a robbantások és az elrombolások.

Ennél a következő eljárás követendő:

Délelőtt 5 óra és 5 óra 30 perc közti időben a vár összes lövegeit robbantják a tüzértörzskari osztály már kiadott intézkedései szerint.

Ezen idő alatt a robbantandó ütegek előtti térközök őrsége lehetőleg fedje magát, amellet azonban az előtér megfigyelését *semmi szín alatt* sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egy esetleges támadást még vissza lehessen verni.

Délelőtt 6 órakor robbantják és rombolják az erődöket és egyéb kijelölt épületeket és anyagot a műszaki igazgatóság utasításai szerint. Az erődök robbantásáig úgy kell a térközvonalakat megszállva tartani, hogy ezeknek az erődökhöz csatlakozó részei az erőd oldalaitól 100—200 lépésre szabadon maradjanak. Az erődök robbantása után a térközvonalak berendezése, amennyire lehet, elrombolandó és azok azután elhagyandók. (Kályhák, ablakok, a fedezékek ajtóit elpusztítandók, esetleg szalmával kiégetendő.) Azután a védelmi körletek őrsége a körletek helyiségeiben gyülekezzék, ennél az összekötő árkok felhasználandók.

A noyau körletében levő csapatok a szükséges őrségek kivételével szállásaikon maradnak. A telefonösszeköttetéseket az erődök robbantása után a vártávíró-osztág parancsnokának utasításai szerint fogják lerombolni. Az erődök távbeszélőberendezését az erődök robbantása előtt a távbeszélők rombolják el.

A robbantások ezen ideje alatt az összes csapatok és osztagok semmisítsék meg gépfegyvereiket, fegyvereiket, szuronyaikat és a legénységi kardokat. (A fegyverek tusanyakát leütni, a závarzatot lehetőleg szétszedve a földbe taposni, a kardokat eltörni.) A töltények szétszórandók és a földbe taposandók vagy a Sanba dobandók.

Századonként 6 ember tartsa meg a fegyverét (első sorban oly emberek fegyverei hagyandók meg, akiknek vitézségi érdük van, aztán derék altiszteké). Ezen rendszabály célja a fegyelem és rend fenntartása.

Teljesen felfegyverezve csak a katonai rendőrség tagjai, a hadifoglyokat őrző különítmény és a várparancsnokság törzsszázada maradnak.

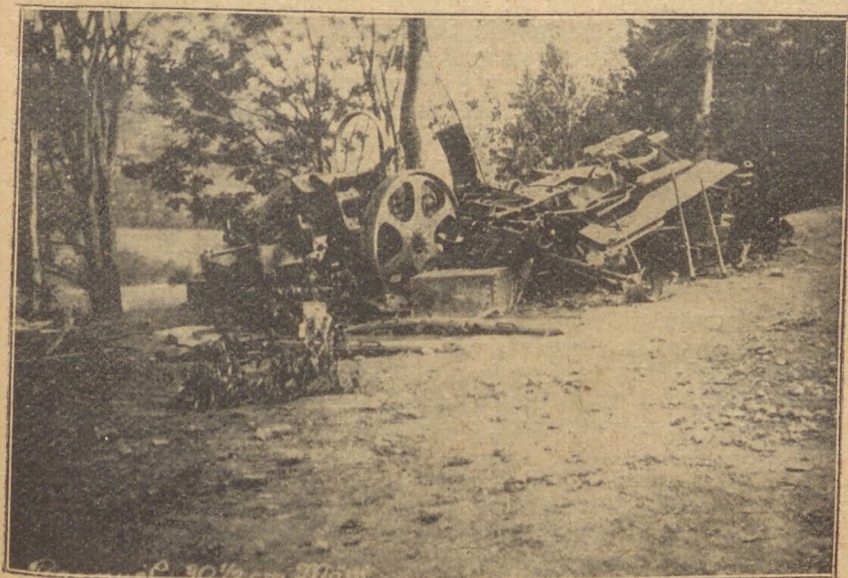
A legénységnél csak a takarók, kenyérzsák, evőeszköz és az evőesze hagyandók meg, minden egyéb felszerelési cikk, továbbá csapattelefonok, gépkocsik, mozgókonyhák és vonatjáró-

művek stb., röviden minden, ami az ellenségnek hasznára lehet, célszerű módon megsemmisítendő.

Minden lovat a parancsnokságoknál, csapatoknál és intézetknél a március 21-én kelt, Op. 233/2. számú rendelettel meghagyottak kivételével, éppen úgy az összes tüzerlovakat (alosztályonként 2 kivételével) agyon kell löni.

A megfigyelő állomások berendezéseit, a világító készüléket, világító pisztolyokat szintén el fogják rombolni.

A vár átadása előtt felrobbantott 30 $\frac{1}{2}$ cm.-es mozsárágyú.

(A kiadó a Hadtört. Levéltár és Múzeum tulajdona.)

A robbantások befejezése és a csapatok fegyvereinek stb. megsemmisítése után az ellenféllel szemben minden ellenséges cselekedettől tartózkodni kell.

Az övonalban alkalmas megfigyelő pontokon *tiszti járőrök* hagyandók, akik a valószínűleg előnyomuló ellenséget értesítsék, hogy a várórség immár minden ellenségeskedéstől önként tartózkodik és hogy egy hadi követet már elküldtünk az ostromló orosz hadsereg parancsnokához. Ezek a járőrök az ellenség közeledésekor hadi követekhez hasonlóan viselkedjenek.

A csapatok fegyvereinek elrombolása akként rendezendő, hogy azon csapatok, amelyeknek a térközvonalakat a rombolások befejeztéig tartani kell, fegyvereiket utoljára semmisítsék meg.

A hidak felrobbantását 22-én reggel 6 órára tűzték ki. Ugyanakkor röpítik a levegőbe a lőpor- és töltényraktárakat.

20-án a községi előljáróság kérvényt nyújtott be a várparancsnokhoz a közuti San-híd meghagyása ügyében. A robbantási előkészületek már láthatók voltak, a robbanó anyagot felsze-

relték a hídra s ör állt mellette. A kérelmet azzal indokolták, hogy ha a hidat felrobbantják, a város északi része, az ú. n. Szanie elszakad a város központjától, ahol a hivatalok, templomok stb. vannak. A híd alatt huzódik a villamos világítás áramvezetője s ha az elszakad, az északi városszél, ahol 3 kórház is van, világítás nélkül marad.

A várparancsnok természetesen elutasította a kérelmet.

Délután 6 órakor a III. védelmi körletparancsnokság jelentette, hogy az oroszok támadnak. Valóban előnyomultak s 500 lépésre megközelítették az övonalat, azonban géppuska-kereszt-tűzbe kerülve, visszaüzetek. Ugyanazon időtájban a IV. és VI. védelmi körletparancsnokság is jelentette, hogy az ellenség támad. Később kiderült, hogy a IV. védelmi körlet előtt csak előkészületek történtek a támadáshoz, csoportosulásokat észleltek, amelyek azonban már a tűzérési tűzben szétszóródtak. A VI. védelmi körlet előtt pedig csak a biztosító csapatok harcoltak, a támadás azokon túl nem jutott előre.

Mindezekre a hírekre a várparancsnokság elrendelte, hogy a főtartalék maradjon szigorú készenlétben, egy zászlóalj a III-ik, egy zászlóalj pedig a VIII-ik védelmi körletbe rendelt.

Este 7 óra 10 perckor a következő parancs érkezett a hadseregőparancsnokságtól:

„Mihelyt az élelmezés miatt lehetetlen tovább kitartani s így az átadás szükségessé válik, mielőtt a vár az ellenség hatalmába jutna, minden hadianyagot meg kell semmisíteni.

Közben a löveglőszer, amennyire csak lehetséges, értékesítendő.”

Ezt a napot s ezt a fejezetet Ő Felsége választáviratával zárom be, mely délután 6 óra 30 perckor érkezett a várparancsnoksághoz. Ez a gyönyörű elismerés, ez a szívből jövő megleghangú istenhozzád a legszebb kitüntetés, amelyre katona csak gondolhat.

A távirat s a várórség köszönete megjelent a várparancsnok s a Tábori Ujságban. Ez volt az utolsó várparancs, az utolsó magyar ujság.

Az utolsó (95. számú) várparancs ekként hangzott:

„Március 19-iki áttörési kísérletünk után, amely sajnos, nem sikerült, arról Ő Felségének, Legkegyelmesebb Császárnak és Királyunknak a drótnélküli táviró útján jelentést tettem és lábai elé helyezve hódolatunkat, biztosítottam, hogy eskünkhöz híven és határtalan szeretettel és odaadással Ő Felsége személye irányában a végsőkig ki fogunk tartani.

Válaszul erre a táviratra, márc. 20-án este következő drótnélküli távirat érkezett Ő Felségétől:

„Bár mély fájdalommal tölt el, hogy Przemysl védőrségének tegnap oly merészen megkísérelt áttörése megtört az ellenség túleréjén, mégis fájdalmas büszkeséggel tekintek a derék férfiak példátlan áldozatkészségére, akiknek nem jutott osztályrészül a siker!

Mindenkinek, aki ott harcolt, szívem mélyéből mondok köszönetet a hőstettért és áldom azok dicsó emlékét, akik életüket áldozták a becsület mezején.

Még a távol jövőben is fennen fogja hirdetni a történelem, hogy mit teljesítettek Ausztria-Magyarország harcosai Przemysl várának legerélyesebb védelmével; állhatatosak és vitézek voltak mindvégig.“

Katonák!

Magatartástokért és tetteitekért nem találhattok ennél nagyobb elismerést.

Bizonyítsátok be, hogy méltók vagytok erre.“

Ezen a napon jelent meg a Kriegsnachrichten utolsó, — 149. — száma.

A Tábori Ujság 141. számot ért; utolsó száma március 22-én jelent meg, aznap, amikor az erődök a levegőbe röpültek, s a romok átadása végett megindultak a tárgyalások.

A toll csak a karddal együtt hullt ki kezünkből.

21. FEJEZET.

A lópénzeokról. Tábornoki tanácskozás. A csapatok állapota. A hadikövetek s a várparancsnok óhajai. A rádió-állomás vége. A robbantások reggelé. A hadikövetek elindulnak. Várakozás. Az oroszok bevonulnak. A várparancsnok kardja. Czistiakov tábornok. Orosz hadikövetek. A romok átvétele. Raktárak, magánlakások kirablása. Fantasztikus mesék. Az oroszbarát Przemysl. Hadiköveteink jelentése. A feltételek. Eligazítás 23-án. A várparancsnok elutazik. Orosz élelmezés. Artamanov gyalogsági tábornok első várparancsa. Hírek kívülről. A przemysli emlékkereszt. Végső akkordok.

*

A pénzmaradványok befizetésével 18-án (nem lettek készen, bár egész nap dolgoztak a várpénztárnál, s így másnap az egész nap folyamán még kb. 300.000 koronán felül fizettek be.

Mi történjék most ezzel a pénzzel?

Az elégetést már 19-én befejezték s a hamut is elásták.

A várparancsnokság elrendelte, hogy ez a pénz a levágott vagy levágandó és lelöendő saját lovak árának kifizetésére fordíttassék. Nemcsak a lovak ára, hanem a nyeregfelszerelés értéke is meg volt térítendő ama érvelés alapján, hogy a várható hadifogságban szükségünk lesz a pénzre a kilátásba vett megszökés költségeinek fedezésére.

A lovakat mind megbecsülték már jóelőre, az érték kifizetése nem volt nehéz. A nyeregfelszerelést nem lehetett már felbecsülni, nem volt rá idő. Elhatározták, hogy minden nyeregfelszerelést 320 K-val fizetnek meg.

Mindez meg is történt március 21-én. Természetesen temérek surlódással. Egyesek nem akarták felvenni a pénzt, tekintettel arra, hogy orosz fogságba kerülünk s ott esetleg elveszik tőlünk. (Igazuk is volt. Elvették, elkobozták mint kincstári pénzt és nem is láttuk azt viszont soha.) Mások az egész összeget, amely 3 lónál 3—4000 koronát tett ki, 2 koronás bankjegyekben kapták, úgy hogy egy egész útitáskát megtöltött.

Az oroszok, úgy látszik, megsejtenék rombolási szándékunkat. A sok fogolytól megtudták a helyzetet s az áttörési kísérlet.

óta állandóan tűz alatt tartották az övonalat, sőt a városba is belőttek. Egyes erődök nagy mértékben megrongálódtak, a város néhány helyén csekély jelentőségű tűz ütött ki.

Verőfényes szép tavaszi napok voltak ezek az elmulás szomorú napjai. A természet újjáébredése s a vár végvonaglása. Nem győzött le senki és mégis le vagyunk győzve. Ha tovább is ki akarnánk tartani, éhen kellene halnunk.

Az orosz haddtáparancsnokság lepődik meg majd legjobban, ha 22-én beállítanak a hadikövetek és azt mondják: „Itt vannak Przemysl romjai, bennük 115.000 kiéhezett beteg ember. Adjatok nekik enni, mert éhen halnak.“

Március 21-én ismét tanácskozássra gyűltek össze a tábornokok és csapatparancsnokok a várparancsnokságnál. A csapatok erkölcsi és fizikai állapotáról vettek fel jegyzőkönyvet, amelyet minden parancsnok aláírt. *Tamásy* altábornagynak és honvéd parancsnokainak kivételével az volt a vélemények lényege, hogy a csapatok annyira tönkre mentek, hogy már semmiféle hadműveletre nem képesek.

A honvéd tábornokok még most is követelték, hogy inkább utcai harcban is a legutolsó emberig verekedjünk s dacára siralmas testi állapotunknak, vigyünk még annyi orosz magunkkal a másvilágra, amennyit csak lehet, hogy kevesebb jusson belőlük esetleges áttörési hadműveletükhöz a Kárpátokon át magyar hazánk felé. De leszavazták őket azzal az érveléssel, hogy ez esetben fegyvereink jutnának az ellenség kezére s ez a nagy orosz birodalom kifogyhatatlan emberanyagára való tekintettel értéke-sebb volna számára, mint 20—30.000 emberének az élete.

Tamásy altábornagy fenti véleménye alapján nem is vállalkozott a hadiköveti küldetésre, mely pedig mint helyettes várparancsnokot megillette volna.

Ezután a hadiköveteknek adandó utasítás pontjait beszélték meg s a várparancsnok hadikövetül *Martinek* vk. ezredest és *Hübert Ottó* vk. alezredest jelölte ki.

A tárgyalásoknál a következő óhajok teljesítését kellett szorgalmazniok:

„1. A védősereg szabad elvonulása. A keresztülvitel módzatai. Ha a szabad elvonulásba nem egyeznek bele, akkor

2. legalább a védősereg egy részének elvonulása katonai pompával, zenével, az orosz csapatok tisztelgése mellett. Az összes tiszték, tisztjelöltek, katonai tisztviselők és havidíjasok megtartják fegyverüket.

3. A vár átadásának módzatai. Arra kell törekedni, hogy csak az előtérállásokat és a Siedliska-csoport erődeit szállják meg azonnal orosz csapatok, a vár többi részeit csak akkor, ha összes csapataink kivonultak. Csak a rend fenntartására szükséges orosz osztagok volnának már előbb a várba helyezendőek.

4. Megállapítandó, hogy miként hajtandó végre csapataink kivonulása. Az élelmezés biztosítása március 24-től. A tiszték, tisztjelöltek, katonai hivatalnokok podgyászának meghagyása és annak elszállítása a hágai konferencia értelmében. A szolgák meghagyása nevezett személyeknél.

5. Gondoskodjanak a visszamaradó körülbelül 25.000 sebe-

sült és betegről és hagyják azokat a jelenlegi kórházakban. Ezeket az ostromló csapatok parancsnokának védelmébe kell ajánlani. Az orvosok és az egészségügyi személyzet meghagyása a kórházakban és a csapatoknál.

6. A katonai hivatalnokok és népfölkelőköteles mérnökök szabad elvonulása, továbbá a tisztek, katonai hivatalnokok és legénységi állományú egyének a várban levő családjainak elvonulása, ezek támogatása. Tulajdonuk meghagyása, annak védelme és azon tisztek, katonai hivatalnokok és altisztek lakásainak védelme, akik Przemyslben voltak állomáson.

7. Kíméletes bánásmód a vár területén lakókkal, tekintettel azoknak az ostrom alatti jó magatartására. Tulajdonuk védelme. Eddigi politikai érzelmükért ne vonják őket felelősségre. (Irónia!?)

Ne vonják felelősségre és fogadják állandó védelmükbe az összes állami, egyházi és községi közegeket és szerveket, különösen a községi előljáró: kijelölt kormánybiztost, Blazowski lovag, nem tényleges századost.

8. Minden templom és állami, továbbá a közjónak szolgáló tárgyak és intézmények védelme.

9. Az igazolásra szolgáló és más egyéb oly okmányok, naplók, jegyzőkönyvek meghagyása, melyek a védelemre vonatkoznak.

10. A várparancsnok, magasabb parancsnokok, csapat- és osztályparancsnokok törzse hagyassék együtt az illető parancsnokoknál.

11. A hadifogoly várőrség illetékei az orosz hadseregbeli tisztetek számára megállapított kiméretben.

12. A várőrség parancsnokainak *szolgálati érintkezése* a hadifogságban is legyen lehetséges. Engedjék meg, hogy a kitüntetési javaslatokat minél előbb a saját hadsereg főparancsnoksághoz felterjeszthessem.“

Az ellenség messzehordó ágyúkkal rendszeresen tönkre lőtte az állandó rádió-állomást. A tábori rádió-állomást Krówniki mellett azonnal berendezték. Az összeköttetést még az éj folyamán fenn kellett tartani s reggel a robbantások végrehajtását jelenteni. Az utolsó jelentés 22-én reggel ment el.

„Minden elrombolva, a hadikövetek elküldettek. Rejtjelkulcs elégetve.“

22-én reggel 4 órakor ellenséges járőrök Orzechowcze község táján közel lopóztak az erődvonalhoz. Élénk lövöldözés támadt. A körletparancsnokság támadást jelentett. Kiderült azonban, hogy csak csekély jelentőségű nyugtalanításról van szó.

Az ágyúdörgés, mely két nap óta állandóan reszketteti az épületek falait, folyton erősbödött. Szakadatlan mennydörgés gördült körül az egész várövön, amelynek összes ágyúi kétségbeesetten zengték, búgták hattyúdaluikat. Az utolsó lövéssel megszűnnek majd élni.

Egyszerre motorzúgás hallatszik. Tisztán ki lehet venni, megkülönböztetve a távoli ágyúdörgéstől. Mint óriás denevér emelkedik egy repülőgép alig 300 méternyire a házak fölött s nyilsebesen hasítva a levegőt, pillanat alatt eltűnik nyugati irányban. *Lehmann kapitány* volt ez, repülő-századunk kitűnő pilótája, akiért

előző nap repülőgép jött be a hadseregtől, hogy megmentse a biztos fogságba eséstől. Így kaptunk még egynehányan leveleket az utolsó estén, búcsúüdvözlést szeretteinktől, így menekült meg egyetlen ember a várórség tagjai közül.

Öt óra után gyengült a földrengető ágyútűz, egyes tompább, erőteljesebb dörrenések hallatszottak közbe-közbe. A lőszerüket kilőtt ágyúk multak ki utolsó lövésüikkel.

Félhatkor már a Schlossbergen voltam néhány tiszt s pár polgári egyén társaságában, hogy a robbantásokat az erre legalkalmasabb helyről végignézzük.

Közvetlen a város délnyugati szegélyén emelkedik ez a szépen parkirozott domb, amelynek tetején lombos fák árnyékában régi vár maradványa húzódik meg. Hajdan várurak laka, most orosz foglyok elhelyezésére szolgált. Gyönyörű kilátás nyílik innen a városnak majd minden részére, a San-völgyre, a Noyau és az övonal egy szakaszára.

Szép tavaszi reggel volt. A város fölött még gyenge pára lebegett, a nap vérvörös korongja izzó fényben ragyogott a látóhatár alján. Egyszerre földrengető robaj hallatszott, majd egy másik, egy harmadik, egy tizedik s mintha forró vízforrások, gejzirek nyíltak volna meg: a várost szegélyező dombokon itt is, amott is óriási füstoszlop gomolygott, melyek közepéből vörös lángnyelvek löveltek elő.

Az erődök, a lőpor- és lőszeraktárak repültek a levegőbe.

A föld megremegett alattunk s kő- és mészdarabok hulltak ránk: a tatárdombi lőporraktár visszaeső törmelékei.

A füstgomolyok mint lomha óriáskigyók terpszkedtek mindig tovább, míg végül az egész várost, amerre csak elláttunk, sűrű szürkés füstfelhőbe burkolta, melyen a szívárvány minden színében törtek meg a felkelő nap aransugarai.

A legnagyobb körkép, a legsodásabb hang- és fényhatások harmóniája volt ez, amelyeket csak elképzélhetünk.

A dörrenések mind ritkábban, gyérebben hangzottak, a felrobbantott erődök utolsó vonaglottak, a vérvörös lángtengerben mintha piros vérük folyt volna el, a romok fölött gyászosan gomolyogtak a szennyes, szürke füstfellegek.

Most a hidakra került a sor. Robbantásuk 6 órára volt kitűzve.

Türelmetlenül, izgatottan vártunk.

Még egy negyed óra hiányzott a hathoz, már csak 2 perc. Most!?

Siketítő csattanás, recsenés és a vasúti vashíd 2 helyen átszelve lehullt a vízbe.

Mintha a háború szellemének hóhérpallosa sujtott volna rá, úgy vált el vajként részeire az acélalkotmány.

Kevéssel utána a tőle keletre fekvő fahíd, majd az ostróvi híd robbantak és hullottak a San habjaiba. A Wiar-hidak robbantása távoli morajként hallatszott.

Csak egy állt még: a nagy közuti híd, vas- és betonépítmény, amelynek meglágyását a községi előljáróság kérelmezte.

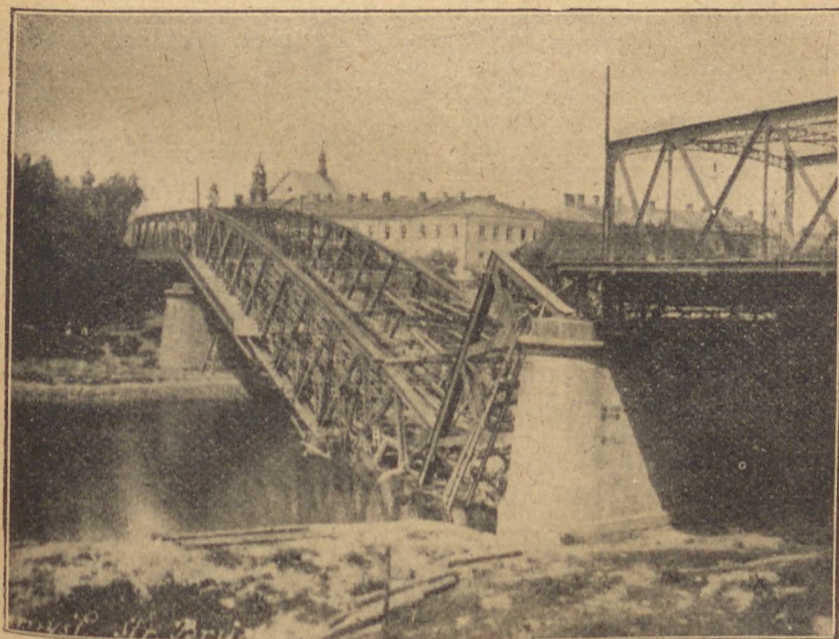
Már egynegyed 7-re járt az idő s a híd még mindig sértetlen volt. A távcsövön át kivehető volt, hogy árkászkatónak szalad-

A przemeyli vasuti póthídnak éjjeli robbantása 1915. március 22-én.

(A képsé a Hadtört. Levéltár és Múzeum tulajdona.)

Felrobbantott közuti híd a San folyón át Przemysl városában.

(A képsé a Hadtört. Múzeum és Levéltár tulajdona.)

gálnak a hídon s dolgoznak valamin. Végre üres a híd, mindenki lement róla. Az idegek ismét megfeszültek a várakozásban. A gyújtás minden pillanatban következhetik. Néma csendben várunk.

Egyszerre valami feketeség látszik a hídon. Kis fekete kutya szalad át rajta, mit sem sejtve az őt fenyegető veszélyről. Azt hittük, el van veszve menthetetlenül. De nem. Átszaladt, sőt vissza is jött az innenső oldalra. Alig hogy leért a hídról, megremegett a föld a borzasztó dörrenéstől, a híd megroppant s pillanat alatt a vízben hevert, romjaiból sűrű por- és füstfelleg gomolygott az ég felé.

A nérói látványtól egész megittasulva értünk haza, örvendve a robbantások gyönyörű és sikeres lefolyásának.

Ha már át kell adni a várat, legalább ne legyen köszönet benne. Hasznavehetetlen romhalmaz fog az ellenség kezébe kerülni.

A rombolás művét befejeztük. A vasuti állomást, víztartókat, váltókat, mozdonyokat, kocsikat már az előző napokon elrombolták, illetve hasznavehetetlenekké tették. A még meglevő 7 waggon benzint a Sanba öntötték. Úgyszintén 10 millió gyalogsági töltényt is, míg a többit a raktárakkal együtt robbantották fel.

A raktárakban felrobbantott gyalogsági töltények még dél felé is ropogtak, puffogtak, mintha még mindig eszeveszett gyalogsági tűzharc tombolna, messze elriasztva a közelbe tévedt járókelőket.

Éppen a várparancsnokság épülete elé értem, amikor előállt 2 autó s beültek a hadikövetek: *Martinek* ezredes és *Hubert* alezredes.

Melegen elbucszunk, miközben *Hubert* alezredes azon reményének adott kifejezést, hogy sikerülni fog nekik engedményeket kieszközölni az orosz parancsnoknál.

A 2-ik autóban a honvéd huszárosztály két jóképű, marcona kinézésű őrmestere ült fehér zászlóval és trombitával.

Úgy a hadikövetek, mint a fedezet, téli menetöltözetben voltak, oldalfegyverrel és revolverrel.

Az autók elrobogtak.

Várakoztunk. Elszánva a legrosszabbra, fegyverrel a kézben, nem lehetett tudni, mi történik.

Minden pillanatban jöhettek az orosz csapatok és a legkisebb félreértés vérengzésre adhatott alkalmat.

Kilenc órakor reggel ért az első orosz osztag a várparancsnokság épülete elé. Egy század volt a 81. tartalék hadosztálytól.

Teljes rendben és csendben jöttek s felállottak fejlődött vonalban, arccal az épület felé. A közönség, mely nagy számban sétált az utcán, kíváncsian nézegette, sok helyen örömrivalgással üdvözölték őket.

Piszkos, vad kinézésű alakok voltak, de jól táplálva és kifogástalan öltözetben. Különösen feltűnt, hogy csizmáik milyen kitűnő állapotban voltak. A felszerelés kitűnőségét és az emberek jó színet a körülmények alatt ejtett összes foglyoknál tapasztaltuk, éles ellentétben a mi lerongyolt és kíchezett embereinkkel.

Tisztjeik — egy kis alacsony, mérges képű főhadnagy (Stabskapitan), meg két alantos tiszt — feljöttek a várparancsnokság

épületébe és Kusmanek tábornok kardját követelték. Az úton, a városon keresztül minden tiszttől, akivel találkoztak, elvették a kardját. Minden orosz baka oldalán 2—3 kard lógott. A várparancsnok maga elé sem bocsájtotta a tiszteket, Prager őrnagy értekezett velük egy tolmács segélyével s megkísérelte megértetni velük, hogy hadiköveteink már elmentek az orosz erők főparancsnokához, hogy a vár átadása tárgyában értekezzenek.

A roppant közönséges és korlátoltnak látszó főhadnagy vagy nem értette meg, vagy nem hitte el, amit mondtak neki s csökönyösen ragaszkodott ahhoz, hogy a várparancsnok adja át neki a kardját, különben lövetni fog.

Ugy látszik fejébe ment a dicsőség szegénynek s azt képzelvén, hogy ő foglalta el a várat és fogta el annak parancsnokát, már a Szt. György rendjel birtokában látta magát.

A várparancsnok, hogy esetleges hiábavaló vérontásnak elejét vegye, kiküldte kardját az előszobába, ahol az orosz tisztek voltak, letétette egy asztalra s azt üzentte ki a tiszteknek, hogy tiltakozik ezen eljárás ellen, megtiltja, hogy a kardhoz nyuljanak s követeli, hogy őrt állítsanak mellé, aki vigyáz rá. Ez meg is történt. Egy orosz őrmester állt az asztal mellé s mindaddig ott maradt, míg a 81. hadosztály egyik dandárának parancsnoka meg nem érkezett. Kozákok kíséretében jött s a várparancsnokság előtt lováról leszállva összeölelkezett, csókolózott a már ott levő század parancsnokával, azt mondván: „Przemysl most már örökké a mienk marad“ (??) és feljött az irodába. Legelső dolga volt a várparancsnok kardját visszaadni: „Nincs jogunk Öntől a kardot elvenni, mondotta, Ön megtette kötelességét“.

Közben kozák osztagok énekelve vonultak el a várparancsnokság előtt.

A dandárparancsnok történész volt, mint mondá. A külseje után ítélve inkább azt mondhattuk volna, hogy kisvárosi fűszerkereskedősegéd. Roppant ártatlannak látszott. A modora nem sokban különbözött a legénységétől. Gyűrűs szivarját rágva kijelentette nekünk, hogy Németország meg fog szünni létezni, szétbontják részeire. Ez már bevégzett tény. Nagyon haragudott a németekre. Mi nem szóltunk egy szót se, ő beszélt folyton.

Közben lent az utcán nagy barátkozás folyt. Az orosz legénység gulákba rakta fegyvereit, elővette kenyereit, konzervjét s ebédelt, végigheverve a napos gyalogjárón. A mieink, meg a polgári egyének kíváncsian nézték őket. Lassanként megszokták egymást, sőt megbarátkoztak. Az oroszok adtak a mieinknek kenyeret, konzervet cserébe dohányért, meg cigarettáért. Az orosz konzerv általános közkedveltségnek örvendett. Csoportokba verődve lehetett látni orosz katonát, polgárt, huszárt, bakát, kedélyesen szórakozva, bámulva egymást, mintha soha ellenségek nem lettek volna.

Mulatságos jelenet volt, amikor a katonai rendőrség és csendőrség, amely még megtartotta fegyverét, feltűzött szuronnal járkált a fegyver nélkül heverésző oroszok közt, távol tartva tőlük a kíváncsiak tömegét.

A csoport egészen azt a benyomást keltette, mintha az oroszok volnának a mi foglyaink.

Nemsokára megérkezett *Czistiakov* altábornagy a 81. tar-

talékhadosztály parancsnoka vezérkarával. *Práger* őrnagy fogadta s *Kusmanek* tábornok elé vezette őket. A két tábornok kezét fogott. Czistiakov megbotránkozását fejezte ki a felett, hogy egy ilyen derék katonától elvették a kardot.

Nagyon szimpatikus, értelmes arcú férfi volt. A körülrázó hadsereg legtehetségesebb parancsnoka, aki a VII., majd a VIII. védelmi körlet előtt sok dolgot adott csapatainknak. Kis termetű, elegáns megjelenésű úr, csillogó, nyugtalan szemeivel folyton kutatólag tekintgetett maga körül.

Törve, de tisztán beszélt németül s mikor szavait a várparancsnokhoz intézte, mindig katonás tartást vett fel.

„Már nem volt mit ennünk és így kénytelenek voltunk mindent elrombolni és a várat átadni. A hadikövetek már Moszciskán vannak“ — mondá neki a várparancsnok.

„Hja, kenyér nélkül bizony nem lehet harcolni“ — válaszolt az orosz tábornok és eltávozott parancsait kiadni.

Az összes vendéglőket, valamint azon helyiségeket, amelyekben szeszes italokat árultak, bezáratta, azt is mesélték, hogy három kozákot, akik az egyik püspök pincéjét feltörték és raboltak, felakasztatott.

Minden oldalfegyvert, amelyet az oroszok tisztektől elszedtek, a várparancsnokság épületében letétbe helyeztetett s megtiltotta azok további elvételét.

„Becsülésre méltó ellenfeleink vannak“, — mondá a vezérkari főnök, „méltóan óhajtunk bánni velük“.

Ezt azoknak az orosz tiszteknek kellett volna mondania, akik később a hadifogságban közönséges gonosztevéként kezelték bennünket.

A századparancsnokot, aki a várparancsnok kardját elvette, Czistiakov tábornok még megérkezésekor összeszidta. „*Disznóság, még nekem sincs jogom egy Kusmanektól a kardot elvenni, nem hogy neked*“, mondá az összes orosz katonák előtt a tisztnek. „*Csak a cárnak van ehhez joga.*“

Délután 3 orosz tiszt érkezett Moszciskáról. Egy ezredes, egy százados és egy lovas százados. Levelet hoztak, amelyben Selivanov tábornok a robbantások beszüntetését s az összes hadianyag átadását követelte.

A kívánság érthetetlen volt és nagy csodálkozást keltett. Hadiköveteink valószínűleg elmondták, hogy már minden el van rombolva. Mit akarnak mégis tőlünk?

Nincs itt már semmi átadni való.

Ily értelemben válaszoltunk és az előző nap kiadott rombolási parancsot másolatban mellékeljük. Erre eltávoztak.

Ezalatt az oroszok megkezdték „munkájukat“ a városban. Kiraboltak mindent, ami eléjük került, raktárákat, magánlakásokat különbség nélkül.

Először a raktárákat rohanták meg. A főraktárban még 200 hordó bor volt a betegek részére fenntartva (az egész várórség részére 1½ napra lett volna elegendő). Ennek a borkészletnek estek csak neki a derék muszkák, akiknél el volt tiltva minden szesz, úgy hogy kínjukban a világító spirituszt itták. (A hadifogságban is tapasztaltuk. Az öreink itták.) Mikor ezt megtudta Gan-

durin tábornok, a városparancsnok, kozákokat küldött oda s mind a 200 hordó bort kiöntette.

Az oroszok a városi csőcselékkel együtt a ruharaktárakat is megtámadták. Ott persze semmit sem találtak.

Az örök mindenütt fegyver nélkül lévén, tehetetlenek voltak velük szemben.

Mi már nem voltunk az urak, az oroszok pedig még nem. A tömeg ennél fogva szabadon garázdálkodott.

Az élelmezési raktárban megmaradt kevés konzervet, dohányt stb. elhordták. Végül kozákok jöttek s kancsukával verték szét a rabló orosz katonákat és a derék polgárságot.

A dohánycsomagok halomban heverték a raktár udvarán, meg az utcán. Mindenki annyit vett el belőle, amennyit elbirt. Még harmadnap is lehetett látni az embereket, amint hónuk alatt dohánycsomagokat cipeltek.

A magánlakásokba éppen úgy beszállásoltak, mint a lakatnyákba. Természetesen mindent rögtön kiraboltak. Első volt a vezérkari főnök Hubert alezredes, majd a térparancsnok Niedzelsky alezredes lakása, amelyet kifosztottak. Az értékes holmit, ezüstműt, ruhát, fehérműt elvitték, a képeket, festményeket szétvágták, butorokat összetörték. Nem szégyelték magukat. Egész csapattek tisztikarát kifosztották. Különösen kint a védelmi körletekben, ahol nem voltak annyira szem előtt. Hogy a kardot, pisztolyt, térképtáskát, távcsövet stb. elvették, az természetes.

Az orosz tiszték közül sokan ittasan támolyogtak a városban mindenfelé. Ők is kilhasználták a kedvező alkalmat. Przemyslben még nem volt alkoholtalalom, mint náluk.

Az oroszok egyszerre, egy időben mindenüvé bizottságokat küldtek, amelyek 22-től kezdve naponta dolgoztak és mindent átvizsgáltak. Az élelmezési és ruharaktárakat, pénztárat, tehenészetet stb.

A pénztárátvizsgáló bizottság egy főszámtanácsosból, egy kozák és egy gyalogos századosból állott.

Nagy volt az elcsodálkozásuk, mikor Szuhányi hadbiztos előadta nekik, hogy pénz volt-nincs, a pénztár üres. Az illetékek kifizetése után megmaradt pénzt, amely kizárólag papírpénz volt, bizottságilag elégették, itt a jegyzőkönyv róla.

Nézegették, vizsgálták, átkutatták a szekrényeket is, de bizony azokban még csak ócska papírt sem találtak. A pénztári naplót elvették. Végre kénytelenek voltak elhinni, hogy pénzt nem kapnak. Erre aztán elmesélték, hogy az oroszok Kalisban éppen úgy tettek, elégették a pénzt s a németek ezért föbelövelték a pénztárnokot. De ők, már mint az oroszok, nem olyan barbárok, tették hozzá megnyugtatólag.

Az élelmező- és ruharaktárakban nem találtak semmit. A maradékot, mint tudjuk, elvitte a csőcselék.

A várban volt két tejgazdaságot 200 tehénnel átadták az oroszoknak azzal a kéréssel, hogy azokat továbbra is a kórházak részére tartsák fenn. Az oroszok teljesítették a kérelmet és — amíg ott voltunk — a kórházak valóban kapták a 200 tehén tejét.

Később a hadifogságban olvastuk az orosz lapokban, hogy

mennyi temérdek enivaló — 200. tehén is — maradt még a várban a feladás után. Szegény, tudatlan orosz olvasóközönség! Ha tudnád, hogy a 200 tehén még 1 napi élelmét sem tette volna ki a várórségnek és a lakosságának.

Az adóhivatalbelieket éppen az elégetésnél találták s több mint egy millió koronát lefoglaltak. Soká vártak az elégetéssel lengyel barátaink.

23-án tovább folyt a bizottságok munkája. Megállapították a rombolásokat és jegyzőkönyvbe vették a romokat, maradványokat. Nem nagyon tetszett nekik, hogy a várat felrobbantottuk s mindent elpusztítottunk. Nemtetszésüknek azonban szavakban is több ízben kifejezést adtak, ami nagyon nevetséges volt.

A pénztárvizsgáló bizottság a likvidaturába jött s ellenőrizte a jegyzőkönyvet. Feltűnt nekik a 300.000 korona, amely az elégetés után lett csak bevételezve. Megmagyarázták aztán nekik, hogy mire lett ez az összeg fordítva.

Az egyik szekrényben volt az elesettek letétje. Ebbe tették a pénztári naplót és jegyzőkönyvet is. A szekrényt bezárták s úgy az ő pecsétjükkel, mint a mienkkel lepecsételték. Őrséget is állítottak elé, amely a szomszéd szobát is őrizte, ahol 300 millió koronáról szóló számadások voltak.

A nép közt az a hír volt elterjedve, hogy nem égettük el a pénzmaradványt, hanem elosztottuk azt magunk közt. A 17., 18. és 20-iki be- és kiízetések alkalmával látták, hogy mennyien tolongtak a pénztárnál táskákkal s azt képzelték, hogy akkor osztottuk fel a pénzt. A képzelet még hozzátette, hogy aranyban volt az egész pénz, amit elvittek a tiszték. Az oroszok hallották ezt a mesét és valószínűleg elhitték, mert az ő náluk uralgó viszonyok szerint ez a pénzelosztás egészen természetesnek tűnt fel. Ez lehetett az oka, hogy a hadifogságban felsőbb parancsra kiraboltak bennünket. Május 4-én éjjel 3 óraker beállított hozzánk Birjucsban, — ahol a 23. hadosztálytörzs nagy része volt elzárva — a nacsálnik (katonai főnök) egy csomó katonával és egy táviratra hivatkozva, amely szerint a przemysli hadifoglyoknál kincstári pénz van, *elvette a nálunk volt magánpénzt* fejenként több ezer koronát (megtakarított fizetés és a saját lovak ára) s arról még nyugtát sem adva, elkobozta.

Ugyanily módon rabolták ki a többi przemysli tisztet is. Több helyről levélelileg értesültünk hasonló eljárásról.

Gandurin tábornok, az ideiglenes vár- és városparancsnok nagyon előzékenynek mutatkozott velünk szemben. Arra a panaszkodni fog arról, hogy elveszik kocsinkat, lovunkat, biztosított, hogy gondcskodni fog arról, hogy a tiszteket s azok málháját kocsin szállítsák ki a vasúthoz. Természetesen, ez csak ígéret maradt. A legtöbbnek gyalog kellett kimennie a bewagonirozási helyhez, a rög-tönzött Wiar-hídhöz.

A városban az élet éppen úgy folyt, mint eddig. A korzó tele volt nőekkel, akik lassanként az orosz tisztekkel kezdtek el kacérkodni. Hja ezeké itt a jövő, gondolták magukban. Ugyanígy gondolkozott a férfiak egy része is, ami abból látszott, hogy a bevonuló orosz katonaságot örömtől ragyogó arccal üdvözölték s integettek feléjük.

Sokan ennivalót is vittek az orosz csapatok elé, mint a legénységünk könnyezve mesélte, nekik pedig már százszoros pénzért sem adtak.

A kávéházakban egymás melletti asztaloknál ültek a mi tisztjeink, meg az orosz tisztek s békésen szivarozva, kíváncsian nézegették egymást.

Az orosz tisztek közt akadtak előzékeny urak, akik felszólítottak minket, hogy írjunk leveleket haza. Ők majd gondoskodnak a feladásáról s remélik, hogy Románián át elérik rendeltetési helyüket. A várparancsnokság tisztjeinek a leveleit egy vezérkari ezredes vette magához továbbítás céljából. Tudtommal nem érkeztek haza.

A 9. orosz huszárezred tisztikara valamelyik ütegünknek a tisztjeit meghívta vacsorára. A hangulat békésre változott.

23-án délután visszaérkeztek hadiköveteink és tevékenységünkről jelentést terjesztettek a várparancsnok elé. A jelentés, amely a nemzetközi jogellenes bánásmódot, amelyben a követeknek részük volt, teljes mértékben kifejezésre juttatja, a következőképen hangzott:

A cs. és kir. várparancsnokságnak.

Przemysl, 1915. március 23-án.

Przemysl.

Selivanov tábornok, a körülzáró hadsereg parancsnoka kijelentette. — midőn hozzá beléptünk, — hogy semminemű tárgyalásba velünk nem bocsátkozik, mert a védőrségnek minden feltétel nélkül kell magát megadnia. A robbantásokat azonnal be kell szüntetni. Erre vonatkozó levéllel mindjárt elküldött két tisztet a várparancsnokhoz Przemyslbe.

Erre kijelentettük, hogy mi azért jöttünk, hogy a várat átadjuk és Kusmanek Öngyméltósága kívánságait közöljük. Az elrombolási munkálatok már befejeztettek és ezek szükségesek voltak.

Eme beszélgetés folyama alatt még egy erős robbanás volt hallható, amely azt a látszatot keltette, mintha az elrombolás még folyamatban volna. Erre bennünket, — minden nemzetközi jogszabály ellenére — mint tuszokat visszatartottak, fegyvereinket elvették és egy szobába zártak, amelybe őrizetünkre még egy őrszemet is állítottak.

„Jaj a legyőzötteknek!“ — mondá a tábornok oroszul.

Még a letartóztatás előtt alkalmunk nyílt arra, hogy a várparancsnok kívánságait — utasítás szerint — előadhassuk.

Rámutattunk arra, hogy a várat nem az ellenség foglalta el, hanem az kénytelen volt magát élelemhiány miatt megadni.

Öngyméltósága erre kijelentette, hogy a kiéheztetés szintén egyik módja az elfoglalásnak.

Ezután megemlítettük az orosz csapatok vitézségét az első ostrom végén, továbbá Kusmanek Öngyméltósága lovagias bánásmódját Eltekow orosz hadnaggal. A hadseregparancsnok ezt már tudta.

Erre azon várakozásunknak adtunk kifejezést, hogy Öngyméltósága a vár védőrségének vitézségét becsülni és méltányolni fogja. Hideg helyeslés volt a válasz.

Mi folytattuk tovább, hogy a védőrségnek az utolsó nagy erőfeszítése a március 19-iki áttörési kísérlet, szintén feljogosít arra, hogy lovagias bánásmódra számíthassunk.

Őnagyméltósága erre kijelentette, hogy minden attól függ, hogy a várparancsnok az ő utasításait követni fogja-e?

Erre az egyes pontokat beszéltük meg.

Eleinte mindent elutasított, különösen az elvonulást katonai tiszteletadás teljesítése mellett, felsőbb parancsra való hivatkozással. Ez csak akkor lett volna indokolt, ha a vár előbb adta volna meg magát.

Arra a pontra, hogy kezdetben az övonalnak csak néhány erődje szállassék meg, azzal felelt, hogy azonnal elküldött egy kczákezerdet és egy úteget Przemyslbe „a rend fenntartására“, ahogy ő indokolta.

Arra vonatkozólag pedig, hogy a lakosság eddigi politikai érzelmei miatt felelőssé ne tétessék, Őnagyméltósága azt a jellemző ironikus választ adta, hogy „éppen Przemysl lakosságának nem lehetnek ebben a tekintetben semminemű aggodalmai“.

Arra vonatkozólag pedig, hogy a vár átadásának igazolására szolgáló jegyzőkönyvek meghagyassanak, megjegyezte Őnagyméltósága, hogy neki előbb meg kell győződnie arról, hogy az igazolás tényleg megállja-e a helyét?

A tárgyalás befejezése után, — mely hosszabb ideig tartott, — megvendégeltek bennünket.

Összbenyomás szerint — az orosz hadseregpáncsnokságnál nagy volt a vár elrombolása miatti felháborodás, — amely csak lassanként csillapodott, amikor az elrombolást részünkről kifogástalanul megindokoltuk és mint már megtörténtet és megváltoztathatatlant állítottuk oda.

Mi eddig az ellen, hogy bennünket, mint túszoikat elfogtak, nem tiltakoztunk, hogy ezáltal a tábornoknak kezdetben nagyon ingerült hangulatát ne fokozzuk és hogy az előadott kívánságok teljesítését ne befolyásoljuk. Azt gondoltuk ugyanis, hogy ezt a várparancsnokság a nála megjelenő tisztnél különben is meg fogja tenni.

Amint a tárgyalások után azonban az őrizetünkre kirendelt őrszemet megpillantottuk, azon óhajításunknak adtunk kifejezést, hogy a vezérkari főnökkel beszélhessünk, akinél tiltakoztunk visszatartásunk miatt általában és őriztetésünk miatt különösen, mely utóbbit személyes molesztálásnak kellett tekintenünk, nem is említve a nemzetközi szokások mellőzését a hadikövetekkel való bánásmódban.

Kifejezetten hangsúlyoztuk, hogy mi ismételtén azt a benyomást nyertük, mintha a tábornok a védőrség vitéz magatartását és szívós ellenállását mintegy hibául róná fel, ahelyett, hogy az ilyen dícséretre méltó magatartás az ellenség részéről is tiszteletre és elismerésre találna. Ezenkívül ismételve megemlítettük, hogy mily sajnálatos ama kérelmünk elutasítása, hogy a védőrség katonai tiszteletadás mellett vonulhasson el.

Eme tiltakozásunkat a vezérkari főnök és egy jelenlévő má-

sodik ezredes láthatólag zavartan vették tudomásul és biztosítottak, hogy parancsnokuknál közben fognak járni.

Mi a tábornok válaszát írásban is kértük, annál is inkább, mert kérelmeink írásban való benyújtását tőlünk is követelték, továbbá ama levélnek német másolatát, melyet az ostromló hadseregparancsnokság a várparancsnok úr Öngyméltóságához intézett, ezeket azonban egyelőre nem adták ki.

Az örszemet erre kissé visszavonták. Majd felajánlottak egy sétát is tisztek kísérete mellett és a kezdetben nem éppen előzékenyen ígért fekvőhelyet készségesen rendelkezésre bocsátották.

Barátságtalan fogadtatásunk, továbbá a tárgyalások folyamatából eddig a következő tényeket állapíthatjuk meg.

1. A „törvények és szokások a szárazföldi háborúban“ című egyezmény 32. szakasza: „a hadikövetek sértetlensége“ nem tartott be.

2. Ugyanezen könyv 35. szakasza szerint a minden feltétel nélkül való kapitulációnak is szerződésnek kellett lenni. Mindenemű tárgyalásnak a megtagadása tehát ellentmond a nemzetközi egyezményeknek.

A feltételeknek a katonai becsület fogalmával számolniok kell. Ezt eleinte nem ismerték el.

A jogerős nemzetközi egyezmények be nem tartása, a katonai becsület fogalmának semmibe sem vétele, valamint a lovagias előzékenység hiánya csak úgy magyarázható meg, hogy az orosz hadseregparancsnokságot mélységes düh fogta el amiatt, hogy az oroszok támadása az első ostrom alatt nem sikerült és hogy a vár, amelyet ők elfoglalni nem tudtak, oly sokáig szívósan ellenállt.

A vár harceszközeinek elrombolása szintén nagy csalódást okozott.

Az elbúcsúzás, március 23-án, az orosz hadseregparancsnoktól tiszteletteljes és barátságos volt. Öngyméltósága örömeinek adott kifejezést, hogy sikerült kieszközölnie, hogy az oldalfegyver az összes tiszteknél meghagyassék. Említett részleteket a podgyász elvitelét illetőleg, kérte, hogy a várparancsnok úr Öngyméltóságának különös tiszteletét adjuk át és óhajtotta, hogy a meghatalmazottak a legiobb benyomással távozzanak. Mire oldalfegyverünket kiszolgáltatták.

Martinek ezredes megköszönte az oldalfegyver viselésének kieszközölését, mire kézzszorítással búcsút vettünk.

Przemysl, 1915. évi március hó 23-án.

Martinek s. k., ezredes.

Hubert Ottokár s. k., alezredes.

Mindnyájan megbotránkoztunk az orosz hadseregparancsnok illetén magatartása fölött, aki a hazájukért harcoló katonáktól kötelességük becsületes teljesítését rossz néven vette s ezt ily közönséges módon éreztette.

Este a várparancsnokság étkezdéjében zártkörű búcsúvacsora volt Kusmanek tábornok várparancsnok tiszteletére, akinek másnap Brest-Litovskba kellett utazni, a hadseregfőparancsnoksághoz.

Azt mesélték az oroszok, hogy bennünket a Volgától keletre visznek. Mindegy volt, akárhová, csak minél előbb, mert borzasztó napok voltak azok, amelyeket ott kellett töltenünk.

Este még a cs. és kir. várparancsnokság adott ki eligazítást, amely az orosz hadseregearcnsnokság a várőrségre vonatkozó határozatait tartalmazta s a következőképen hangzott:

Cs. és kir. várparancsnokság Przemyslben.

Eligazítás 1915. március 23-án.

Przemysl, március 23-án délután 2 órakor.

A védőrség személyeinek jövőbeni viszonyait illetőleg a következők veendőik tudomásul:

1. A tisztek megtartják szolgálataikat.
2. A tisztek (tisztviselek) a következő podgyászt vihetik magukkal:
  - a) főtiszték 3 pudot (kb. 49 kg.),
  - b) törzstisztek 5 pudot,
  - c) tábornokok 7 pudot.
3. Az orosz császári hadseregfőparancsnokság megengedte a tiszteknek a kard hordását a hadifogságban.
4. Súlyos betegek itt maradnak.
5. A súlyos betegek mellett cs. és kir., m. kir. és cs. kir. orvosok maradnak itt, akiknek azonban orosz császári orvosokkal együtt kell majd működniök.
6. A csapatorvosok csapattesteiknél maradnak.
7. Az elszállítás alá kerülő szállítható betegekkel cs. és kir., m. kir. és cs. kir. orvosok mennek.
8. A népfölkelő mérnökökkel hadiszolgálati teljesítésük szerint, vagyis a szerint, hogy katonai cselekményekben résztvettek-e avagy nem, vagy mint hadifoglyokkal fognak bánni, vagy pedig nem mint olyanokkal.
9. A tisztek és altisztek családjai egyelőre Przemyslben maradnak és később az orosz császári hatóság által meghatározandó úton hazájukba küldetnek.
10. A tisztek magánvagyonának kimélete biztosítottatik. E célból a térparancsnokság szerkesszen kimutatást a magánlakásokról és adja azt át az orosz császári állomásparancsnokságnak.
11. A tisztek és altisztek családjait az orosz császári hadvezetőség élelmezi.
12. Okiratokat, irományokat nem szabad elvinni, csak olyanokat, amelyek a vár átadása iránti tárgyalásokra és magára az átadásra vonatkoznak.
13. A hangszereket és zászlókat,*) ha ilyenek vannak, a tüzéségi szertárnak kell átadni.
14. A tisztek illetékei május 1-től a hágai megegyezés szerint fognak folyósíttatni.
15. A törzsek tisztjei együtt maradhatnak.
16. Azon tisztek, akik barátaikkal együtt akarnak maradni,

*) Ezeket Tamásy altábornagy régen darabokra vágatta és a tisztek közt széjjelosztatta.

kérjék azt. A kérelmet az előljáró parancsnokság útján a várparancsnoksághoz kell beküldeni.

35. Az új viszonyok következtében egyes osztagok elszakadtak. Ezek minél előbb csatlakozzanak azon parancsnokságokhoz, melyeknek eredetileg (azaz a mozgósítás kezdetén) alá voltak rendelve.

26. A nyilvános nyugalom, rend és biztonság fenntartását a saját védőrség tagjaival szemben minden tisztől teljes nyomatékkal kell követelni.

Az egész legénységet laktanyaszerűen kell elhelyezni. Egyenkint és parancsnok nélkül legénységi állományú egyén nem hagyhatja el az elhelyezési körletet.

Az épület- és laktanyaparancsnokok zárják be a kapukat s állítsanak mellé őrköt, akiknek kötelessége megakadályozni a kimenetelt. A laktanyák környékét botokkal felfegyverzett, erős tisztí járőrök járják be és fogják el a kóborló saját katonáinkat.

Túlkapásokat és ellenkezéseket minden eszközzel, ha kell, kíméletlen erőszakkal, meg kell szüntetni.

A cs. és kir. várparancsnokság.“

Március 24-én reggel a várparancsnok Schlägel főhadnagy és egy orosz ezredes kíséretében autón elutazott. Mindenkitől érzékeny búcsút vett, mindenikünkkel kezét szorított. Podgyászt magával vitte, ide többé vissza nem tér. Legalább egyelőre nem.

Ezen a napon már felvételezés volt az orosz élelmi készletekből, amelyeket már a megelőző nap óta folyton szállítottak kis orosz szekereken a raktárakba. Megcsodáltuk a kifogástalan rendet az eleségszállító kocsik közt. Pontosan betartva a 3 lépést egymástól, szorosan az utca egyik oldalán hajtanak, egy pillanatra sem maradva le az előzötől.

A kancsukának varázslatos hatása van.

25-től kezdve már az oroszok élmeztek bennünket. Húskonzervet, kétszersültet és főzeléket adtak. Kenyeret nem.

24-én az új várparancsnok is bevonult, *Artamanow* gyalogsági tábornok s a várparancsnokság épületében megkezdte működését. Ugyanabban a szobában ült, ahol eddig *Kusmanek* tábornok dolgozott. A mi helyünket is orosz tisztek foglalták el. Kellemtelen látvány volt.

Ugyanezen napon hozta *Grabbe* gróf tábornok személyesen a cártól *Selivanov* tábornoknak, a XI. hadsereg parancsnokának, a Szt. György-rendet. Mert Przemyslt „elfoglalta“?

Gandurin tábornok lett a hadifoglyokat elszállító bizottság elnöke, de már 25-én hadosztályparancsnokká nevezték ki s a foglyok elszállítása után azonnal a Kárpátokba kellett vonulnia.

Várparancsnok maradt *Artamanov* gyalogsági tábornok.

Nagyon derék, úri gondolkozású embernek bizonyult ez az orosz tábornok. Messze kimagaslott a többi oroszról, akikkel addig és azután találkoztunk.

24-én este jelent meg az első várparancsa német nyelven s a következőképen hangzott:

1-ső számú parancs.

Przemysl várának csapataihoz 1915. március 11/24.

1. *Több havi vitéz és hősiek védelem után* Przemysl védősége kénytelen volt, az élelmi cikkekben szenvedett teljes hiány folytán, a még meglévő védelmi eszközök megsemmisítése és a folyóhidak felrobbantása után, a várat a XI. hadsereg csapatainak átadni.

2. A főparancsnok parancsára engem jelöltek ki várparancsnokul és ezen szolgálatot a mai nappal megkezdem.

3. Midőn ezt Przemysl vára összes csapatainak és polgári lakosságának tudomására hozom, egyúttal szigorúan követelem a következőket:

a) A legteljesebb rendet és nyugalmat úgy a városban, mint a vár egész körletében, mert most a minden oroszok császára és egyeduralkodója előtt mindenkinek az életéért és javáért felelős vagyok, aki a vár körletében tartózkodik.

b) Parancsaim és követelményeimnek, továbbá felhatalmazott közegeim parancsainak és követelményeinek legpontosabb teljesítését.

4. A volt przemysli helyőrség ellen minden haditevékenység be van szüntetve és a volt helyőrség egyes személyei, valamint Przemysl lakossága részéről is mindenféle ellenségeskedést betiltok.

Abban az esetben, ha parancsaimat nem tartják be, és ha bárminemű ellenséges lépések történnének, az ostromló tüzéség az általam megállapított jelre meg fogja nyitni Przemysl városa ellen a tüzet és rommá fogja azt lőni. Az élelmiszer beszállítása ezen esetben megszűnne.

5. Járványok megakadályozása végett a volt hősiek przemysli helyőrség minden tagjától messzemenő támogatást kívánok, a teljes tisztaság fenntartásában és az egészségügyi előgondoskodások tekintetében úgy a városban, mint a vár körletében.

6. A volt przemysli helyőrség parancsnokai és főnökei idejekorán jelentsék be törzsemnél összes élelmezési és egyéb szükségleteiket, hogy ezeknek idejekorán eleget lehessen tenni.

7. Az előbbi helyőrség összes legénységének, a városi lakoságnak, továbbá azon csapataink legénységének, amelyek a várba bevonultak, este 9 órától kezdve szállásaikon kell maradniok. A volt helyőrséghez és a bevonult osztagokhoz tartozó tiszt urak este 10-től kezdve ne hagyják el lakásaikat.

8. A lakossággal szemben bárki által elkövetett túlkapasok-ról nekem rögtön jelentés teendő!

9. A volt helyőrség bármely tagját és annál inkább az őrs és biztonsági szolgálat céljából ide bevonult orosz csapatokhoz tartozó egyéneket agyon fogom lövetni, ha fosztogatáson kapják őket.

10. A legszigorúbban megtiltom a pálinka és szeszes italok árúsítását a vár egész körletében. Az ez ellen vétőket a rögtönítélő bíróság fogja szigorúan megbüntetni. Ez a rendelet ittas katonai egyénekre is vonatkozik.

11. Megengedem a katolikusoknak, unitáriusoknak és más

vallásúaknak a harangozást a templomokban és minden eddig tiltva volt vallási szertartás gyakorlását.

12. Megengedem az iskolai tevékenység újra kezdetét azon épületekben, amelyek nincsenek kórházak részére vagy az orosz csapatok elhelyezésére igénybevéve.

13. A városi tanács, amely az ostrom alatt is működött, folytassa továbbra is tevékenységét.

14. A vár eddigi orvosi személyzete továbbra is megmarad ugyanazon gyógyintézetekben, amelyekben eddig volt és az orvosi szolgálatot a saját sebesültjei és betegei mellett továbbra is ellátja.

15. A volt przemysli helyőrség összes tiszti rangban levőinek, akik most adták meg magukat, *csak az oldalfegyver viselése engedtetett meg*, forgópisztoly tartása azonban nincs megengedve. (A XI. hadseregarancsnokság távirati úton kért felvilágosítása alapján 1900. szám, 1915. márc. 10.)

16. Helyettesemül, ami a várbeli csapatok fölötti parancsnokságot illeti, az orenburgi kozákhadosztály parancsnoka, *Michejew* altábornagy lett kijelölve. A vár ideiglenes vezérkari főnökéül *Ódnoglaskow* vezérkari ezredes lett kinevezve, aki rögtön alakítsa meg a törzset.

17. A csapatok számára, azok osztagonkinti elhelyezésére a vár körletében, továbbá intézeteknek a rám bízott várban való alakítására nézve a Kastalinszki gyalogsági tábornoknak 1915. III/10-én a Przemysl várkörlet csapataihoz kiadott 1. sz. parancsa mérvadó.

18. Lakáson a Miczkiewicz-utcában, a várparancsnokságnál van.

Artamonow s. k., gyalogsági tábornok, várparancsnok.

Délután 6 órakor a honvédhadosztály egyik ezrede a városban *Artamonow*tól parancsot kapott, hogy aznap d. u. 6 óra 30 perckor legyen egy a várostól 11 km. távol fekvő helyen készenlétben, különben engedetlenségért a legszigorúbban fog fenyíttetni.

Eme lehetetlen feladat miatt a derék ezredet fenyegető fenyítés elhárítására *Tamásy* altábornagy felkereste *Artamonow* tábornokot. Tolmácsra nem volt szükség, mert vezérkarának minden tisztje kitűnően beszélt németül, sőt kettő közülük, *Tamásy* altábornagy nagy meglepetésére, ékes magyar nyelven üdvözölte s mesélte, hogy hírből már a janow-i erdőkben vívott harcokból ismerik, ahol 1914. szeptember 7-én éjjel vette át az erős támadó harcban álló 23. honvéd hadosztály parancsnokságát és hogy az addig ismeretlen csapatokat megismerendő, e napon sorba járta a legelső csatárvonalakat a legnagyobb tűzben, amiért azóta legendás híre van az orosz hadseregben. Talán erre is vonatkozott az az elfogott orosz levél, hogy a várőrséget egy ördöggel cimboráló magas ember vezényli, akit nem fog a golyó.

A vezérkari tisztiek biztosították, hogy jövetele célját illetőleg azonnal intézkednek, hogy honvéd ezredének semmi baja ne essék, akármikor későbben is érkeznek az általuk megparancsolt helyre, tehát ne csak ezért menjen be a nagyon elfoglalt *Artamonow*hoz, hanem mert ő egyenesen kéreti erre, igen megtisztelve

érezné magát, ha személyesen megismerhetné a hős honvédek parancsnokát.

Artamonowhoz belépve, ez felugrott íróasztalától s a szobájában levő 5—6 orosz tábornok és vezérkari tiszt jelenlétében sietett *Tamásy* elé, hogy: „Itt jó az oroszlánok oroszlána“. A nyakába borult és borostás képét arcához kenve, jobbról-balról megcsókolta s azután hasonlóan, mint előbb vezérkari tisztjei, exaltált szavakkal dicsérte teljesítményeit Janowtól kezdve végig a hősies kirohanásig.

Itt mondta azt is, hogy különösen bámulja a hős védelem oly hosszú időtartamát, mert jól tudja, hogy csak az előző janowi erdei és a magierai tábori harcokban megtizedelt honvéd hadosztály állott mint harcoló csapat rendelkezésére s hogy a várban mennyire körül voltunk véve árulóktól, akiktől ők mindent megtudtak.

Tamásy altábornagy büszke lévén derék honvédeknek az ellenség által történt ilyen elismerésére, elmondta ezeket csapatparancsnokainak s így kerülhetett arcképe a képes lapokba mint „przemysli oroszlán“ aposztrofálva.

Gandurin tábornokkal is volt egy érdekes találkozója. Felkereste *Tamásy* altábornagyot és kijelentette, hogy neheztel rá, mert amíg az egész ostrom alatt javarészében neki jutott a szerencse, hogy egy ily kiváló ellenféllel mérkőzhetett, az utolsó nagy kitörést más irányban rendezte. Dicsőítette a honvédeket, bár beismerte, hogy nagyon, de nagyon kellemetlenkedtek neki, különösen a december 15-iki kitörésnél, ahol a Szathmáry ezredes által vezetett csoport oly hatalmas lendülettel és gyorsan támadott, hogy a rokszycei iszapfürdőből, ahol reumáját kúrálta, pórén kellett a fagyos hóban törzshelyére, Huvnikiba menekülnie.

A foglyok elszállítása éjjel-nappal folyt, mi is állandó készületségben vártuk, hogy mikor megyünk.

A városban élénk nyüzsgés, élet folyik. Az utcák villanyfényben ragyognak. Tolong a nép s csoportokba verődve bámulja az orosz tiszteket. Mintha mi sem történt volna, folyik tovább az élet. Sőt örülnek, hogy vége a harcnak, nincs többé ágyúzás, repülőbomba, éhínség.

Ujság nincs többé. A Tábori Ujság utolsó 141-ik száma 21-én este jelent meg. Hírek már abban sem voltak. A Kriegsnachrichten még korábban megszűnt.

Orosz tisztek mesélték, hogy Stryjnél rosszul állnak és Goricénél megvertük őket. Varsó eleste előtt áll. Bár igaz lenne, gondoltuk és senki más ne osztozna szomorú sorsunkban. Ami ezután következik, azt mi már mint csöndes nézők, orosz császári hadifoglyok fogjuk átélni.

Az orosz tisztek azt is mondták, hogy Ő Felsége a védősereg számára emlékkeresztet alapított. Az ujságokból olvasták.

Az északi városrész, Szanie, teljesen sötét. Kihaltak látszik. Nincs villany, nincs petroleum. A betört San-hidak szomorúan regényes látványt nyújtottak egyes részeikkel az ég felé nyulva, míg testük szeliden nyugodott a San hús vizében. Különösen éjjel volt megragadóan szép ez a kép a felkelő hold ezüstös fényében. A közúti híd teljesen kettészakadt, azon nem lehetett

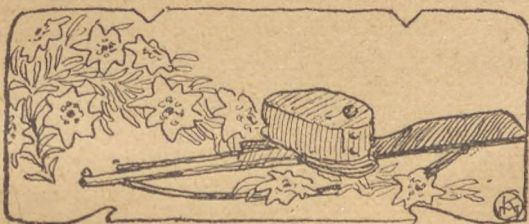
közlekedni. A vasuti híd teste egy darabban hullott a vízbe, azon gyalogjárót fektettek át. Ez volt az egyetlen összeköttetés a két part között.

Legjobban szerettem az utolsó, szomorú napokban a San partján sétálni. Ott teljes csend és nyugalom honolt, éles ellentétben a sürgés-forgással, ami a város belsejében uralkodott. Sötét volt és senki sem járt arra. Senki sem zavarta a magános sétálót. Nyugodtan lehetett Fortuna istenasszony szeszélyességéről elmélkedni.

A jövő egy nagy kérdőjelnek látszott. Hova kerülünk? Hogyan élünk? Meg tudunk-e majd szökni? És így tovább.

25-én kezdték a honvéd hadosztály tisztkarát szállítani s a hadosztályparancsnokságot, ahova én is bevonultam, az elsők közt vitték el.

Ezzel kezdetét vette életünk legsötétebb, legnyomorúságosabb szaka, a hadifogság.

A NYUKOSZ tagja lehet minden nyugdíjas, rokkant, átmeneti állományú, tényleges, tartalékos, népfőlkelő és szolgálatonkívüli katonatiszt, tiszti özvegy és árva. Tagfelvétel: V., Nagykorona-utca 13. Évi tagdíj 100 korona.

FÜGGELÉK.

Magyar világ Przemyslben.

(A Tábori Ujság 1915. évi március hó 19-iki vezércikke.)

Irta: *dr. Molnár Kálmán.*

Féléve épen, hogy a várvédő magyar csapatok fárasztó, véres harcok után bevonultak Przemyslbe.

Féléve épen, hogy az ellenség tengere zúgja körül várunkat, amelyet, a mienktől elszigetelve, koronás Királyunk iránti törhetetlen hűséggel, hazafias önfeláldozással és magyar vitézséggel védünk az ellenség túlerejével szemben.

Amit a magyar csapatok Przemysl védelmében véghez vittek, arra — bármít hozzon is a jövő — büszkék lehetünk mindannyian, büszke lehet arra minden magyar. A történelem fel fogja jegyezni és méltányolni fogja a magyar csapatok szolgálatait. Fel fogja jegyezni, hogy az oroszok minden erőszakos kísérlete megtörött a magyar vitézségen és éberségen, a kétséget nem tűró rendíthetetlen magyar hűsége. Fel fogja jegyezni, hogy az ellenség áldozatokat nem kimélő túlereje kevés volt ahhoz, hogy elvegye a magyaroktól Przemysl várát.

Tengernyi küzdelem között ime félévet töltöttünk már ebben a magyarral régen ismerős városban és várban, ahová hazafias kötelességünk szólított. S e félév óta mintha csak felújult volna a történelmi mult: Magyar világ van Przemyslben.

A várórség zömét tevő magyarság áll az események központjában.

Az ellenségnek nyugtot nem hagyó magyar csapatok kirohanásai képezik az egyhangú várélet kimagasló hadi eseményeit. Harcba menő és harcból jövő magyar honvéd és népfölkelő csapatok magyar vezényszava veri fel a néma utcák csendjét. Ujabb magyar babérleveleket tűz a régiekhez minden bevonuló magyar csapat. Magyar dicsőségről ad hírt mindennap a nagy események krónikása, lantosa.

A magyar katonákon kívül a megbízható magyar munkások tizezrei vannak itt; sok-sok akáclombos magyar falunak itt van minden munkabíró férfi tagja. Ők végezték az előtérállások fárasztó erődítési munkálatait s a köztük lecsapódó ellenséges lövedékek nem zavarják meg nehéz munkájukban az Alföld félelmet nem ismerő hidegvérű fiait. Minden magyar munkás egy-egy hőszívű katona.

A verkek és unterstandok félhomályában, a nyirkos, hideg födözkekben csak úgy, mint a sétatereken, a kávéházakban, a hangversenytermekben és moziban mindenütt magyar szavak és magyar beszéd hangjai érintik füleinket. A korzón daliás magyar huszárok aranyos mentéjén akad meg a lengyel nők csillogó szeme.

Vasárnap a különböző vallásfelekezetek templomaiban magyar nyelvű szent beszédeken épül a magyar baka s azután a Rynek-téren a

szegedi honvéd zenekar magyar műsorú térzenéje gyönyörködteti a város halás közönségét.

Az utcasarkokon magyar nyelvű plakátok hirdetik a magyar művészet jótékony célú hangversenyeit és a hangversenyterem dekorációjánál sem felejtik el a figyelmes rendezőség a magyar színeket és magyar címet, amint hogy a — most igazán átértett — magyar himnusz gyönyörű dallamát is állva hallgatja végig a hazafias lelkesedéstől megihletett közönség.

Magyar cégtáblák kerülnek az üzletek fölé; a kirakatokban gyengéd figyelemmel csoportosítják a magyar színeket s minduntalan szemünkbe ötlenek az apró táblácskák: „Itt magyarul beszélnek.“ „Itt mindennemű magyar nyelvű katonai nyomtatványok raktáron vannak.“ „Itt magyar naptár kapható.“ stb. stb.

Háromszáz fürgé rikkancs gyerek száguldja be a város minden zugát s már egészen magyaros kiejtéssel — bár még a vérbeli magyar rikkancs temperamentuma nélkül — kiáltozza: „Tábori Ujság“ — „Rendkívüli kiadás“.

Egész kis magyar irodalmi élet fejlődött ki a lengyel városban.

Van magyar napilapunk, a „Tábori Ujság“, amely több mint 5000 példányszámban jelenik meg s amely négy és fél hónap alatt 5000 koronát jövedelmezett a Przemysl védelmében hősi halált halt m. kir. honvédek és népfölkelők özvegyeinek és árváinak alapjára.

Egyik magyar verskötet a másik után hagyja el a sajtót.

Pionir bajtársunk „Lengyel mezőkön táborfűz mellett“ címmel megjelent verskötete alig egy hónap alatt tizezer példányban kelt el, s ugyan-csak 5000 koronát jövedelmezett a fenti jótékony célra. Olyan ritka siker, amelyre sóvárogva pillant távol honhazánk nem egy jeles költője.

Másik — honvéd — bajtársunk: „Karácsonyi tűz a gránicon“ című verskötetét is hónón kapkodta szét a magyar nyelvű munkákra éhes olvasó közönség.

Magyar-lengyel eljegyzési kártyák adnak hirt arról, hogy przemysli tartózkodásunk alatt a rokonszenv olyan szálai fonódnak, amelyek állandó kapcsolattal erősítik a hagyományos lengyel-magyar barátságot.

S ha alkonyatkor elmerengve sétálgatunk az ezüstös San folyó magányos partjain, a túloldali Szanie felől mélabús, majd pattogó magyar nóták danáját röpíti át hozzánk az esti szellő...

Magyar világ van Przemyslben!

Mi marad itt ebből?

Az a márványtábla, amely a przemysli hősök nevét — a magyar nevek hosszú sorát — adja majd át a halás utókor emlékezetének. Azok a plakettek, amelyeket Przemysl hős védőinek hős vezéréiről itt a helyszínén mintázott meg magyar művész bajtársunk. És azok a magyar felirású fejfák, amelyeket oly nagy számmal őriz a przemysli csendes temető.

Ezeké — hősi halált halt vezéreinké és szép fegyvertényeikkel nevüket megörökítő nagyjainké itt a jövő! Az ő megdicsőült emléküik lesz Przemysl örök ereklyéje, az örök kapocs Przemysl és a magyarság között.

Mienk, élőké a muló jelen. A jelennek multba vesző, gyorsan tűnő napjai...

És a becsülettel teljesített kötelesség megnyugtató tudata.

E tudatban a Przemyslt védő magyarság mindig büszkén tekinthet majd vissza a most leélt, küzdelmekben és szenvedésekben gazdag fél-évre, amikor magyar világ volt Przemyslben.

BURGNEUSTÄTTI KUSMANEK HERMAN

gyalogsági tábornok, Przemysl várparancsnokának

életrajza.

Született Nagyszébenben 1860. szeptember 16-án. Katonai előtanulmányait a Terézla katonai akadémián végezte Bécsújhelyen, ahonnan 1879-ben mint hadnagy került a cs. és kir. 63. gyalogezredhez Besztercére.

A hadiiskolát 1882—1884-ben végezte. 1884. novemberében főhadnaggyá nevezetve ki, a vezérkarhoz lett beosztva. E minőségben először a budapesti cs. és kir. 61. gyalogdandárnál, majd 1887. májusig a joáci 8. hegyi dandárnál teljesített szolgálatot.

Ezután 1887. novemberig a laibachi cs. és kir. 28. gyaloghadosztály vezérkari osztályában, majd 1888. májusig a gráci hadtestparancsnokságnál volt alkalmazva. 1888. májusban kapitánnyá nevezetett ki a vezérkari testületben. 1888. májustól Bécsben a hadügyminisztérium 10. osztályában és az elnöki osztályban dolgozott.

1893. májusában csapatszolgálatra a cs. és kir. 73. gyalogezredhez vonult be. 1893-ban nyerte el a Legfelsőbb elismerést (signum laudis). 1894. novemberében őrnaggyá lett a vezérkari testületben. 1894-től 1898-ig Bécsben a vezérkarnál teljesített szolgálatot. Közben 1897. májusában alezredes lett a vezérkari testületben.

1898—1899-ben csapatszolgálatra alkalmaztatott a cs. és kir. 63. gyalogezrednél. 1898-ban elnyerte a katonai érdemkeresztet. 1899-ben Bécsben az elnöki iroda (Präsidiabureau) főnök-helyettese, majd 1903-ban annak vezetője lett, amely minőségben 1908-ig működött. Nagy közkedveltségnek örvendett, mindenkin szívesen segített, aki bizalommal fordult hozzá. Pittreich és Schönaich közös hadügyminiszterek alatt 1904-ben a vaskoronarend III. osztályát, 1906-ban a Lipótrend lovagkeresztjét, 1908-ban a vaskoronarend II. osztályát kapta. Közben 1906-ban vezérőrnaggyá nevezetett ki.

1908-tól 1910. áprilisig a győri cs. és kir. 65. gyalogdandár parancsnoka volt. 1910-ben a linci cs. és kir. 3. gyaloghadosztálynak, 1911. januárban a laibachi 28. gyaloghadosztálynak parancsnoka lett. 1910. november óta altábornagy. 1913-ban Ő Felsege nemességgel tüntette ki. 1914. márciusában Przemysl várának parancsnoka lett.

Przemysl várának első körülzárása után 1914. október havában Ő Felsege az I. osztályú vaskoronarenddel jutalmazta fontos szolgálatait. A második körülzárás folyamán, 1914. november végén gyalogsági tábornok lett s a német császártól az I. osztályú vaskeresztet kapta. Külföldi rendjelei is vannak.

FOGARASI TAMÁSY ÁRPÁD altábornagy,

a 23. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka, helyettes várparancsnok
életrajza.

Született 1861. december 9-én Köhalmon, Kisküküllő vármegyében. 14 éves korában a morvafehértemplomi műszaki főreáliskolába került, majd 1879-ben a műszaki akadémiába, melynek elvégezte után 1881-ben hadnaggyá neveztetett ki a 2-ik zseniezredhez, s annak budapesti 4-ik zászlóaljához osztatott be. 1882-ben részt vett a Krivosiében, a fölkelés leverésére vezetett vállalatban s vezette az ottani nagy kiterjedésű építkezési munkálatokat.

1884-ben az éppen alakulóban lévő vasút- és táviróezredhez került, ahol ezredsegédtisztté nevezték ki. Ezen minőségben dolgozott azon nagy körültekintést igénylő munkákon, amelyek az ezred szervezésével jártak. Ez időben készült a hadi iskola felvételi vizsgájára, melyet 1886-ban sikeresen megállván, a hadi iskolába került. Ott 1887-ben főhadnaggyá nevezték ki, majd az iskola elvégzése után 1888-ban a vezérkarhoz lett beosztva.

Ezen minőségben előbb a 23. dandárnál Krakkóban, aztán a krakkói lovashadosztálynál, a 12. gyaloghadosztálynál, majd az 1. hadtestnél teljesített vezérkari szolgálatot s részt vett a tábori vasút újjászervezésében.

1891. májusában a vasuti irodába került s ugyanezen év novemberében vezérkari testületi századossá lépett elő.

1893-ban a 18. gyaloghadosztályhoz osztották be Nostarba; a következő évben már Sarajevóban látjuk a 15. hadtest vezérkari osztályában, ahol műszaki szaktudását a vasutügy szervezésénél és vezetésénél értékesítette.

1896-ban csapatszolgálatra a cs. és kir. 24. vadászzászlóaljhoz osztották be Székesfehérvárra; nem sokáig élvezhette azonban a magyarországi életet; zászlóalját még azon évben Trembovlába, egy kis keletgalicziai garnizomba helyezték, ahol az 1. lovas hadosztály kötelékébe lépett.

1897-ben ismét vezérkari alkalmazást kapott. Május 1-én a linci 3. gyaloghadosztály vezérkari főnökévé nevezték ki, november 1-én pedig, 36 éves korában, mint vezérkari testületbeli őrnagy, Ő Felsője katonai irodájába került. Ezen legmagasabb szolgálati alkalmazásban 5 évig maradt, ami Ő Felsője legmagasabb megelégedésének volt bizonyítéka. Közben 1901. májusában alezredessé neveztetett ki a vezérkari testületben.

1902. őszén megvált a katonai irodától s két évre a magyar királyi soproni 18. gyalogezredhez vonult be, ahol a 2. zászlóalj parancsnokságát vette át.

Fáradhatatlan munkásságát nem sokáig nélkülözték a vezérkarnál. 1904-ben már ismét vezérkari alkalmazásban látjuk és pedig most már a honvédelmi minisztériumban, ahol a IV. osztály vezetését vette át, mely akkor a mostani I-ső osztálynak felelt meg. Ugyanezen év november 1-én vezérkari testületi ezredes lett.

Mint ezredes, majd 1910-től mint tábornok 10 hosszú évig — mely idő alatt a honvédelmi tárca nyolcszor cserélt gazdát*) — dolgozott nagy energiával és lelkesedéssel a honvédség fejlesztésén. Különösen 1907. májusától, midőn a 3. csoport főnökségét vette át, nyílt tág tere szervezési tevékenységének.

*) Fehérváry, Kolossváry, Nyiry, Bihar, Pap, Wekerle, Jekelfalussy, Hazai.

Ezen időbe esik az egész építészeti szolgálat újjászervezése, a honvédség első műszaki testületének, a honvédműszaki tisztikarnak szervezése. A honvéd hadbiztosság átszervezése, kapcsolatban az egész gazdasági rendszer átalakításával, szilárdabb, reálisabb alapokra fektetésével s ami legfényesebb, a gazdasági tiszti intézmény megteremtése.

Nem kevésbé fontos tevékenységet fejtett ki a honvédorvosi tisztikar továbbképzése terén.

Szervezte a központi orvosi tanfolyamot, melybe még az ösztöndíjas orvosnövendékeket is behívták, hadi játékokat rendezett számukra s gyakorló utazásokon próbálta ki képességeiket s alkalmazhatóságukat.

Hogy mennyire szükség lett volna ezen rendszer legszélesebb alapokon való kiépítésére, azt szintén fényesen igazolta a jelen hadjárat.

1914. tavaszán a cs. és kir. hadügyminisztériumba hívták meg, ahol mint osztályfőnök (Sektionschef) alig kezdte meg a honvédségre különösen áldásos működését, amikor honszeretete és harci vágya őt is a csatamezőre szólította. A háború kitörése után rövid időre saját kérelmére a működő hadsereghez került, mint a 23. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka.

Kiváló szolgálatai elismerésül Ő Felsege számos kitüntetésben részesítette.

Mint százados legfelső dicsérő elismerést,

mint őrnagy a vaskorona rend III. osztályát,

mint ezredes a katonai érdemkeresztet és a Lipót-rend lovagkeresztjét,

mint altábornagy a Ferenc József-rend középkeresztjét a csillaggal, végül

a magierai harcokért a hadidíszítményes 2-od oszt. vaskorona-rendet kapta.

Mint Przemysl vára helyettes parancsnokának az első erőszakos támadás visszaverése után a várparancsnok a hadidíszítményt akarta számára meglévő Lipót-rendjéhez javasolni, de ezt ő mint derék honvédei megsértését visszautasította.

Idegen államok uralkodóitól is több rendjelet kapott.

NYUKOSZ

KATONAI, TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI FOLYÓIRAT, A NYUGDÍJAS
KATONATISZTEK ORSZÁGOS SZOVETSÉGÉNEK HIVATALOS LAPJA.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., Egyetem-utca 1. sz.

Közlí mindazokat a törvényeket és rendeleteket, amelyek a rokkant és nyugdíjas tisztokra, tisztviselőkre, özvegyekre és árvákra vonatkoznak. Tájékoztat az összes kedvezményekről, értesít minden tudnivalóról, amelyekről minden rokkant és nyugdíjas tisztnek, özvegynek és árvának saját érdekében tudomással kell bírnia. Ügyes-bajos dolgaikban készséggel ad útbaigazítást a szerkesztőség, kérdésekre válaszol a szerkesztői üzenetekben.

TARTALOM.

Előszó	5
------------------	---

I. RÉSZ.

Bevezetés. Przemysl multja. A régi ostromok története. Egy modern vár leírása. A várharc ismertetése.

1. Fejezet.

Przemysl a IX. században. Przemysl a Habsburgok alatt. Lengyelek ostroma 1071-ben. Oiáhok ostroma 1498-ban. A kozákok, svédek ostroma a XVII. században. II. Rákóczi György ostromai 1657-ben. Tatárok, oroszok és kozákok ostromai a XVII. és XVIII. században 7

2. Fejezet.

Mi az övonal? Erődök. Térköz. Az előtér. A vármag. Közlekedési vonalak és eszközök. A távbeszélő és távíró. Megfigyelő szolgálat. Felderítés. A védőseregről. A gyalogság. Élelmezési és egészségügyi intézetek. A polgári lakosságról 12

II. RÉSZ.

Az első körülzárás története.

3. Fejezet.

Berendezési munkálatok. Az ellenség közeledése. Izgalom a városban. Sokan elmenekülnek. Hadseregeink visszavonulása a váron át. Bevezető harcok a vártól északra. A védősereg helyzete. Körülzárási harcok. A szikratávíróról 24

4. Fejezet.

Orosz hadikövet megadásra szólítja fel a várparancsnokot. A védősereg kitörése Rokietnica felé. Ó Felsege nevenapja. Ujságírás ágyútűzben. A Kriegsnachrichten és a Tábori Ujság 36

III. RÉSZ.

Az oroszok erőszakos támadása X/5–9.

5. Fejezet.

A VI. védőkerület berendezése. Hadrend. Előzmények. Támadás északkeleti és keleti irányban október 5. és 6-án. Támadás keleti és délkeleti irányból okt. 6. és 7-én. Orosz rohamcsapat az I/1. sz. erőd mellvédjén. A 7-ik honvéd gyalogezred felmenti az erődöt. Összekötte-

tések. Epizódok. Támadás keleti irányból a XIV. övfőerőd (Hurko) ellen okt. 7-én és 8-án. Ágyúk kicserélése harc közben. Az oroszok visszavonulása. Tüzzel üldözés okt. 9-én. Támadás a többi védőkerületek ellen. Az oroszok veszteségei. A védő őrség veszteségei. A győzelem méltatása 43

6. Fejezet.

A várparancsnok parancsa a felmentés alkalmából. Ő Felsege táviratilag mond köszönetet a védőseregnek. A felszabadulás ünnepe. A Tábori Ujság ünnepi cikke 54

IV. RÉSZ.

A San-menti csata.

7. Fejezet.

A védősereg támadása Sosnicára. Megélnékül a városi élet. A vár raktáraiból élelmezik a hadsereget. Telnek a kórházak. Élelemszállító vonatok érkeznek. A San-menti csata véres harcai. Harcok a Magieramagaslatért. Tömeges megbetegedések. A kolerajárvány. Túll-függönyből készült téli fehérmű. Hadseregeink visszavonulása november 5-én 58

V. RÉSZ.

A második körülfárás története.

8. Fejezet.

Másodszor körülfárva. Páris 1870—71-ben. Przemysl 1914—15-ben. Élet a városban. Orosz kémek. Az ellenséges hadseregről. A várparancsnok lelkesítő parancsa. A védősereg. Körülfárási harcok. Orosz kiáltvány a magyarokat árulásra csábítja. A Tábori Ujság válasza 69

9. Fejezet.

Kitörés november 14-én. A repülőkről. Felderítés. A 30 és feles mozsarak működése. Ellenséges repülők jelennek meg a vár fölött. A repülő bombák hatása. Ijedelem és izgalom a városban. Lövéldőzés a háztetőkről. Kitörés november 20-án. A várparancsnok ünneplése. A Tábori Ujság nagyarányú kifejlesztése 78

10. Fejezet.

Orosz repülők a város fölött. December, a kitörések véres hónapja. Néhány szó a kitörésekről. Gyóni Géza verseskönyve. Kitörés december 9. és 10-én. A hadseregtőparancsnokság elismerése. Békés élet a városban. Képző- és iparművészet. A páncélvonal. A géppuskás repülőgép. Lószappan, lógyertya, glicerin. Gyufa, játékkártya, vitézségi érem készítése 88

11. Fejezet.

Kitörés december 15-én. Három napos elkeseredett harc után a kitörő csapatok áttörik az orosz arcvonalat. Kémjelentés az oroszok ijedelméről. Hadseregünk előnyomulása megakad és a kitörő csapatoknak vissza kell vonulniuk a várba. Az élelmezés kérdése. Január végéig van élelem. Az áttörés gondolata. Az élelmezési szolgálat újjászervezése. Élelmezési adagok. Táblázatok az adagok fokozatos leszállításáról 100

12. Fejezet.

A kenyérsütésről. A kenyérhiány. Korpa, faliszt, csontliszt. Répa-főzelék. Élelmicikkek ára Przemyslben. Uzsoraárak. Tejgazdaságok. Ló-élelmezés. Szénahiány. Faforgácsot esznek a lovak. A lóvágatások. Lómájpástétom, lósonka, lókolbász. Véres harcok a Na Górach előtérállásáért. Az előtérállások ismertetése. Szomorú karácsony. Ajándékok. A Tábori Ujság karácsonyi száma. Kitörés december 27-én. Békés hangulat és hangverseny a városban. Minden reményt feladtunk 109

13. Fejezet.

Szomorú újesztendő. Az áttörési előmunka. A „Przemysl-hadsereg” hadrendje. Alig tízezer katonára lehet számítani. A védőrség átcsoportosítása. Küzdelem az éhség ellen. Március 7-ig van élelem. Tizennégyezer-készszáz lovat leváगतunk. Nem kapunk postát. Repülő levelezőlapok. Léggömbposta 123

14. Fejezet.

Repülőgépen parancsot hoznak a fővezérségtől. Ranzenberger főhadnagy elrepül a fővezérséghez. Orosz repülőek bombákat dobnak a városra. Halálos sebesülések. A várőrség új elosztása. Orosz hadikövet érkezik. A nemzetközi jog megsértése. Dum-dum lövedék használata. Sebesültjeink kirablása. A harci zaj elnémul a vár körül. Az oroszok rettegnek a vártól. Orosz hadifoglyoknál talált siránkozó levelek 135

15. Fejezet.

Kedélyes érintkezés az ellenfelek között. Cserekereskedés kenyérral és dohánnyal. Járőrharcok. Hamis hírek. Az előtérállások. Építő- és tüzifaszükséglet. Üresek a szalmazsákok, a legénység a padlón, betonon fekszik. Kevés a ló, sok a fuvar. Emberi fogatok. Az északi előtérállás hiányai. Nincs meleg ruha. Hátibőröndökből készítenek mellényeket. A katonák rongyokban jártak. Köpenyegek fehér lepedőkből. Elfogy a cipő. A helyzet javul az északi előtérállásban 145

16. Fejezet.

Áldozatok a jótékonyág oltárán. Újabb jelentés az élelmezés tartamáról. A Tábori Ujság 100-ik száma. Ranzenberger főhadnagy repülőgépen visszaérkezik. A főparancsnokság február közepére biztosra veszi a vár felmentését. Kedvező és kedvezőtlen hírek váltakozása. Az összes nélkülözhető lovak leváगतása, az adagok további leszállítása. Német győzelmi hírek. Kiássák a földbe fagyott répát. Az utolsó élelmezési jelentések. Március 24-ig élünk 155

17. Fejezet.

A körülfáró orosz hadsereg gyöngülése. Harcok az északnyugati és délnyugati arcvonal előtt. Véres harcok a 404-es támpontért. Az orosz repülőek bombatámadásai. Ártatlan áldozatok. Szép idő, győzelmi hírek, kilátástalan jövő 163

18. Fejezet.

Az áttörésről általában. A munkálatok átdolgozása. Polgári lovak avatása. Az intézetek szervezése. A vártüzérség átcsoportosítása. Robbantási előmunkálatok. Az utóvéd. Telik az idő, drágul az élelem. Siedliska lövetése. Támadási hírek. Postagalambok. A főparancsnokság kérdése az áttörési irányról. Válasz és egészségügyi helyzetjelentés. Viziók és halálucinációk. A fáradt, kimerült legénység új fedezékeket és a San mentén.

Kétségbeejtő egészségügyi állapotok. A Na Górach-állást elfoglalják az oroszok 171

19. Fejezet.

A főparancsnokság parancsa. Áttörés vagy kitörés. A várparancsnok válasza. Városi mende-mondák az áttörési kísérletről. A főparancsnokság tájékoztató. Jelentés az áttörési irányról, térképet kérik. Krakkó testvérvár üdvözlése. Kincstári pénzek elégetése. A hadrend felvétele március 17-én. Repülő érkezik a térképekkel. Intézkedés és irányelvek kiadása és megbeszélése a tábornokokkal. Felhívás katonáinkhoz. Mindezt elégetünk. Búcsútávirat Ő Felségéhez. Jelentés a főparancsnokságnak. Rossz előérzetek 180

VI. RÉSZ.

A végső erőfeszítés. Az áttörési kísérlet. A vár felrobbantása. Az oroszok bevonulása.

20. Fejezet.

Az áttörési kísérlet éjjelén. A támadás lefolyása. A helyzet 19-én reggel. A helyzet déli 11-kor. Jelentés a főparancsnokságnak az áttörési kísérlet sikertelenségéről. A főparancsnokság válasza. Kiegészítő jelentés a főparancsnokságnak a rejtjelkulcsról (Chiffre). Az utolsó jelentés Ő Felségéhez. A 23. honvédhadosztály dícsérete. A repülők léggömbön elszállnak. A csapatok ismét körleteikbe vonulnak. A tábornoki tanácskozás 20-án. Robbantási előkészületek. Robbantási parancs. Támadás a III. vk. ellen. Az utolsó várparancs 191

21. Fejezet.

A lópénzekről. Tábornoki tanácskozás. A csapatok állapota. A hadikövetek s a várparancsnok óhajai. A rádió-állomás vége. A robbantások reggele. Nérói látvány. A hadikövetek elindulnak. Várakozás. Az oroszok bevonulnak. A várparancsnok kardja. Bizarr utcai képek. Czistiakov tábornok. Orosz hadikövetek. A romok átvétele. Raktárak és magánlakások kirablása. Fantasztikus mesék. Az oroszbarát Przemysl. Hadiköveteink jelentése. A feltételek. Eligazítás 23-án. A várparancsnok elutazik. Orosz élelmezés. Artamanow gyalogsági tábornok, az orosz várparancsnok első várparancsa. Hírek kívülről. A przemysli emlékkereszt. Végső akkordok 203

FÜGGELÉK.

Magyar világ Przemyslben. Irta: dr. Molnár Kálmán főhadnagy, egri jogakadémiai tanár 223
 Kusmanek Herman gyalogsági tábornok, várparancsnok életrajza 225
 Tamásy Árpád altábornagy, helyettes várparancsnok életrajza 226

A várórség hadrendje!

1.számú melléklet.

dr. Geöcze Bertalan „Aprzemysłli tragédia” c.művé

Parancsnok: burgneustätti Kusmanek Hermann altábornagy

Vezérkari főnök: Hubert Ottó alezredes.

kb. 65 zlj., 7 lovas század, 4 üteg, 43 vartüzér század, 49 népf.tüzérsztag, 8 árkász (utász) század.

Gyalogság	<p>Parnok: Fogarasi Tamásy Árpád altábornagy H.23. Vez.főnök: Révy Kálmán őrnagy</p> <p>45 Seide Rezső táb. 46 Festl Lehel altbgy.</p> <p>2.h.gy.e. Hauser alezr. 5.h.gy.e. Nonay ezr. 7.h.gy.e. Bernatzky ezr. 8.h.gy.e. Letay ezr. 3.h.m.e. Schöpflin alezr. 4.h.m.e. Fejér őrgy.</p>	<p>Lst.93 Kaltenecker táb.</p> <p>10.nf.e. Vest alezr. 35.nf.e. Kawinek ezr. (4zlj.)</p>	<p>Lst.108 Martinek ezr.</p> <p>21.nf.e. Straub ezr. II.nf.e. Gschliesser ezr. (2zlj.)</p>	<p>Lst.111 Waitzendorfer táb.</p> <p>12.nf.e. Löwenstein ezr. 18.nf.e. Kraliček ezr. 33.nf.e. Gilli alezr.</p>	<p>Lst.97 Weeber táb.</p> <p>9.nf.e. Renvers ezr. 10.nf.e. Albrecht ezr. 11.nf.e. Arlov ezr. 16.nf.e. Divéky ezr.</p>	<p>Dandár kötelékek nélkül</p> <p>6.h.m.e. Szathmáry ezr. 16.h.m.e. Nagy alezr.</p> <p>4.nf.zlj. (Nickl csoport) Nickl tbk. 2zlj.a 34.nf.e.től Payer alezr. (Wanka őrgy.) a 35. ldv.ezr. I. menetlaja.</p>
	Lovasság	<p>1.2. 4.h.h.e. Rihmer őrgy.</p>	<p>6.nf.h.oszt. Sivó alezr. 11.ulánus ezr. tart.szda. 6.dragonyos ezr. tart.szda.</p>			
Tüzérség	<p>tábori és mgz. go.tüz.</p> <p>2.h.t.á.e. (1üteg 30.t.á.e.-től) Thaisz alezr.</p>	<p>9cm ágyús osztály Schrötter alezr. (Studený őrgy.) 15cm tarack oszt. Studeny őrn. (Schrötter alezr.) 15cm tarack oszt. Glaser őrgy.</p>	<p>3.vartüzér ezred (Przemysl) Századok a 3. (Pola) 9. (Lemberg) 7-120cm-es, 3-90cm, 4-60cm, 1-45cm, 17-35cm, és 6-25 (40)cm-es, összesen 38 drb.</p> <p>1. - - - - IV.zlja (Wien) 10. (Görz) Világító osztagok az 1,3.vartüzérezr. és a 9.vartüzérljtól. Az 1,2. és 3.vartüzér ezr. 1-1 léggömb osztaga.</p>	<p>49.nf.tüzérsztag</p>		
	Műszaki csapatok és intézetek	<p>23. (hadosztálysáncszeroszlop)</p>	<p>7.arkász szd. 1.utász szd.</p>	<p>Ezenkívül katonai és népf.munkás osztagok, népf.vasutbiztosító és teherhordó osztag.</p>		
Távíró és távbeszélő	<p>23. (lovas távjelző járőr)</p>	<p>26.hegyi távb.oszt. 1/225.hegyi távb.oszt. 111.ddr.távb.oszt. vartávíró osztag. szikratávíró állomás tábori szikratávíró állomás (Lemberg)</p>				
Vonat	<p>hadosztály vonat</p>	<p>várvonat vartábori vasút tábori lóvasút</p>				
Lőszer-intézetek	<p>23.hadosztály lőszeroszlop</p>	<p>tüzérs.szertár lőszer és löporraktár</p>				
Eg.ügyi intézetek	<p>23.hadosztály egészségügyi intézet</p>	<p>17. 1.helyőrségi, 8várkorház (rögtönözve a városban) 1honv.gyengélkedőház 1honv.gyengélkedőház és 1kötözőhely</p>				
Élelm.intézetek és raktárak	<p>23. 23. és sütőde</p>	<p>állandó élelm.raktár a városban, fiokjai a véd.körletekben 5vágóhid 6sütőde és pedig 1állandó, 4tart. és 1tábori sütőde, malmok stb. ruharaktár</p>				

Növedék:

Változások a 2-ik körülzárás előtt.

Fogyatékok:

85. Komma György táb. 10.ldv.ezr. Jent ezr. 35.ldv.ezr. Reichelt ezr. repülő század Blaschke szds.

6.h.m.e. felosztott a 23.h.ho.ezredeire

Magyarázat és megjegyzések a hadrendhez:

h.gy.e. = honvéd gyalogezred, nf.e. = népfőkeli ezred, h.h.e. = honvéd huszár ezred,
h.m.e. = honvéd menetezred, ldv.e. = lánóver ezred (osztrák honvéd), h.t.á.e. = honvéd tábori ágyús ezred.

A 6. menetezred a 23.honv.no. ezredeinél beállott Fogyatékok pótlására küldött 4 menetzljából állt, amelyek miht 6. menetezred a grodeki csatában is résztvettek. A 23. ho. a várban tehát tulajdonképen 7 ezredből állt, melyek közül 3 a védelmi körletekben, 4 pedig a főtartaléknál volt. Valamennyi ezred gyengén állott létszám dolgában, csak a 6. menetezrednek volt nagy állománya. A várparság elrendelte az ezredek létszámának kiegyenlítését és pedig úgy, hogy a 6.m.e.-ből 800 fő legénységet és 8 tisztet a ho. 4 törzsezredére (2, 5, 7, 8.) egyenlően felosztottak. Mivel ez az elosztás már a csapatoknak a véd.körletekbe való bevonulása után történt, a III. véd.körlet, ahol a m.e. volt beosztva, meggyengült. Ezért a várparság a főtart. egy zlját kirendelte a III. véd.körletbe. A kötelékek összekeveredése ezáltal fokozódott. A 6.m. ezredet végleg okt. 15-én osztották fel. A 16. menetezred a 32, 48 és 12. menetzljából állt és szept.elejen került zjanként a várba. A népfőkeli ezredek közül a 97.ddr. ezredei magyarok, a többiek osztrákok voltak.

Helyzet a 2ik körülzárás idején.

- övonal
- vármag
- előterállások
- a Na-Górach-Batycze állás dec. 22 után
- előőrsök és hírszerző különítmények (állandóan kint)
- rögtönzött védelmi vonalak
- az ellenséges körülzáró vonal a 2-ik körülzárás idején.
- I-VIII védelmi körletek.

Mérték 1:75.000
 1000 m. 500 0 1 2 3 4 5 6 km
 1000 500 0 1 2 3 4 5 6 méter-lépés.

Magiera
 Δ 315

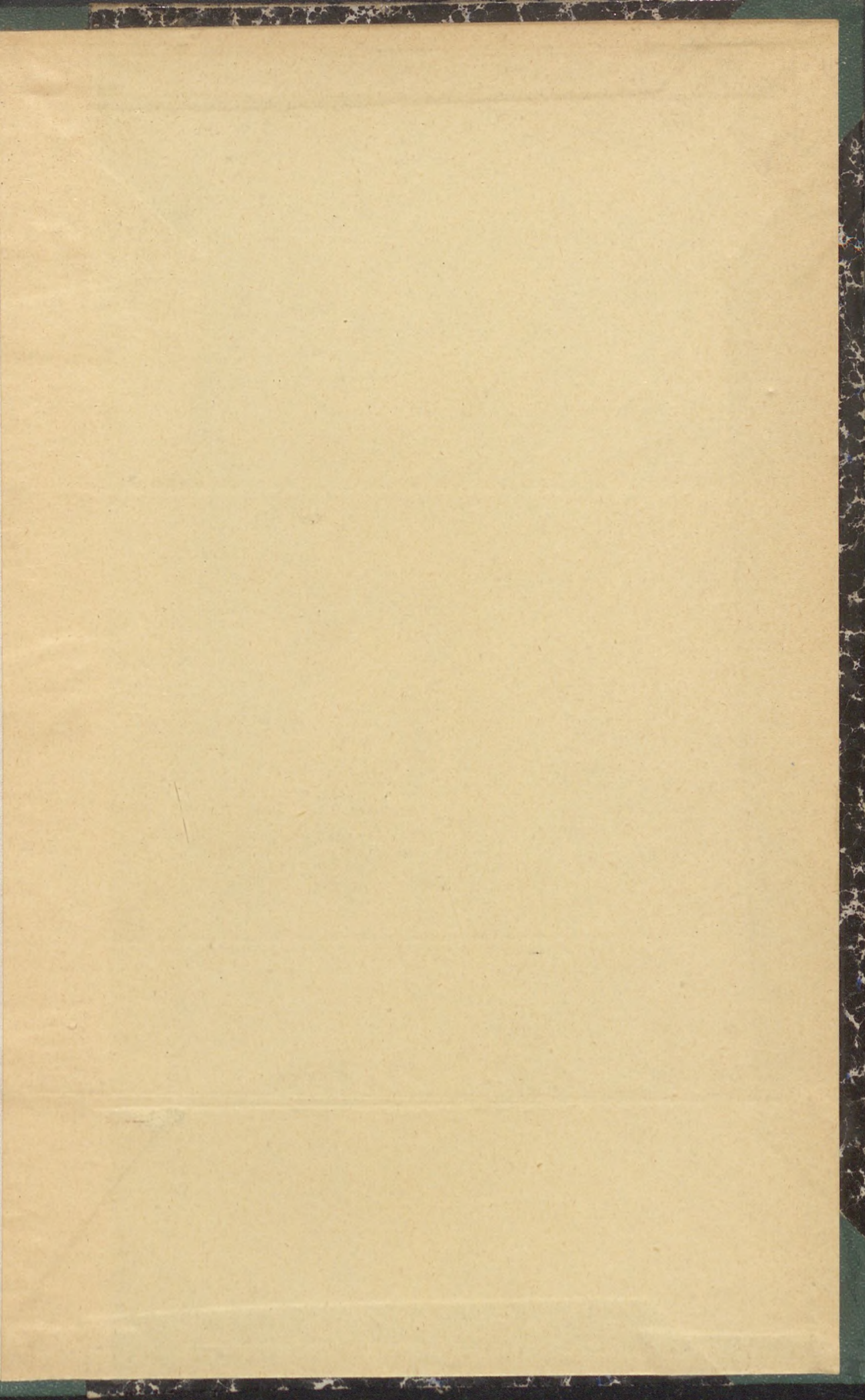

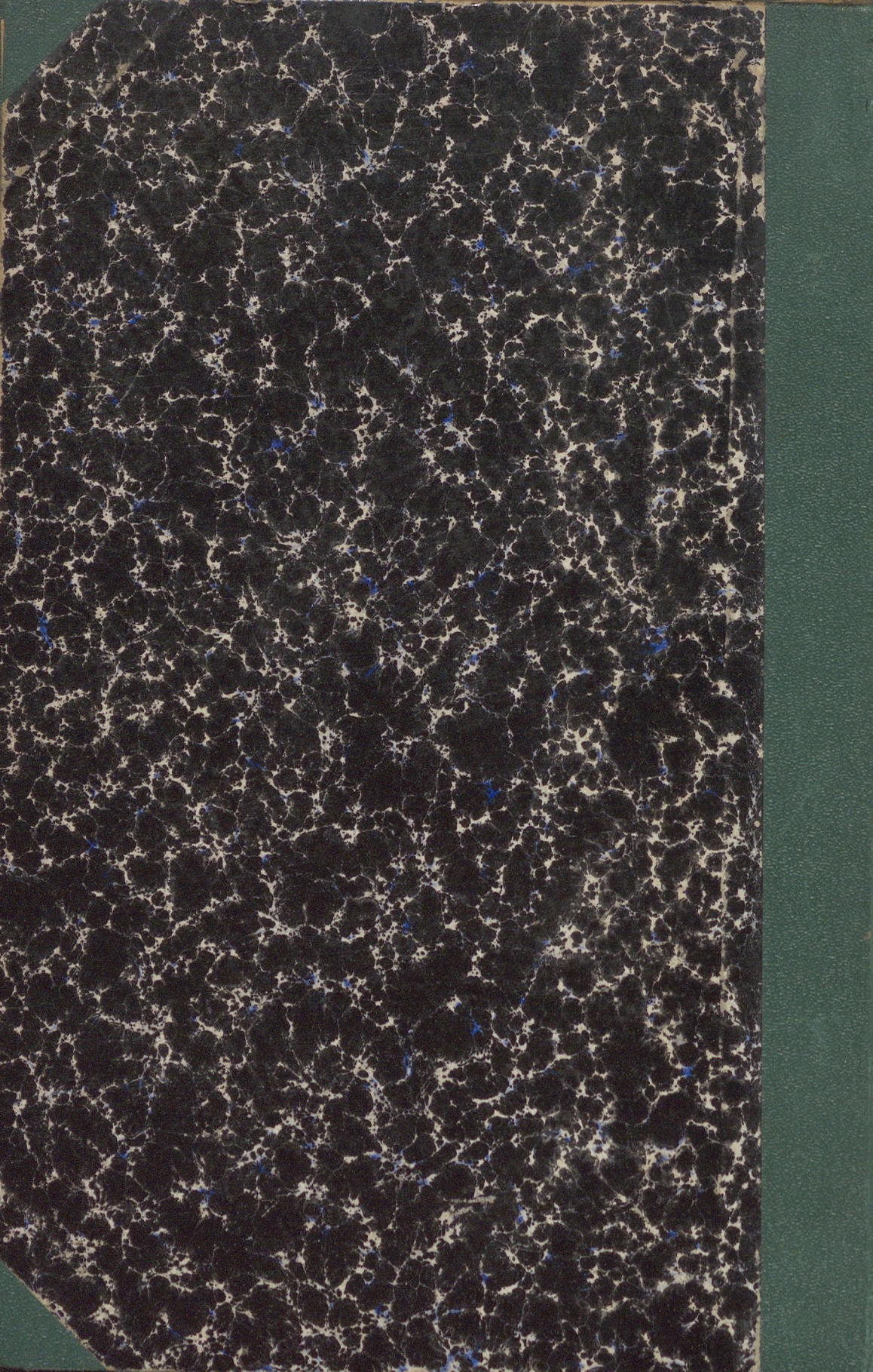

2020